DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

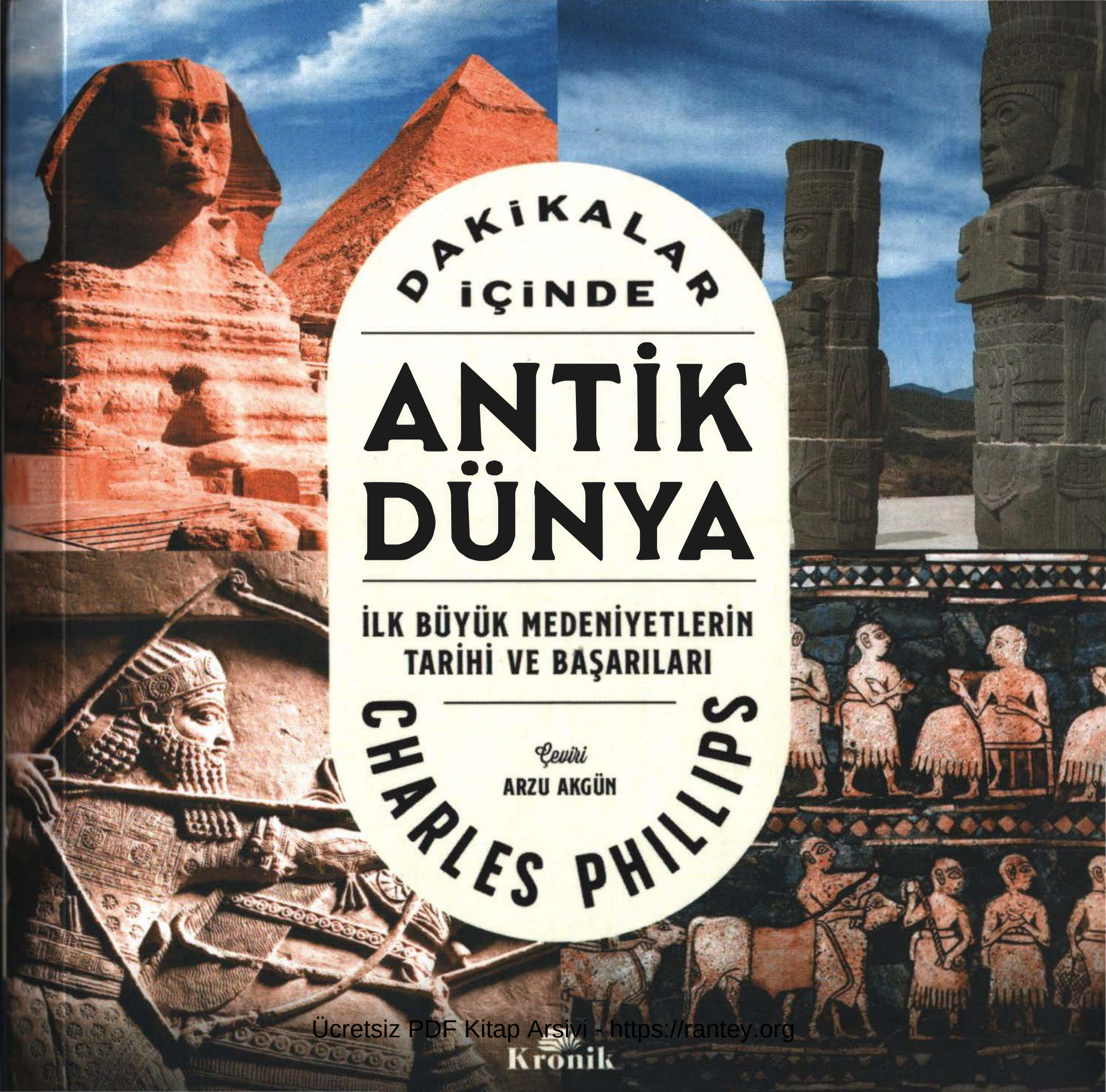
RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

DAKİKALAR İÇİNDE

ANTİK DÜNYA

İLK BÜYÜK MEDENİYETLERİN TARİHİ VE BAŞARILARI

CHARLES PHILLIPS

Çeviri
ARZU AKGÜN

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kronik

ANTİK DÜNYA
İlk Büyük Medeniyetlerin Tarihi ve Başarıları

—

CHARLES PHILLIPS

KRONİK KİTAP: 281
Dakikalar İçinde: 6

YAYIN YÖNETMENİ
Adem Koçal

ÇEVİRİ
Leyla Arzu Akgün

EDİTÖR
Tuğçe İnceoğlu

DÜZELTİ
Aysın Önen

KAPAK TASARIMI
Kutan Ural

MİZANPAJ
Kronik Kitap

1. Baskı, Mart 2022, İstanbul

ISBN
978-625-8431-36-0

KRONİK KİTAP
Şakayıklı Sk. N°8, Levent
İstanbul - 34330 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 49639

www.kronikkitap.com
kronikkitap

BASKI VE CİLT
Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 K. Çekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 463 71 25
Matbaa Sertifika No: 41707

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

DAKİKALAR İÇİNDE

ANTİK DÜNYA

İLK BÜYÜK MEDENİYETLERİN TARİHİ VE BAŞARILARI

CHARLES PHILLIPS

Çeviri
ARZU LEYLA AKGÜN

Kronik

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İçindekiler

Giriş 6
Medeniyet Nedir? 8
Mezopotamya 28
Mısır 50
Amerika 86
Yunanistan'ın Zaferi 130
Hindistan 198

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Çin ve Japonya 228
Fenikelilerden Pers İmparatorluğu'na 266
Roma Zaferi 328
Roma Tehdit Altında 390
Terimler Sözlüğü 408
İndeks 412

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Giriş

Niçin geçmiş üzerine yazılar okuruz? Çünkü bize dünyanın bugünkü hâline nasıl geldiğini anlatırlar. Amerikalı Protestan rahip ve yurttaş hakları hareketi lideri Martin Luther King'in 1954 kasımında söylediği gibi; "Bizi tarih yaratmıştır." Sözlerinin amacı siyahi Amerikan cemaati üyelerinin kendi hayatlarının kontrolünü ellerine almasını sağlamaktı—pasif olmamak, zor geçmişleri tarafından kısıtlanmamak ve tarih yazmak için. Geçmişi araştırmak için başka bir temel nedene daha değinilir: Tarih bilmek, daha iyi bir geleceğe adım atarken geçmişteki hataları tekrar etmekten kaçınmamıza yardımcı olur.

Karmaşık modern dünyamızın kökleri binlerce yıl geriye, antik dönemdeki "tarihin şafağına" kadar uzanır. Tarihçiler arkeoloji yoluyla -konaklanan yerlerin, köylerin ve tapınakların fiziksel kalıntılarıyla- uzak geçmişteki olayların âdeta haritasını çıkarırlar. Ancak esas kaynakları yazılı kanıtlardır. Pek çok kişi için antik dünyanın tarihi tarımın gelişmesi, kasaba ve kentlerin kurulması ve yazının icadı ile başlar.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Milattan birkaç bin yıl önce, yaklaşık olarak aynı zamanlarda başlayan antik tarih farklı kültürlerde farklı son noktalara ilerler. Örneğin Avrupa'da tarihçiler, 476'da son Roma imparatoru Romulus Augustus'un tahttan indirilmesini antik dünyanın sonu olarak görürler. Şüphesiz bu, Batı'da dönüştürücü etkilere yol açmıştır. Ancak Amerika'da MÖ birinci bin yıldan itibaren kültürel bir süreklilik vardı. Burada antik dünyanın on altıncı yüzyıldaki İspanyol istilasına kadar devam ettiğini söylemek anlamlı gelebilir.

Bu kitap birçok modern fikrin ve icadın kökenlerinin bulunduğu antik dünyanın 200 canlı fotoğrafını sunar. Meseleye Antik Hindistan'daki önemli matematik atılımlarını ve Çin'de kâğıdın ve çay içmenin keşfini içeren geniş bir kapsamda yaklaştık. Elinizdeki kitapta çeşitli gizemlere de değiniyoruz: Mezopotamya'nın zigguratları, Mısır piramitleri ve Peru'nun Nazca çizgileri. Aynı zamanda Homeros ve Sappho, ilk Olimpiyat Oyunları, Marcus Antonius ile Kleopatra'nın aşk ilişkisi ve Kolezyum'un inşasını içeren Antik Yunan ve Roma'nın tüm ihtişamını okuyacaksınız. Umudum; ortak geçmişimizin bu enstantanelerinin, tarihin geleceğin yolunu aydınlatacağı düşüncesiyle daha fazla okumanız için size ilham vermesidir.

Charles Phillips

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Medeniyet Nedir?

MÖ 10000'den itibaren Neolitik Devrim'in dünya çapında etkili olmasıyla -avcı-toplayıcılıktan tarıma dayalı yerleşik yaşama geçiş- birbirinden bağımsız altı büyük medeniyet ortaya çıktı. Bunlar Mezopotamya, Mısır, İndus Vadisi, Çin, And Dağları ve MezoAmerika'daydı. Tarihçiler medeniyetin ne anlama geldiği üzerine tartışır ancak birçoğu bunun kasaba ve şehirlerin kurulup aralarında ticaret yapılması, yönetim ve dinî faaliyetlerle uğraşan seçkin sınıfın ortaya çıkışı ve yazının kullanımıyla ilişkili olduğu konusunda anlaşır.

Tarım faaliyetleri insanları kültürel yaşama girme ve ticareti yönetme özgürlüğüne kavuşturan gıda fazlasına imkân sağladı. Kimileri, gücün kullanımını kontrol eden ve tekelleştiren merkezî bir otoriteyi (devleti) kabul edene ve metal işleme becerilerini geliştirene kadar insanların medenileşmediğini iddia eder. Başka bir ana unsur da ilk başta mevsimleri takip etmek ve ekim döngülerini planlamak için matematiğin ve tapınaklar, sunaklar, saraylar inşa etmek için geometrinin ortaya çıkmasıdır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Mısır'ın modern Luksor kentinin yakınlarındaki düzlükte yer alan Firavun III. Akhenaton'un devasa heykelleri, medeniyetlerin örgütleyici gücünün kanıtıdır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Tarım

Yaklaşık MÖ 10000'den başlayarak beş bin yıllık bir dönem boyunca dünyadaki birçok insan avcı-toplayıcı yaşam tarzından hayvan gütme ve tahıl yetiştirmeye dayalı bir yaşama geçti. Süreç; Bereketli Hilal (Nil Deltası'ndan modern Ürdün, Suriye, Güney Türkiye ve Irak'ın bazı bölgeleri) boyunca uzanıp insanların keçi, domuz, koyun yetiştirdiği ve buğday ektiği yerde başladı. MÖ 8000 civarında Güney Çin'deki Yangtze ve Hindistan'daki Ganj nehirleri vadilerinde pirinç yetiştiriliyordu. MÖ 6000'e gelindiğinde tarım Avrupa'ya yayıldı. İlk olarak Girit'teki Knossos ile Yunanistan anakarasında ve kısa süre sonra da Balkanlar'da görüldü. Amerika'da ise Orta Amerika'da mısır ekilip biçilirken MÖ 5000'de Orta And Dağları'nda patates yetiştirildi. İlk başta çiftçiler toprağı el sabanlarıyla sürdü ancak MÖ 6000'e gelindiğinde ekin verimini büyük ölçüde artıran tırmıklı sabanı çekmek için evcilleştirilmiş öküz kullanmaya başladılar. Bilinen en eski sürülmüş tarla İndus Vadisi'ndeki Kalibangan'dadır ve yaklaşık MÖ 3000'e tarihlenir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

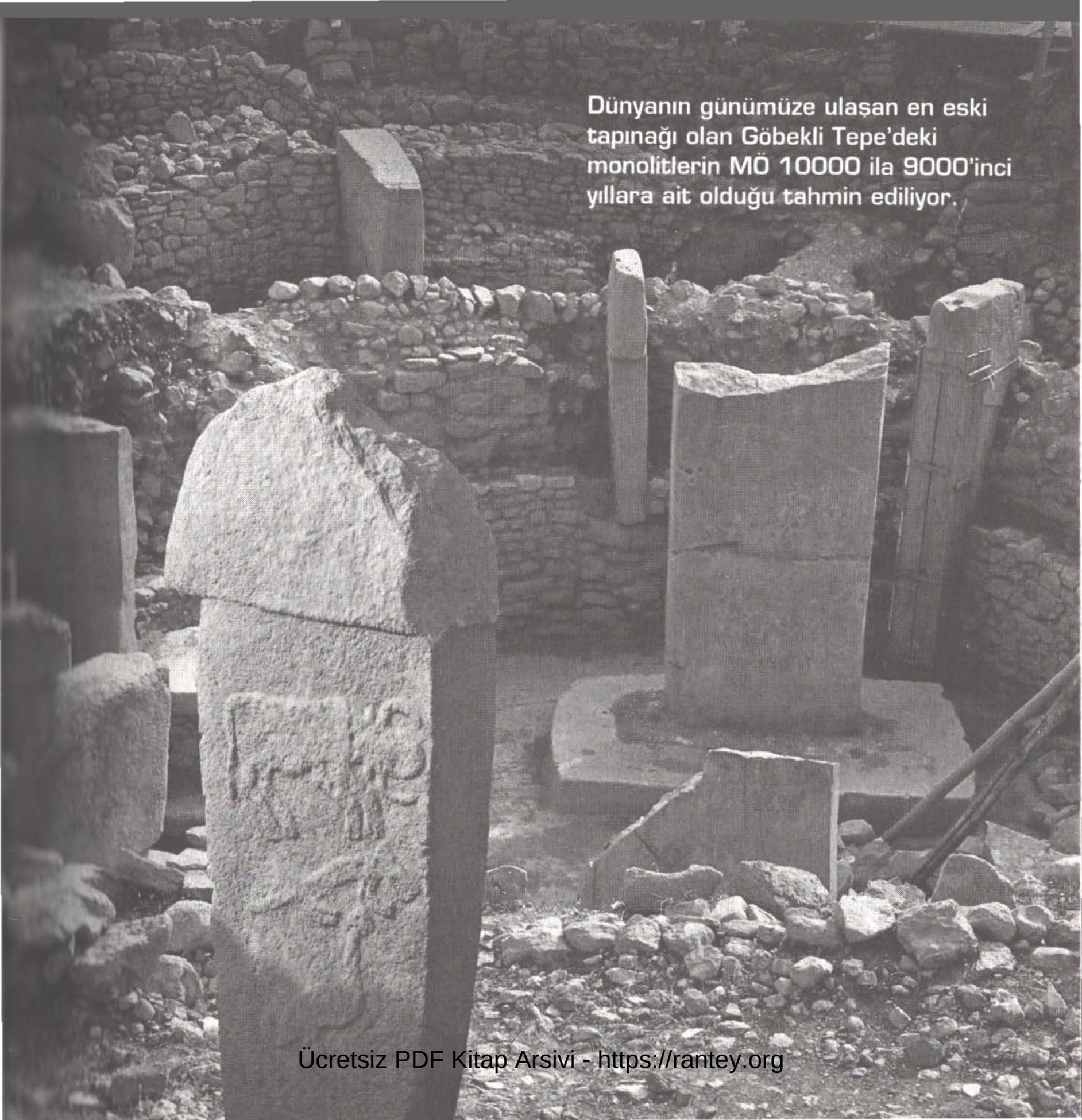
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Din

Tarımın sağladığı gıda fazlası insanların yiyecek aramak dışında da zaman geçirmesine imkân sağladı. Bireyler belli bir konuda uzmanlaşmak hususunda da özgürdü ve kilit uzmanlık alanlarından biri rahiplikti. İnsanlarda başlarından geçen doğal afetler -ürünlerin sel ya da yangınla mahvolması, depremler, tsunamiler ya da tutulmalar- veya sevdikleri birinin aniden ölümü muhtemelen görünmeyen güçlerin iş başında olduğu düşüncesini oluşturdu. İşte rahipler tanrıların, ataların veya doğa güçlerinin lütfunu kazanmak için kurban adama ve benzeri ritüelleri gerçekleştiren kişilerdi.

Birçok erken dönem kültüründe felaketleri önlemek ve güneşin doğması gibi günlük olayların sürmesini sağlamak için bazı ritüellerin kusursuz bir biçimde yerine getirilmesi gerektiğine inanılırdı. Örneğin Hindistan'ın Vedik rahipleri kutsal ilahilerin sözlerini ezbere bilirlerdi, ayrıca sunak inşa etmek ve hayvan kurban etmek konularında uzmanlardı. Diğerleri Şamanizmi izlemeye devam etti. Şamanlar ruhlarla iletişim kurduklarını ve ölülere öbür dünyaya giderken eşlik ettiklerini iddia eden şifacı ve ruhani uzmanlardı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Dünyanın günümüze ulaşan en eski tapınağı olan Göbekli Tepe'deki monolitlerin MÖ 10000 ila 9000'inci yıllara ait olduğu tahmin ediliyor.

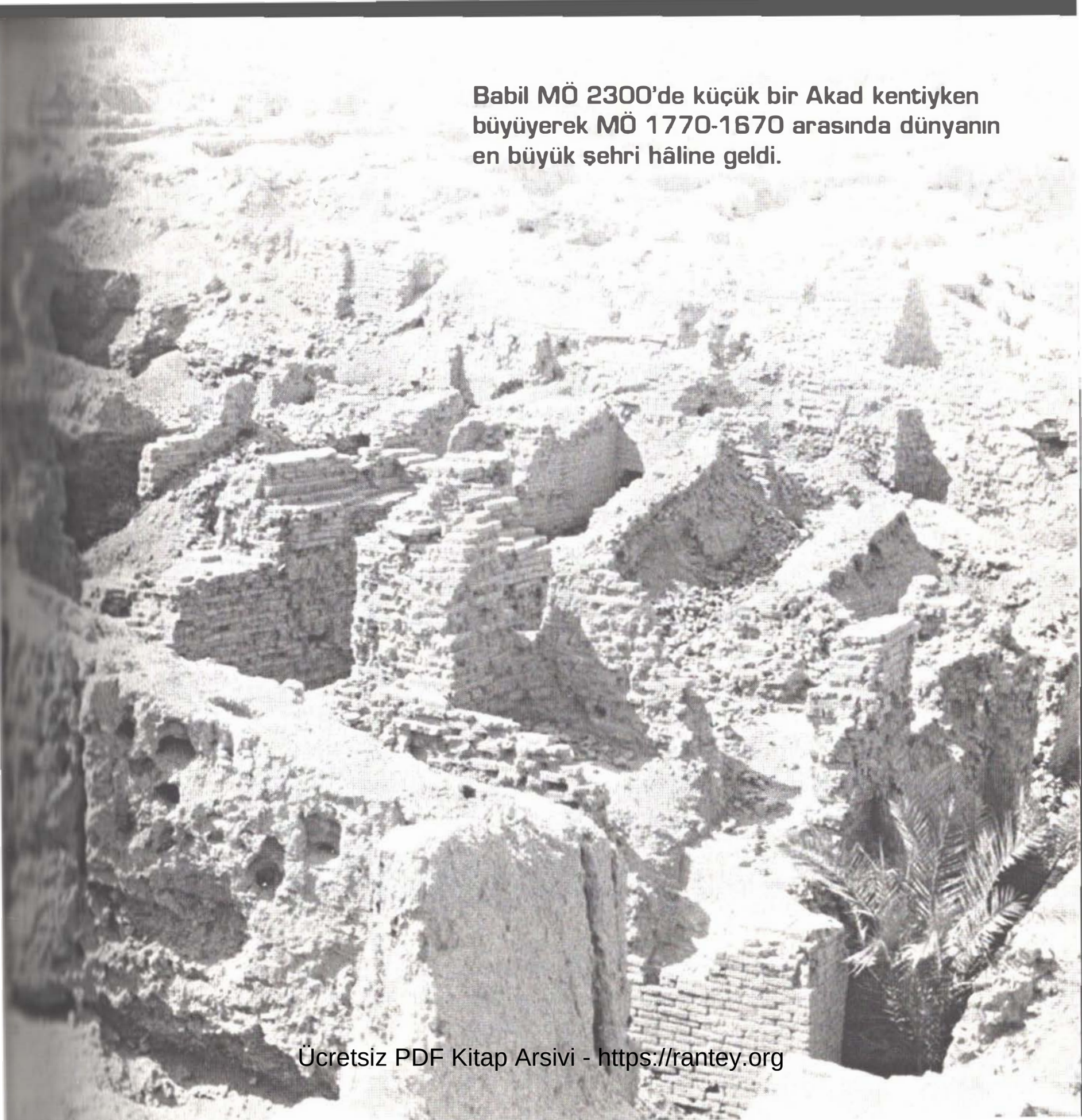
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kasabalar, Şehirler ve Devlet

İlk çiftçiler çalıştıkları tarlaların yakınındaki evlerde kümeler hâlinde yaşadı. Köyleri, yılın sonraki dönemlerinde kullanmak için fazla ürünü depoladıkları ambarları ve mezar alanlarını içeriyordu. İlk kasabalar tarımın benimsenmesi ve dinî ritüellerin artmasından hemen sonra kuruldu. MÖ 8000'de Batı Şeria'daki Eriha, duvarlarla çevrili alanda muhtemelen iki üç bin kişinin yaşadığı bir kasaba olarak kuruldu. Yerleşimin duvarla çevrili olması, baskın yapan gruplara karşı savunma ihtiyacı duyulduğunu göstermektedir.

Şehirlerin gelişigüzel olmaktan ziyade planlı bir büyüme şekli vardı. İlk şehirler Uruk ve Eridu, Mezopotamya'daki Sümer medeniyetinde, MÖ 5000 civarında ortaya çıktı. Tarımda zenginleşerek geniş kapsamlı ticaret merkezlerine dönüştüler ve ticaret ile sulama ağlarını yönetmek için devlet biçimleri geliştirdiler. Toplum giderek daha hiyerarşik hâle geliyordu: Kral bir tanrı olarak hüküm sürüyordu ve ailesiyle birlikte, memurların ve rahiplerin hizmet ettiği bir tecrit içinde yaşardı. Yönetici, devletin sembolik başı olarak şehirler rakipleriyle çatışmaya girdiğinde birliklere kumanda ederdi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Babil MÖ 2300'de küçük bir Akad kentiyken büyüyerek MÖ 1770-1670 arasında dünyanın en büyük şehri hâline geldi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bronz

Binlerce yıl boyunca, tarihçilerin Taş Devri dedikleri dönemde insanlar hayvan kemiklerinden, tahtadan ve taştan aletler yaptılar. Metal aletlere ve silahlara geçiş, ticaret ve artan çatışmalar da dâhil olmak üzere hem olumlu hem de olumsuz birçok değişiklik getiren büyük bir dönüm noktasıydı. Metal işleme MÖ 6500 gibi erken bir dönemde başladı: Anadolu'daki zanaatkârlar zengin mezarlarda bulunan süs eşyalarını yapmak için saf bakır üstünde çalışmaya başlamışlardı. Kısa sürede aktif ticari ağlar gelişti ve bakır ticareti Mezopotamya kasaba ve şehirlerinin yükselişine katkıda bulundu. MÖ 3500 civarında dökme bakır silah ve aletlerin yapımı oldukça gelişti. Daha sonra bakırdan çok daha sert ve daha pratik silah, zırh ve aletler için bakır-kalay karışımı bronz kullanılmaya başladı. Bronz işçiliği MÖ 3000'den önce Ortadoğu ve Çin'de başladı, yavaş yavaş yayılarak Britanya ve Kuzey Avrupa'ya ulaştı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Çin'deki Shang Hanedanlığı'ndan (MÖ 1600-1046) bronz bir balta. Böyle bir nesneye sahip olmak güç ve askerî yetki sağlamaktaydı.

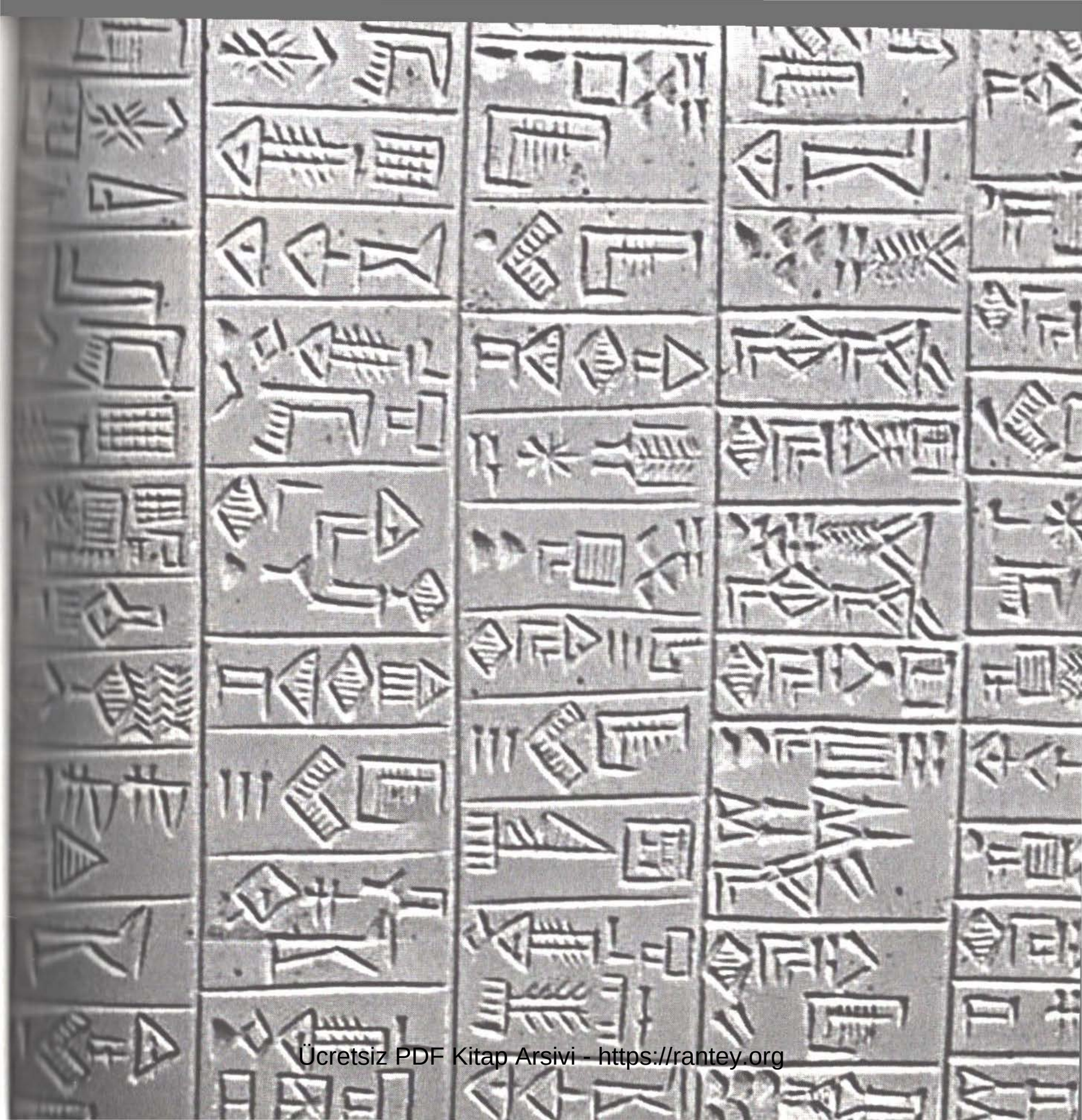
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Yazı

Altı kadim uygarlık birbirinden bağımsız bir şekilde Mezopotamya'dan başlayarak sözlü dili yazılı semboller kullanarak ifade etme becerisini geliştirdi. MÖ dördüncü binyılın sonlarına doğru Sümer'deki muhasebeciler çetele tutmak için kil tabletler üzerine resimler kazıyordu. Zaman içinde konuşulan Sümercenin birimlerini sembolize eden daha soyut semboller geliştirdiler. Tarihçiler bu ilk yazılı dile Latince anlamı "kama şeklinde" (yandaki resim) olan "çivi yazısı" der.

Çok geçmeden MÖ 3000 civarında Antik Mısırlılar hiyeroglifleri (hem nesneleri hem de sesleri ya da ses gruplarını sembolize eden resim karakterlerini) geliştirdi. MÖ 3000-2600 dolaylarında, Hindistan'da sabuntaşı mühürlerde ve MÖ 1200'de Çin'de kehanet kemikleri üstünde farklı yazı sistemleri geliştirildi. MezoAmerikan Zapotek (MÖ 600) ve Maya (MÖ 400) kültürleri de kendi yazılarını icat etti. Yazının bulunması bir bakıma tarihin başlangıcına işaret etmektedir; çünkü yöneticilerin, fetihlerin ve diğer olayların kalıcı bir kaydını oluşturmayı mümkün kılar.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ticaret ve Yönetim

MÖ üçüncü binyılda gıda fazlalığı bakır ve bronz işçiliği ticaret ağlarını güçlendirdi. Mezopotamya'nın tarım açısından zengin topraklarında gelişen şehirler, zanaatkârlarının metal işlemek için ihtiyacı olan saf bakır, bakır cevheri, kalay gibi hammaddeler için tahıl ticaretine ev sahipliği yaptı. Aynı zamanda değerli taşlar ve inşaat malzemeleri ithal ettiler. Bu dönemde pazarlar kasaba ve şehirlerde kurulurdu ve yeni yönetici ile tüccar sınıfı gelişen ticaret ağını denetliyordu.

Mezopotamya'nın ve İndus Vadisi'nin büyük kültürleri MÖ 3000 civarında birbirleriyle ticaret yapıyordu. İndus Vadisi şehirleri aynı zamanda Lothal Limanı'ndan deniz yoluyla Mısır'la değerli taş ve boncuk ticareti yapıyordu. Çin'in Shang Hanedanlığı'ndaki tüccarlar, Sarı Nehir ve Yangtze Nehri boyunca uzun yollar giderek deniz kabuğu ve yeşim taşı ticareti yaptı ancak genellikle Kore ve Japonya'dan ilerisine gitmediler. Daha sonra Kiklad Adaları'ndaki ilk yerleşimciler ve Lübnan'daki Fenikeliler deniz ticareti yoluyla oldukça zengin oldular.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

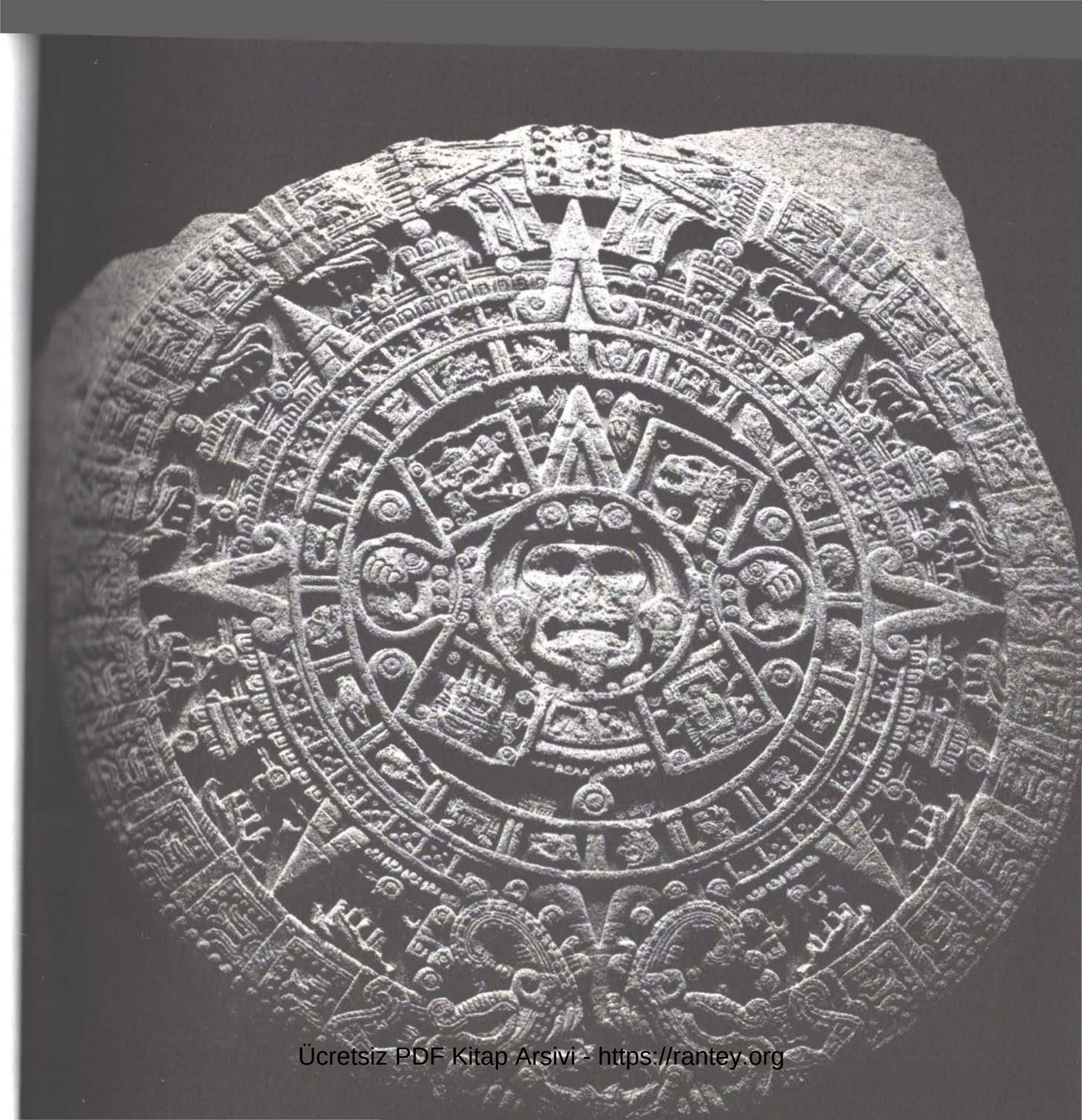
MÖ 2040'tan kalma bu çivi yazısı tablet bir keçi satışı makbuzudur.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Takvimler

Eski insanlar Güneş'in ve Ay'ın hareketlerini, mevsimlerin dönüşünü ve tarım döngüsünü takip etmek için takvimler tasarladı. Bilinen en eski takvim yaklaşık olarak MÖ 2700'e tarihlenir; Sümerlerin 29 ya da 30 günlük 12 aya dayanan Ay sayımı kullandıkları ve Yeni Ay'ın ilk göründüğü an başlayan bir takvimdir. Yaklaşık 354 günlük Ay yıllarını 365 günlük Güneş yılına uyumlu hâle getirmek için düzenli olarak fazladan bir ay eklediler. Bu aylar genellikle o sırada yapılan festivallerle adlandırıldı ve yıl hasattan önce ya da sonra başlardı. MÖ 2400'den itibaren aynı zamanda kralın hükümranlığındaki olayları kaydetmek için kraliyet yılı kullandılar. Bu, yeni bir kralın toplanan ilk hasadı tanrılara sunmasıyla başladı. Mısırlılar Ay takviminin yanı sıra -her yıl sonunda çizelgenin dışında kalan beş günle- 30 günlük 12 aydan oluşan Güneş sivil takvimini de kullandılar. Mayalar 365 günlük döngüyü (on sekiz tane 20 günlük ay, artı beş isimlendirilmemiş gün) 260 günlük ritüel takvimi ile birleştirdi. İkisi birlikte 18.980 günlük Takvim Turu'nu oluşturuyordu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Demir

Yaklaşık olarak MÖ 1200'den itibaren Yakındoğu, Güneydoğu Avrupa ve Hindistan'da metal işçileri alet, silah ve madenî paraları bronz yerine demirden yapmaya başladı. Bir teoriye göre MÖ 1300-1200'de ticaret yollarının kesintiye uğraması kalay sıkıntısına yol açtı, bu nedenle Yakındoğulu zanaatkârlar bronzdan başka bir seçenek aramaya başladı. Aynı sıralarda demir ve çelikten aletler yapmak için eritme ve demircilik yeteneklerini geliştirdiler. Tarihçiler bir zamanlar Hititlerin demirden silah yapımı konusunda tekel olduğunu ancak Hitit gücünü ortadan kaldıran Deniz Kavimleri tarafından bilginin alınıp yayıldığını iddia edecekti ancak bu teori büyük ölçüde gözden düştü.

Demire geçiş farklı bölgelerde farklı zamanlarda gerçekleşti—Hindistan'da MÖ 1200, Drta ve Kuzey Avrupa'da MÖ 800-600, Çin'de MÖ 600 civarında oldu; MÖ 300'e kadar Kore ve Japonya'da henüz gerçekleşmemişti. Geleneksel anlatılarda Demir Çağı, Yunanistan'ı işgal eden ve Miken ile Minos uygarlıklarını ortadan kaldıran Dorlar gibi demirden silahlarla donanmış büyük göçmen hareketlerinin Yunan Karanlık Çağları'nı başlattığı bir dönemdi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Demir teknolojisinin gelişimi bu Keltik parası gibi döküm ya da vurma yoluyla nesnelerin geniş ölçekli üretimine imkân tanıdı.

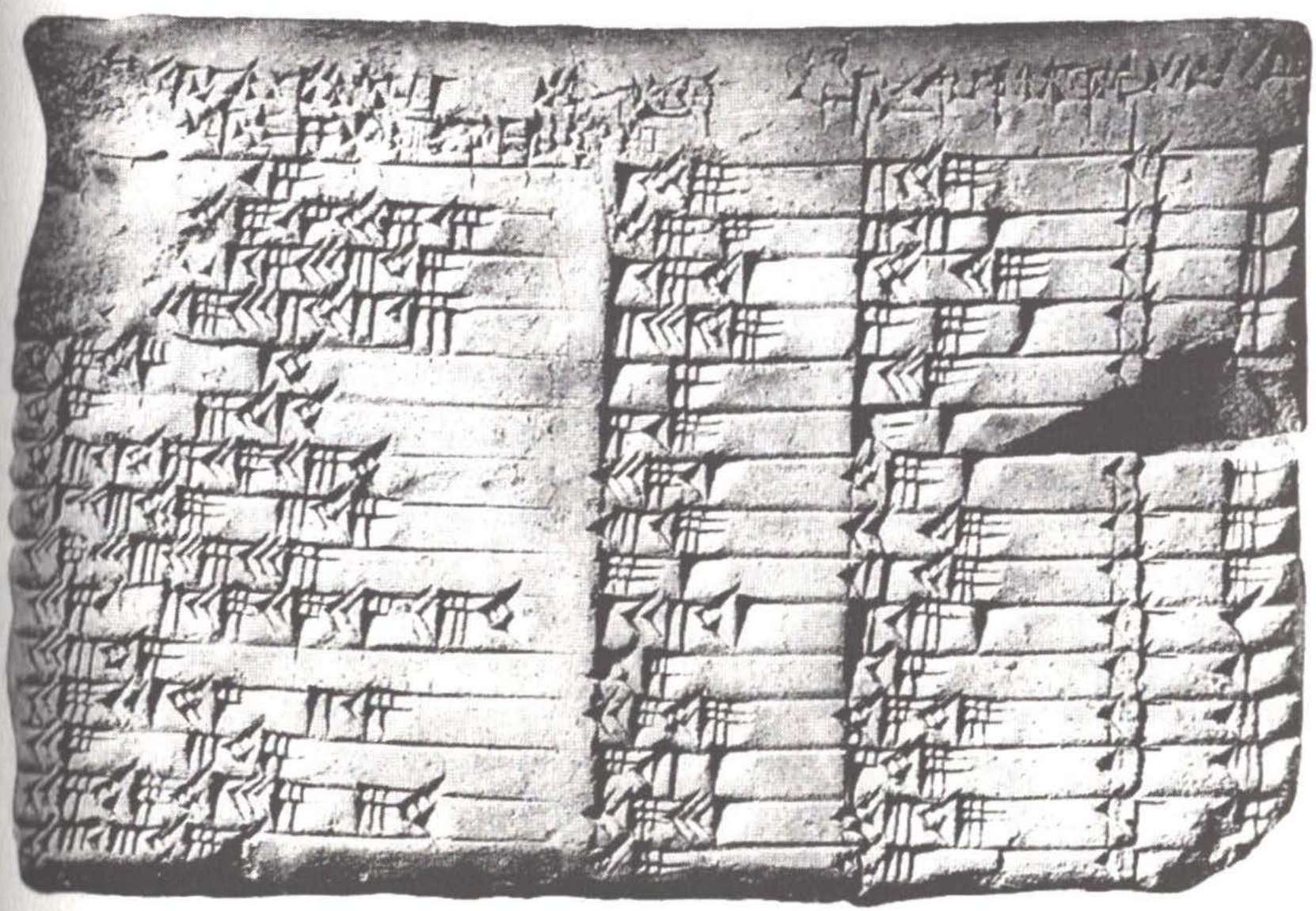
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Matematik

İnsanlar muhtemelen takvimleri hesaplamak için sayı saymaya başladı. MÖ 35000 gibi erken bir zamana tarihlenen ve Güney Afrika'daki Lebombo Dağları'nda bulunan bir babun kemiği Ay döngüsünün gecelerini temsil ettiği düşünülen 29 çentikle işaretlenmiştir. Yerleşimciler, hayvanları gütmeye ve tahılları depolamaya başlayınca ya da saraylar ile kamu binaları inşa edince çetele tutmak ve yapının geometrisini anlamak için matematiği geliştirdi. MÖ 3000'e tarihlenen çivi yazısı yazılı kanıtlar o dönem için matematiğin temel kullanım alanlarının bunlar olduğunu göstermektedir.

MÖ 1800'de kilden bir tablete (yandaki resim) Pisagor üçlüsü -dik açılı üçgenlere dair Pisagorcu mükemmel çözümlerin üçlüsü- kazınmıştır. Bunlar Mezopotamya'nın bu bilgiye Pisagor'dan çok daha önce sahip olduğunu gösterir. Öncesinde Peru'daki insanlar *quipu*'da (kipu: insanları ve mal varlıklarını kaydettikleri düğümlü ip bellek araçları) ve takvim bilgilerinde karmaşık matematik fikirleri kullandı. Arkeologlar Norte Chico'daki Caral kültürel alanında MÖ 3000'e tarihlenen bir *quipu* buldu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

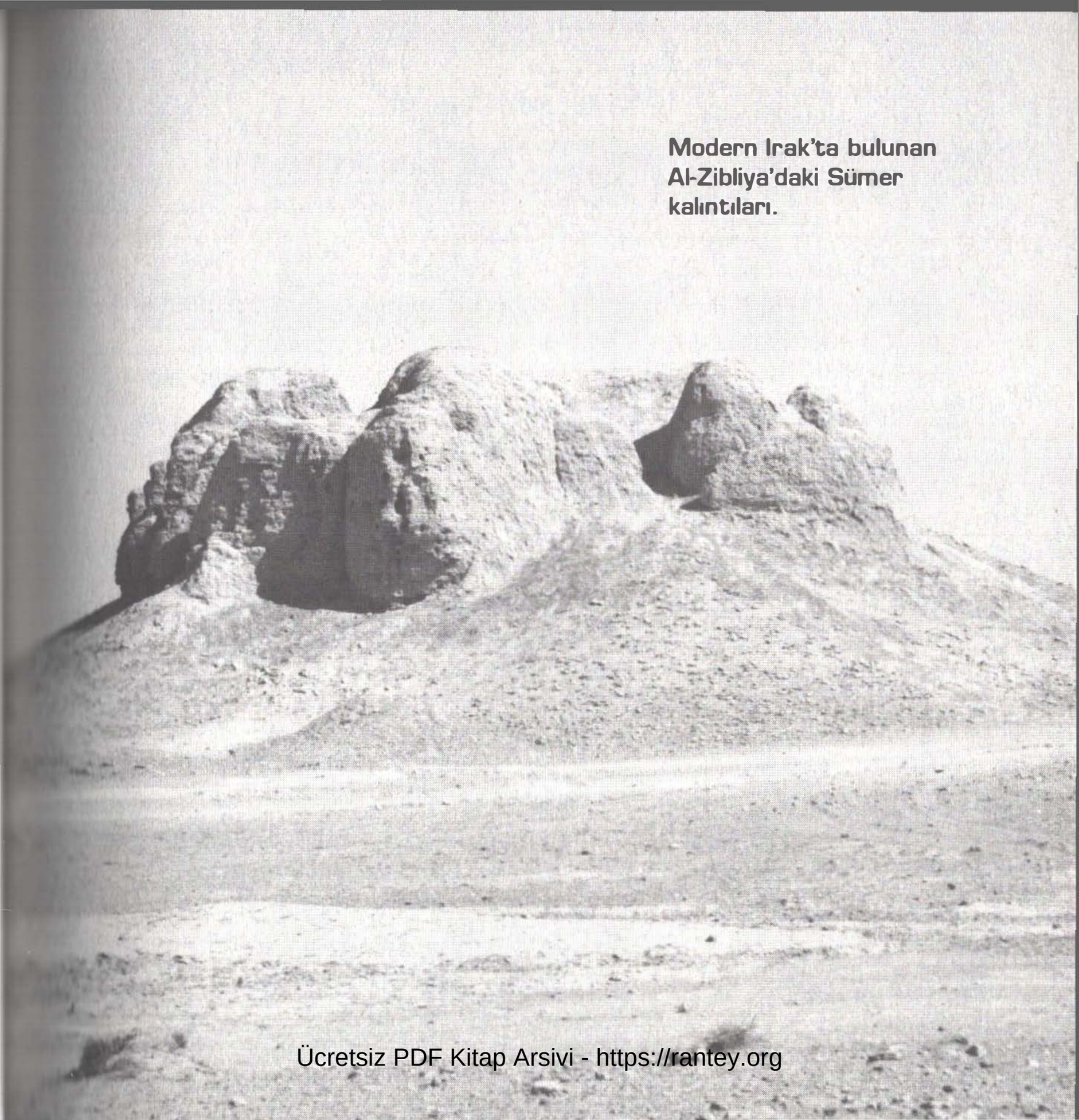
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Uruk ve Sümer

Dünyanın ilk şehirlerinden biri olan Uruk; modern Irak, Güneybatı Türkiye ve Doğu Suriye'nin olduğu yerdeki Doğu Mezopotamya Sümer medeniyetinin ana merkeziydi. Bu alanda 10 km uzunluğundaki tuğla duvarlarla bir şehir ve gökyüzü tanrısı Anu'nun tapınağını destekleyen bir ziggurat ya da basamaklı bir kule vardı. Mitolojiye göre efsanevi Kral Gılgamış tarafından inşa edilen ve ona ev sahipliği yapan şehirde gökyüzü tanrıçası İnanna'ya da tapılırdı.

Sümer, bürokratların ve tam zamanlı askerlerin, küçük tarım köylerine dayanan bir yaşamın yerini aldığı Uruk gibi şehir merkezleriyle katmanlı bir toplum geliştirdi. Sümer Uruk'u, özellikle MÖ 3500-2900 civarında, burada bakır, gümüş ve altın işlenirken ve zanaatkârlar güzel tılsımlar ve mühürler yaparken zenginleşti. Bu sırada Uruk, Sümer'in on iki şehir devletinden biriydi—diğerleri arasında Nippur, Lagaş ve Kiş vardı. Şehir Part dönemine (MÖ 247-224) kadar dayandı ve II. Kiros ve Ahameniş İmparatorluğu'ndan I. Darius da dâhil olmak üzere birçok yabancı kral üzerinde iz bıraktı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Modern Irak'ta bulunan Al-Zibliya'daki Sümer kalıntıları.

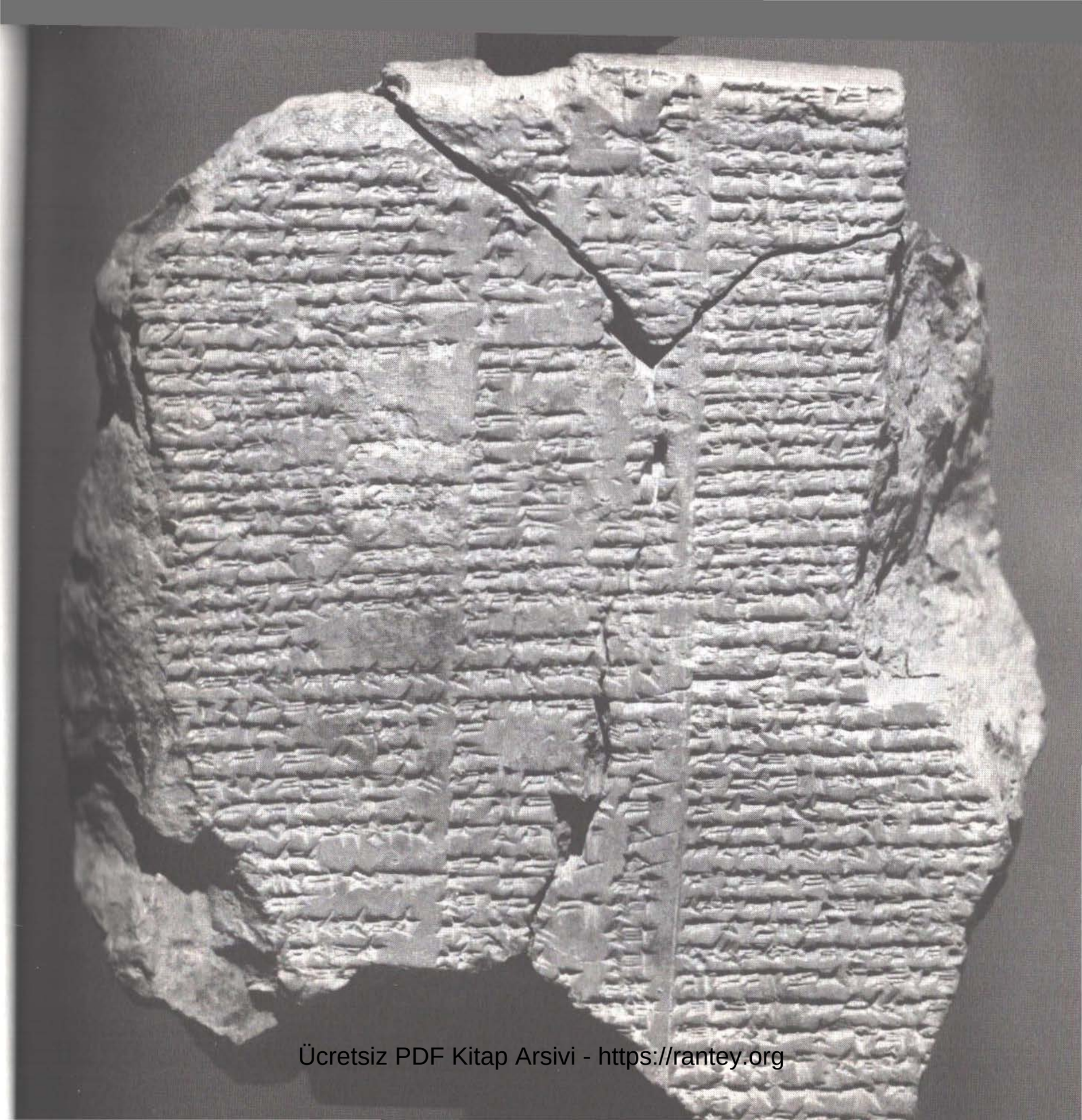
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Gılgamış Destanı

Efsanevi bir kral olan Gılgamış, antik dünyanın günümüze ulaşan en eski edebiyat eserinin kahramanıdır. *Gılgamış Destanı*; bu yarı ilah yarı insan savaşçının, tanrıların kendisini aşağılamak için gönderdiği Enkidu adlı vahşi bir adamla nasıl savaştığını, onu yendiğini ve onunla arkadaş olduğunu anlatır. Aşk tanrıçası İştar'ın yakınlaşma çabalarını reddedecek, daha sonra onun kendisini öldürmek için gönderdiği ilahi boğayı yenecekti. Bunun üzerine tanrılar ceza olarak Enkidu'nun ölmesine neden oldu ve Gılgamış büyük bir üzüntüye kapıldı, sonsuz yaşamın sırrını keşfetme girişiminde başarısız olmuştu. Ama şöhreti sayesinde bir tür ölümsüzlüğe ulaştı.

Bu destanın en eski parçaları MÖ on sekizinci yüzyıla tarihlenir. MÖ on üçüncü ila onuncu yüzyıllar arasına ait en eksiksiz versiyonu, MÖ 668-627 arasında hüküm süren Asur kralı Asurbanipal'ın kütüphanesinde bulundu. Destan aynı zamanda dünyanın büyük bir tufanla yok edildiği sel mitini de içerir. Bunun yansımalarını Nuh'un İncil'deki öyküsünde, Antik Mayaların dinî geleneklerinde, Hinduizmde, Nordik ile Aborjin mitolojilerinde de görürüz.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

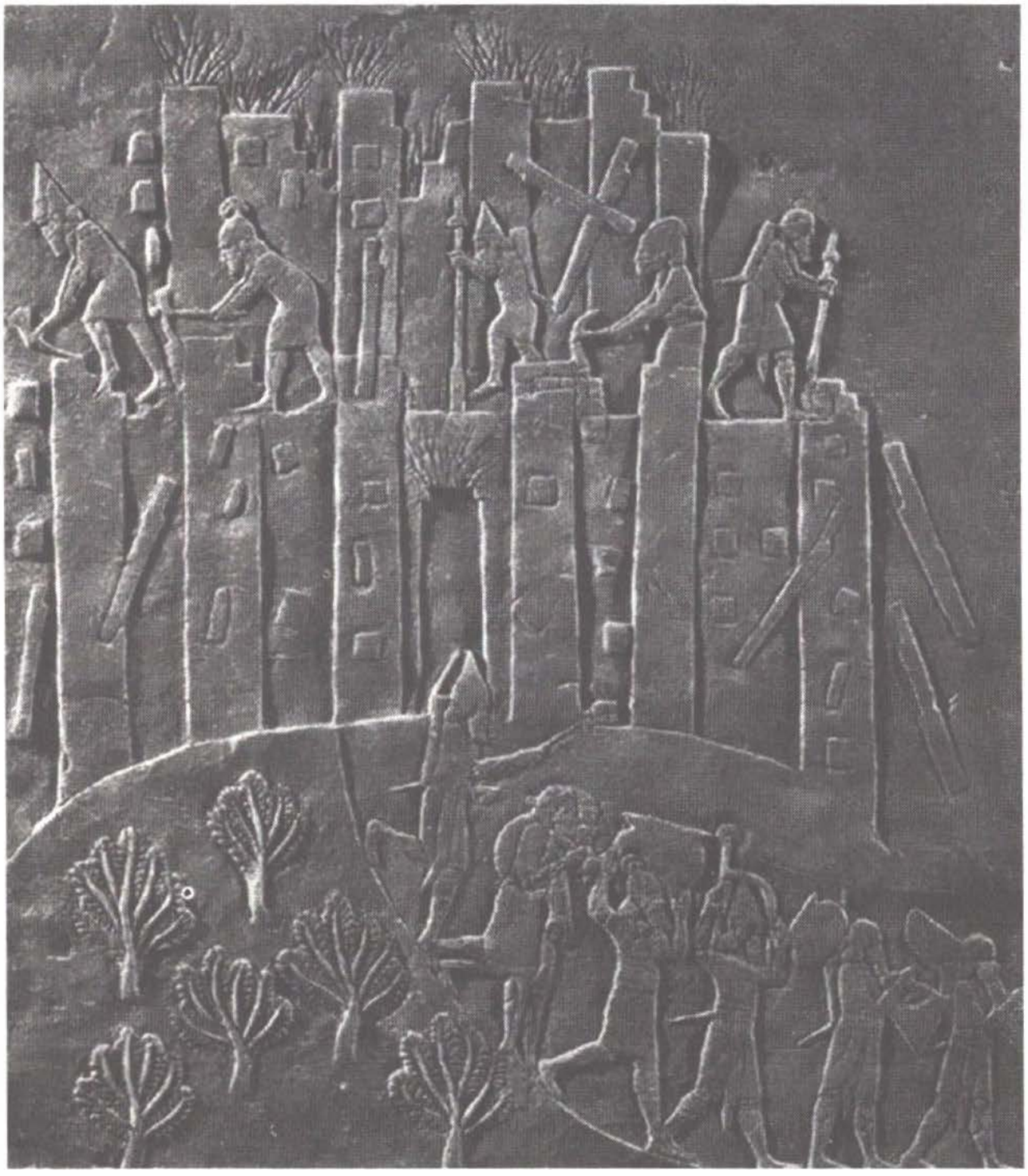
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Susa

Susa, modern İran'ın güneybatısındaki Antik Elam Krallığı'nın başkentiydi. Klasik yazarlar krallığa başkentinden dolayı "Susiana" dedi. Elam, antik dünyada üç önemli döneme sahipti: Eski (MÖ 2700'den itibaren), Orta (MÖ 1285'ten itibaren) ve Geç (MÖ 742'den itibaren) ve en nihayetinde I. Darius'un başkenti olmasıyla Pers Ahameniş İmparatorluğu'nun bir satraplığı (eyaleti) hâline gelir.

Eski dönemde Elam MÖ yirmi birinci yüzyılda Ur kralı Şulgi ve yine on sekizinci yüzyılda Babilli Hammurabi tarafından istila edildi ancak her iki seferde de intikamını aldı. Orta dönemde Elam büyük bir askerî güçtü; Babil'i ele geçirdi ve Hammurabi Kanunları'nı taşıyan yazılı bir sütunu eve taşıdı (bkz. s. 44). Bu dönemde, MÖ 1250'de Kral Untaş-Gal büyük bir saray ve Susa yakınlarındaki Çoğa Zenbil'de 105 metrekare tabanı olan bir ziggurat inşa etti. Geç dönemde Elamlar Mezopotamya'ya müdahale etmeye çalışsalar da çok az başarılı oldular; Asurbanipal MÖ 647'de Susa'yı yağmalayıp yok etti.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Asurbanipal'in Ninova'daki sarayından bir rölyef; Susa'nın yıkılışını tasvir etmektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sargon ve Akad İmparatorluğu

Akadlı Sargon dünyanın ilk imparatorluk kurucusu olarak bilinir. MÖ yirmi dördüncü yüzyılda hüküm sürdü; Akad İmparatorluğu'nu kurmak için Suriye, Batı İran ve Anadolu'dan bölgelerle Güney Mezopotamya'nın tamamını fethetti. Mezopotamya'nın birçok halkı onu askerî geleneklerin babası olarak gördü. Tüccarlar Agade'deki hiçbir zaman tespit edilmeyen başkentinden İndus Vadisi'ne, Girit'e ve belki de Yunanistan anakarasına kadar ticaret yaptı.

Sargon'un hayatıyla ilgili çok az şey bilinir. Efsaneye göre Kuzey Sümer'de Kiş Kralı'nın sakisi olmadan önce, bebekken bir sepetin içinde yüzer hâlde bulunur ve mütevazı bir bahçıvan tarafından yetiştirilir. Uruk'un Lugalzagesi'ne karşı büyük bir zafer kazanmış ve bu kralın Mezopotamya'daki birçok müvekkil yöneticisinin kontrolünü ele geçirmiş, daha sonra ise başka fetihlere girişmiştir. Başkentini ve başarısını, Akad'daki karşılığı Sümer tanrıçası İnanna olan ve Astarte olarak da bilinen tanrıça İştar'a adayacaktı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

II. Sargon (sağda) ve ruhani lider; Asur'da, Dur-Şarrukin'deki saraydan (şu an Horsabad, Irak).

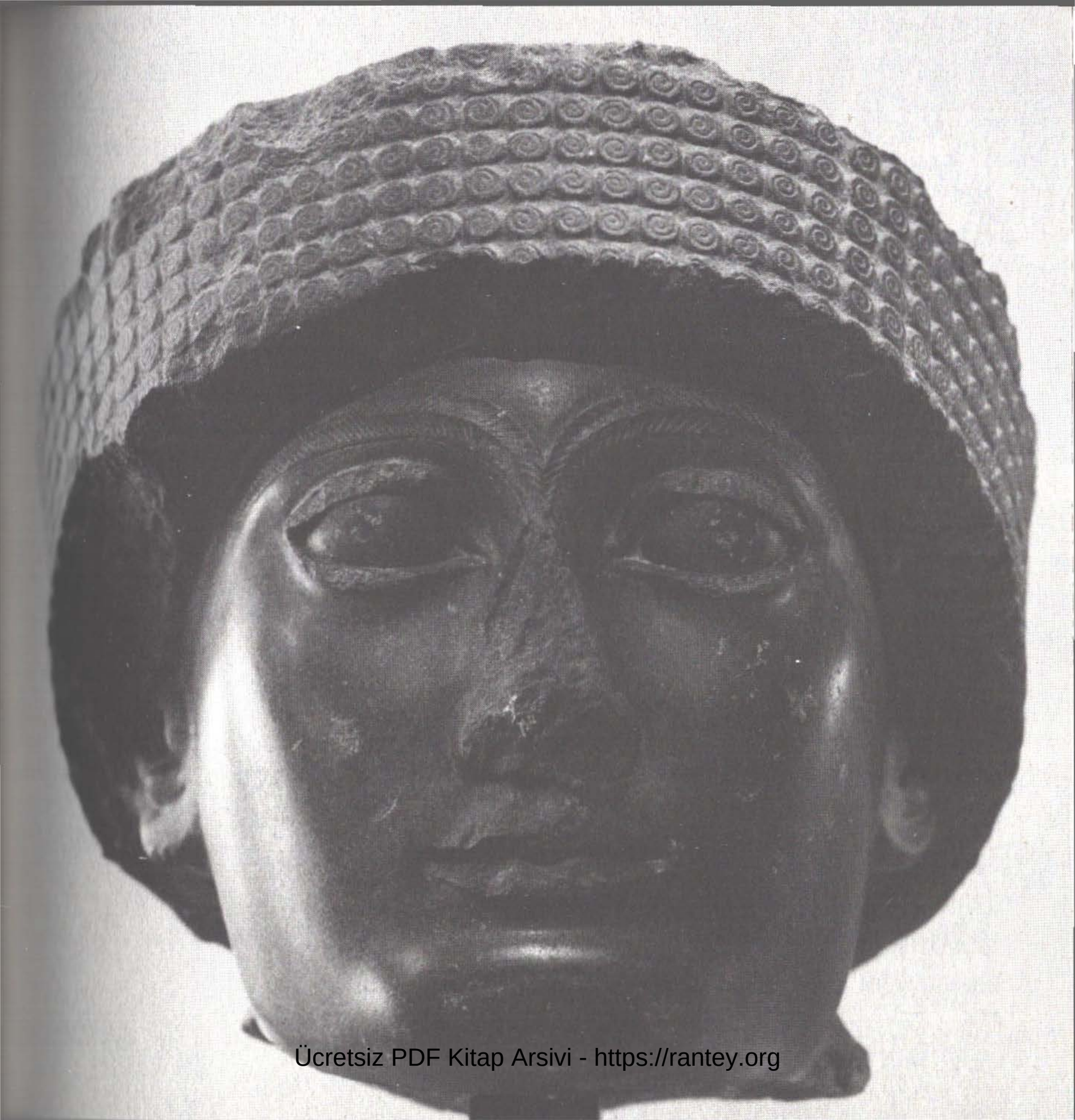
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Lagaş

Lagaş; MÖ 2100'de, Uruk'un doğusunda, Dicle ile Fırat nehirlerinin buluştuğu yerde, Ur-baba ve Gudea adlı hükümdarların yönetiminde önemli bir şehirdi. Uruk ve Ur da dâhil birçok yerde Gudea, sulama kanalları ve tapınaklar inşa etti. Kendisine "Lagaş'ın tanrısı" diyordu ve Girsu bölgesinde (günümüzde Telloh) en az yirmi altı heykeli bulundu. Krallığı; Lübnan'dan sedir ağacı ve ocak taşı, Arabistan'dan bakır ve Sina'dan altın ithal ederek geniş kapsamlı bir ticaret sürdürdü.

Hükümranlığından kalan diğer kalıntılar arasında sırasıyla 61 cm ve 56 cm uzunlukta bir çift terakota silindir bulunur. Sümer dilindeki çivi yazılı yazıtları Ningirsu'ya bir tapınak inşa ettiklerine dair bir efsaneyi anlatır. Bu şehir tanrısı ilkbahar yağmurlarıyla ilişkilendirilir ve özellikle Lagaş'a bağlanır. Tarihçiler ayrıca tanrıyı Mezopotamya'nın hukuk ve tarım tanrısı Ninurta'nın bir veçhesi olarak tanımladı. Gudea'nın saltanatından sonra Lagaş'ın önemi ve etkisi azalacaktı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

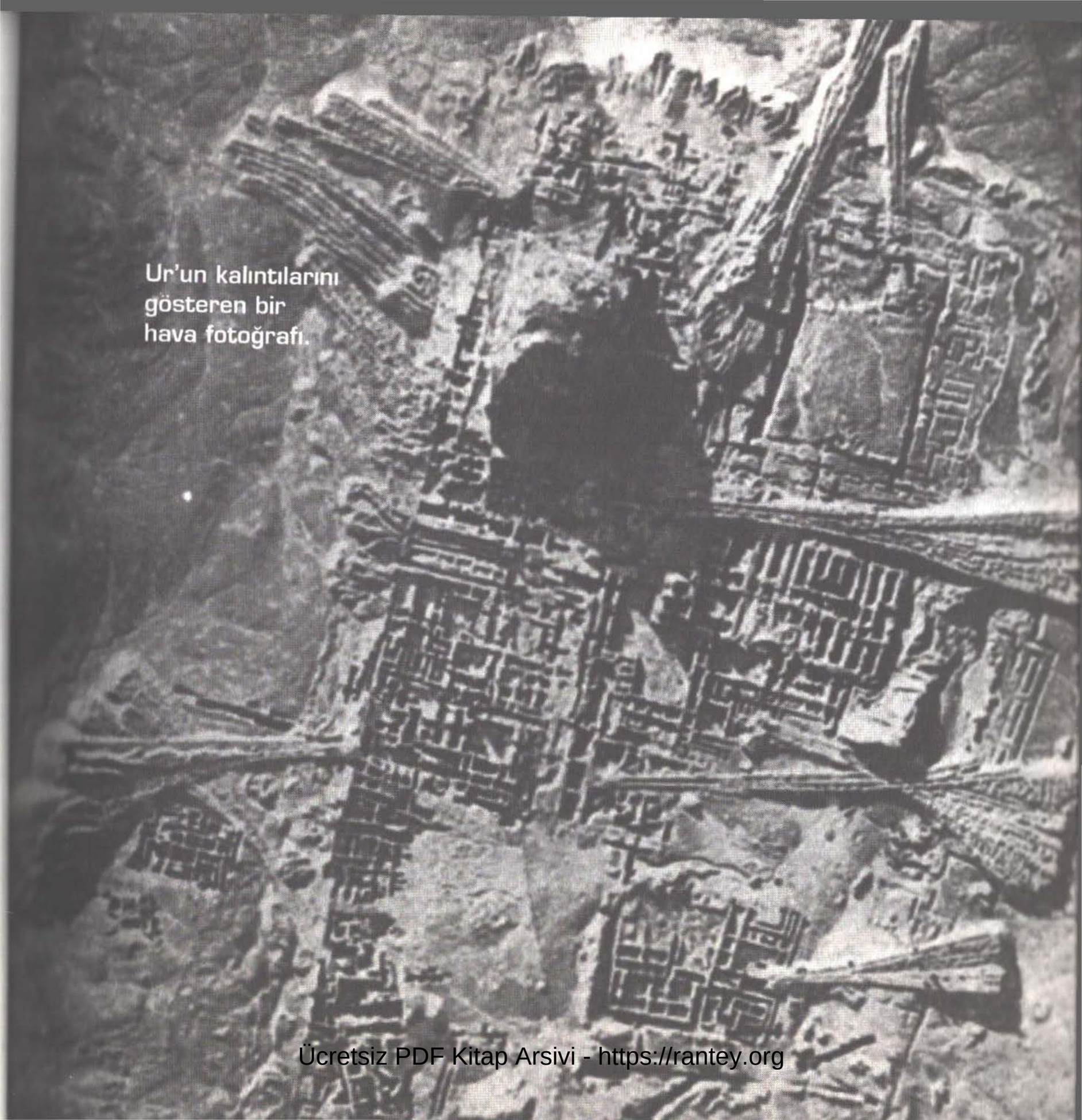
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ur ve Ziggurat Ustaları

Ur-Nammu (MÖ 2112-2095 arasında hüküm sürdü) meşhur zigguratını inşa ettiği sırada, Ur şehri (günümüzde Irak'ta Tel el-Mukayyer) hâlihazırda üçüncü kral hanedanlığının altında başkentti. Geniş basamaklı piramit, şehrin patronu ve ilahi hükümdarı Ay tanrısı Nanna'ya bir tapınak işlevi görüyordu. 64x46 metre ölçülerindeydi ve muhtemelen 30 metre yüksekliğindeydi. Asur, Babil ve Sümer antik şehirlerinde MÖ 2200-500 arasında bin beş yüz yıldan fazla bir süre içinde birçok ziggurat inşa edildi. Yaklaşık yirmi beşi bugüne ulaştı.

Kerpiçten yapılmış ve üzeri pişmiş tuğla ile kaplanmıştır, iç odaları yoktur. Bazılarının görünüşe göre en tepesine çıkılma imkânı yoktur ancak diğerlerinde ya Ur'daki gibi bir yüzünde üçlü bir merdiven ya da spiral bir rampa vardı. Babil'deki tanrı Marduk'un tapınağını destekleyen ziggurat bazıları tarafından Babil Kulesi ile ilişkilendirilir. Uzun süre boyunca görece ihmal edildikten sonra, MÖ altıncı yüzyılda Babil kralı II. Nebukadnezar Ur şehrini tekrar inşa etti.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ur'un kalıntılarını gösteren bir hava fotoğrafı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Şamşi-Adad, Asur Kralı

Şamşi-Adad MÖ 1809'da Asur Krallığı'nda iktidarı ele geçirdi ve Suriye'yle Anadolu'nun çoğunu ve Üst Mezopotamya'nın tamamını kapsayan bir imparatorluk kurdu. Bu daha sonraki Asur imparatorluklarının habercisiydi (bkz. s. 48). Tarihçiler Şamşi-Adad'ın Suriyeli Semitik Amorit halkının bir üyesi olduğuna inanır. Asur başkentini Antik Asur kentinden, modern Suriye'nin kuzeyindeki Şubat-Enlil'e taşıdı. Akadcada "Tanrı Enlil'in evi" anlamına gelen Şubat-Enlil'de bir saray, tapınak ve etrafı çevrili bir sur inşa etti.

Güçlü bir askerî komutan olan Şamşi-Adad, Suriye'de önemli bir kervan yolu üzerindeki Mari tahtlarını ve Dicle'deki hâlâ tanımlanmamış bir bölge olan Ekallatum'u işgal etti ve buralara oğullarını yerleştirdi. Kendisini Akadlı Sargon'un kullandığı unvan olan "Herkesin Kralı" ilan etti. Yazıtlar Akdeniz kıyılarında steller (yazılı sütunlar) diktiğini iddia eder. Şamşi-Adad Ninova'da İştar Tapınağı'nı yeniden inşa etti, aynı zamanda Asur'da büyük bir saray yaptırdı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Tanrıça İştar ve onun üst düzey habercisi
Ninşubur'u tasvir eden bir antik Akad mührü.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hz. İbrahim

Kitab-ı Mukaddes'teki kişiliklerden Hz. İbrahim, İbrani bir resul ve Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da önemli bir figürdür. Tarihçiler tarafından MÖ 2000 ila 1500 arasında bir noktada Mezopotamya'nın Ur kentinden Hebron bölgesine (bugün Batı Şeria'da, Kudüs'ün güneyinde) bir kabile göçünün lideri olarak tanımlanır. Kitab-ı Mukaddes'teki anlatılarda Tanrı'nın (Yahveh) evden ayrılıp Mısır ile Suriye arasındaki Kenan ülkesinde yeni bir ulus bulmasına yönelik çağrısını dinler. Yüz yaşındaki karısı Sara mucizevi bir şekilde Tanrı'nın sözünün vârisi olan İshak'ı doğurur. Hz. İbrahim en sonunda yüz yetmiş beş yaşında ölür ve Hebron yakınlarındaki Atababalar Mağarası'na gömülür.

Tarihçiler göçün izini modern Irak'tan Fırat'ı geçerek Türkiye'ye, ardından Suriye'ye ve Ürdün Nehri'nden Kudüs ve Hebron'a kadar takip eder. Göçmenler, Ay tanrısı Nanna ya da Sin ve Kenan tanrısı Baal-Berith (Anlaşmanın Tanrısı) için büyük dinî merkezleri izledikleri düşünülen rotayı takip ettiklerinden çoban olarak yaşadılar.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Büyük Hammurabi

Sami Akad hanedanının altıncı kralı Büyük Hammurabi MÖ on sekizinci yüzyılda Babil'in gücünü Mezopotamya'ya yaydı ve dünyanın bilinen en eski kanunlarından birini yaptı. İlk Babil imparatorluğunu kurarken Elamların istilasını püskürttü ve Larsa Krallığı'nın (Güney Mezopotamya) kontrolünü ele geçirdi, Eşnunna'yı (Orta Mezopotamya) ezdi ve ardından Asur hükümdarı I. İşme Dagan'ı yenerek bölgenin kuzey kısmının kontrolünü kazandı.

MÖ 1742'ye tarihlenen kanun kitabı halkın görmesi için yazılı taş levhalara ya da stellere kazındı. Ağır cezalar öngörüyordu: Hırsızlık için ölüm, dolandırıcılık için dolandırılan miktarın on katını ödemek, iftira için yüzünü işaretlemek. Yazıt; tıpkı Yahudi geleneğinde Tanrı'nın Hz. Musa'yı seçmesi gibi, Hammurabi'nin tanrılar tarafından kanunları kabul etmek için seçildiğini belirtir. Tarihçilere göre Hammurabi Kanunları ile Yahudi yasaları arasında her ikisinin de daha eski ortak Semitik bir gelenekten türediğini ileri sürmeleri için yeterince benzerlik vardır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hammurabi, tahta geçen Güneş tanrısı Şamaş'tan kanunları alırken.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hititler

Başkentleri Hattuşaş'tan (modern Boğazköy, Orta Türkiye) I. Hattuşili ve torunu Murşili yönetimindeki Hititler, Anadolu ve Kuzey Suriye'nin kontrolünü ele geçirip MÖ on yedinci yüzyılda Babil'e akın ettiler. Tarihçilerin Hitit Eski Krallığı diyecekleri krallığı oluşturdular. Murşili aynı zamanda Fırat'ın yukarısında Hurrilere karşı sefer düzenleyerek Hattuşaş'a büyük zenginlikler ve birçok esir getirdi. Eski Krallık hükümdarı Hantili başkenti güçlendirdi, öyle ki antik şehrin duvarlarının bazı bölümleri bugün bile görülebilir. Yaklaşık üç yüzyıl sonra halefleri -özellikle de MÖ 1380'den itibaren I. Şuppiluliuma- Yeni Hitit Krallığı'nı kurdu. MÖ on ikinci yüzyıla kadar önemli bir uluslararası güç olarak kaldılar. Hitit kralı Muvatalli, MÖ 1299'da meşhur Kadeş Savaşı'nda Mısır firavunu II. Ramses ile savaştı, ardından MÖ 1286'da III. Hattuşili, Ramses ile bir Hitit prensesinin firavunla evlenmesini içeren diplomatik bir anlaşma imzaladı. İmparatorluk MÖ 1200'lerde Deniz Kavimleri'nin istilası karşısında yıkılıp en sonunda Asur'un bir parçası oldu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hitit hükümdarı Tarkummuva'nın mührü. Bu ünlü iki dilli yazı (MÖ 1400'ler) Hitit hiyerogliflerinin çözülmesi için ilk ipucunu sağlayacaktı.

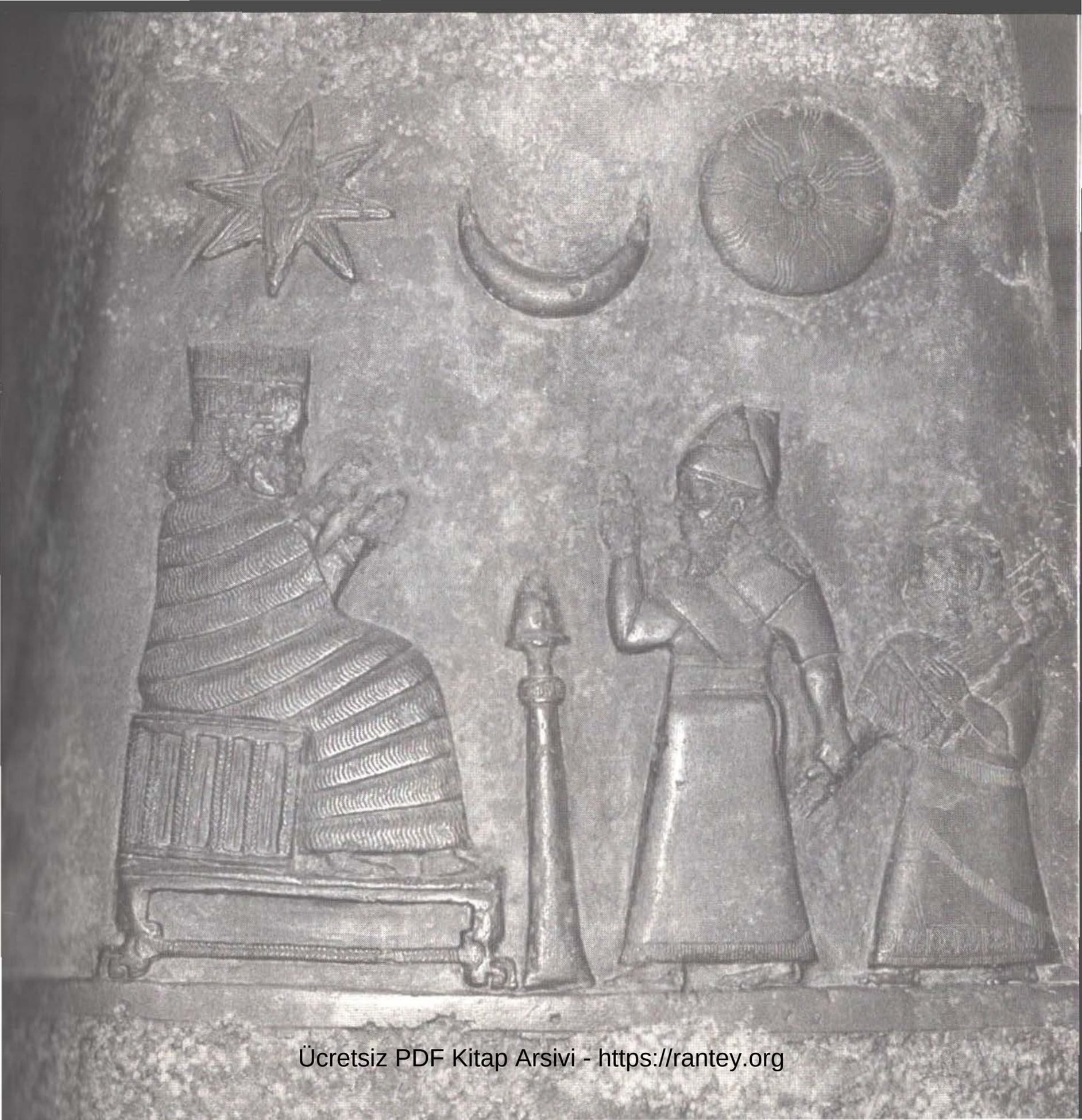
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kassitler

Kassitler MÖ 1570'ten itibaren dört yüzyıldan fazla bir süre boyunca Babil'i yönettiler. Muhtemelen İran'daki Zağros Dağları'ndan geldikleri, MÖ on sekizinci yüzyılda Kuzey Babil'e yerleşmeleri ve Hititler tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra Babil'de güç kazanmaları dışında iktidara yükselmeleriyle ilgili çok az şey biliyoruz. Kassitler başkentleri Dur-Kurigalzu'yu (şu an Irak'ta Akar-Kuf) Babil yakınlarında kurdular -adını Kral Kurigalzu'dan alır- ve büyük bir ziggurat, üç tapınak ve güzel duvar resimleri olan bir saray inşa ettiler.

Atı kutsal kabul ettiler ve binalarda kabartma dekorasyon yapmak için kalıplanmış tuğlaların kullanılmasına öncülük ettiler. Aynı zamanda kralın hizmetine değer verdiği kişilere toprak hediye ettiğini kaydeden sınır taşı dikme gelenekleri ile bilinirler. Bunlara anlaşmayı koruduğuna inanılan tanrıların resimleri kazınır. Kassitler MÖ on ikinci yüzyılda yeniden dirilen Elamlar tarafından Babil'den sürülüp Zağros'a geri döndüler.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Birleşik Mısır

Narmer MÖ 3000 civarında Birleşik Mısır'ın ilk firavunuydu. Bazı modern tarihçiler onun bir efsane olduğunu ve aslında birlikte antik dünyanın en büyük medeniyetlerinden birini ortaya çıkaran krallığın temellerini atarak Mısır'ı birleştiren bir dizi hükümdarı temsil ettiğini ileri sürer. MÖ üçüncü yüzyıl Mısır tarihçisi Manetho ona Menes diyordu; modern tarihçiler Narmer ya da Aha olarak tanımlar—mezarları Yukarı Mısır'daki Abidos'ta kazılan krallar. Geleneksel anlatılara göre Narmer, Aşağı Mısır (kabaca verimli Nil Deltası) ile Yukarı Mısır'ı birleştirmiştir.

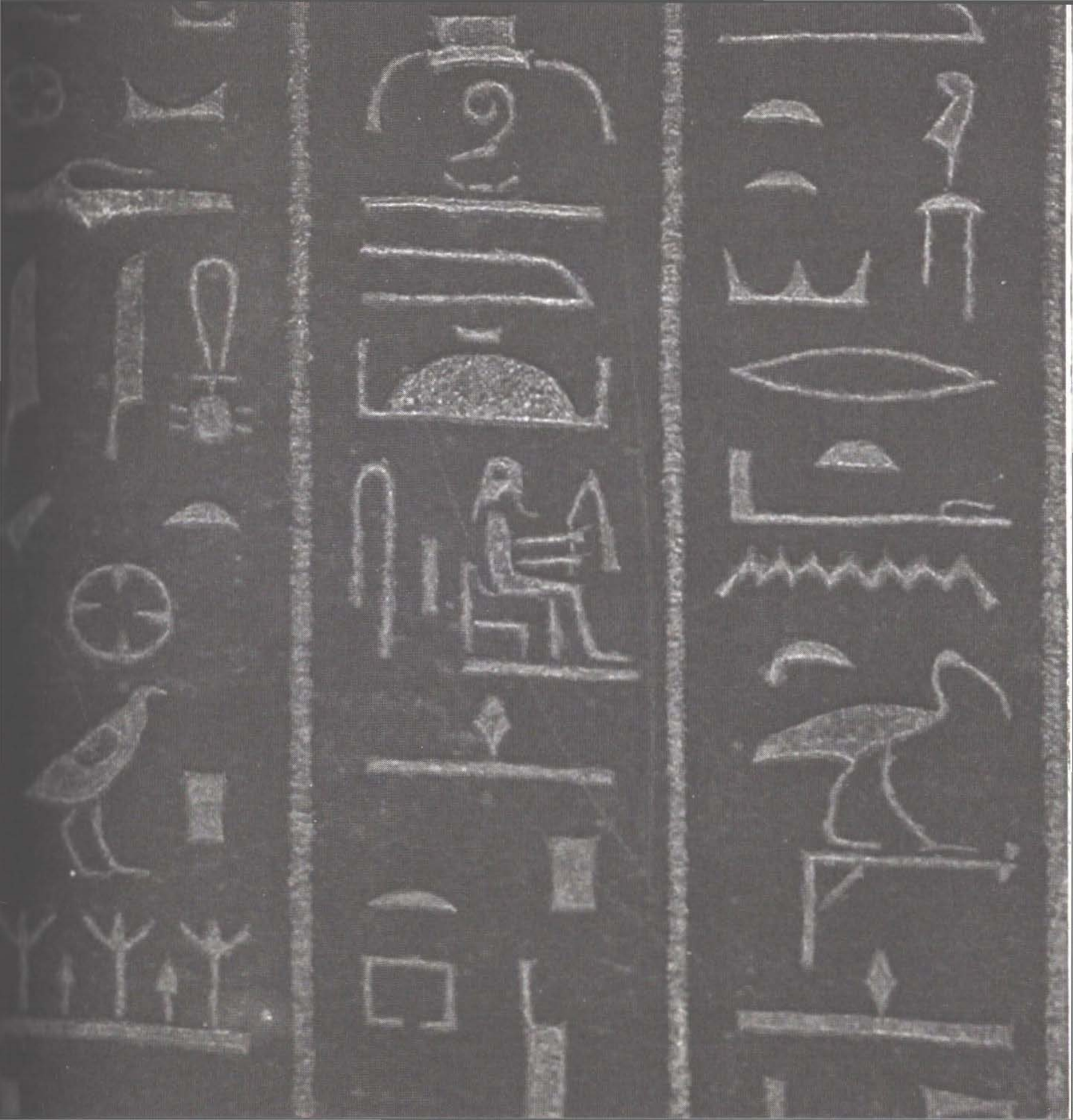
Turin Papirüsü denilen ve Firavun II. Ramses (MÖ 1279-1213) altında derlenen bir kral listesi, "Meni" denilen bu kralın Nil Nehri'ni değiştirdiğini ve Antik Mısır başkenti Memfis'i kurduğunu söyler. Narmer Paleti (bir tören silt taşı) kralın düşmanlarına karşı zafer kazandığını ve birleşik krallığın yönetimine damgasını vurduğunu gösteren Aşağı ve Yukarı Mısır'ın beyaz ve kırmızı taçlarını giydiğini gösterir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hiyeroglifler

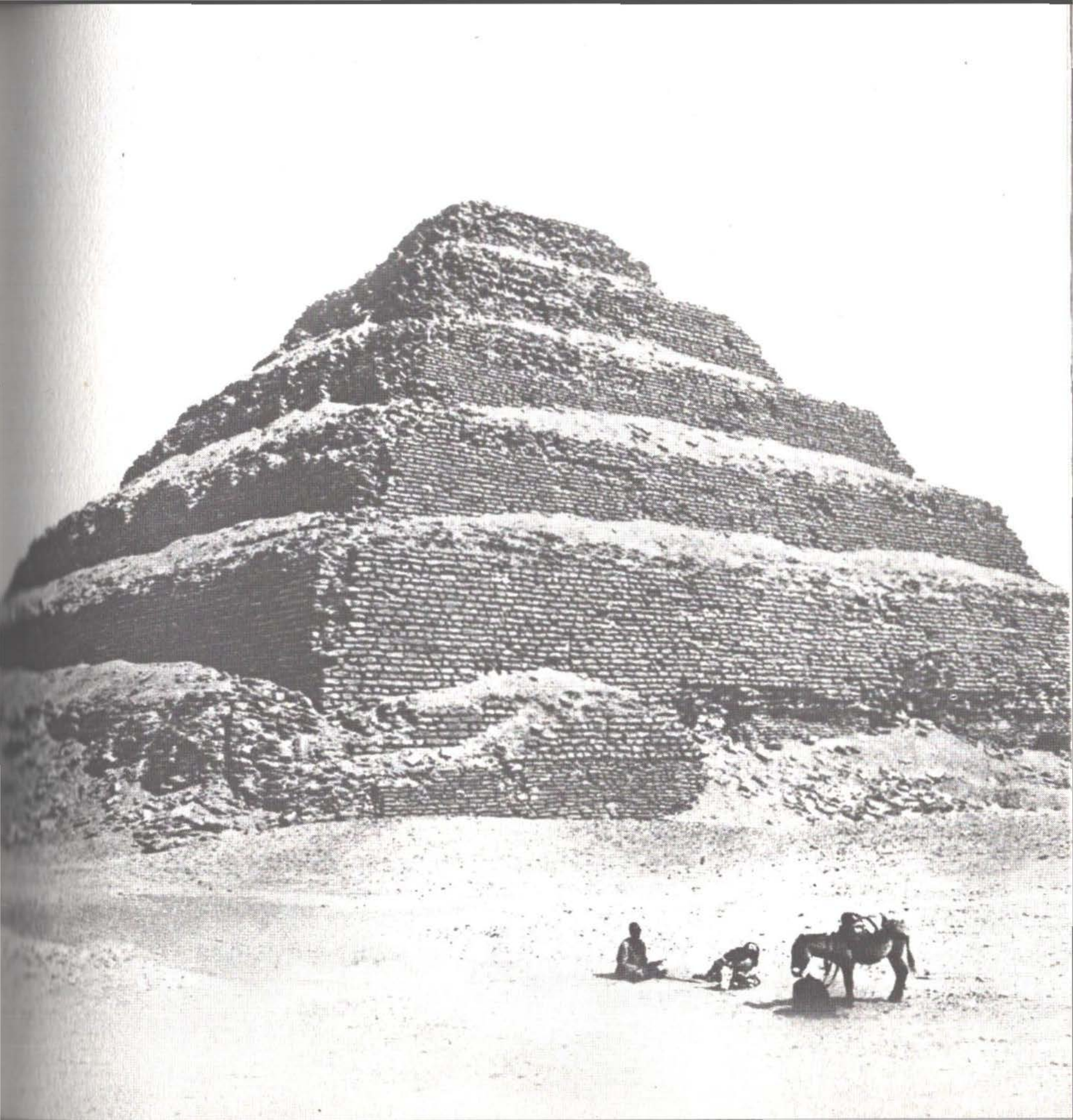
Antik Mısır hiyeroglifleri MÖ 3000'e kadar uzanır. Fildişi tabletler ve üzerinde resimli yazı bulunan kilden kavanozlar muhtemelen ölen kişiyi tanımlamak için zamanında mezarlara yerleştirilmişti. İsimleri, tapınaklarda ve mezarlarda sıkça görülmeleri nedeniyle Yunanca "kutsal oymalar"dan gelir; Mısırlılar onlara *medou netjer* (tanrıların kelimeleri) deyip yazı tanrısı Thoth tarafından icat edildiğine inandılar. Üç ana tür vardı: Fonogramlar (seslerin temsili), lologramlar (kelimelerin temsili) ve belirleyiciler (anlamı açıklığa kavuşturmak). Yirmi dört fonogramlık bir set, tek bir tane olan ünsüzleri sembolize ederken birkaç yüz sayıda olan bir diğeri, iki ya da üç ünsüz sesin birleşmesini temsil ediyordu. Abidelerin üzerindeki kralların isimleri ya da kraliyet hanedanlarındaki hükümdar listeleri "hartuç" denilen oval bir muhafaza içine yazılırdı—bunun koruma görevi görmesi bekleniyordu, çünkü Mısırlılar yazılı kelimelerin büyük bir gücü olduğuna inanıyordu. Öyle ki inanışlarına göre hiyerogliflerde yazılı bir ismi yüksek sesle söylemek o kişiyi yeniden yaşatırdı.

Zoser ve Eski Krallık

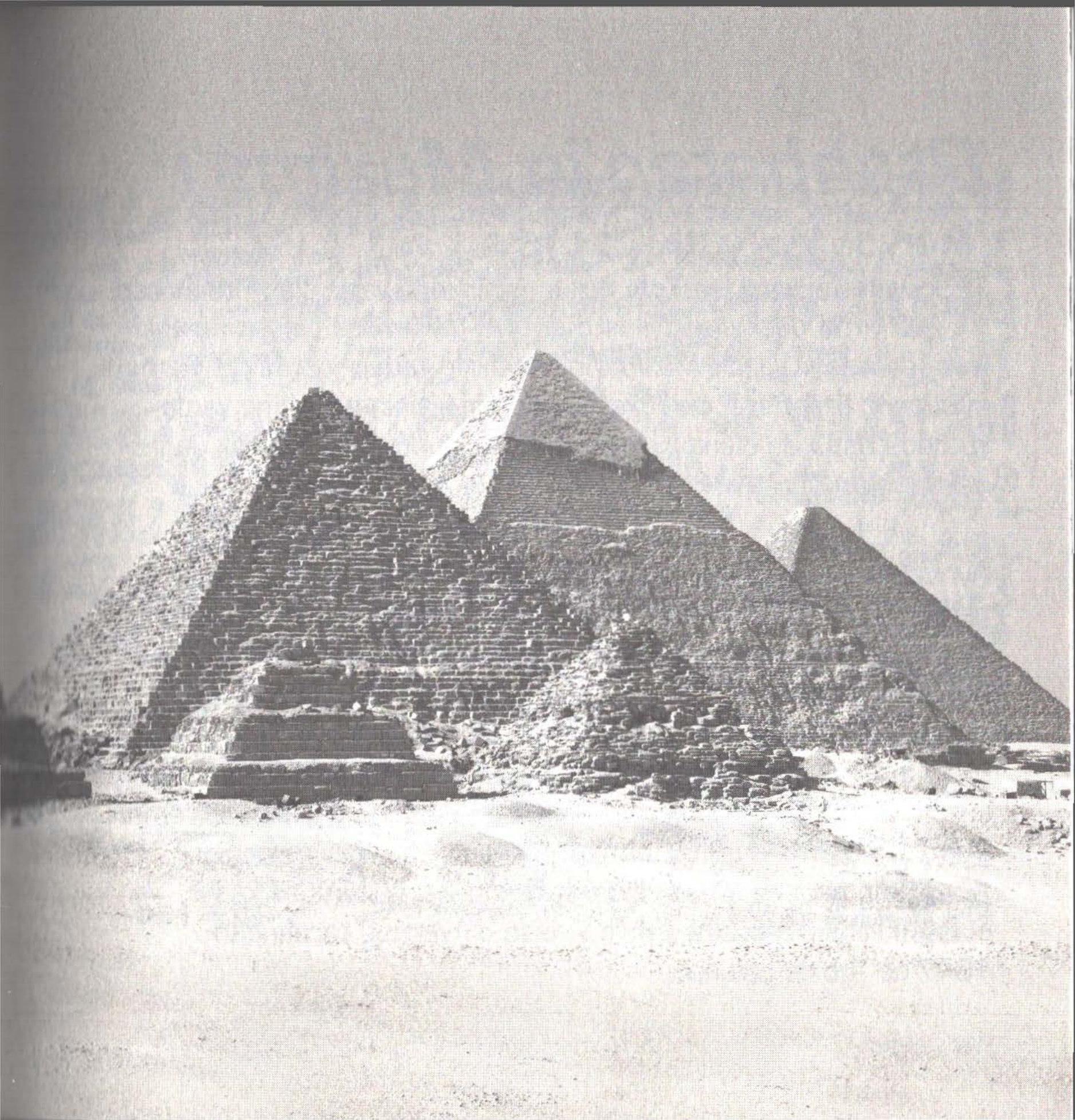
MÖ 2650-2575 arasında hüküm süren Firavun Zoser, Eski Krallık'ın—Antik Mısır medeniyetinin ilk çiçek açtığı dönem olan III. Hanedan'ının ikinci kralıydı. Bu, Mısır'ın birleşmesinin ardından büyük bir zenginlik dönemiydi. Kayıtlar Zoser'in Sina Yarımadası'na seferler düzenlettiğini ve oradaki yerlileri bastırdığını gösterir. Sadece Memfis'te yaşayan ilk firavundu, şehrin Eski Krallık hükümdarlarının başkentine dönüşmesinde rol oynadı.

Zoser aynı zamanda Antik Mısır'ın ilk büyük piramidini inşa etti. Daha önceden mezarlar ve mezar yapıları düz çatıları olan dikdörtgen binalardı, kerpiç ve taştan yapılırdı. Zoser ve veziri, en sonunda Zoser'in kendisinin de gömüldüğü, Memfis'in dışındaki Sakkara'da etrafı kireçtaşı tapınak kompleksleriyle çevrili altı basamaklı bir piramit inşa etti. Eski Krallık yaklaşık MÖ 2130'lara kadar beş yüzyıl boyunca devam etti; muhtemelen zayıf yöneticiler, çevresel felaketler ve kıtlık nedeniyle iktidar Yukarı Mısır'da bulunan Herakleopolis'teki firavunlara geçti.

Piramitler ve Mumyalama

Eski Krallık'ın sonraki firavunları mezar anıtları ve kraliyet mezarları olarak piramitler inşa etmek konusunda Zoser'in izinden gittiler. En meşhur üçü modern Kahire'nin eteklerindeki Giza'dadır ve MÖ yirmi altıncı yüzyıl ve sonrasında inşa edilmiştir. En büyüğü ve en eskisi olan Büyük Piramit, IV. Hanedan'dan Firavun Khufu (Keops) tarafından inşa edildi. Kare tabanının her bir kenarı 230 metredir ve orijinalinde 147 metre yükseklikte dikilmiştir. Diğer ikisi Khufu'nun oğlu Khafre ve Khafre'nin halefi Menkaure tarafından inşa edildi. Piramitler firavunun mezarı ve cenaze tapınağı, pavyon ya da genellikle bir kanalla Nil'e bağlanan bir vadi tapınağını içeren mimari bir gruptur. Daha az asil olanların gömülmesi için yapılmış daha küçük piramitlerle çevrilidir. Gömülü vücutlar mumyalanmıştır. Mumyalama işlemi başlıca iç organların çıkarılması, vücudun reçine ile uygun duruma getirilmesi ve daha sonra keten bandajlara sarma aşamalarından oluşur. Mumyalar, firavunun öbür dünyada ihtiyaç duyacağı düşünülen servet ve erzakla birlikte gömülürdü.

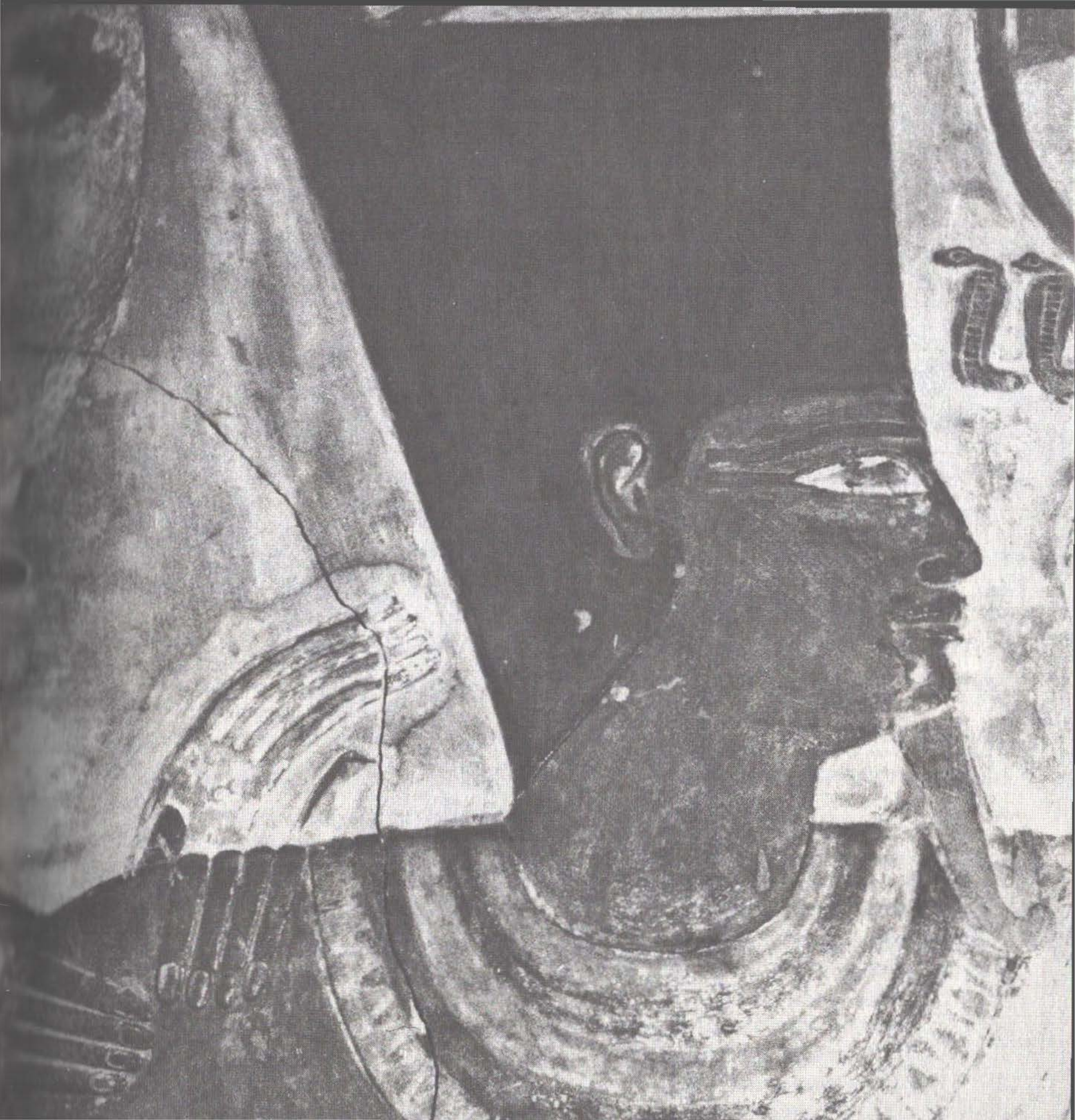
Ptahhotep'in Maxims'i

Firavun Cedkare İsesi'nin hükümranlığında vezir olan Ptahhotep, MÖ yirmi beşinci yüzyılda dünyanın günümüze ulaşan en eski felsefe kitabını yazdı. *Maxims*'ini, özellikle kaderinde devlet hizmeti olan genç erkeklere, en yüksek erdemin kişinin babasına ya da rütbede üstünde olana itaat etmek olduğunu vurgulayarak doğru davranışları öğretmek için yazdı.

Ayrıca dinlemenin önemini vurguladı ve genç erkekleri gerektiğinde sessiz olabilme yeteneğini geliştirmeleri, görevlerini yerine getirirken sadık olmaları ve mütevazı davranmaları konusunda teşvik etti. Kişinin davranışlarının açık olması ve dedikodulara karşı uyarılması gerektiğini söyledi, çünkü insanlar kendi öğütlerini tutanlara saygı duyar. Kitap, Firavun Sneferu'nun hükümranlığından (MÖ 2613-2589) *The Instructions of Kagemni* [Kagemni'nin Talimatları] gibi bir "bilgelik edebiyatı" örneğidir. *Maxims*'in sadece biri eksiksiz dört kopyası günümüze kadar ulaştı. Fransız arkeolog Émile Prisse d'Avennes tarafından 1847'de Teb'de bulundu.

II. Mentuhotep ve Orta Krallık

II. Mentuhotep, Aşağı ve Yukarı Mısır'ın esas şehirleri olan Teb ve Herakleopolis'te rakip yöneticiler varken uzun süren bir zayıflık döneminin ardından Mısır'ı tekrar birleştirdi. İki şehir arasındaki altmış yıllık savaştan sonra Mentuhotep iktidarının on dördüncü yılında (MÖ 1994 civarı) Herakleopolis'i yendi. Bu, tarihçilerin İlk Orta Dönem dedikleri, Eski Krallık'ı (MÖ 2575-2130) izleyen çağı sona erdirdi ve Orta Krallık'ı (MÖ 1938-1630) başlattı. II. Mentuhotep Teb'i başkent yaptı ve Mısır'ı yeniden refaha kavuşturdu. Ülkeyi tekrar birleştirdikten sonra tebaası onu tanrı kabul etti. İktidarı merkezileştirdi, özgür fikirli bölgesel yöneticileri kontrol etmek için Aşağı ve Yukarı Mısır valileri yaptı. Mentuhotep'in askerî seferleri de ülkeyi Kenan ve Nubia'ya kadar götürdü. Büyük bir tapınak yapıcısıydı ve Teb'deki mezarının etrafına muhteşem bir kompleks inşa ettirdi. Burası Tebli sanatçılar tarafından dekore edildi, Amon Ra'nın en eski resimlerinden bazılarını ve Orta Krallık hükümdarlarının tanrılarını içerir.

III. Amenemhat

III. Amenemhat döneminde (MÖ 1818-1770) Orta Mısır Krallığı zirve yıllarındaydı. Firavun'un mühendisleri Nil'in taşmasını kontrol etmek için yapay bir göl inşa etmişti. Kahire yakınlarındaki Feyyum çöküntüsünü kaplayan Moeris Gölü 13 milyar metreküp su içeriyordu ve 62.000 hektardan fazla tarım arazisini nehirden geri kazanmıştı. Bir kanal, gölü nehre bağlamıştı. Bu başarısını bir labirent inşa ederek kutladı—Yunan coğrafyacı Strabo tarafından antik dünyanın mucizesi olarak göklere çıkarılacaktı. Labirent muhtemelen saray, idari merkez ve cenaze tapınağı olarak işlev görüyordu. Ayrıca Yunan tarihçi Herodotos'un bahsettiği iki tane kendi dev heykelini dikti. Amenemhat'ın hükümranlığı büyük ölçüde huzurluydu ve bu dönemde ticaret gelişti. Sina'daki turkuaz madenlerinden ve Wadi el-Hudi'deki ametist madenlerinden büyük bir servet elde etti. Onunla ilişkilendirilen eşyalar Lübnan'daki Biblos Limanı kadar kuzeyde bulundu. En sonunda Hawara'da bir piramide gömüldü.

Hiksos Egemenliği

MÖ 1630-1523 arasında Mısır'ı aslen Filistinli olan bir dizi kral yönetti: MÖ üçüncü yüzyılda yaşayan Mısırlı tarihçi Manetho tarafından "Hiksos" olarak adlandırıldılar, muhtemelen "yabancı topraklardan hükümdarlar" anlamına gelir. Hiksosların gelişi tarihçilerin Orta Krallık (MÖ 1938-1630) ile Yeni Krallık (MÖ 1539-1075) arasındaki İkinci Orta Dönem olarak adlandırdıkları döneme işaret eder.

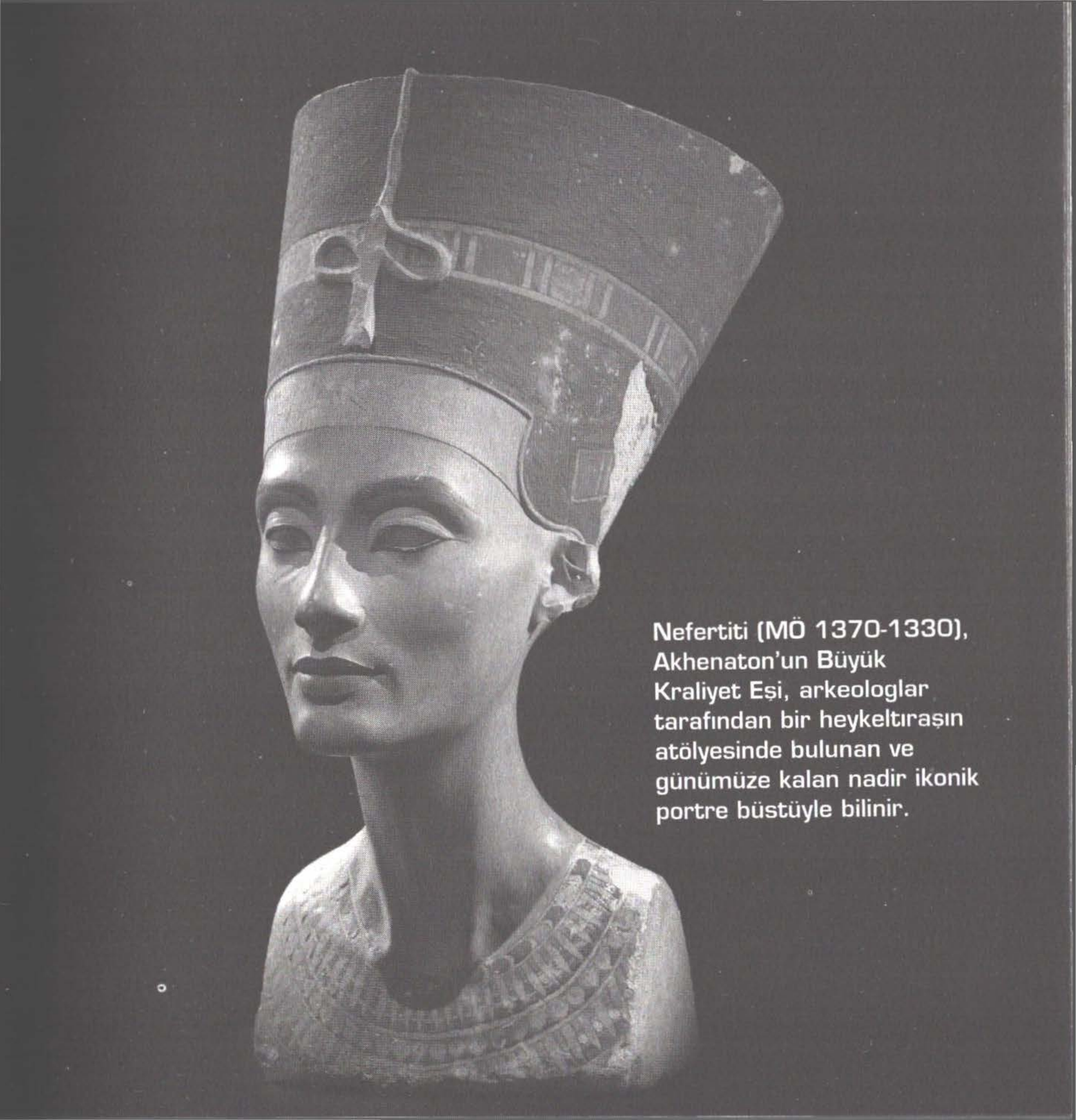
Yükselişleri, makaralı yay ve metal silahlarda çok becerikli ve at ile at arabası kullanma konusunda elleri yatkın olan Filistinlilerin Mısır'a göç etmesini izledi. Mısır'ın fırtına ve çöl tanrısı Set'e taptılar ve çoğunlukla XIII. ve XIV. Mısır hanedanlarının firavunları iktidarda hâkimiyetlerini yitirdiğinde ön plana çıktıkları yer olan Nil Deltası'nın doğrusundaki Avaris'e yerleştiler. Hiksoslar XVIII. Hanedan'ın kurucusu Firavun I. Ahmose onları yerlerinden edene kadar yüz yıldan fazla hüküm sürdü. Ahmose su üzerinden Avaris'e saldırıp Hiksosları Filistin'e geri sürmeden önce Mısır'ın geleneksel başkenti Memfis'i ele geçirecekti.

Krallar Vadisi ve Yeni Krallık

I. Thutmose tarafından kurulan XVIII. Hanedan, Hiksosların iktidarındaki İkinci Orta Dönem'i izleyen dönem olan Yeni Krallık'ın (MÖ 1539-1075) başlangıcına işaret eder. Yeni Krallık, Mısır'ın en zengin ve güçlü dönemine denk geldi. 18. Hanedan firavunları Teb'de, Nil Nehri'nin batısındaki çorak bir vadide gömülmeyi seçtiklerinde kraliyet cenazelerinde yeni bir gelenek başlattılar. Mezarlarının soyguncular tarafından yağmalanmasını önlemek için yeraltının derinliklerine inen bir koridorla girilen mezar odaları inşa ettiler. Merkez oda, firavunun mumyalanmış bedeninin yanı sıra öbür dünyada ihtiyaç duyacağı erzak ve zenginlikleri içeren taştan bir lahde ev sahipliği yapıyordu.

Krallar Vadisi; II. Ramses, I. Seti ve Kraliçe Hatşepsut'un mezarlarını içerir. 1992'de muhteşem mezar eşyalarıyla keşfedilen çocuk kral Tutankamon'un mezarı dışında hepsi antik dönemlerde yağmalanmıştır.

Nefertiti (MÖ 1370-1330), Akhenaton'un Büyük Kraliyet Eşi, arkeologlar tarafından bir heykeltıraşın atölyesinde bulunan ve günümüze kalan nadir ikonik portre büstüyle bilinir.

Kraliçe Hatşepsut

I. Thutmose'nin kızı Hatşepsut MÖ on beşinci yüzyılda, erkek bir yöneticinin bütün unvanları ve gücüyle firavun olarak Mısır'ı yönetti. Heykelleri ve portreleri onu bir erkeğin vücuduyla ve firavun kıyafetleriyle -kilt, taç ve sahte sakal- resmediyordu. Bu dönemdeki bir kadın için benzeri görülmemiş bir güç elde etti. Hatşepsut üvey kardeşi Firavun II. Thutmose ile evlendi. O öldükten sonra ilk önce III. Thutmose'nin naibi olarak -hareminden bir kraliçe ile üvey kardeşinin oğlu- ve nihayetinde de MÖ 1473-1458 yıllarında tek başına iktidarı ele geçirdi. Önemli devlet pozisyonları için şahsen seçtiği memurlarla, özellikle de muhtemelen sevgilisi olan Senenmut aracılığıyla ülkeyi yönetti. Teb, Deir el-Bahari'de inşa ettirdiği mezar tapınağındaki resimler Nubia'da askerî bir sefer ve deniz yoluyla Punt'a (modern Somali, Cibuti) giden ve abanoz, altın ve mür ağacı getiren bir ticaret seferini yönettiğini gösterir. Krallar Vadisi'nde, kendisinin özellikle genişlettiği babasının mezarına gömüldü. Ölümünden sonra III. Thutmose iktidara geldiği zaman Hatşepsut'un ismi krallar listesinden çıkarıldı ve anıtları tahrif edildi.

Akhenaton

Firavun IV. Amenhotep (MÖ 1353-1336 yıllarında hüküm sürdü), bazı tarihçilerin dünyanın ilk tektanrıcılık örneği olduğunu söylediği yeni bir kült olan Güneş diski Aton'u kurdu. Yaygın olarak kabul gören Amon'a tapınmayı reddetti ve tanrının resimlerinin tapınaklardan kaldırılmasını istedi. Bunun yerine tapınak oymaları, Amenhotep ve güzel kraliçesi Nefertiti'nin Aton tarafından kutsandığını gösterir. Bu yeni ama kısa ömürlü dinin bir parçası olarak adını Akhenaton (Aton'a fayda) olarak değiştirdi ve Teb'in 300 km kuzeyinde, Nil Nehri'nin kıyısında şu an Tell el-Amarna olarak bilinen yere Akhetaten adını verdiği yeni bir başkent kurdu. Merkezinde Aton'a giden dev bir tapınak vardı. Akhenaton sanatta şu an Amarna stili olarak bilinen yeni bir tarz yarattı. Firavun ve çevresi çıkıntılı çene, şiş göbek, geniş üst bacak ile kalçalar ve çok ince bacaklarla gösterilmiştir. Bu özellikler Karnak'taki firavunu temsil eden heykelde de belirgindir ve bazıları onu erkek cinsel organı olmadan gösterir. Yeni din, Akhenaton'un ölümünden sonra devam etmedi.

Tutankamon

Tutankamon, 1992'de Krallar Vadisi'nde keşfedilen mezarı nedeniyle bütün Mısır firavunları arasında muhtemelen en ünlüsüdür. Mumyalanmış vücudu küçük bir mezar odasında, üç tabutun içinde bulundu; dıştaki ikisi ahşaptan çerçeveler üstüne dövülmüş altın ve içindeki de som altındandır. Genç firavun altından maske, tılsımlar ve mücevherler takıyordu. Akhenaton'un halefiydi.

Kısa süren hükümdarlığı (MÖ 1333-1323) çocukken başladı. Bir memur olan Ay'a ve general olarak da Horemheb'e danışman olarak güvenen Tutankamon, Akhenaton'un dinî devrimini geri aldı ve eski tanrıların tapınaklarını ve görüntülerini restore ettirdi. Yönetim koltuğunu Akhenaton'un başkenti Akhetaton'dan Memfis'e taşıdı ve Karnak'ta bir saray, Teb'de bir tapınak ve Luksor'daki tapınağa bir kolonad inşa etti. Kendisinin Akhenaton'un oğlu olduğu düşünülmektedir ve Akhenaton'un kızı Prenses Ankhesenpaaten ile evlendiği bilinir. Beklenmedik bir şekilde ve işaret ettiği bir halefi olmadan hayatını kaybetti, yerini Ay'a bıraktı.

II. Ramses

MÖ 1279-1213 arasında altmış altı yıllık hükümdarlığında II. Ramses bir dizi askerî sefer düzenledi, tapınaklar inşa etti ve kendi devasa heykellerini diktirdi. Ramses genç bir prens olarak, Mısır'ın kuzey sınırlarına yaptığı seferlerde babası I. Seti'ye eşlik etti ve kendisi firavun olunca da bu savaşları sürdürdü, özellikle de Hititlere ve Libyalılara karşı.

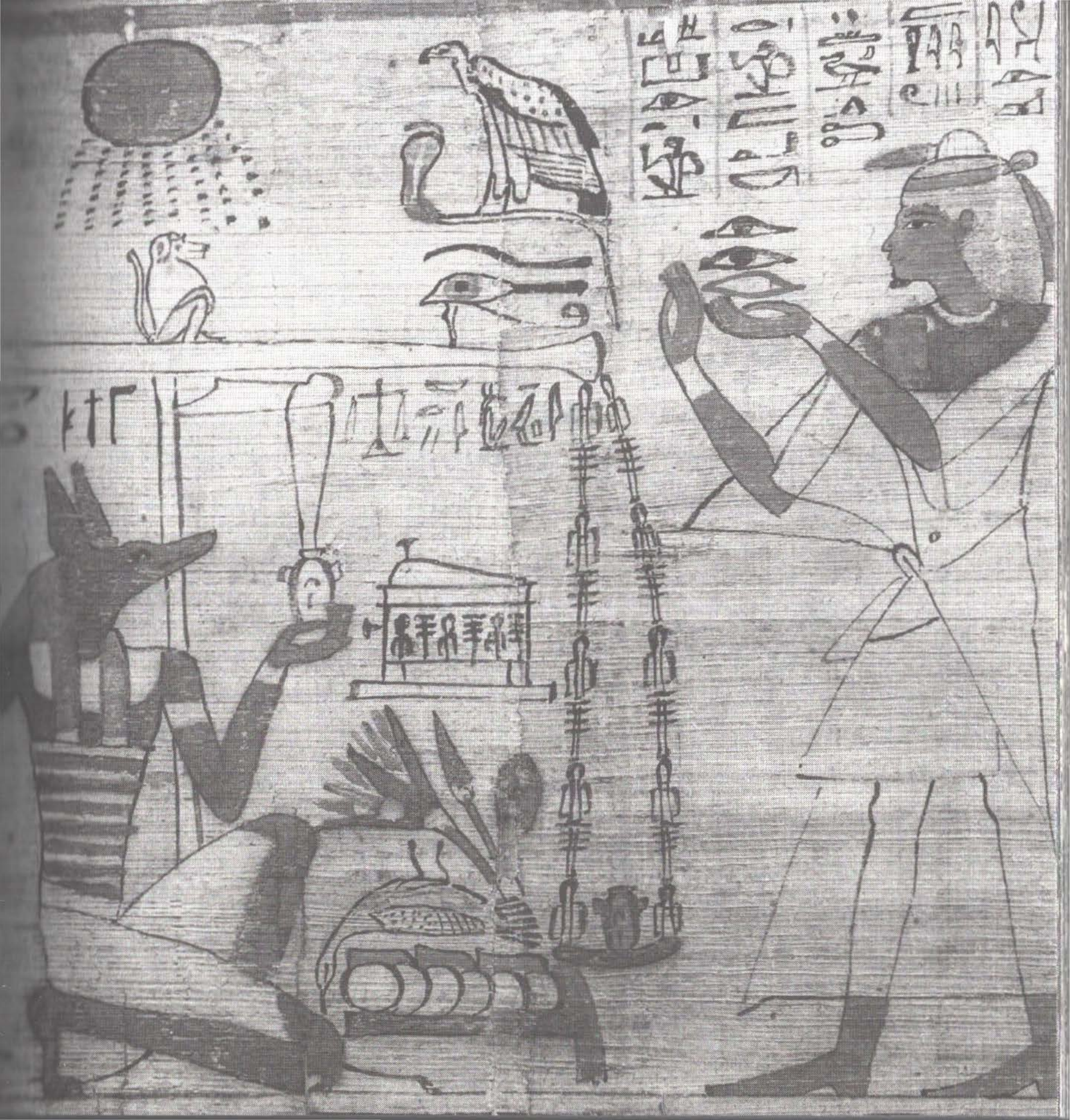
Ramses kuzeydoğu deltasında bostanları ve bahçeleriyle ünlü yeni başkenti Per Ramessu'yu inşa etti ve Amon, Set, Wadjet ve Suriye tanrıçası Astarte'nin koruması altında dört bölge düzenledi. Hükümranlığı sırasında inşa edilen iki meşhur tapınak Nubia'daki (Güney Mısır) Ebu Simbel'de bir yamacın oyulmasıyla yapılmıştır. Babasının başlattığı, Seti ve Ramses'in savaş arabalarında olduğu muazzam oymalara sahip Hipostil Salonu'nu bitirtti. XIX. Hanedan'ın (MÖ 1291-1190) üçüncü kralı olan Ramses, kraliyet gücünün tecessümüydü. XX. Hanedan'ın (MÖ 1190-1075) en az dokuz kralı onun adını alacak ve Antik Mısır tarihçileri ona "Büyük" unvanını verecekti.

Ölüler Kitabı

Antik Mısırlılar ölümlerinden sonra yeraltı dünyasından geçmek ve öbür dünyada başarılı olmak için sihirli formüllere ve büyülere ihtiyaç duyacaklarına inanıyordu. Bunlar papirüs rulolarına yazılır ve mezarlara yerleştirilirdi. Tarihçiler tarafından topluca "Ölüler Kitabı" olarak bilinirler. Bazıları tanrıları tasvir ederken diğerleri ölenlerin yeni çevrelerini kontrol etmelerine yardımcı olmayı amaçlıyordu. Bunlardan biri ölünün kalbinin, (doğru olanı temsil eden) tanrıça Ma'at'ın tüyü ile tartıldığı Kalbin Tartılması ritüelini gösterir.

Ölüler Kitabı'nın Mısır kültüründe adı "Günle Ortaya Çıkacak Kitap" olarak çevrilir. Daha eski geleneklerden elde edilmiştir -MÖ 2400, formüllerin piramitlerin duvarlarına yazıldığı Piramit Metinleri ve MÖ 2100 büyülerin kraliyet tabutlarına yazıldığı Tabut Metinleri-; Ölüler Kitabı'nın papirüs kopyaları kâtipler tarafından MÖ 1550'den MÖ 50'ye kadar yazılmıştır.

"Mısır'dan Çıkış"

Kitab-ı Mukaddes'teki "Mısır'dan Çıkış" bölümünün olayları için en olası tarihî ortam Firavun II. Ramses hükümranlığıdır. Bu bölüm İsrailoğullarının Tanrı'nın gücü ve Hz. Musa'nın liderliğinde kölelikten nasıl kurtulduğunu anlatır. İsrailoğulları, Ramses'in büyük yeni şehri Per Ramessu'nun kuruluşunda zorla işçi olarak çalıştırılmış olabilirler (bkz. s. 74).

Kitab-ı Mukaddes'teki anlatılar, Mısır'da doğan ve Firavun'un maiyetinde yetiştirilen Hz. Musa'nın Tanrı'nın "Halkımı bırak gitsin!" sözlerini ilettiğini aktarır. Firavun sadece onları daha çok çalıştırdı. Ancak Tanrı Mısırlılara on bela verdi, Tanrı Kızıldeniz'in sularını yarıp Mısırlıların at arabalarını ve süvarilerini yıktığında Hz. Musa İsrailoğullarını özgürlüğe kavuşturdu. İsrailoğulları uzun yürüyüşlerin ardından Kenan'a yerleşti (modern Filistin). Bazı akademisyenler "Kızıldeniz" olarak çevrilen Yam Suph kelimelerinin Süveyş Körfezi'nin kuzeyinde artık kurumuş bir göle atfen "Sazlıklar Denizi" olabileceğini düşünmektedir.

III. Ramses

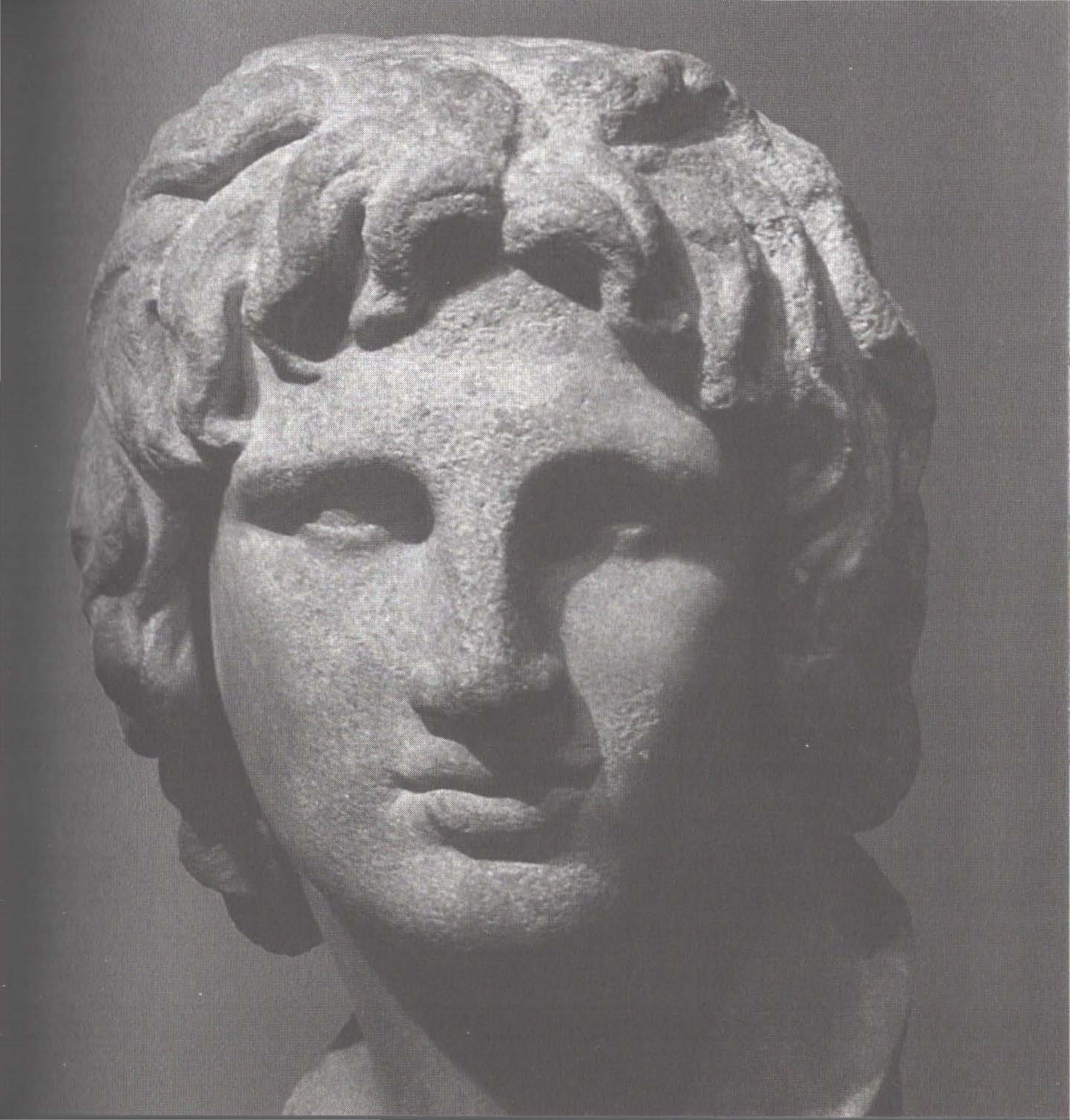
III. Ramses, Eski Mısır'ı işgal etmeye çalışan ordulara karşı üç büyük zafer kazandı. En meşhuru MÖ 1175'te Deniz Kavimleri'ne karşı olandı. Muhtemelen Akdeniz adalarından ya da Anadolu'dan gelen bu korkunç, savaşçı, göçmen çete önlerine çıkan herkesi ezip geçmişti. Ramses onları (şu an Güney Filistin olan) karadaki bir savaşta yendi, daha sonra da Nil Delta'sındaki gemilerini pusuya düşürüp işgalcilerin donanmasını alt etti.

Ramses'in karşı koyduğu diğer iki işgalin her ikisi de Libya'dan geldi. Delta Savaşı Teb'de, Medinet Habu'daki kendisine ait cenaze tapınağındaki kabartma oymalarda kutlanır. Ayrıca Karnak'taki Teb Tapınağı'na da eklemeler yapmıştır ve Sina'dan bakır ile Nubia'dan altın ithal etmiştir. Hatşepsut gibi Punt'a deniz yoluyla ticaret seferleri yapmıştı. III. Ramses'in otuz küsur yıllık saltanatı, MÖ 1156'da başarısız bir darbeyle boğazı kesilince acımasız bir şekilde sona erdirildi. Onun yerine IV. Ramses olarak hüküm süren oğlu Amonhirkopshef geldi.

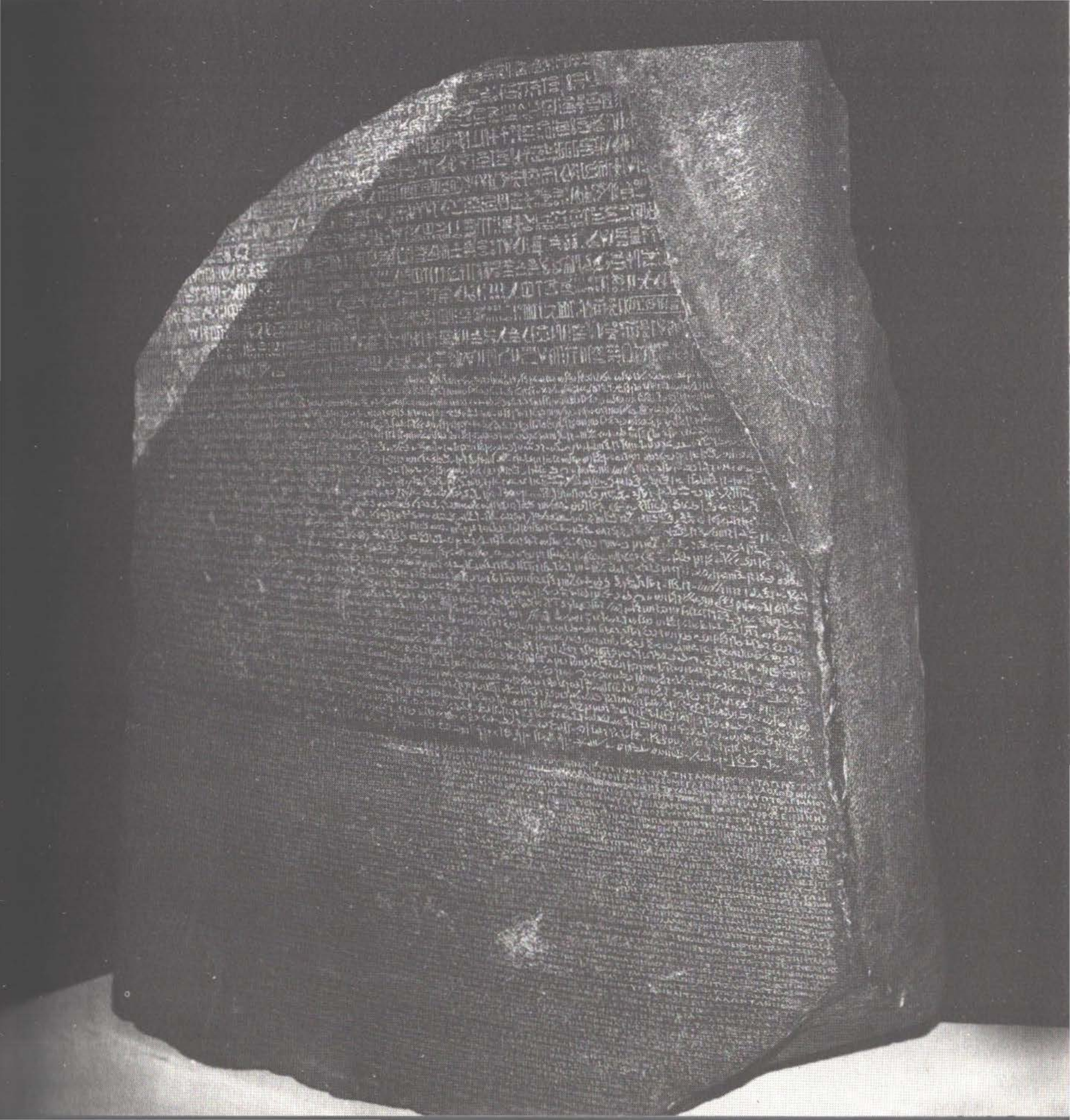
İskender ve Batlamyus Mısır

Makedon savaşçı-general Büyük İskender (MÖ 356-323) MÖ 332'de Mısır'ın kontrolünü ele geçirdi ve Kahire'nin 180 km kuzeyinde İskenderiye şehrini kurdu. İskender'in MÖ 323'te ölümünün ardından Makedon bir asilzadenin oğlu kendini satrap ya da yönetici olarak atadı. MÖ 305'te Firavun I. Soter olarak hüküm sürüyordu. Kraliçe Kleopatra'nın MÖ 30'daki intiharına kadar Mısır'ı yöneten Batlamyus Hanedanı'nı kurdu. Yeni Krallık'ın refahını kaotik Üçüncü Orta Dönem (MÖ 1975-656) ve MÖ 671'de Asurlular ve MÖ 525'te Perslerin fethettiği Geç Dönem (MÖ 663-332) izledi. İskender bölgeyi istila ettiğinde Mısırlıların Pers kontrolünden kurtulmaktan mutlu olduğunu gördü ve savaş olmadan iktidarı aldı. Fethin en büyük etkilerinden biri Yunan kültürünün ya da Helenleşmenin yayılmasıdır. İskenderiye Yunanca ilmin merkezi hâline geldi ve ünlü kütüphanesi I. Batlamyus tarafından oluşturuldu. Pharos Adası'ndaki İskenderiye Feneri MÖ 280-247 yıllarında inşa edildi.

V. Batlamyus ve Rosetta Taşı

MÖ 196'da Mısır hükümdarı V. Batlamyus Epifanis (MÖ 205-180) bir bildiri yayımladı. Siyah granit bir levha üzerine yazılmıştı ve on dokuzuncu yüzyılda Antik Mısır hiyerogliflerini deşifre etmek için bir anahtar sağlayacaktı.
V. Batlamyus, ahlaksız babası IV. Batlamyus öldükten ve annesi öldürüldükten sonra beş yaşındayken tahta geçti ve saltanatının büyük kısmı yozlaşmış saray mensuplarının kontrolü altında yaşandı. MÖ 196 tarihli emri tapınaklara yapılacak bağışların artırılmasını, mahkûmların salıverilmesini, isyankârların bağışlanmasını ve belli borç ile vergilerin affedilmesini kapsıyordu. 114 cm yüksekliğinde, 72 cm genişliğindeki bildiri taşı üç yazı kullanılarak kazınmıştı: Mısır hiyeroglifleri, demotik olarak bilinen hiyerogliflerin el yazısı formu ve Yunanca. Adını; 1799'da bulunduğu İskenderiye'nin kuzeydoğusundaki Rosetta (Rashid) kentinden alır. İngiliz Thomas Young ve Fransız Jean-François Champollion taşı deşifre ederek hiyeroglif metinlerin çevrilmesine katkıda bulundu.

Norte Chico

Amerika'daki en eski medeniyet Peru'nun kuzey-orta kıyılarında MÖ 3500-3200 yıllarında kuruldu. Halkı, aralarında Huaricanga ve Caral'ın da bulunduğu şehirlerde ikamet etti; önemli toprak işi platform höyükler, basamak piramitler ve yuvarlak, gömme alanlarda yaşadı. Kültürleri barışçıydı ve pre-seramikti. Çok az görsel sanatları vardı ama tekstil ürünleri yapıp kullandılar. Kalıntılar genellikle deniz ürünleri, fasulye, tatlı patates, kabak ile guava ve lucuma denen subtropikal meyvelerden yediklerini gösterir.

Tarihçiler toplumun teokratik olduğunu ve otoritenin tanrılardan geldiğini düşünmektedir. Farklı şehirlerin halkları bir tanrılar panteonunu paylaşıyordu. MÖ 2250 civarından kalma bir sukabağı, Asa Tanrısı'nın bir tasvirini gösterir; başlıklı, genellikle her iki elinde de asa tutan, sonraki And uygarlıkları için de önemli bir tanrı olan, İnkalar tarafından Viracocha olarak tapılan dişli bir figürdür. Norte Chico medeniyeti görünüşe göre MÖ 1800 civarında, insanlar daha verimli topraklar aramak için uzaklara gittiğinde gerilemeye başlamıştı.

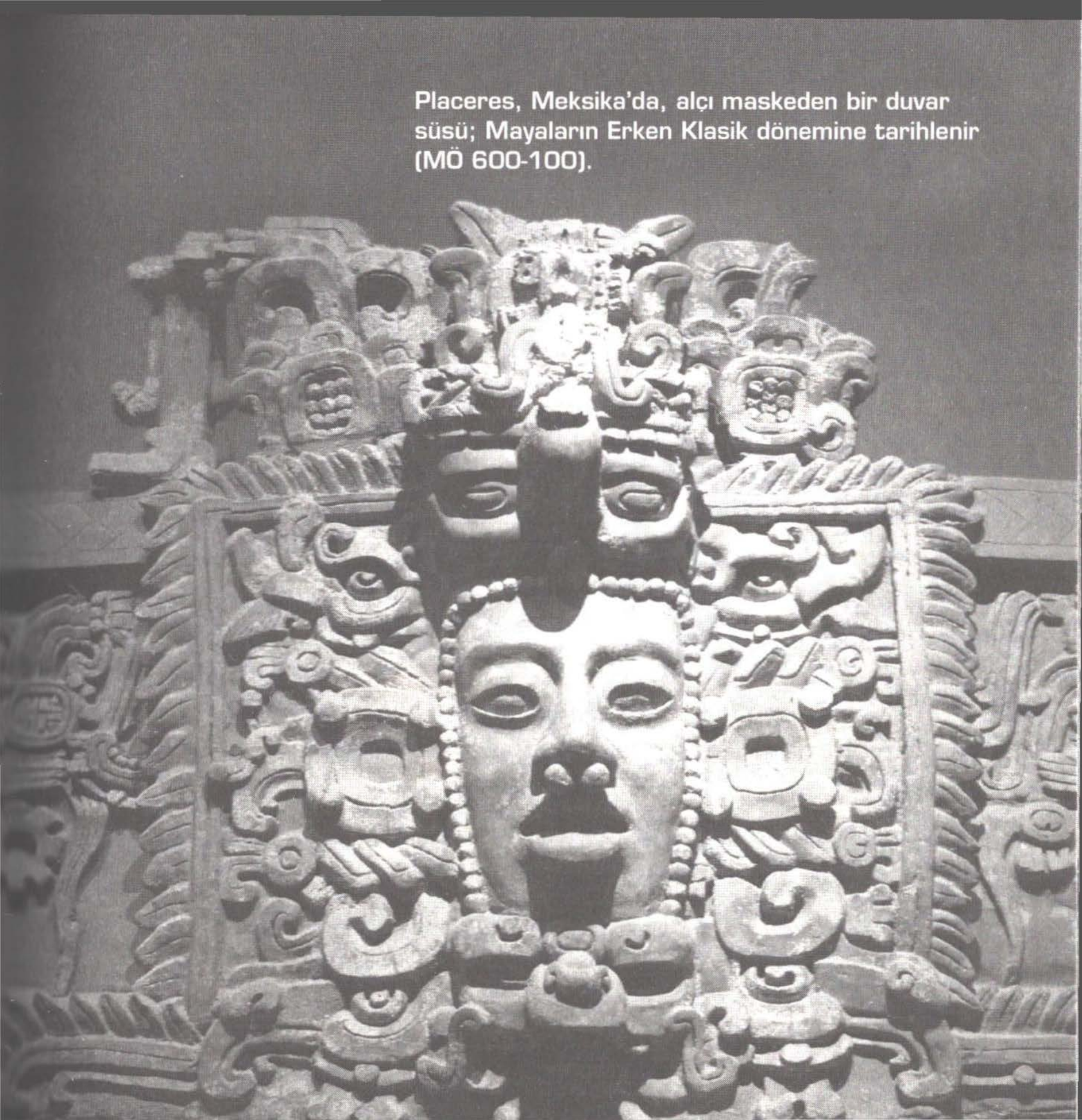

Peru'daki kurak Supe Vadisi'ndeki Caral Tapınağı'nda bir dikili taş ve toprak höyüğü.

Mayaların Yükselişi

Maya uygarlığının öncüleri MÖ üçüncü bin yılın sonlarında, Guatemala'nın Pasifik kıyılarına yerleşti. Bu erken dönem Mayalar, Guatemala üzerinden Belize, Güneydoğu Meksika ile Houndras ve El Salvador'un kuzey kısımlarına yayıldı. Mısır, kabak, acı biber ve fasulye yetiştirdikleri köyler kurdular.

Yaklaşık olarak MÖ 750'den itibaren köyler büyük dinî ve kentsel yerleşimlere dönüştü. Tanrılarının alçıdan maskeleriyle kaplı tapınaklar ve anıtlar ile sacbeob (ya da beyaz taşla döşeli törensel geçit yolları olan "beyaz yollar") inşa ettiler. Guatemala'nın Yağmur Ormanları bölgesi Peten'de yer alan Nakbe, MÖ sekizinci yüzyıldan piramitler ve sacbeob içeren bir erken dönem şehriydi. MÖ üçüncü yüzyılda zirve yaptığı dönemde, yakınındaki El Mirador iki yüz elli bin kişiye ev sahipliği yapıyordu. Özenle hizalanmış platformlar antik dünyanın en büyük yapılarından biri olan 72 metrelik La Oanta Tapınağı'nı da içeren piramitlerle kaplıydı.

Placeres, Meksika'da, alçı maskeden bir duvar süsü; Mayaların Erken Klasik dönemine tarihlenir (MÖ 600-100).

La Florida ve Sechin Alto

La Florida ve Sechin Alto gibi büyük tören merkezleri ya da tapınaklar MÖ 1750-1600 civarında Peru'da inşa edildi. Peru'nun orta kıyılarındaki Rimac Nehri vadisindeki La Florida, dikdörtgen bir plaza ve 17 metre uzunluğundaki bir piramidi ya da tapınak höyüğünü çevreleyen U şeklinde bir platform oluşturup her biri 8-10 metre yüksekliğinde iki terastan oluşuyordu. Arkeologların Orta Peru'da İlk Dönem (MÖ 1800-800) dedikleri zamanda inşa edilen, plazanın açıklığı nehrin kaynağına bakacak şekilde hizalanmış birçok tapınaktan biriydi.

Sechin Alto Kuzey Peru kıyılarında, Sechin Nehri üzerinde inşa edildi. Piramit şeklindeki tapınağı 350x300 metre ölçülerinde, 35 metre uzunluğunda ve bazıları kuzeybatıya doğru konumlandırılmış gömme dairesel alanlar içeren beş plazaya bakıyordu. 400 hektara kadar uzanan geniş kompleksin bir parçasıydı. Yakınındaki Cerro Sechin'in taş duvarları yaklaşık üç yüz savaşçı-rahibin ve kurban ettiklerinin parçalanmış vücutlarının oymalarını taşıyordu.

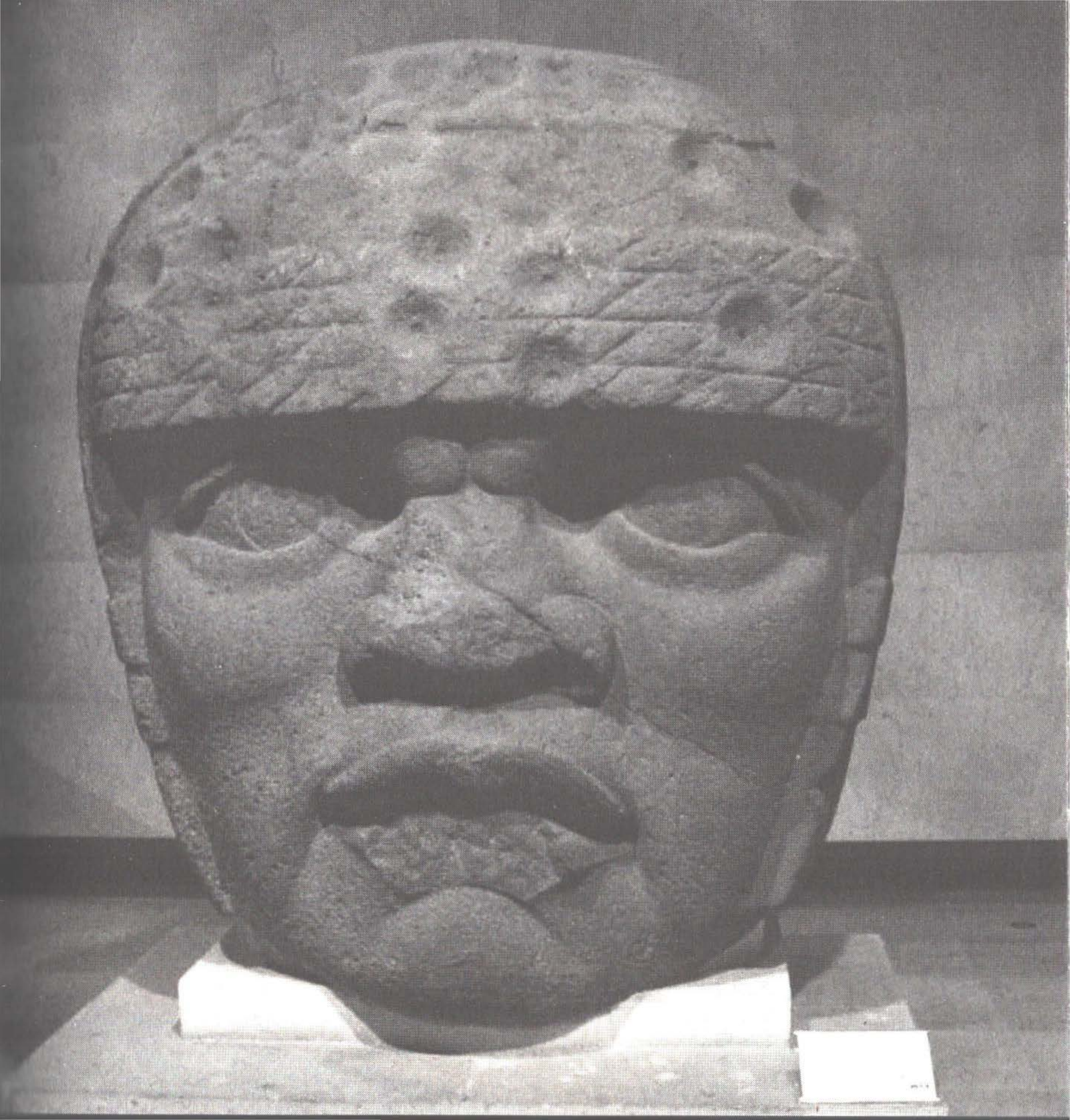

Antrasit ve sedeften yapılmış Sechin kolye uçları.

Olmek Halkı

MÖ 1200-400 civarında Güney Meksika'da gelişen Olmekler, kan alma ve insan kurban etme gibi kutsal ritüeller geliştirdiler ve sonraki bütün MezoAmerika medeniyetlerinin özelliği olan dinî-törensel bir top oyunu icat ettiler. MÖ 1200'de Veracruz'daki San Lorenzo'da, üzerinde koni şeklinde bir höyük bulunan, 45 metre yüksekliğinde, toprak bir platform içeren büyük bir tören merkezi inşa ettiler.

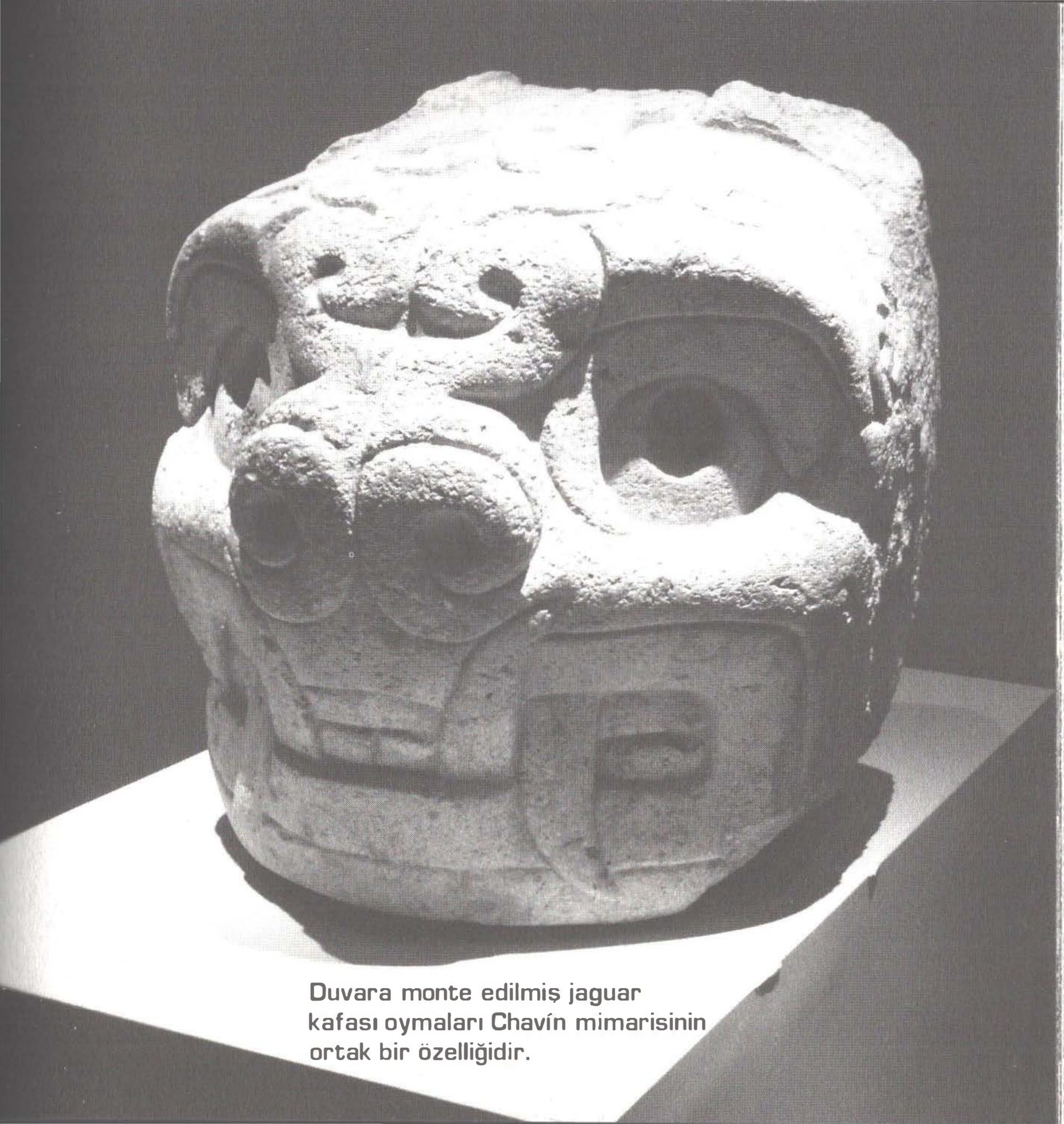
Olmek medeniyetinin merkezi olan San Lorenzo daha sonra Meksika Körfezi kıyısındaki, Olmeklerin bir volkan temsili olduğuna inanılan 30 metrelik bir kil höyüğünün yanı sıra mezarlar da içeren bir tören meydanı düzenledikleri La Venta'ya dönüştü. 3 metre yüksekliğinde ve 28 ton ağırlığında olup basık yüzleri, kalın dudakları ve miğfer gibi başlıkları olan olağanüstü taştan kafalar oydular. Bir bebekle bir jaguarın özelliklerini birleştirerek Olmek yöneticilerini temsil ettikleri düşünülür. El Salvador'dan 1.200 km uzaklıkta bulunan taş oymalar, medeniyetin geniş bir etki alanı olduğunu gösterir.

Chavín

Chavín kültürü MÖ 900'de, Peru And Dağları'ndaki Chavín de Huantar'da kurulan büyük bir dinî merkezden yayıldı. Yedi yüzyıl boyunca Kuzey ve Orta Peru'da etkiliydi. Chavín de Huantar'daki harikulade tapınak kompleksi beyaz granit ve siyah kireçtaşı bloklarından yapıldı, heykeller ve oymalarla süslendi. Yeraltındaki kanallar dağlık bölgedeki suyu boşalttı ve hızlı akan suyla dolduğunda kutsal hayvanları jaguarın çağrısı gibi kükreme sesi çıkaracak şekilde yaptılar. Tünellerden bir labirent, 4,53 metre uzunluğunda, ağzı öfkeyle konuşur gibi oyulmuş granit bir heykel olan Lanzón'u içeren bir odaya götürüyordu.

Chavínler mısır, patates ve kinoanın yanı sıra lama yiyen çiftçilerdi. Dokuma ve altın işlemede yeteneklilerdi; sanatlarında kuşlar, jaguarlar, yılan ve timsah benzeri resimler, ayrıca insan figürleri kullanılırdı. Öncüleri Norte Chico kültürü gibi savaşçı değillerdi; günümüze kalan güçlendirme duvarları ya da savaşçıların sanatsal temsilleri yoktur.

Duvara monte edilmiş jaguar kafası oymaları Chavín mimarisinin ortak bir özelliğidir.

Yoksulluk Noktası

Yoksulluk Noktası kültürü, MÖ 1700'ler civarı yaklaşık bin yıl boyunca Kuzey Amerika'daki Mississippi Nehri bölgesinde 160 km boyunca gelişti. Adını dört beş bin insana ev sahipliği yapan Kuzeydoğu Louisiana'daki Yoksulluk Noktası bölgesinden aldı. Halkı avcı-toplayıcı olarak yaşıyordu; geyik, tavşan, kaplumbağa, balık, yumuşakça, böğürtlen, meyve ve kabuklu yemişlerle beslendiler. Geniş bir ticaret ağının parçasıydılar ve bu bölgede Apalaş Dağları ve Büyük Göller kadar uzaklardan malzemeleri kullandılar.

Yoksulluk Noktası'nda her biri 0,9 metre uzunluğunda, at nalı şeklinde yerleştirilmiş altı eşmerkezli toprak sırt muhtemelen meskenlerinin temelleriydi. Yakındaki 20 metre yüksekliğinde ve 210 metre genişliğinde T şeklindeki höyük bir kuşu sembolize eder gibi görünür. Bölgede binlerce el yapımı kil topu bulunmuştur; büyük ihtimalle ocaklarda ve çukurlarda ısıyı tutarak yemek pişirmeye yardımcı olması için kullanılıyordu. Yoksulluk Noktası bölgesi MÖ 700 civarı hava değişikliklerinin sellere yol açması nedeniyle terk edilecekti.

Yoksulluk Noktası bölgesinin havadan bir fotoğrafı; Louisiana, ABD.

Paracas Kültürü

MÖ 900-400 yıllarında Güney Peru'da serpilen Paracas halkı özellikle ölü gömmeleriyle tanınır. Seçkin üyelerinin mumyalanmış vücutlarını, antik kumaş yapımının en iyi örneklerinden olan işlemeli pelerinlere sardılar. Paracas Yarımadası'ndaki Wari Kayan nekropolünün derin kuyu mezarlarında, körfeze bakar pozisyonda oturur tutmak için iple bağlanmış bedenler bulundu; silah, yiyecek, sepet gibi cenaze ikramlarıyla gömülüydüler. Pelerinlerin bazılarında şaman ya da ölümden sonraki insan ruhu olabileceği düşünülen uçan figürlerin resimleri vardı. Paracas halkı genellikle balıkçılıkla geçindi ancak aynı zamanda mısır, kırmızı biber, yer fıstığı, avize ağacı ve fasulye yetiştirdiler. Dokumada becerikli olmalarının yanı sıra obsidyen bıçaklar, altın süs eşyaları, krem ve kırmızı renkli ince seramikler yaptılar. Paracas Yarımadası'nın kuzeyinde, 180 metre uzunluğunda şamdan şeklinde bir geoglife Paracas Candelabra adı verildi, muhtemelen yaratıcı tanrı Virococha'nın yıldırım çubuğunu sembolize eder.

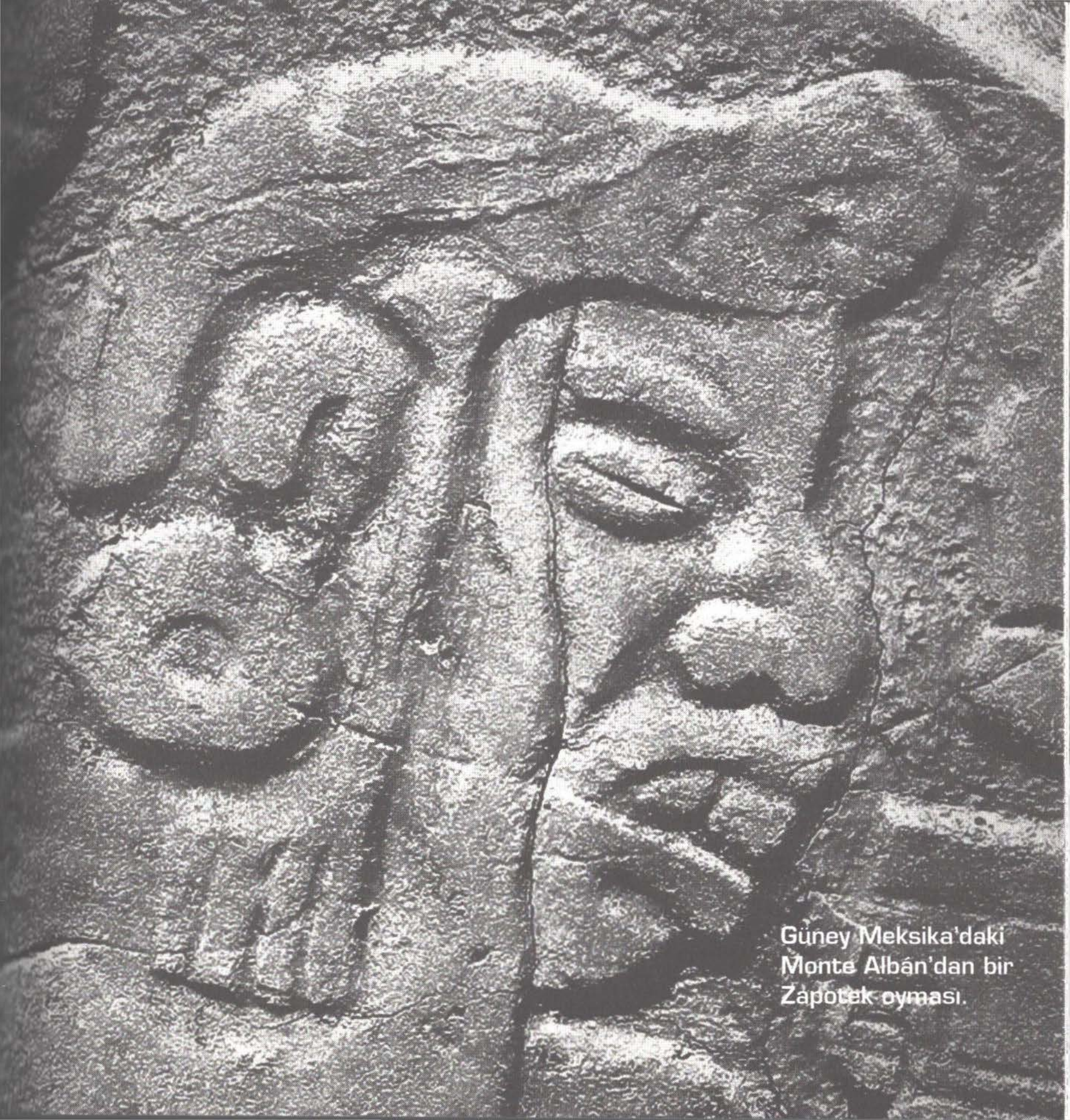

Paracas mumya sargısındaki bir işlemeden detay.

Zapotek Halkı

Güney Meksika'nın Oaxaca Vadisi'ndeki Zapotek halkı MÖ sekizinci yüzyılda kurulan başkentleri Monte Albán'a bağlı bir imparatorluk oluşturdular. 1 km uzunluğunda düz bir dağın tepesinde saraylar, tapınaklar, basamaklı piramitler ve geniş bir meydan inşa ettiler. Monte Albán MÖ 200'e gelindiğinde on beş bin insana ev sahipliği yapıyordu ve bitişik tepelerdeki teraslı araziye yayılmaya başlamıştı. MÖ 200-MS 200 arası yerleşim alanı sayısı on beş olduğunda etkileri arttı.

Zapotek halkı kutsal jaguar resimleri olan kaplar yaptı, kan alma ritüelini uyguladı ve MezoAmerika'ya özgü dinî-kültürel top oyunu için top sahası inşa etti. Kuzeybatıdaki Teotihuacan şehriyle ticaret yaptı ve MÖ 600 gibi erken bir tarihte taştan takvim sembolleri hiyeroglifler yonttu. Her glifin bir heceyi temsil ettiği sistemleri MezoAmerika'daki ilk yazı sistemidir. Monte Albán, gücünün zayıfladığı MÖ 800 civarına kadar varlığını sürdürdü.

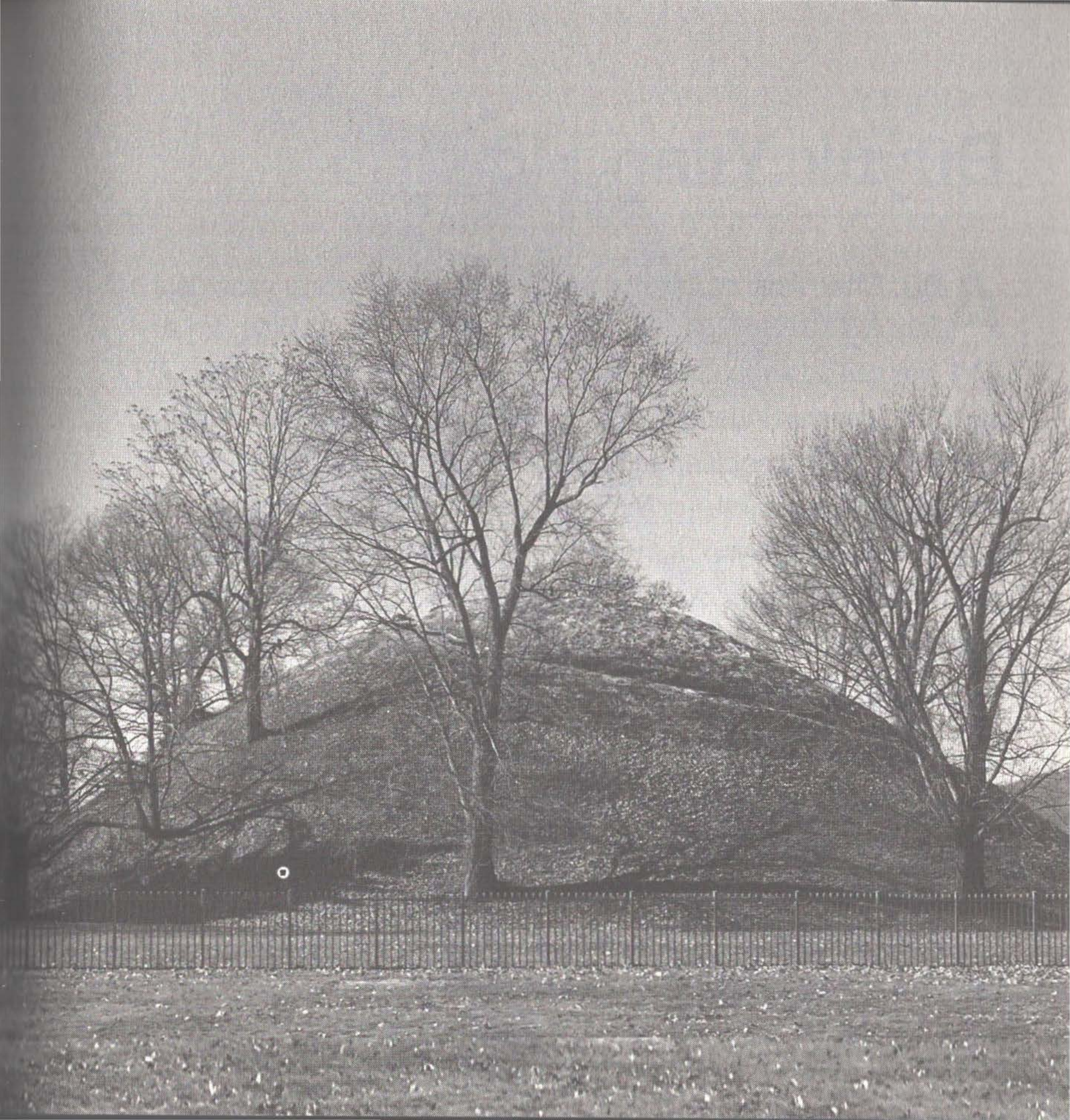

Güney Meksika'daki Monte Albán'dan bir Zapotek oyması.

Adena Kültürü

Adena kültürünün insanları MÖ 500-100 civarı ABD'de Batı Virginia, Indiana ve Kentucky'deki gruplarla Güney Ohio'da yaşıyordu. Kültür adını Chilicothe'nin yakınındaki büyük Adena höyüğünün bulunduğu Adena malikânesinden alır. Adenalıların bir kısmı mağaralarda yaşıyordu ama çoğu konik şeklinde, söğüt ve ağaç kabuklarından çatıları olan yuvarlak evlerin olduğu köylere yerleşti. Avcı-toplayıcılardı, basit kapların yanı sıra taştan balta ve çapalar yaparlardı.

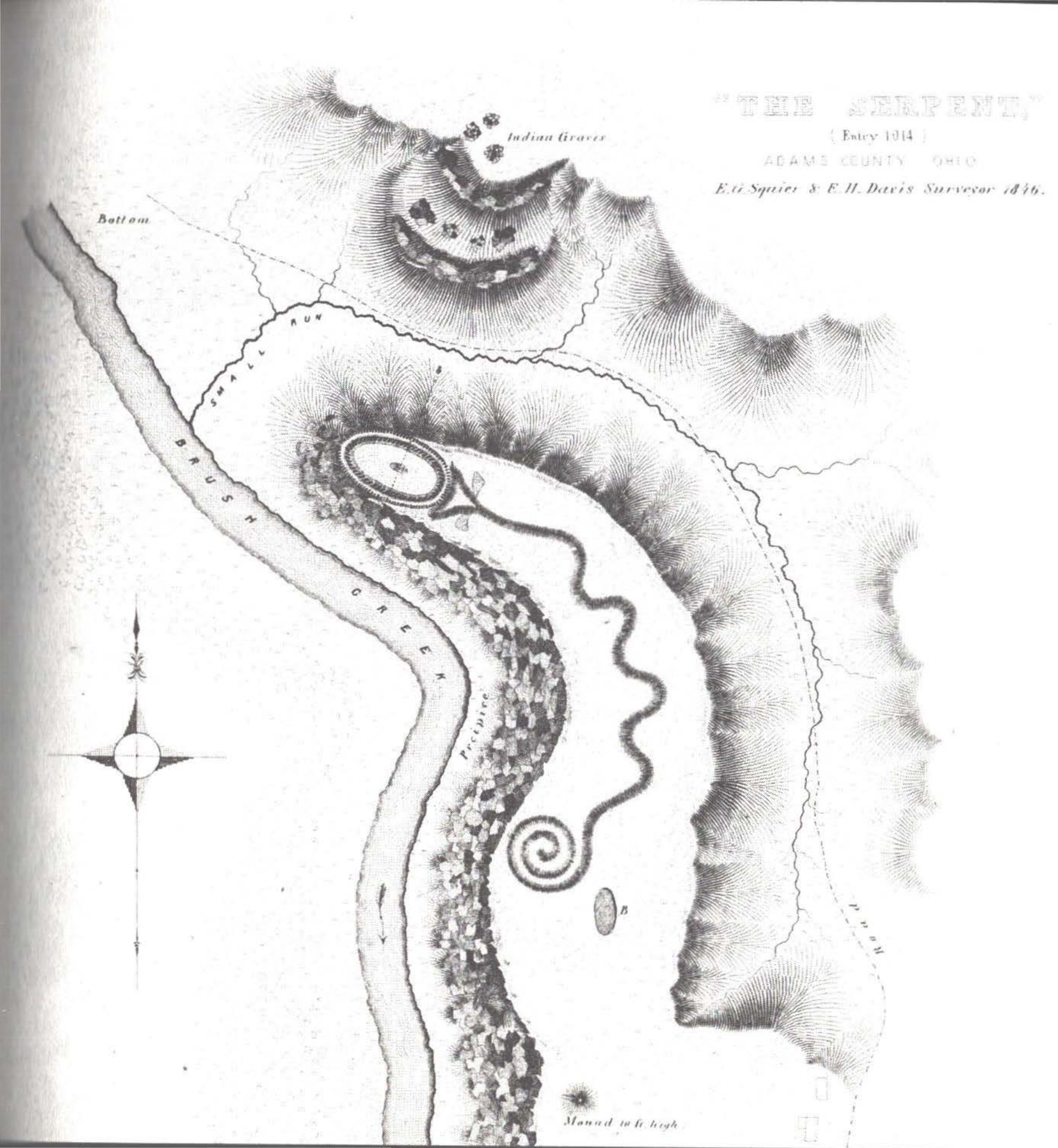
Yaklaşık dört yüz Adena bölgesi vardı ve kabaca yarısı Ohio Vadisi'ndeydi. Konakladıkları yerdeki kalıntılarda deniz kabukları, mika ve bakır buluntuları Büyük Göller ve Körfez kıyısına kadar uzaklarda ticaret yaptıklarını gösterir. Tarihçilerin mezar yapıları ve belki de tören merkezleri olduğuna inandığı büyük toprak işleri yaptılar. 90 metreye kadar olan höyükler bedenlerin ve cenaze sunumlarının etrafına inşa edildi. Bu bölgelerde bulunan geyik boynuzlarından ve hayvanların çene kemiklerinden yapılan nesneler muhtemelen şamanlar tarafından kullanılmıştı.

Büyük Yılan Höyüğü

ABD, Ohio, Adams County'deki, Ohio Brush Deresi yanındaki Büyük Yılan Höyüğü, dünyadaki en büyük yılan şeklidir. En az 411 metre uzunluğundadır, MÖ 320 civarında incelikli toprak işçiliği ile tanınan Adena kültürü insanları tarafından yapılmıştır. 30 ila 100 cm arasında değişen yüksekliğiyle höyük, inşa edildiği arazinin sınırları içerisinde bir yol izler; dereye giden yedi kıvrımı, akarsuyun hemen kıyısında yükselen bir kayalıkta son bulur. Ağzı açıktır ve 37 metre uzunluğundaki oyuk bir ovalin doğu ucuna ulaşır—muhtemelen güneşi sembolize ediyordur ya da yumurta yiyen bir yılanı gösteriyordur.

Tarihçiler yılanın başının ve ovalin yaz dönencesinde günbatımına hizalandığını, bazı kıvrımların ise diğer önemli Güneş ve Ay olaylarıyla ayarlandığını tespit edecekti. Başka bir teori, Oraco takımyıldızının şeklini taklit etmek için düzenlendiği yönündedir. Yakınlarda Adena mezarları vardır ve höyüğün de cenaze törenleri için hazırlanmış olması mümkündür.

"THE SERPENT"
(Entry 1914)
ADAMS COUNTY OHIO
E.G. Squier & E.H. Davis Surveyor 1846.
Indian Graves
Bottom
SMALL RUN
BRUSH CREEK
Precipice
B
Mound 10 ft high

Nazca Çizgileri

Güney Peru'daki rüzgârlı Pampa Colorada'da Nazca kültürünün insanları kurak yüzeye geniş desenler kazıdı. MÖ 200'e tarihlenen bu desenler bir örümcek, sinekkuşu, maymun, pelikan, katil balina ve çeşitli ağaçlar, bitkiler ve soyut spirallerdir. Desenler tamamen ancak yukarıdan görülebilir -bazıları 370 metre uzunluğundadır- ve belki de takımyıldızları simgelemeleri ve astronomik bir takvim olarak kullanılmak için onların hareketleriyle uyumlu olmaları amaçlanmıştır. Başka bir teori ise, çoğu platformlarda sona erdiği için, desenlerin Nazcalıların taptığı su ve dağ tanrılarını içeren ritüellerde katılımcıların yürüdüğü kutsal yollar olduklarıdır. Nazcalılar ovayı kaplayan kırmızı-kahverengi çakılları kaldırarak ve 10-15 cm derinliğinde hendekler oluşturup daha hafif ve killi toprağı ortaya çıkararak çizgileri çizmişlerdir. Onları kumdan temizleyen rüzgârlarla kuru iklim iyi korunmalarını sağlamıştır. MÖ 200-MS 600 arasında ortaya çıkan Nazca halkı beyaz ya da kırmızı boyanan ve mor, turuncu, gri ya da mavi desenli çok renkli kaplarıyla tanınan becerikli çömlekçilerdi.

Karayipler'de Aravaklar

Güney Amerika'dan gelen Aravak göçmenler Venezuela'daki Orinoco Nehri boyunca seyahat etti ve MÖ 40'ta çeşitli Karayip adalarına doğru yola çıktı. Daha sonra Taino olarak bilindiler ve üç bin nüfuslu köylerle Küba adaları Hispaniola, Jamaika ve Porto Riko'da yaşadılar. Manyok, tatlı patates, fasulye ve mısır yetiştirdiler—vahşi araziden ağaçları kesip daha sonra besin açısından zengin bir kül tabakası oluşturması için ateş yakma yöntemiyle ekim yaptılar.

Şeflerine büyük saygı duyan ve ata tanrılarının ve doğa ruhlarının panteonuna tapan barışçıl insanlardı. Boyalı pamuktan kemerler, ince çömlekler ve taşa, tahtaya, kemiğe ve deniz kabuklarına kazınmış resimler yaptılar. Okyanusa açılan kanoları yüzden fazla insan alıyordu. Kimileri ayrıca Trinidad, Tobago ve Grenada'ya yerleşti. Hispaniola'daki Taino, İtalyan denizci Kristof Kolomb'un Amerika'ya yaptığı keşif yolculukları sırasında ilk karşılaştığı yerlilerdendi. Birçoğu Avrupa'dan getirilen suçiçeği ve benzeri hastalıklardan hayatını kaybetti.

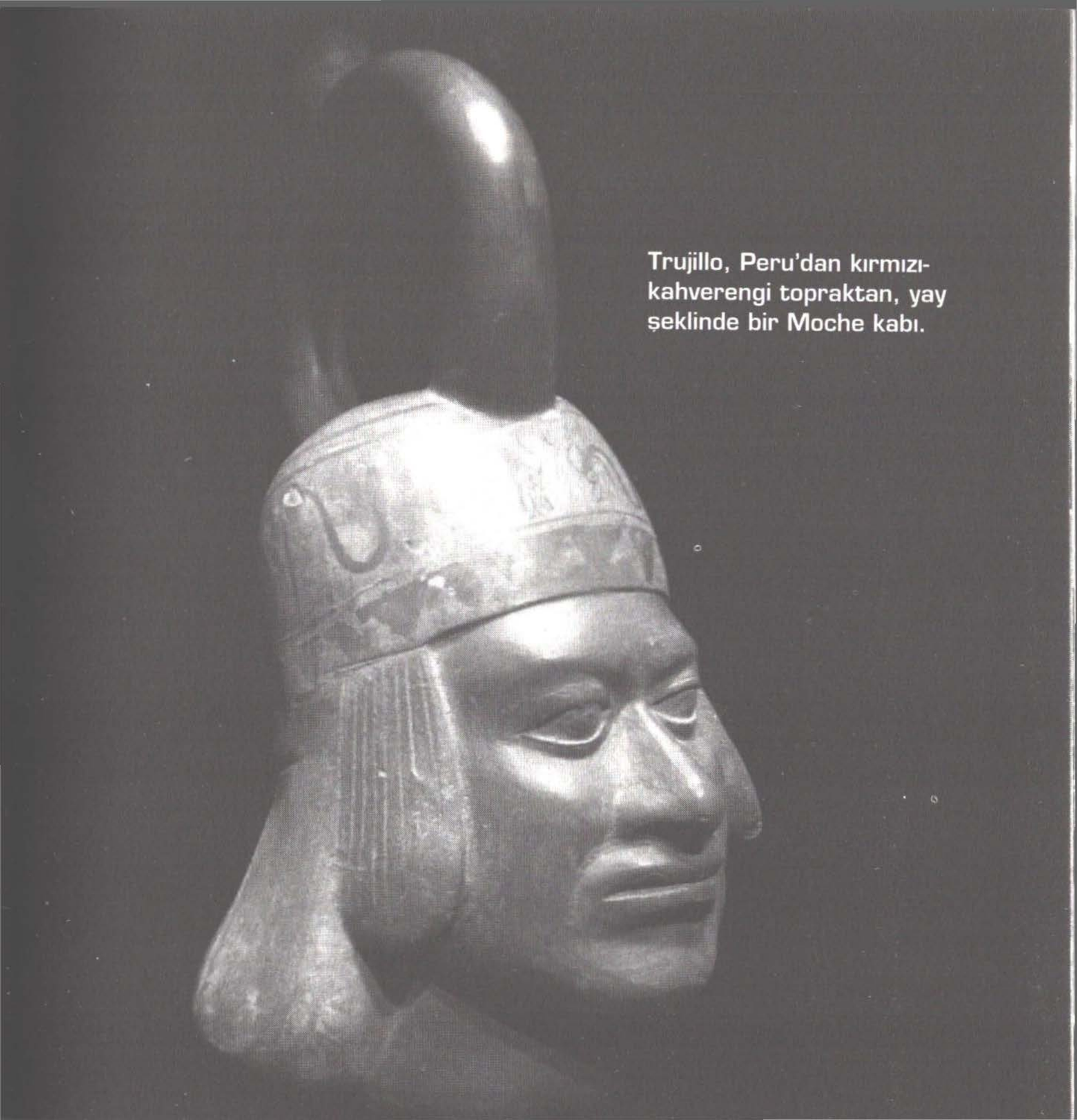

Kolomb 1492'de Hispaniola'da karaya indiğinde Aravak halkı tarafından karşılanır.

Moche Kültürü

Peru'nun kurak, kuzey kıyılarında, 100-700 yıllarında Moche uygarlığı serpildi. Adlarını Moche Nehri vadisindeki muazzam Güneş Tapınağı ile ünlü başkentlerinden alırlar. Bu kerpiç tuğla basamaklı piramit 340x136 metre ölçülerinde ve yaklaşık 41 metre uzunluğundadır, muhtemelen askerî ve idari merkez ile mezarlık alanı olarak kullanılmıştır. Yakınlarda, muhtemelen dinî merkez olarak yamaca oyulmuş üç platformlu bir yapı olan Ay Tapınağı vardır. Bu tapınağın bir kısmı savaş tutsaklarının kurban edilmesi ve kanlarının içilmesi ritüelinde kullanıldı.

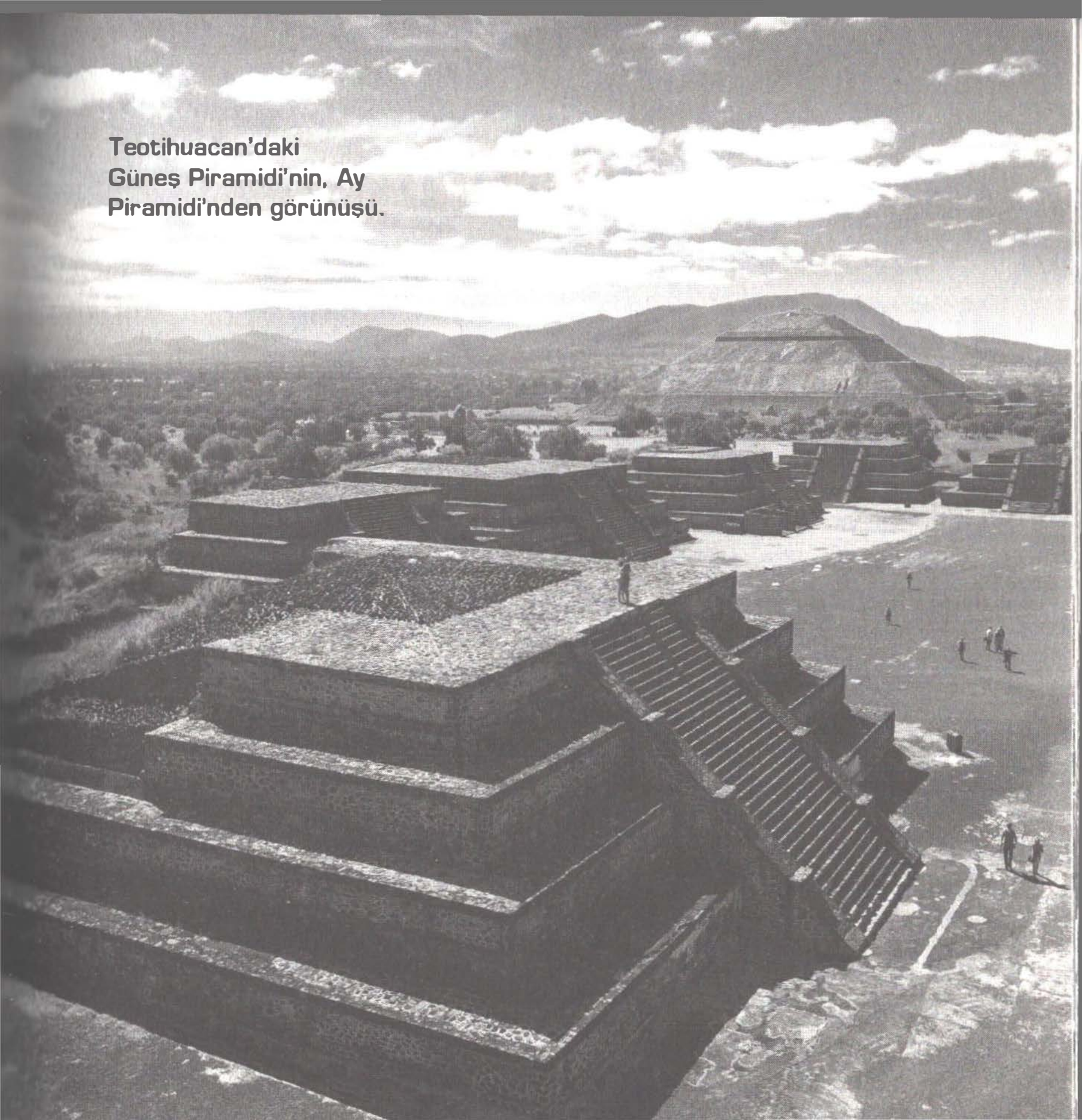
Mocheler, And Dağları'ndan dökülen nehirleri sulama kanalları ağıyla yönlendirdiler ve fasulye, mısır gibi ekinler yetiştirdiler. Üzerinde hayvan, insan, tanrı rölyeflerinin ve muhteşem altın işçiliğinin görüldüğü çok zarif, üzengi gibi ağızlıkları olan su kavanozları yaptılar. Kıyı boyunca 400 km uzanan alanda düzinelerce Moche şehri vardı. Toplumlarının çökmesinin nedeni iklim değişikliği olabilir.

Trujillo, Peru'dan kırmızı-kahverengi topraktan, yay şeklinde bir Moche kabı.

Teotihuacan

Modern Mexico City'nin kuzeydoğusundaki Teotihuacan kalıntıları o kadar etkileyicidir ki sonraki Aztek hacıları buranın Güneş ve Ay'ın yaratıldığı yer olduğuna inandılar. Şehir tarihçiler tarafından Teotihuacanos olarak adlandırılan bilinmeyen bir halk tarafından kuruldu ve MÖ 100'den itibaren Meksika Vadisi'ndeki Cuicuilco volkanının patlamasından sonra mülteciler tarafından büyük ölçüde genişletildi. MÖ 1'de kırk bin nüfusa sahipti ve MÖ 500'de 20 km²'den fazla bir alanı kaplayıp iki yüz bin kişiye ev sahipliği yaparak dünyanın bu çağdaki en büyük şehirlerinden biri hâline geldi. 2.4 km uzunluğunda, 40 metre genişliğindeki Ölüler Meydanı en önemli binaları ve kutsal Cerro Gordo zirvesini birbirine bağlar. Kuzey ucunda 43 metre uzunluğundaki muazzam Ay Piramidi, meydanın doğu tarafında ise 66 metrelik Güneş Piramidi vardır. Şehrin halkı çevredeki tarlaları ekip biçti, seramikler yaptı, yerel yeşil volkanik cam, obsidyen üzerinde çalıştı ve Olmekler de dâhil olmak üzere çok çeşitli ticari bağlantılara sahip oldu. Rahip-yöneticiler dinî tiyatronun büyük gösterilerinin bir parçası olarak insan kurban ettiler.

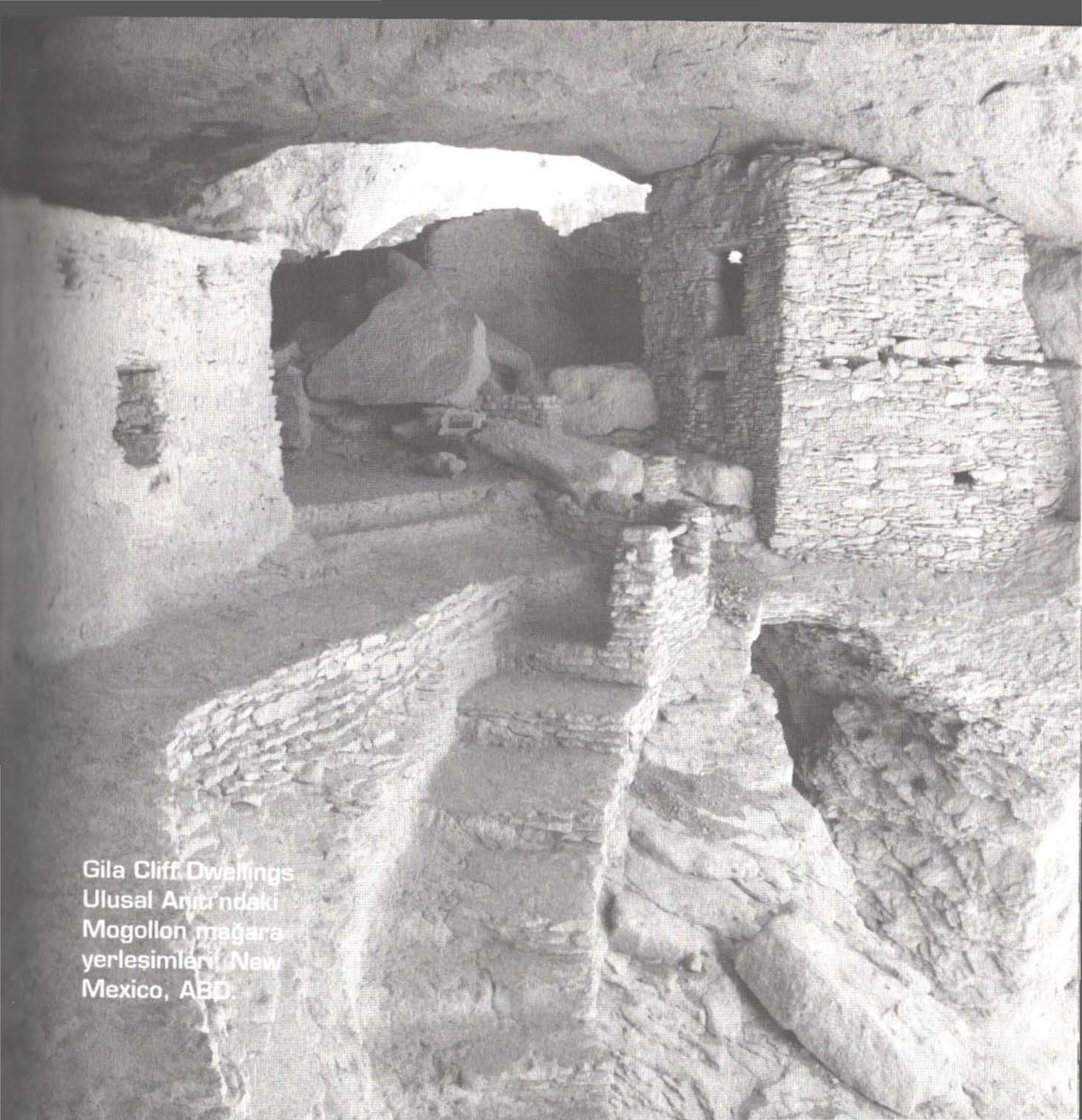

Teotihuacan'daki Güneş Piramidi'nin, Ay Piramidi'nden görünüşü.

Mogollon Kültürü

Mogollon kültürü MÖ 200'de, şu anki Güneybatı New Mexico ve Güneydoğu Arizona'yı kapsayan geniş ölçüde dağlık bölgede ortaya çıktı. Halkı yer seviyesinin 25-100 cm altında yer alan, tünellerle erişilen ve su ile çamurdan yapılan yuvarlak ya da oval çukur evlerde yaşıyordu. Yerleşik tarıma geçme aşamasındaydılar ama daha çok kertenkele, tavşan ve diğer küçük avları ağlara hapsederek ve fındık, tohum ve kök toplayarak yaşadılar.

Zamanla mısır yetiştirdiler ve geyik gibi daha büyük hayvanlar avladılar; ilk önce daha kalıcı kâgir, çukur evler, ardından kerpiç ve taştan apartmanlar yaptılar. Küçük köyleri *kivas* denen tören alanlarını içermeye başladı. Mogollon kültürünün bir kolu olan ve 1000-1500 arasında zirve yıllarını yaşayan Mimbres halkı, Güneybatı New Mexico'daki Mimbres Nehri civarında yaşadı ve güzel çömlekleriyle meşhurdu. Mogollon kültürü 1450'de köyleri terk edilene kadar bin yıldan uzun bir süre hüküm sürdü.

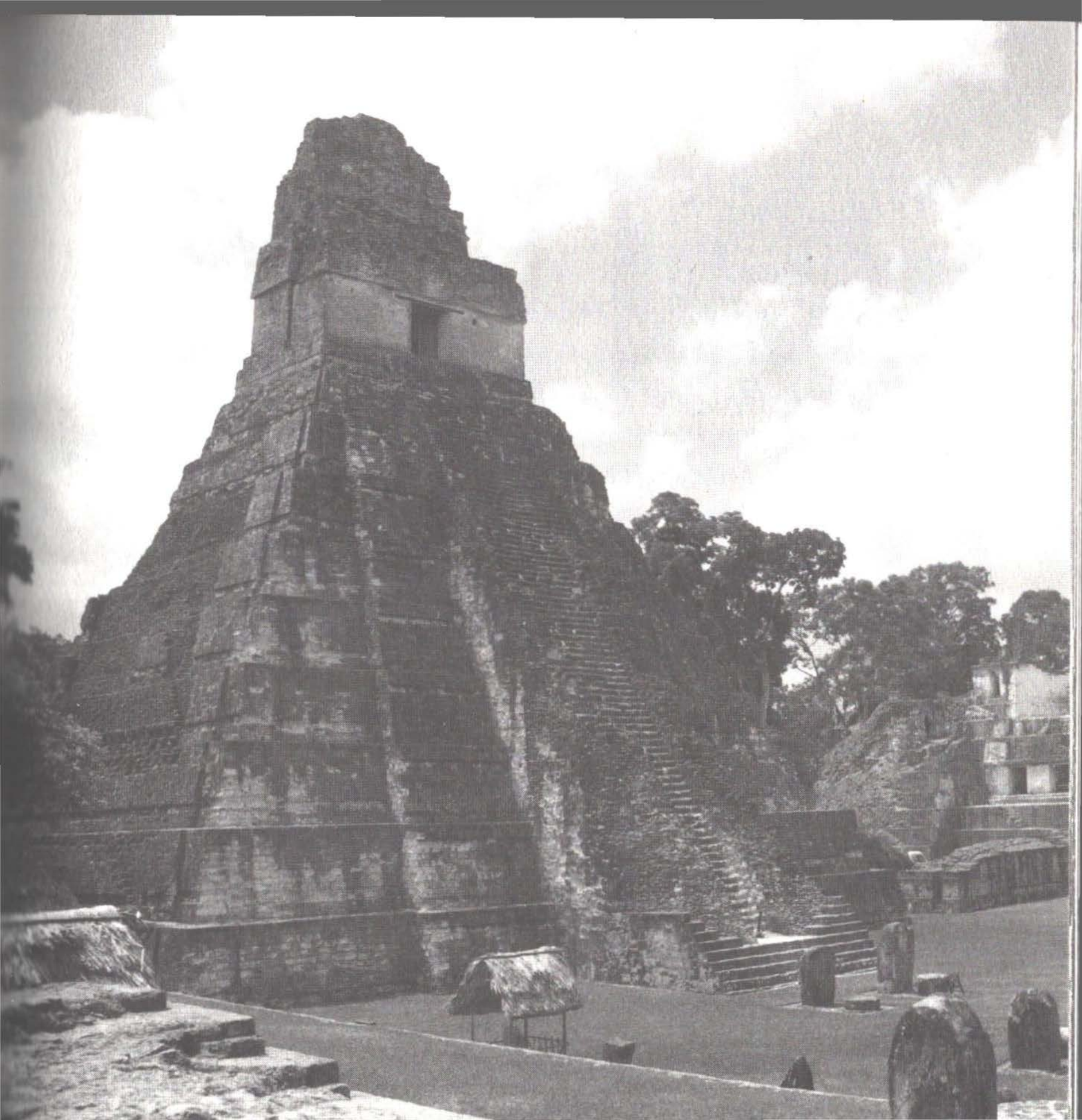

Gila Cliff Dwellings Ulusal Anıtı'ndaki Mogollon mağara yerleşimleri, New Mexico, ABD.

Tikal ve Klasik Maya

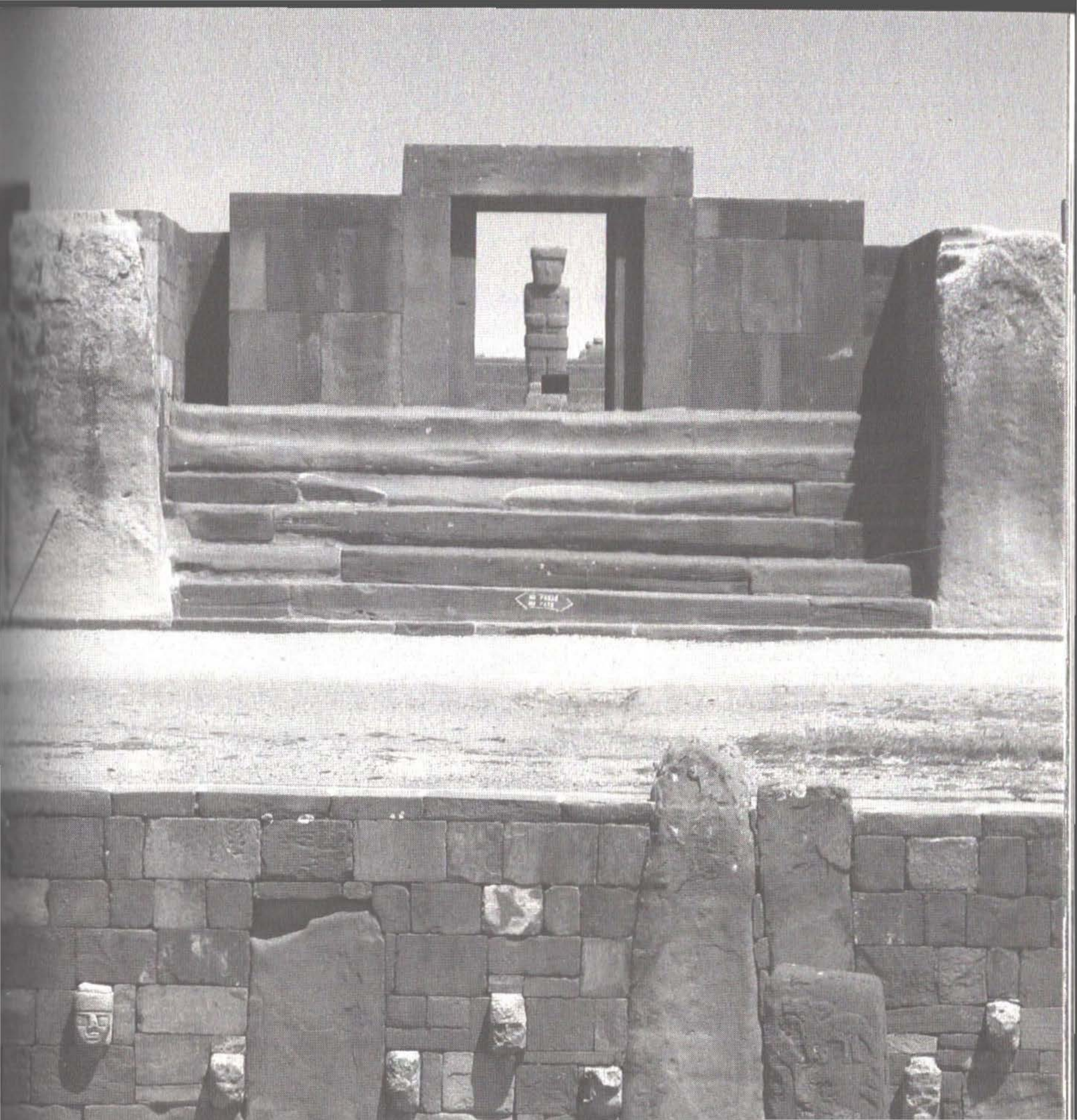
Maya medeniyeti, tarihçilerin "Klasik Maya" dedikleri 250 ila 650 yılları arasındaki dönemde zirvesindeydi. 600-900 yıllarında Guatemala'nın Petén bölgesindeki Tikal büyük bir şehir, ticaret merkezi ve tören alanıydı. Nüfusunun 15.5 km² bir alanda elli bin kişi olduğu tahmin edilir. Anıtları arasındaki İki Başlı Yılan Tapınağı bölgesindeki IV. Piramit, 65 metre yüksekliğiyle o dönem dünyanın en yüksek binalarından biriydi.

Mayalar savaşçı insanlardı ve dinleri de kana susamıştı. Rahipler, seçkin savaş esirlerini kalplerini çıkarıp başlarını keserek ya da oklarla vurarak kurban ederlerdi. Ancak Klasik Maya dönemi aynı zamanda sulama şemaları, astronomi ve matematikteki başarıları, muhteşem heykelleri ve incelikle boyanmış vazoları ile ileri bir kültürün ortaya çıkışını da yaşamıştır. Tikal'in yanı sıra Chichen Itza, Palenque, Uxmal ve Copan'da da büyük yerleşimler vardı.

Tiwanaku

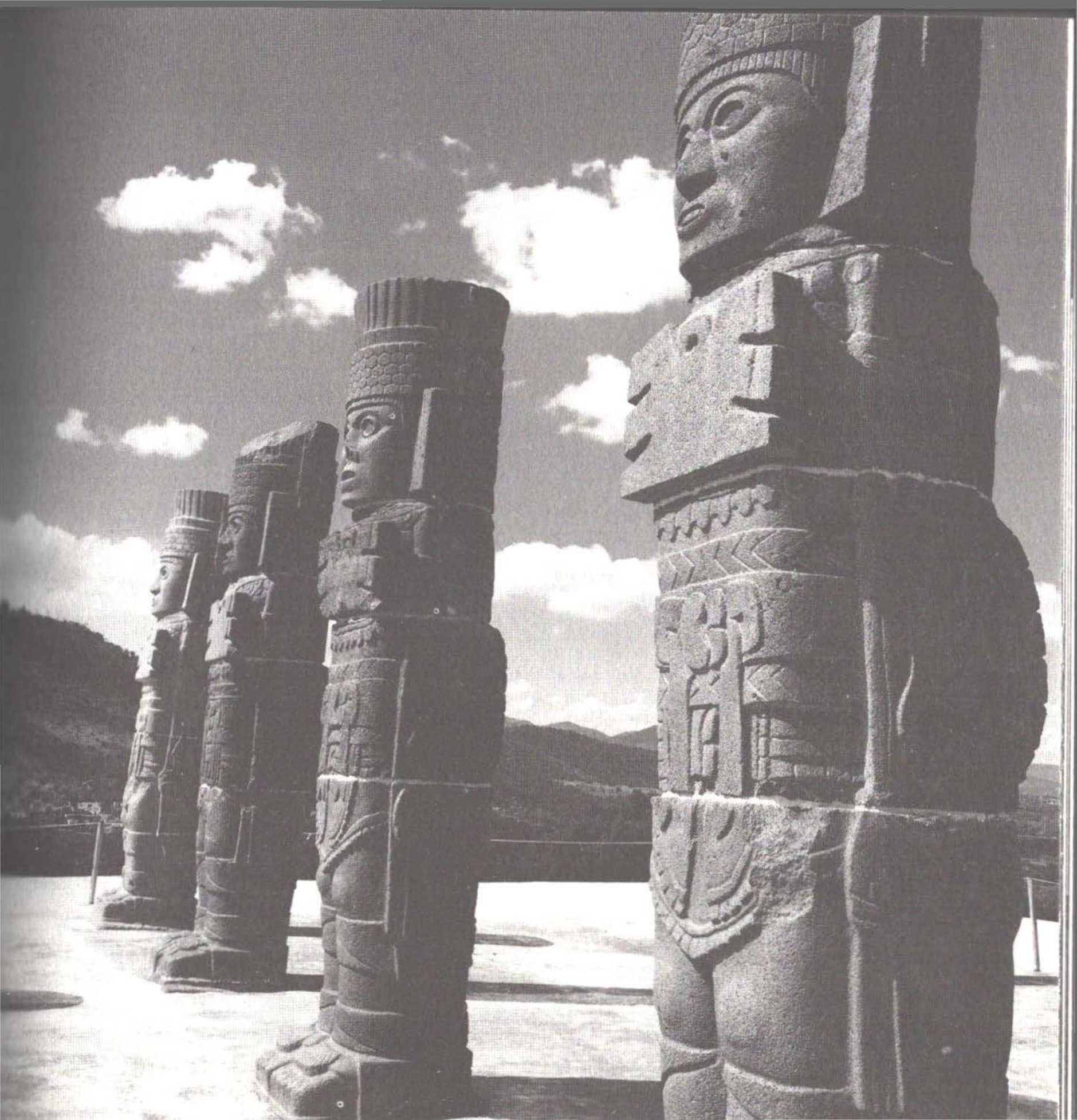
Tiwanaku şehri 3.850 metre yükseklikte, Bolivya'daki Titicaca Gölü'nün güney kıyılarına yakın bir yerde kuruldu; 500 ila 900 yılları arasındaki zirve döneminde Bolivya, Peru, Şile ve Arjantin'i kapsayan büyük bir imparatorluğun başkentiydi. Günümüze kalan tören merkezi, rahiplerin insan kurban etme ritüelleri düzenledikleri, yüzü volkanik kaya andezide dönük önemli bir basamaklı platform/piramit olan Akapana'yı; (daha sonra Viracocha olarak bilinen) bir asa taşıyan Kapı Tanrısı'nın tasvirinin işlendiği Güneş Kapısı ile dikkat çeken bir duvar olan Kalasasaya'yı ve Palacio adı verilen ilerideki başka bir duvarı içerir. Ayrıca tek başına duran birkaç gizemli taş figür vardır. Halkı gölde balık tuttu, vahşi kuşları avladı ve lama güttü. Şehir çok başarılı bir tarım sistemine bağlıydı. Ekinlerin bu kadar yüksek bir rakımda soğuk gecelerde donmasını önlemek için gündüz sıcağını tutan sulama kanallarıyla ayrılan yükseltilmiş tarlalar inşa ettiler. Kanallarda yetişen bitkileri gübre olarak kullanmak için topladılar ve zamanla sularda balık bile yetiştirdiler.

Toltekler

Şiddetli militarist Toltekler 950'de Orta Meksika'da iktidarı ele geçirdi ve Mexico City'nin yaklaşık 80 km kuzeyinde, Tula'nın yakınlarında Tollan şehrini kurdular. Bölgelere askerî garnizonlarla yerleşerek ve daha sonra Azteklerin kopyaladığı haraç ödeme sistemini zorla uygulayarak modern Hidalgo ve Mexico Vadisi'nin kuzey kısımlarını kapsayan bir imparatorluk kurdular. Tollan'ın merkezindeki bir tapınakta sabah ve gece yıldızı tanrısı Quetzalcoatl'a taptılar.

Toltekler başkentlerini savaş oymalarıyla doldurdular: Piramit B'nin düz tepesinde 4 metre uzunluğundaki muhteşem dört Toltek savaşçı yan yana durur. Zanaatkârları aynı zamanda korkunç taş chacmool oymalarıyla da tanınırlardı—ayinler sırasında kurban edilen insanın kalbinin konduğu, karnında bir kâse olan uzanmış figürler. Mayalar tarafından Kukulcan olarak tapınılan Tüylü yılan kültünün ve Kartal, Jaguar ve Çakal şeklindeki askerî düzenin yayılması ile Toltek kültürünün Mayalar üzerinde büyük bir etkisi oldu.

Mayaların Çöküşü

Tikal, Copan, Calakmul ve Palenque de dâhil olmak üzere Güney Maya Ovası şehirleri dokuzuncu yüzyılda gerçekleşip açıklanamayan "Maya çöküşünde" terk edildi. Şehirler birer birer yöneticilerinin ve kraliyet savaş zaferlerinin Maya Uzun Sayım Takvimi'ndeki tarihlerle stellere kazıyarak kaydını tutmayı bıraktı. Binbir zahmetle inşa ettikleri plazaları ve piramitleri ormana terk ettiler. Tikal bölgesindeki son tarihlenmiş yazıt 889 yılına aitken herhangi bir Maya yerleşimindeki sonuncusu ise 909'da Tonina'dadır.

Tarihçiler uzun süredir çöküşün nedenleri üzerine tartışmaktadır. Aşırı nüfus çevresel hasara neden olmuş olabilir -belki de bir salgının ardından- Güney Ovaları'ndaki nüfus düşmüş olabilir. Kaynak kıtlığından dolayı şehir devletleri arasındaki sürekli savaş her şeyi daha kötüleştirdi. Mayapan, Uxmal ve Chichen Itza gibi kuzeydeki diğer maya merkezleri gelişmeye devam etti ancak İspanyol istilası uygarlığı dize getirdi ve Mayalar 1546'da etkisiz hâle geldi.

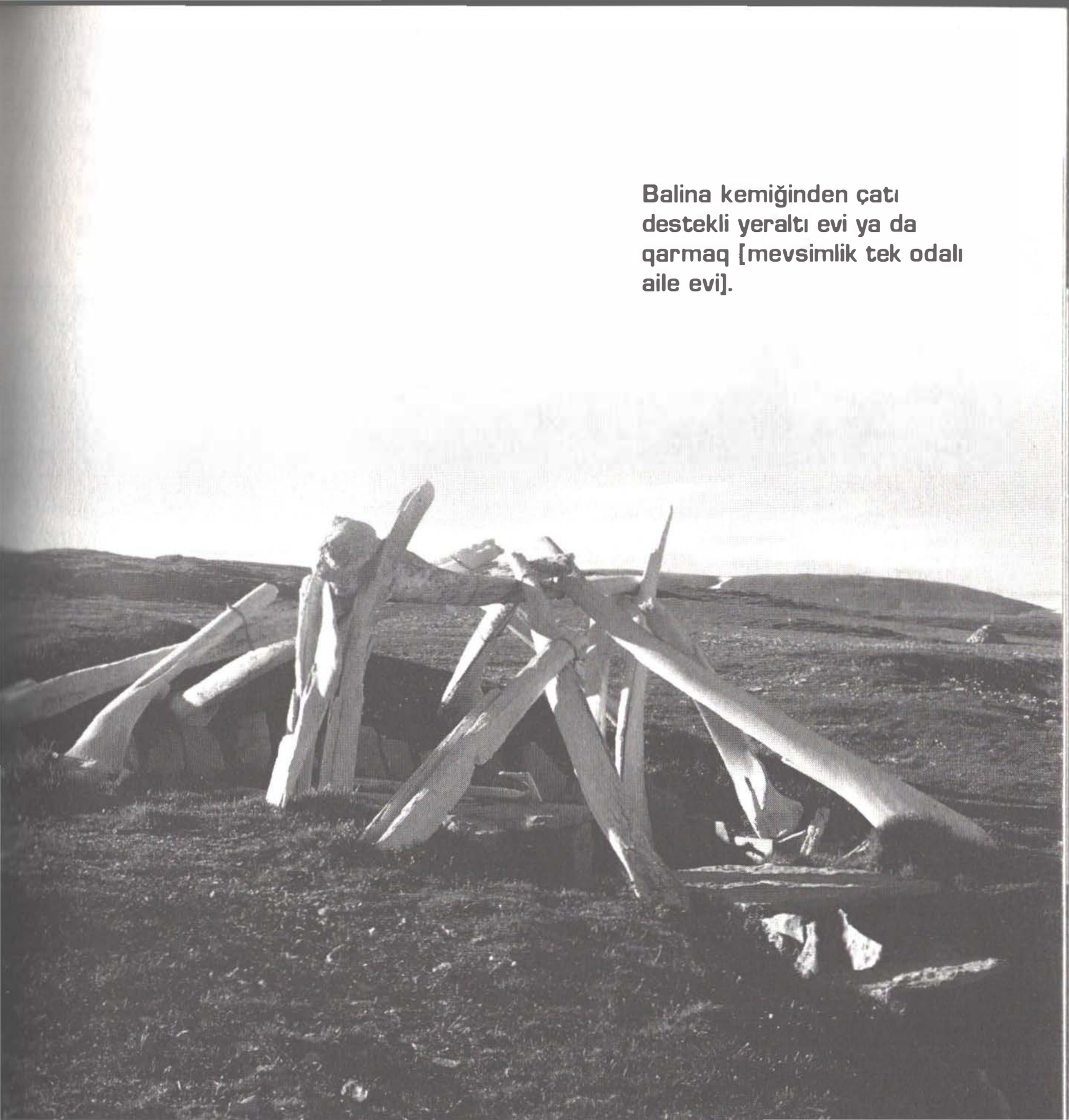

Thule Kültürü

Kuzey Alaska'nın Arktik kıyıları mors, fok, balina, kutup ayısı, misk öküzü ve Ren geyiği avlayan; kuş ve balık yakalayan; midye ile bitki toplayan Thule halkına ev sahipliği yapıyordu. Kültürleri Arktik yaşam tarzı üzerinde büyük bir etkiye sahipti ve Thule halkı daha sonra aynı bölgeyi işgal eden İnuitlerin doğrudan biyolojik atalarıdır.

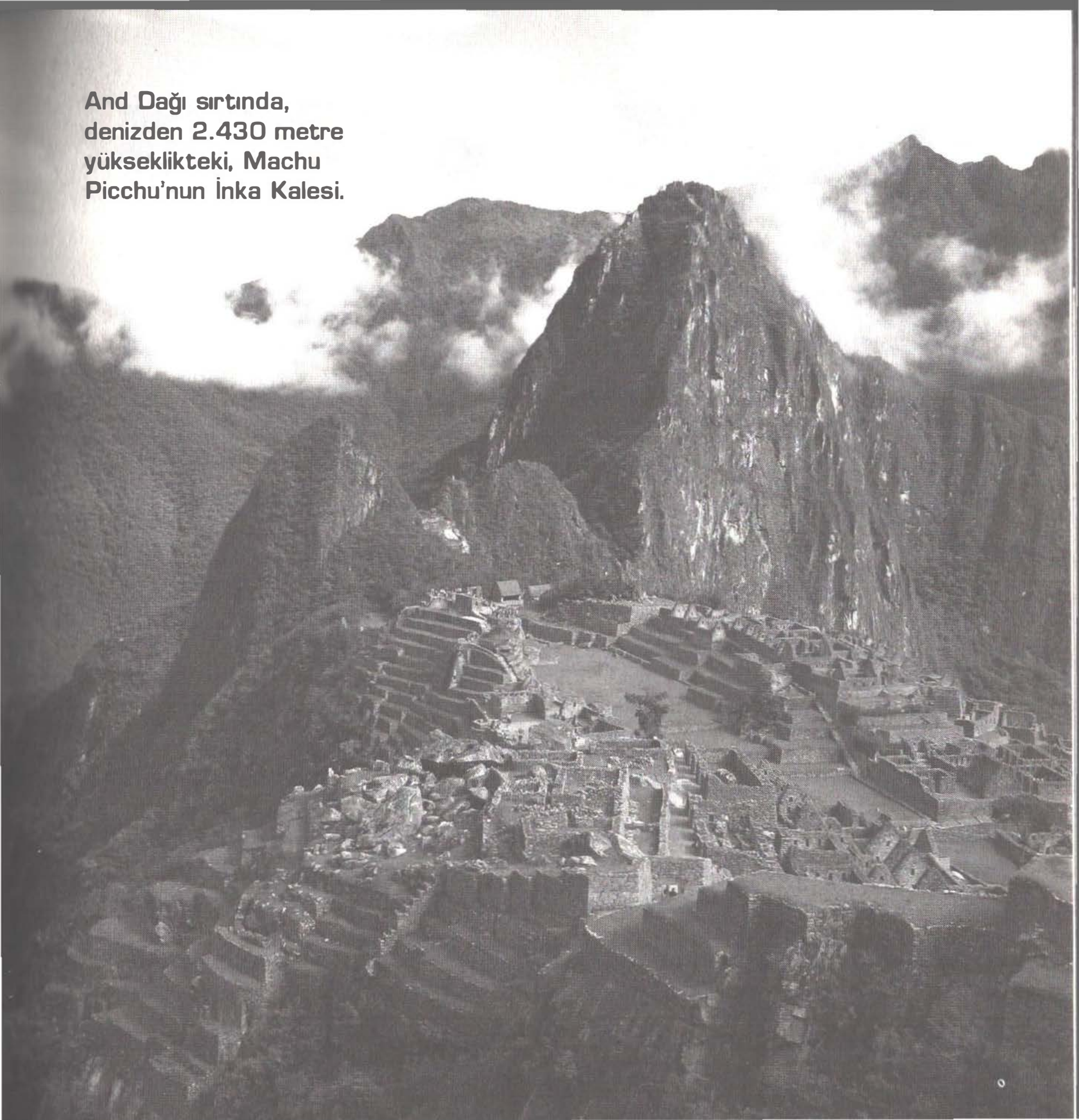
Thule yaşam tarzı 900'den itibaren üç yüzyıl boyunca Kuzey Kutbu'nun orta kısımlarına ve hatta Grönland'a kadar yayıldı. Thule kıyı yerleşimleri bazen yarı yeraltında balina kemiklerinden, derisinden ve topraktan evler içeriyordu. İç kısımlardaki av gezilerinde köpek takımları tarafından çekilen kızaklar kullandılar ve düşman unsurlardan korunmak için geçici kar evler inşa ettiler. Denizde ise tek kişilik, deri kaplı kanolar ve daha büyük umiaklar [deri kaplı, açık Eskimo sandalı] kullandılar. Thuleler balina kemiğini oyarak lambalar ve pişirme kapları yaptılar. Muhtemelen dinî ritüellerde rol oynayan fildişi ya da tahtadan küçük figürler yapmak konusunda becerikliydiler.

Balina kemiğinden çatı destekli yeraltı evi ya da qarmaq [mevsimlik tek odalı aile evi].

İnka İmparatorluğu

İnkalar, on beşinci yüzyılda, on iki milyon insana ev sahipliği yapan Andlardaki dağlık bölgeleri ve Pasifik kıyısındaki toprakları kontrol altına alarak Kuzey Ekvador'dan Şili'nin ortalarına kadar uzanan bir imparatorluk kurdular. Yazılı tarihleri yoktu; tarihçiler 1532'deki İspanyol fethinden sonra Avrupalıların yazıya döktüğü sözlü geleneğe ve anlatılara dayanarak hareket ettiler. Rivayete göre hanedan kurucusu Manco Capac, kabileyi asıl yerleri Paqari-tampu'dan 3.400 metre yükseklikteki, başkentlerini kurdukları Cuzco'ya götürdü. İnkalar dördüncü imparatorları Mayta Capac ile kalıcı garnizonlar kurarak ve insanları yer değiştirmeye zorlayarak saldırgan bir genişlemeye girişti. Ekonomi tarıma dayalıydı—mısır, patates, tatlı patates, yer fıstığı, domates ektiler ve lama, ördek, kobay yetiştirdiler. Hesaplar ve kayıtlar "quipu" denilen düğümlü ip sistemi ile tutuldu. Aynı zamanda 3.600 km'den uzun tüneller ve asma köprülerle birleşen kayda değer bir yol ağı inşa ettiler.

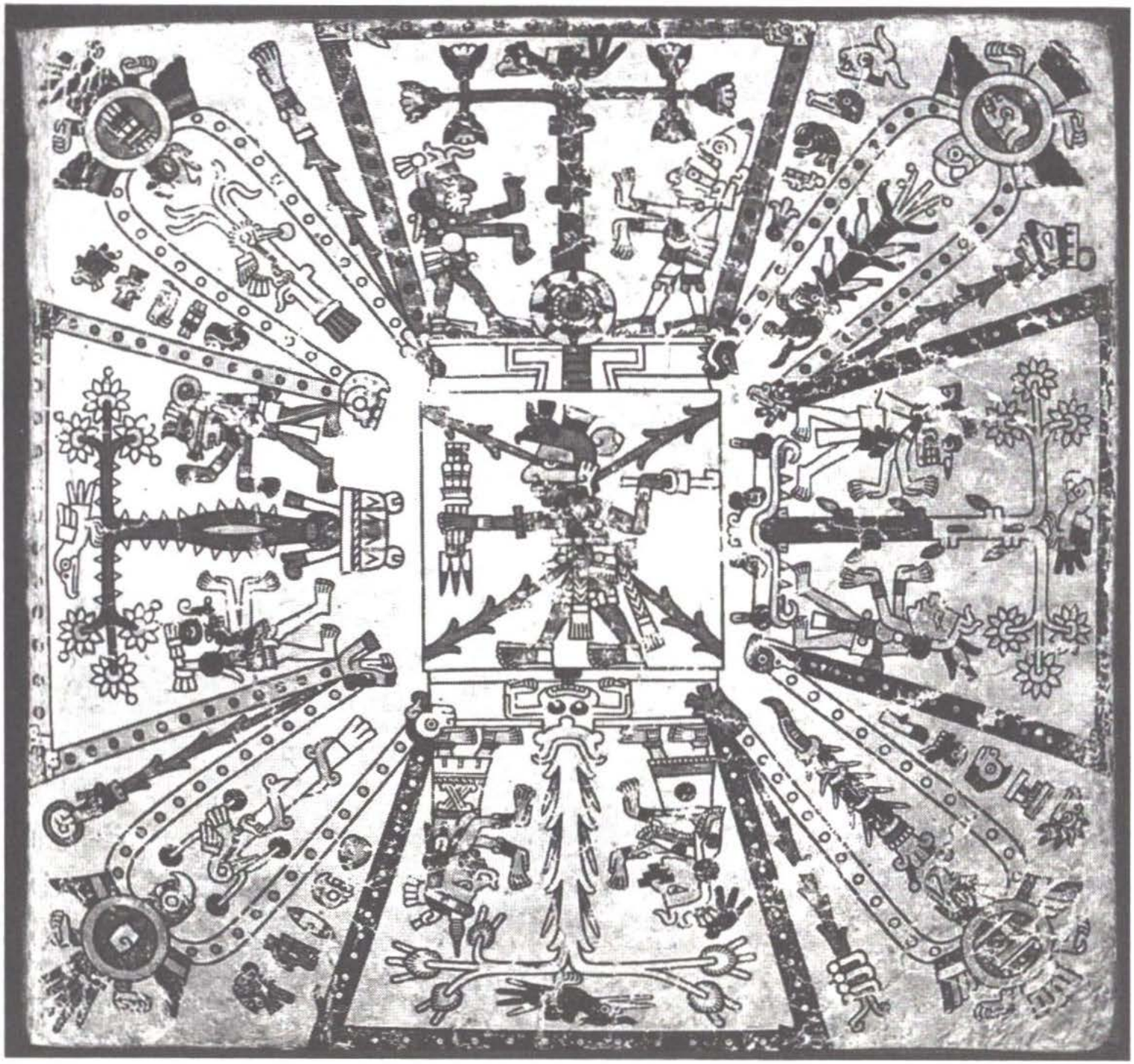

And Dağı sırtında, denizden 2.430 metre yükseklikteki, Machu Picchu'nun İnka Kalesi.

Aztekler

Meksikalılar ya da Aztekler on beşinci yüzyılda -şu anki Mexico City olan- başkentleri Tenochtitlan etrafında Güney ve Orta Meksika'da bir imparatorluk kurdular. Aztekler muhtemelen Kuzey Meksika'da ortaya çıkıp güneye göç ettiler. 1325'te Texcoco Gölü'nde Tenochtitlan'ı inşa ettiler ve takip eden yüzyılda rakip şehir devleti Tepanec'i yenmek ve imparatorluk kurmak için Texcoco ve Tlacopan ile üçlü ittifak oluşturdular.

Diğer birçok MezoAmerikan kültür gibi tanrılarını kan akıttıkları ritüellerle onurlandırdılar. Tapınak ayinlerinde kendi vücutlarında yaralar açtılar ve savaş tutsaklarını kalplerini çıkararak katlettiler. Mayalar ve Zapotekler gibi karmaşık bir ritüel takvimi kullandılar. Tapınak bölgelerinde karanlıkla ışığın arasındaki kozmik mücadelenin bir mizanseni olduğu anlaşılan oyunlar için top sahaları inşa ettiler. 1519'daki İspanyol istilası Amerika'daki antik dünyanın sonunu getirdi. Sadece iki yıl içinde II. Moctezuma yenilgiye uğratıldı ve imparatorluğu ortadan kaldırıldı.

Törenler, kehanet, tanrılar, evren üzerine teorileri detaylandıran bir Aztek ritüel takvimi olan el boyama bir Codex Fejérváry-Mayer'den parça.

Kiklad Kültürü

Güney Ege'deki Kiklad Adaları'nın sakinleri MÖ 3200'de dört başı mamur bir kültür kurdular. Küçük topluluklar hâlinde yaşadılar, balık tuttular; buğday, arpa, zeytin, asma ektiler ve keçi, koyun, domuz yetiştirdiler. Aynı zamanda yerel obsidyen volkanik camın yanı sıra mermer, demir cevheri, bakır ve kurşun ihraç ederek refaha eriştiler.

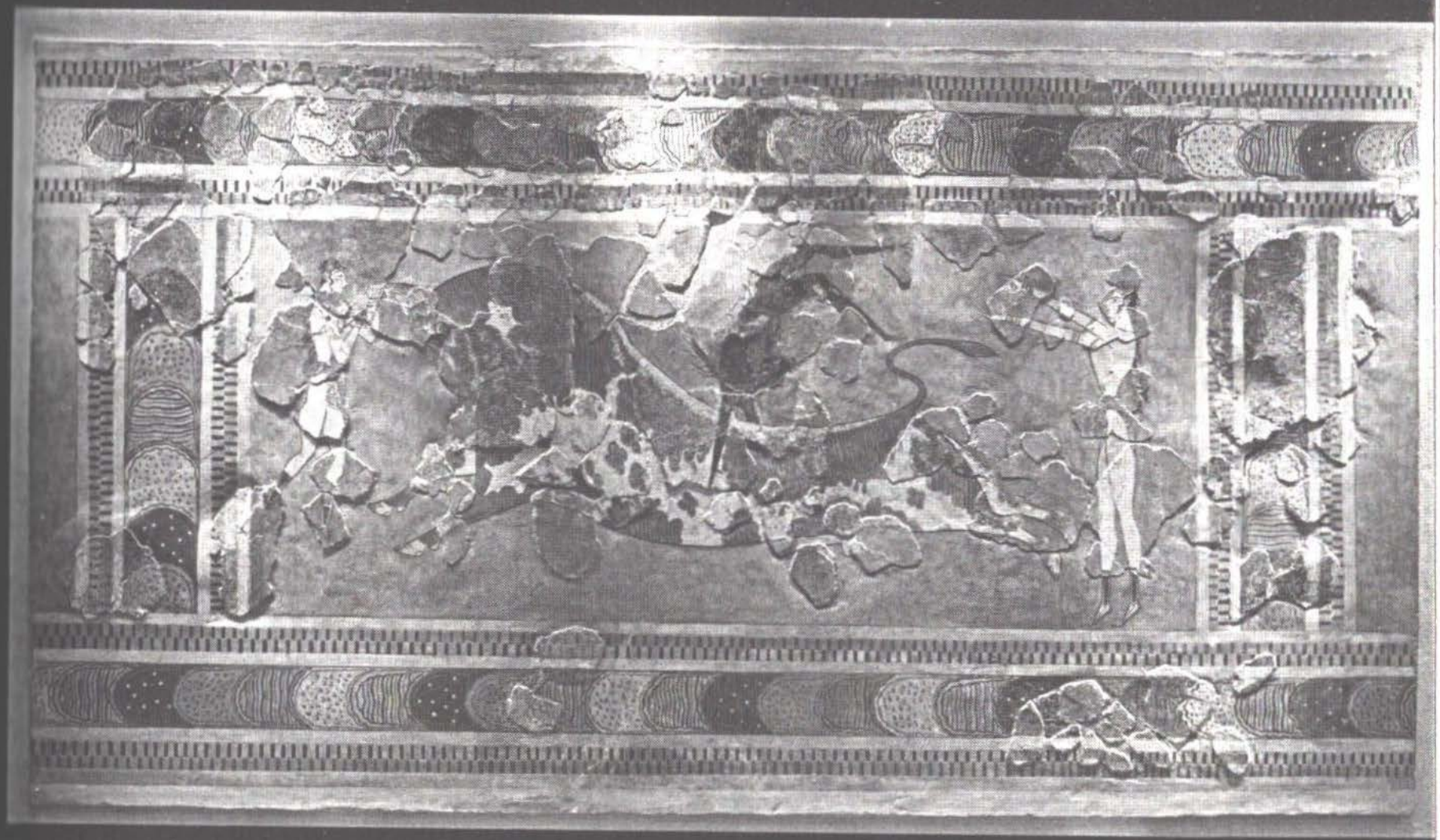
Kiklad kültürü en çok, beyaz mermerden genellikle kadın olan stilize insan figürleriyle tanınır. Bazıları müzisyenleri temsil eder, örneğin kaval ya da arp çalgıcısını ama çoğu kollarını midesinin üstünde tutan çıplak kadınları tasvir eder. Mezarlıklarda bulunmuşlardır ve anne ya da ölüm tanrıçasını simgeliyor olabilirler. Kikladlı zanaatkârlar aynı zamanda çok güzel ve orantılı kâseler, şişeler ve vazolar yaptı. Nakşa, Mikonos, Paros ve İos'la birlikte iki yüzden fazla adayı içeren küme Antik Yunanlar tarafından Kiklad olarak adlandırılmıştır; çünkü bir ibadethane ve tanrı Apollon için tapınak bölgesi olarak görülen kutsal Delos Adası etrafında bir çember (Yunanca *kyklos*) oluştururlar.

Knossos ve Minos Kültürü

Akdeniz'in Girit Adası'ndaki Minos uygarlığının MÖ 2000 itibariyle yükselişi Kiklad kültürünü gölgede bıraktı. Merkezi, Girit'in kuzey kıyılarının hemen iç kesimindeki Knossos'tu. Knossos'un (kültürle aynı adı taşıyan) efsanevi kralı Minos'un başkenti ve Theseus mitolojisinde bahsi geçen labirentin bulunduğu yer olduğu ileri sürülür. Knossos'taki saray ve Phaistos, Malia ve Girit Zakros'taki benzerleri ilk olarak MÖ 2000'de inşa edilip tahminen MÖ 1700'de bir depremde yıkıldıktan sonra yeniden inşa edildi.

Minos kültürü MÖ 1600'de zirvesindeydi. O zamana kadar Minoslular denizciydi; Mısır ve Kıbrıs'la fildişi, bakır ve diğer değerli maddeler karşılığında yağ ve şarap ticareti yapıyorlardı. Hem hiyeroglif kullanıp hem de hâlâ çözülemeyen Linear A yazısını geliştirdiler, güzel çömlekler -meşhur koyu renk üzerine açık renkli Kamares eşyaları- ve saray duvarlarına tanrıçalar, yılanlar ve kutsal boğalar içeren freskler yaptılar. Her şeyden önce eserlerinde kullandıkları atlayan boğa figürleriyle tanınırlar.

Knossos sarayından atlayan boğa freski.

Mikenler

MÖ 1600'den itibaren savaşçı bir Hint-Avrupa halkı kuzeyden Yunanistan'a göç edip anakarada ve yakınlarındaki adalarda canlı bir kültür kurdu. İktidar merkezleri Doğu Mora'daki Miken'di ancak Tiryns, Pylos, Sparta, Teb ve Akropolis'te bir kale inşa ettikleri Atina'da da önemli yerleşimleri vardı. Mikenler ilk başta Minoslu Girit'in etkisine maruz kaldılar ancak MÖ 1400'den sonra Ege'ye hâkim oldular. Minos uygarlığının düşüşüne katkıda bulunmuş da olabilirler. Savaş ve ticaret yoluyla zenginleşerek güçlü bir kral ve savaşçı seçkinlerin egemenliğinde "saray-devletlerde" yaşadılar. Tipik bir Miken sarayı 8 metre kalınlığında ve 13 metre uzunluğunda duvarlarla güçlendirilir ve ışık alabilmesi için açık bir tavanın altındaki dairesel bir ocağın olduğu dikdörtgen salonun merkeze alındığı bir yer olurdu. Savaş sahnelerinin, boğaların sıçramasının ve yaban domuzu avlarının gösterildiği freskler daireleri süslemiştir. Tarihçiler yazılarına Minosluların Linear A'sının gelişmiş hâli olarak Linear B adını verecekti. Homeros'un *Ilyada*'sında Miken, Kral Agamemnon'un başkentiydi.

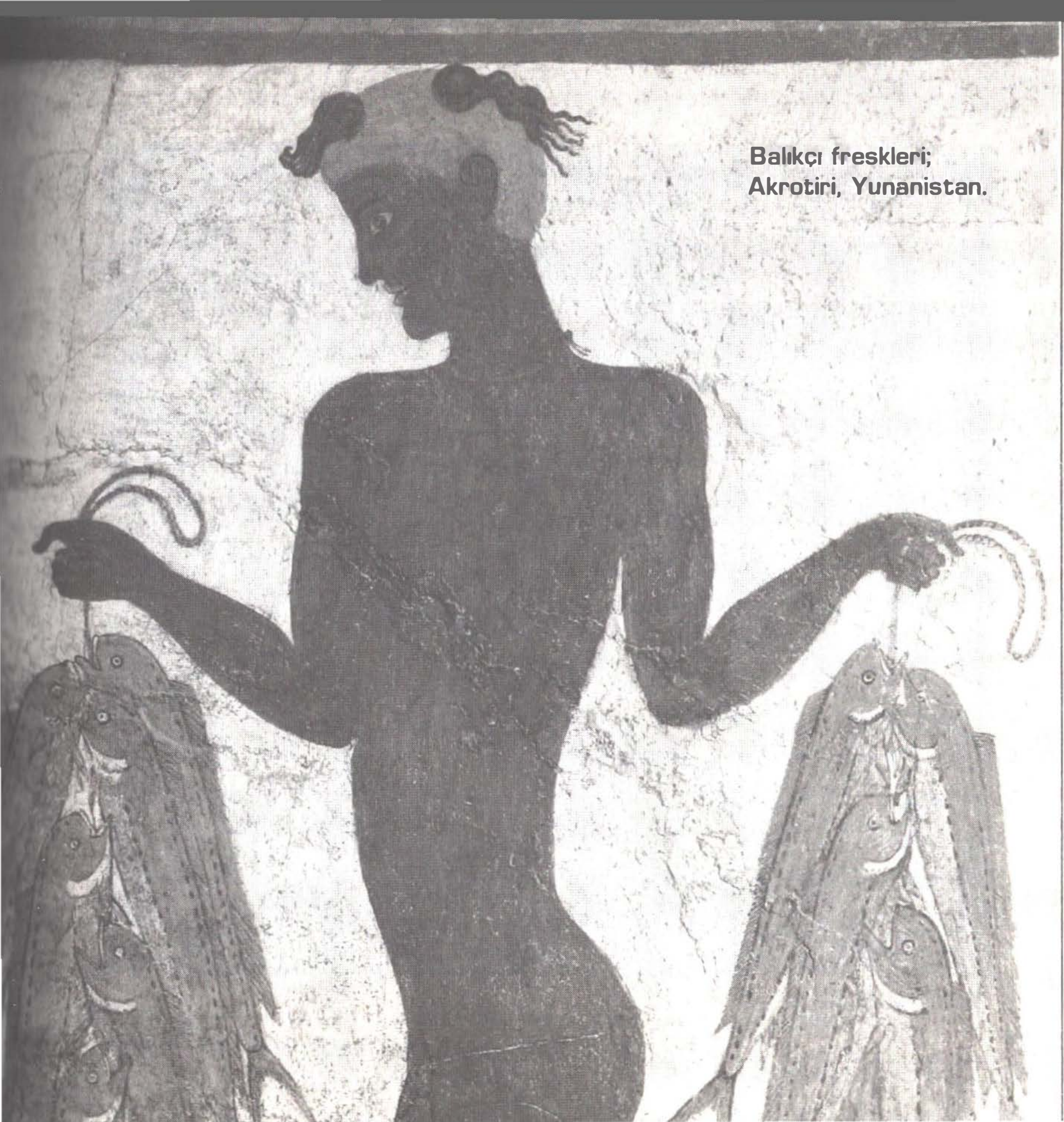

Agamemnon'un Maskesi olarak bilinen altın ölüm maskesi.

Thera Patlaması

Tarihte kaydedilen en büyük volkanik patlamalardan biri MÖ 1550'de Akrotiri'deki Minos yerleşimini mahvederek Kiklad Adaları'ndaki Thera (günümüzde Santorini) Adası'nı vurdu. Buna bağlı bir deprem ya da tsunami Girit kıyılarını harap etti ve muhtemelen Minos uygarlığının düşüşünde de payı oldu. Bazıları patlamanın "volkanik bir kışa" -atmosferdeki kül ve gazların güneş ışığını engellemesiyle oluşan küresel soğumaya- yol açtığını ileri sürer. Bu aynı zamanda Çin'deki Şia Hanedanlığı'nın çöküşüyle bağlantılı olan "sarı sise", I. Ahmose'nin hükümdarlığı sırasında Mısır'ı vuran yıkıcı yağmur fırtınalarına ve hatta Kitab-ı Mukaddes'in Mısır'dan Çıkış bölümündeki "vebalara" neden olabilir.

Bu farklı olayların tam tarihleri tartışmalıdır, dolayısıyla Thera patlamasıyla denk getirilebilir. Başka bir teori ise patlama ve onun Minos uygarlığı üzerindeki olası etkisini Platon'un Atlantis hikâyesinin -tanrının lütfundan mahrum kalınca Atlantik Okyanusu'nda batan gelişmiş bir ada uygarlığı- ilham kaynağı olarak tanımlar.

Balıkçı freskleri;
Akrotiri, Yunanistan.

Truva

Miken Yunanları ile Truva halkı arasındaki efsanevi savaş Antik Yunan edebiyatındaki ana temalardan biridir. Herkesin bildiği üzere şair Homeros'un oldukça etkili *İlyada* destanının da konusudur (bkz. s. 142). Kalıntılarına Çanakkale Boğazı'na yakın Hisarlık'ta ulaşılan Truva, Anadolu'daki bir ticaret kentiydi. Muhtemelen de Hititlerin Wilusa dediği yerdi.

Efsaneye göre Yunanlar, Truva kralı Priam'ın oğlu Paris tarafından kaçırılan Sparta kralı Menelaus'un eşi Helen'i geri getirmek için savaş başlattı. On başarısız yıl boyunca Truva'yı kuşattılar ve en sonunda tahta bir atın içine saklanarak şehre girdiler—ve yağmaladılar. Antik Yunanlar ve Romalılar Homeros'un anlattığı olayların tarihî olduğuna ve Truva'da gerçekleştiğine inanıyorlardı. Makedon savaşçı general Büyük İskender MÖ 334'te Homerik savaşçılar Akhilleus ve Patroklos'un mezarlarının burada olduğuna inandığı için kurbanlar sunmak üzere buraya bir hac ziyaretinde bulunacaktı.

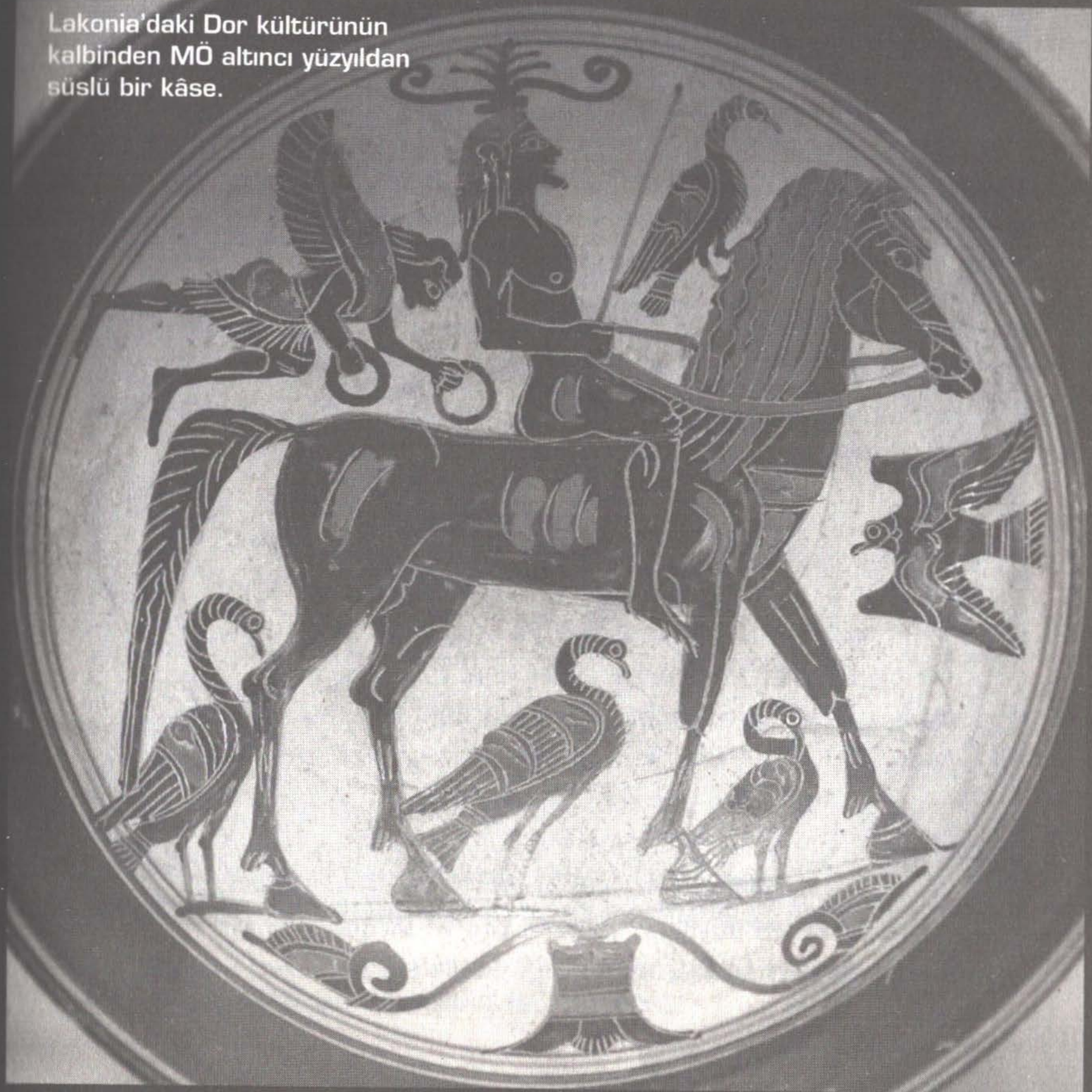

Truva atının bilinen en eski temsillerinden biri Yunanistan'ın Mikonos kentinde bulunan büyük bir çömlek üzerindedir.

Dor İstilaları

Demirden kesici kılıçlarla savaşan Dorlar, kuzeyden ve kuzeybatıdan istila ederek Yunanistan'ı fethetti. MÖ 1100'den itibaren yok olmak üzere olan Miken ve Minos uygarlıklarını ortadan kaldırarak üslerini Güney ve Doğu Mora'da, özellikle de Sparta'da kurdular. Dorlar aynı zamanda Girit'e ve Kos, Rodos ve Melos da dâhil olmak üzere Güney Ege adalarına gittiler.

Yunan anlatılarında Dorlar, bir Miken yönetici tarafından Mora Yarımadası'ndan, orta Yunanistan'daki bir bölge olan Doris'e sürülen Herakles'in oğullarıydı. Birkaç nesil sonra hakları olan toprakları geri almak için döndüler. Dor istilası Yunanistan'ı, Atina ve diğer şehir devletlerinin ortaya çıktığı (bkz. s. 144) "karanlık bir çağa" sürükledi. Bununla birlikte Dorlar Klasik Yunancanın lehçelerinden biri olarak günümüze ulaşan dilleriyle, mimarileriyle ve güfteleriyle sonraki Yunan kültürüne önemli bir katkı sağladılar. Yunan tiyatrosundaki korolar da Dorların getirdiği bir yeniliktir.

Lakonia'daki Dor kültürünün kalbinden MÖ altıncı yüzyıldan süslü bir kâse.

Homeros ve *İlyada*

Homeros antik dünyanın yüce dehası olarak tanınır. Antik Yunanların onu, her ikisi de MÖ dokuzuncu ya da sekizinci yüzyılda oluşturulmuş destansı şiirler *İlyada* ve *Odysseia*'nın yazarı olarak tanımlaması dışında hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Antik Yunanlar bu destanlara kültürel sembol ve ahlaki rehber kaynağı olarak saygı duyuyorlardı.

İlyada, Yunanlar tarafından MÖ 1250'ye tarihlenen Miken Yunanları ile Truva (bkz. s. 138) arasındaki efsanevi Truva Savaşı'nın hikâyesini anlatır. *Odysseia*, Yunan kahraman Odysseus'un Truva'dan İthaka'ya on yıllık yolculuğundaki maceralarını anlatır. Efsaneye göre Homeros kördü ve Sakız Adası'nda yaşıyordu. Eserleri, destanların yazılı değil, yüksek sesle dile getirildiği sözlü geleneğin bir parçasıydı. Homeros'un şair için "şarkıcı" anlamına gelen "aoidos" kelimesini kullanması bu geleneği yansıtır. Bazı uzmanlar kendisinin bilfiil yazamadığını ama bir yardımcıya söyleyip yazdırdığını ve birçok kişinin geliştirdiği şiirlere son hâlini verdiğini ileri sürer.

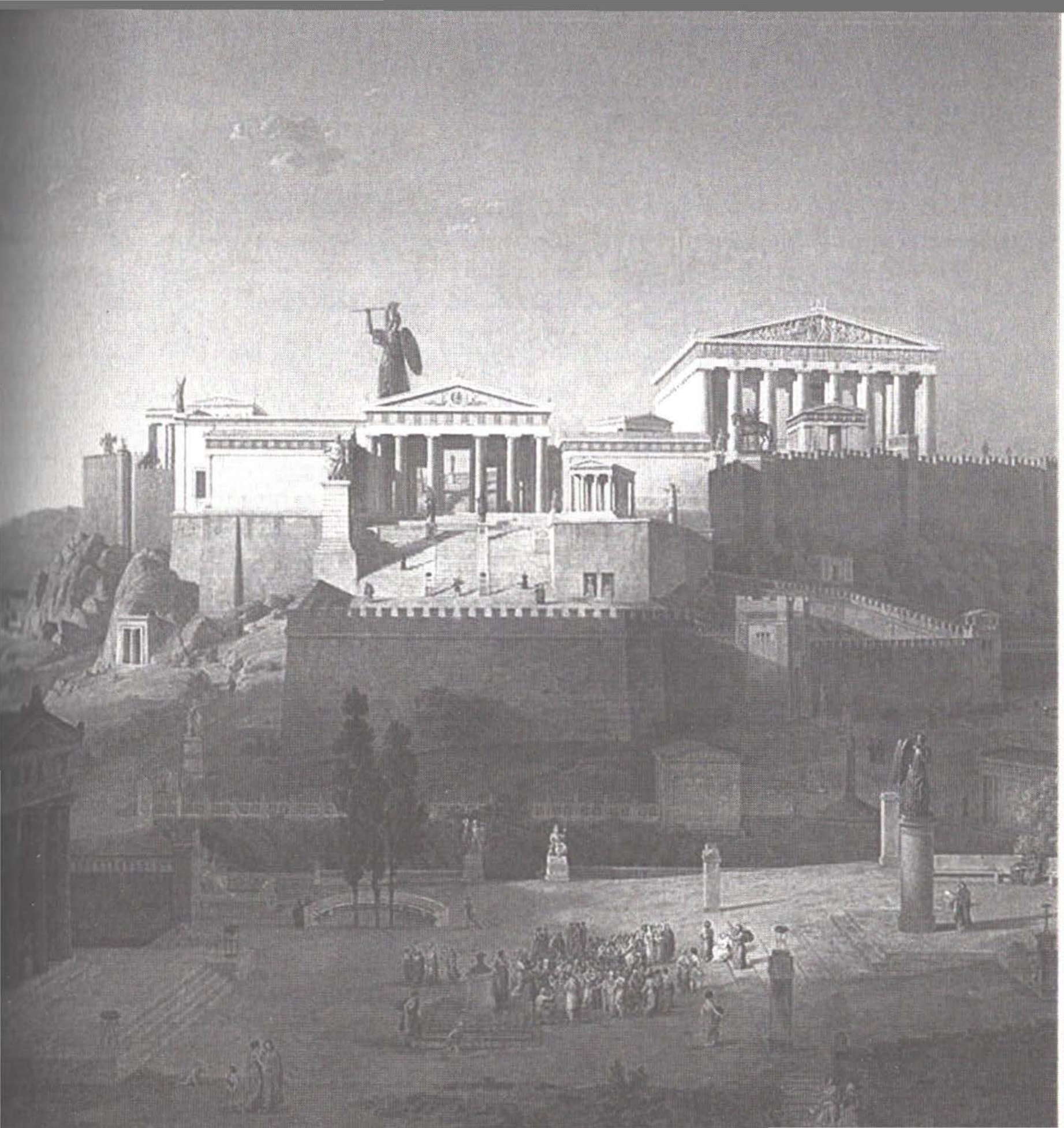

MÖ 500'den kalma kırmızı figürlü bir vazo resminde tasvir edilen Homerik bir sahnede Akhilleus, Patroklos'u tedavi ediyor.

Atina

Atina şehir devleti MÖ 800'de zengin bir ticaret merkezi olarak ortaya çıktı. Dor istilalarını takip eden önceki iki üç yüzyıl Yunanistan'da genellikle "Karanlık Çağlar" olarak bilinir; çünkü çok az tarihî kayıt günümüze ulaşmıştır. Atinalılar Miken, Pylos ve Miken uygarlığının diğer önemli bölgelerinin yok edildiğini gördüler ancak Atina belki de konumu nedeniyle büyük bir karışıklıktan kurtuldu.

Şehir Attika bölgesindeki on iki kent birliğinin lideriydi. Akropolis tepesinde muazzam "kiklop duvarları" ile yasak bir kalesi vardı, duvarlar o kadar kalındı ki Miken döneminde dev Tepegözler (Kikloplar) tarafından inşa edildiği düşünülürdü. MÖ 1000 itibariyle Atina kuzeybatıya genişledi. Bu bölgedeki zenginliği, mezarlarda bulunan bazıları 1.5 metre uzunluğunda, üzerinde savaş ve cenaze resimleri bulunan büyük vazo kalıntılarından da açıkça görülür. Atina'nın denizdeki konumu sonraki iki yüzyıl boyunca Yunanistan, Ege adaları ve Batı Anadolu'daki ticaret şehirlerinden biri olarak yükselişini destekleyeckti.

Sparta

Sparta militarist devleti söylenenlere göre MÖ dokuzuncu yüzyılda kuruldu. Çatışma dönemlerinde uzlaşmak zorunda kalan iki vâris olmayan kral ve servet açısından eşit otuz üyeden oluşan bir senato tarafından yönetiliyordu. Antik kayıtlara göre bu oluşum, Delphi'deki Apollon Kâhini'nin desteğini kazanan "kanun koyucu" Likurgus tarafından kurulmuştu. Üç Spartalı erdemi olan tasarruf, askerî uygunluk ve vatandaşları arasında eşitlik; mülkiyetin dağıtılması, altın ve gümüşün yasaklanması, Spartalı erkeklerin ortak bir yemekhanede birlikte yemek yemesi ve bütün erkek çocukların yedi yaşında askerî eğitime başlamak için alınmasını kapsar. Bu anayasaya göre Sparta sanat ve kültürü ihmal etti ve aşılması güç bir ordu geliştirmeye odaklandı. Bu, MÖ 800-500 arasında devletin Güneybatı Mora'daki Messenia bölgesi üzerindeki iktidarını sağladı. Sparta şehir-devleti Yunan tarihinde özellikle de Pers Savaşları ve Atina'ya karşı olan Peloponez Savaşları'nda önemli bir rol oynadı.

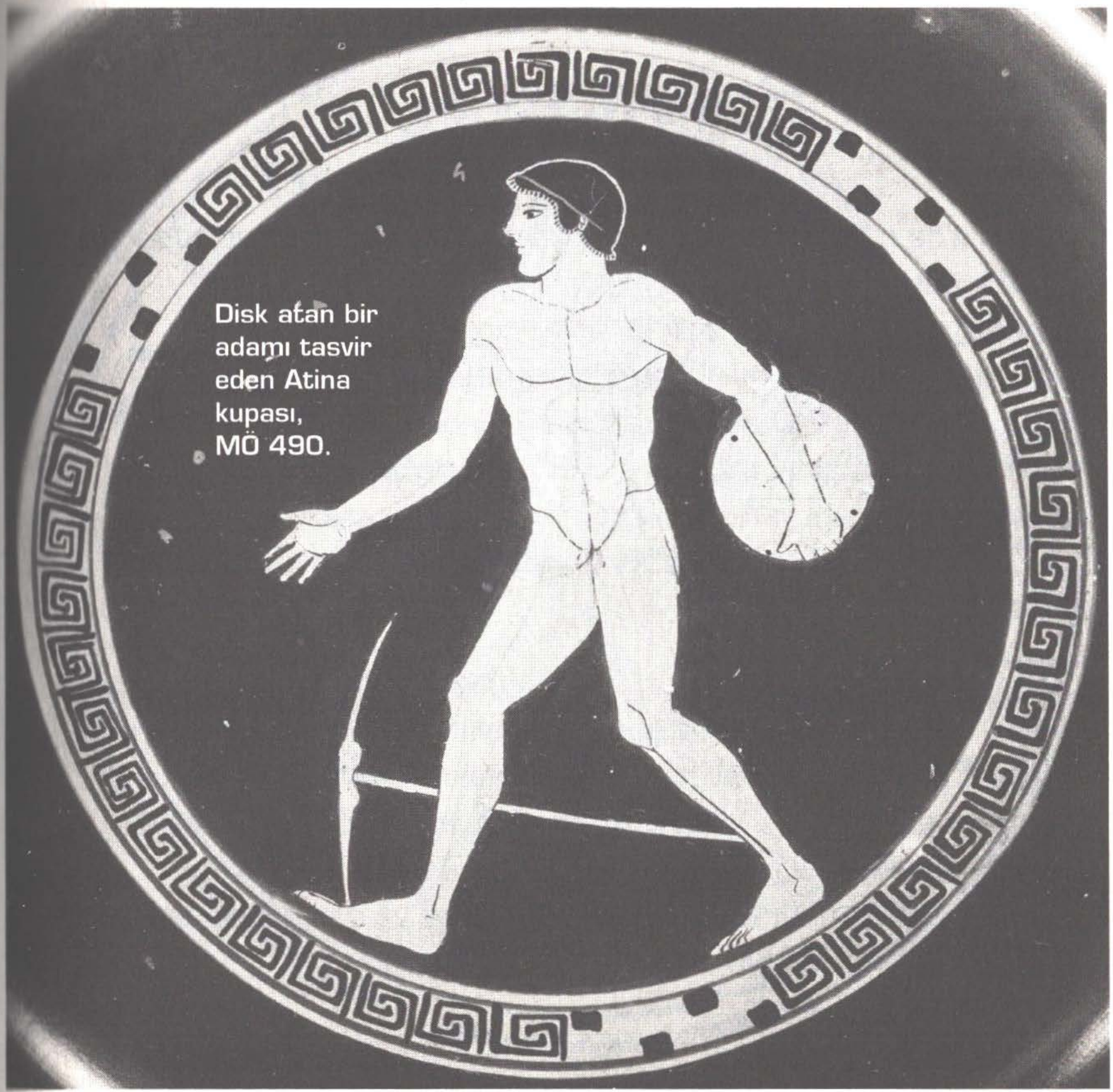

Thermopylae kahramanı Spartalı lider Leonidas'ın heykeli (bkz. s. 164).

Olimpiyat Oyunları

Olimpiyat Oyunları, Mora Yarımadası'nın kuzeybatı kıyısındaki Olympia'da her dört yılda bir düzenlenen Antik Yunan spor festivallerinin en ünlüsüdür. Diğer atletik yarışmalar Delphi'deki Pythian Oyunları, Korint yakınlarındaki Isthmian Oyunları ve Nemea'daki Nemean Oyunları'dır. Olympia'da oyunlar, tanrıların kralı Zeus'u onurlandırmak için Elis şehir-devleti tarafından düzenlenirdi. Yarışmacılar birçok etkinlikte çıplaktı.

Kaydedilen en eski olimpik oyun MÖ 776'da, Elisli Coroebus adında bir aşçı, "stade" adı verilen 192 metre uzunluğundaki pistte düzenlenen tek etkinlik olan koşu yarışını kazandığı zaman kaydedildi. MÖ 720'de diğer tekniklikler eklendi: İki turlu yarış, uzun mesafe yarış ve daha sonra güreş, pentatlon, araba yarışı ve at yarışı. Oyunlar, Zeus'un oğlu Herakles tarafından yaratıldıklarını söyleyen Yunanlarca efsaneleştirildi ve Roma imparatoru I. Theodosios tarafından 400'de yasaklandı. Olimpiyat Oyunları modern çağda ilk kez Atina'da 1896'da yapıldı.

Disk atan bir adamı tasvir eden Atina kupası, MÖ 490.

Atinalı Solon

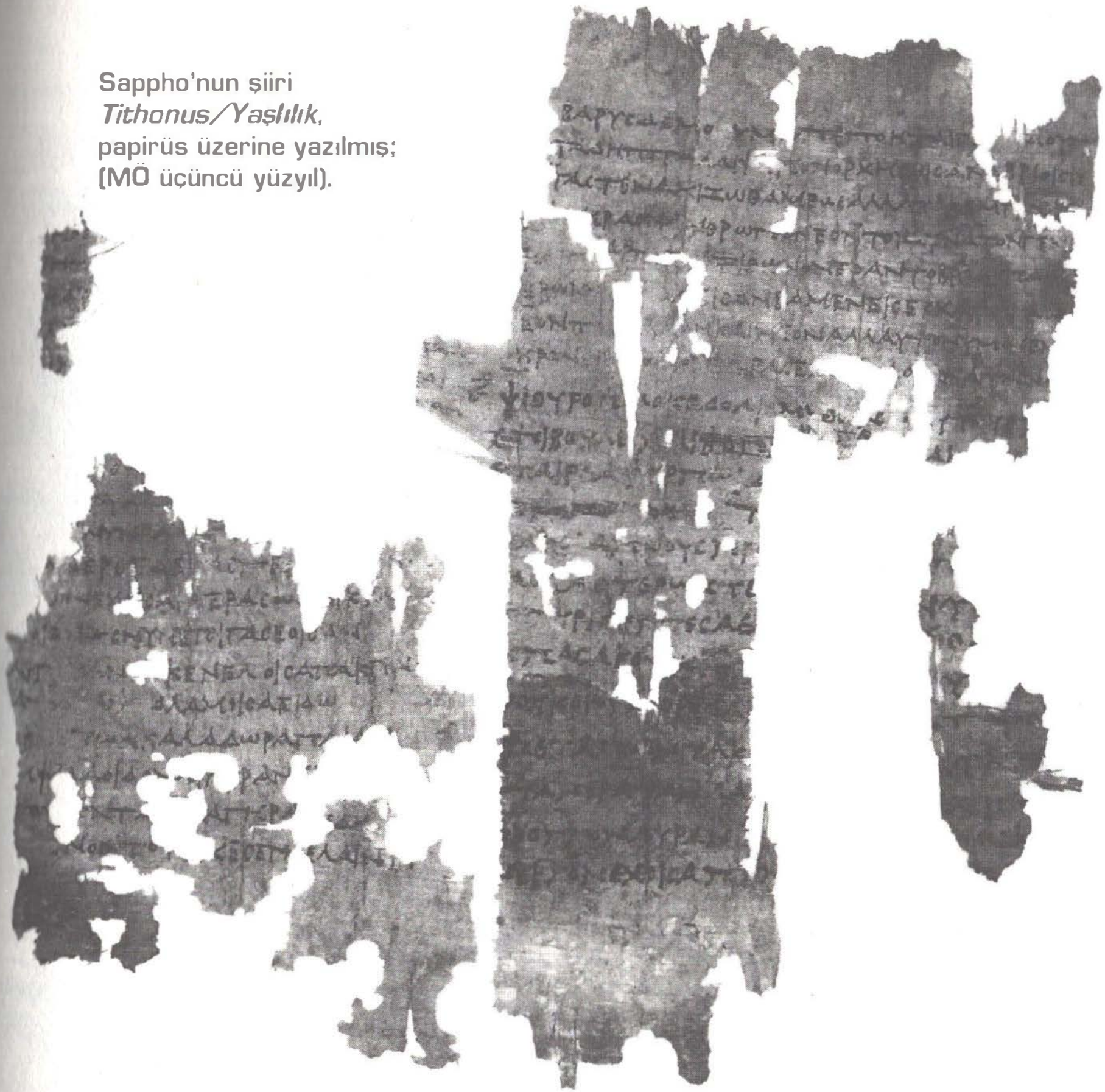
Atina'da güçlü aristokrasi ile yükselen tüccar sınıf arasındaki kargaşa MÖ yedinci yüzyıl sonlarında bir krize yol açtı. Toprak kıtlığı ve tarımla ilgili sorunlar birçok fakir çiftçinin borç yüzünden serf ve köle statüsüne düşmesine neden oldu. MÖ 621'de yargıç Draco ("draconian" [gaddar] kelimesi onun isminden türemiştir) krizi sona erdirmek için önemli reformlar yaptı ancak düzeni yeniden sağlayamadı. Yargıç, şair ve kanun koyucu Solon'un (MÖ 640-558) getirdiği ılımlı değişiklikler en nihayetinde krizi çözdü.

Solon MÖ 574'te aristokratik ailelerin gücünü kısıtladı ve varlıklı vatandaşlarla devleti kurdu. Borçlar affedildi ve köleler serbest bırakıldı, bütün vatandaşların genel kurula katılma ve mahkemede şikâyetlerini dinletme hakkı vardı. Reformları başta rağbet görmese de genelde başarılıydı ve Miletli Thales ve devlet adamı Korintli Periander ile Yedi Bilge ya da Yunanistan'ın Bilge Adamları'ndan biri olarak saygı görmüştür.

SOLOMON SA LAMIN

Sappho ve Yunan Şiiri

Midilli Adası'ndan lirik bir şair olan Sappho (MÖ 610-570) kadınlar ve aşk üzerine şiirleriyle ünlüydü. Üyelerinin tanrıça Afrodit ayinleri ve aşk ilmi üzerine eğitildiği, genç kadınlardan oluşan bir topluluğun -*thiasus*'un- lideriydi. Üyeliğe kabulde ve eğitimde lezbiyenlik önemli rol oynadı. Sappho kadınları sevdi ve belki de biseksüeldi—tarihçiler gemici Phaon'a karşılıksız aşkı yüzünden Lefkada kayalıklarından ölüme atladığına dair klasik hikâyeyi efsane olarak görmezden gelirler. Günümüze sadece parçaları kalsa da on bin dize yazdığı düşünülür. En uzunu olan *Afrodit'e Övgü* sadece yirmi sekiz dizedir. Sappho ölümünün ardından antik dünyada büyük bir hayranlık kazandı. MÖ üç ila ikinci yüzyıllarda İskenderiye'deki âlimler tarafından kurulan ve eserleri lir eşliğinde icra edildiği için böyle denen dokuz Yunan lirik şairin çalışma kanonuna dâhil edildi. Bu lirik şairler arasında Spartalı Alkman (MÖ yedinci yüzyıl), Keoslu Simonides (MÖ altıncı yüzyıl) ve Tebli Pindar vardır.

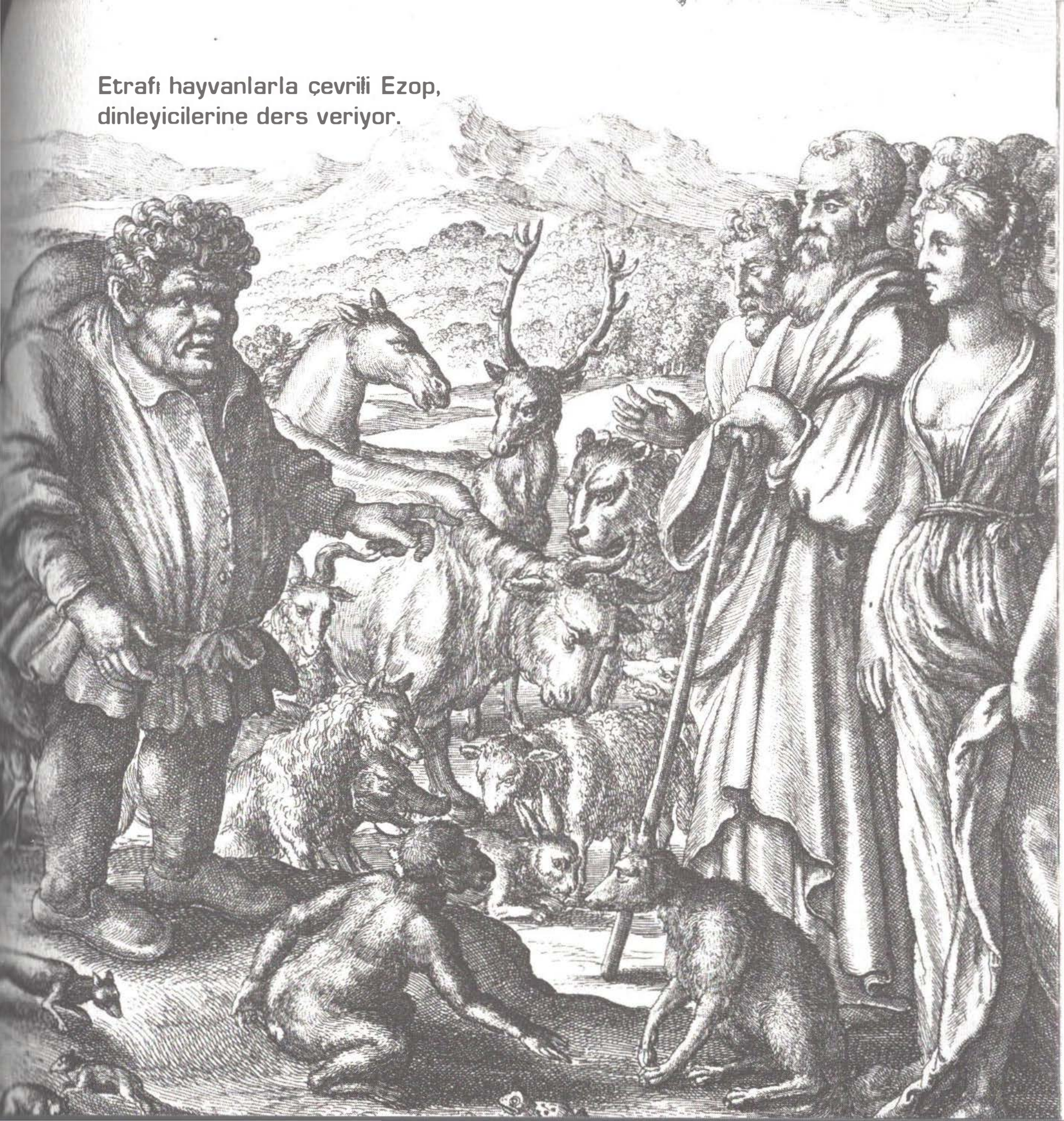
Sappho'nun şiiri
Tithonus/Yaşlılık,
papirüs üzerine yazılmış;
(MÖ üçüncü yüzyıl).

Ezop

İnsan davranışları üzerine dersler veren, çoğunda hayvanların başrolde olduğu kıssadan hisse hikâyeler serisi *Ezop Masalları*'nın yazarıdır; Samos'ta salıverilmiş bir köle ya da Lidya kralı Kroisos'un danışmanı olabilir. Antik dünyada Ezop'la ilgili farklı söylentiler ortaya çıktı. Aristoteles Trakya'nın Karadeniz kıyısında doğduğunu söyler. Romalı biyografi yazarı Plutarkhos, Ezop'un Kroisos adına diplomatik bir görevdeyken Delphi halkına hakaret edip bunun sonucu olarak ölüme mahkûm edildiğini ve uçurumdan atıldığını yazdı.

Daha sonraki bir anlatı Ezop'un çok çirkin olduğu ve görüntüsü nedeniyle alay konusu hâline getirildiği tespitini yaptı. Başka bir efsanevi anlatı, Etiyopya'dan siyahi bir Afrikalı olduğunu ileri sürdü; gerçekten de bazı hikâyelerinde maymunlar, filler, develer gibi Afrika hayvanları başroldedir. Bazıları tarafından yaşadığı düşünülen zamanlar olan MÖ beşinci yüzyılda onun fabllarının yazılı olduğu bir kitabın var olduğunu iddia etse de Ezop'la ilişkilendirilen fabllar sözlü geleneğin bir parçası da olabilir.

Etrafı hayvanlarla çevrili Ezop,
dinleyicilerine ders veriyor.

Samoslu Pisagor

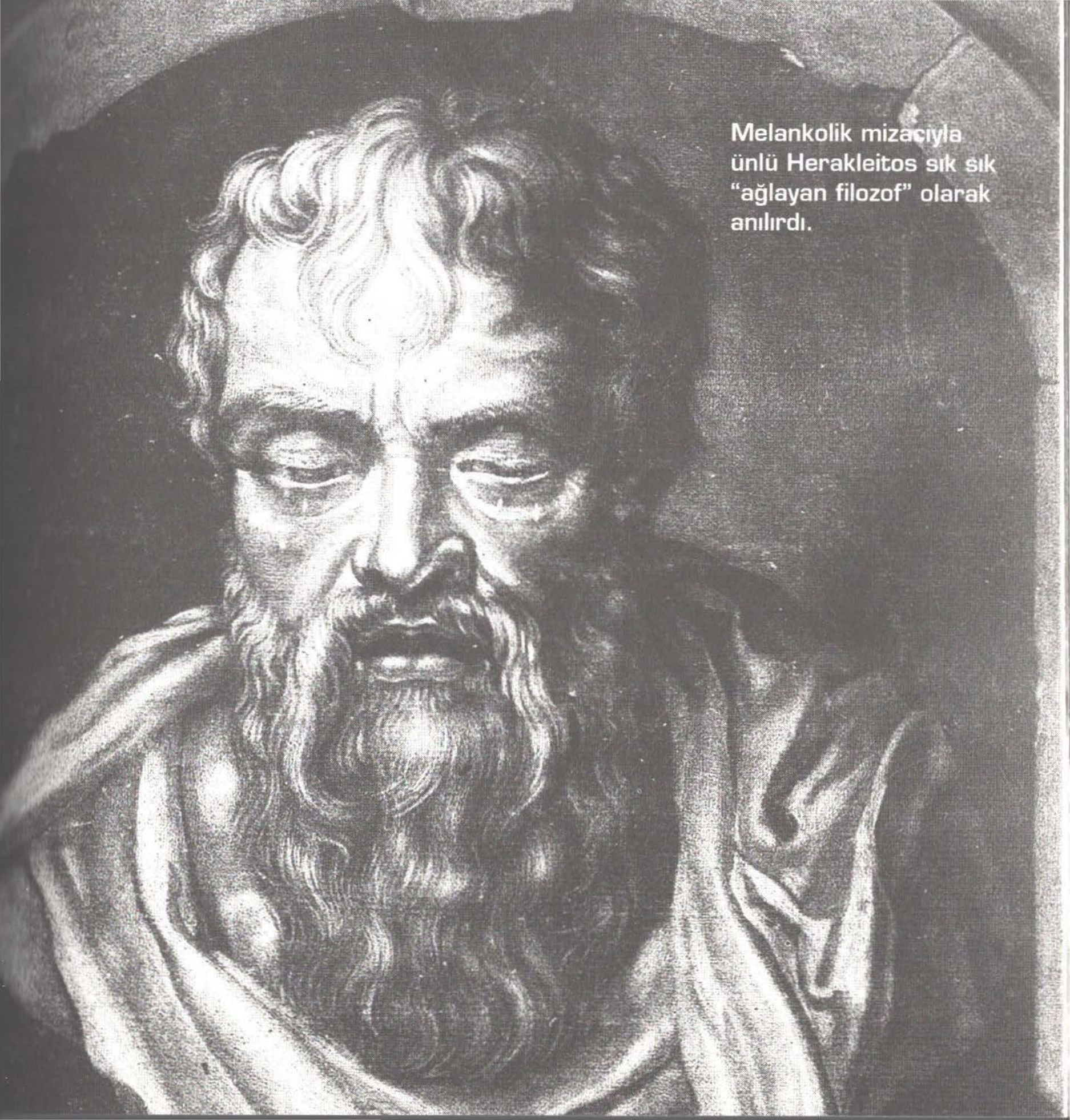
Kendisine filozof (bilgelik âşığı) diyen ilk insan olduğu söylenir, Samoslu Pisagor (MÖ 570-490) öncü bir matematikçi, doğa bilimci ve dinî bir grubun kurucusudur. Pisagorcu kardeşlik fikri Platon'u, Aristoteles'i, bütün matematik ve Batı düşüncesi tarihini etkiledi. Pisagor MÖ 532 yılında, Doğu Ege'deki bir ada olan doğduğu Samos'tan, Kroton'da (günümüzde Crotone, Taranto Körfezi) eğitim grubunu kurduğu Güney İtalya'ya göç etti.

Onun ve takipçilerinin Pisagor teoreminin -dik açılı bir üçgenin uzun kenarının karesi, iki kısa kenarın karelerine eşittir- ilk kanıtını çözdükleri kabul edilir ancak biz Antik Hindistan ve Babil'de de kullanıldığını biliyoruz. Yunan filozof Ksenofanes, Pisagor'un reenkarnasyona inandığını ve geçmiş yaşamlarını hatırlayabildiğini iddia etti. Pisagorcular, sayıların müziğin ve evrenin temeli olduğu fikrini geliştirdi.

Herakleitos ve Pre-Sokratik Felsefe

Yunan filozof Herakleitos (MÖ 540-480) Efes'te doğdu. Sokrates'ten önce gelen ve pre-Sokratik filozoflar adı verilen bir grup tarihçi arasında lider bir figürdü (bkz. 176). Herakleitos evrenin bir düzen içinde yaşadığını ve sıcak ile soğuk, iyi ile kötü gibi zıtlıkların bağlantılı olduğunu ileri sürdü. Bir taraftaki değişiklik her zaman diğer tarafta eşleşen bir değişiklikle dengelenir. Her şey akar ya da değişir. Platon bunu bilinen meşhur hâliyle "Hiç kimse aynı nehirde iki kere yıkanamaz," diye yorumlar; çünkü aynı nehirde bile akan sular her zaman farklıdır. Herakleitos evrenin temel maddesinin ateş olduğunu düşünürdü. Diğer pre-Sokratik filozoflar ise farklı fikirdeydiler; Miletli Thales su, Anaksimenes hava olduğunu ileri sürerken Pisagorcular temel maddenin sayılar olduğunu söylüyordu. Leukippos ve onun öğrencisi Demokritos, maddenin en küçük ve bölünemez yapıtaşı olan atomları ilk akıl edenlerdi. Demokritos'un teorisi atomların uzayda (ya da boşlukta) hareket ettiği, evreni oluşturmak için çarpıştığı şeklindeydi.

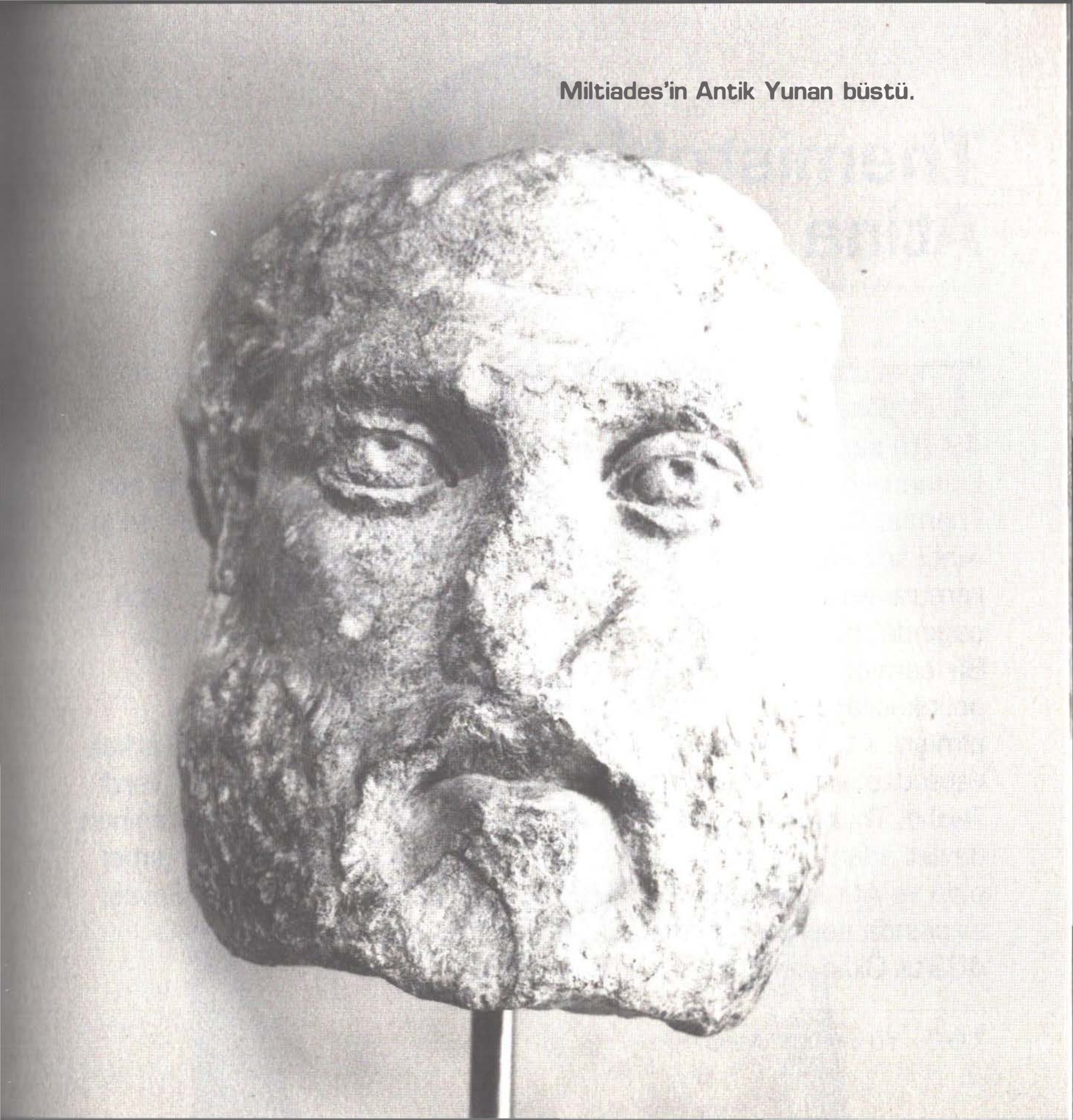
Melankolik mizacıyla ünlü Herakleitos sık sık "ağlayan filozof" olarak anılırdı.

Maraton

MÖ 490'da Yunanistan'ın Maraton Ovası'nda bir Atina ordusu, Pers kralı I. Darius'un işgal girişimini engelledi. Yunan generaller zafer haberini iletecek bir koşucuyu 40 kilometre ötedeki Atina'ya gönderdi. Koşucu müjdeli haberi verdi ve daha sonra yorgunluktan öldü. Bu olay 26 millik maratonun çıkış noktasıdır.

Darius, Atina ve Eretria şehir devletlerinin Anadolu'daki Pers hâkimiyeti karşısında İyon ayaklanmasını desteklemesinin ardından Yunanistan'ı işgal etmişti. Atina işgalci birliklerle yüzleşmek için alelacele ordusunu topladı ve Sparta'dan destek istedi ancak Spartalılar gecikince yirmi beş bin kişilik Pers ordusuyla sadece on bin adam ve Plataea'dan bin askerî birlikle karşılaşmak zorunda kaldı. Atinalı general Miltiades bozguna dönüşen ani bir saldırı başlattı. Yunan tarihçi Herodotos'a göre 6.400 Pers öldürüldü, buna karşılık sadece 192 Yunan kaybı vardı. Pers kuvvetlerinden geriye kalanlar yakınlardaki bir koyda demir atmış filolarına geri dönüp aceleyle geri çekildiler.

Miltiades'in Antik Yunan büstü.

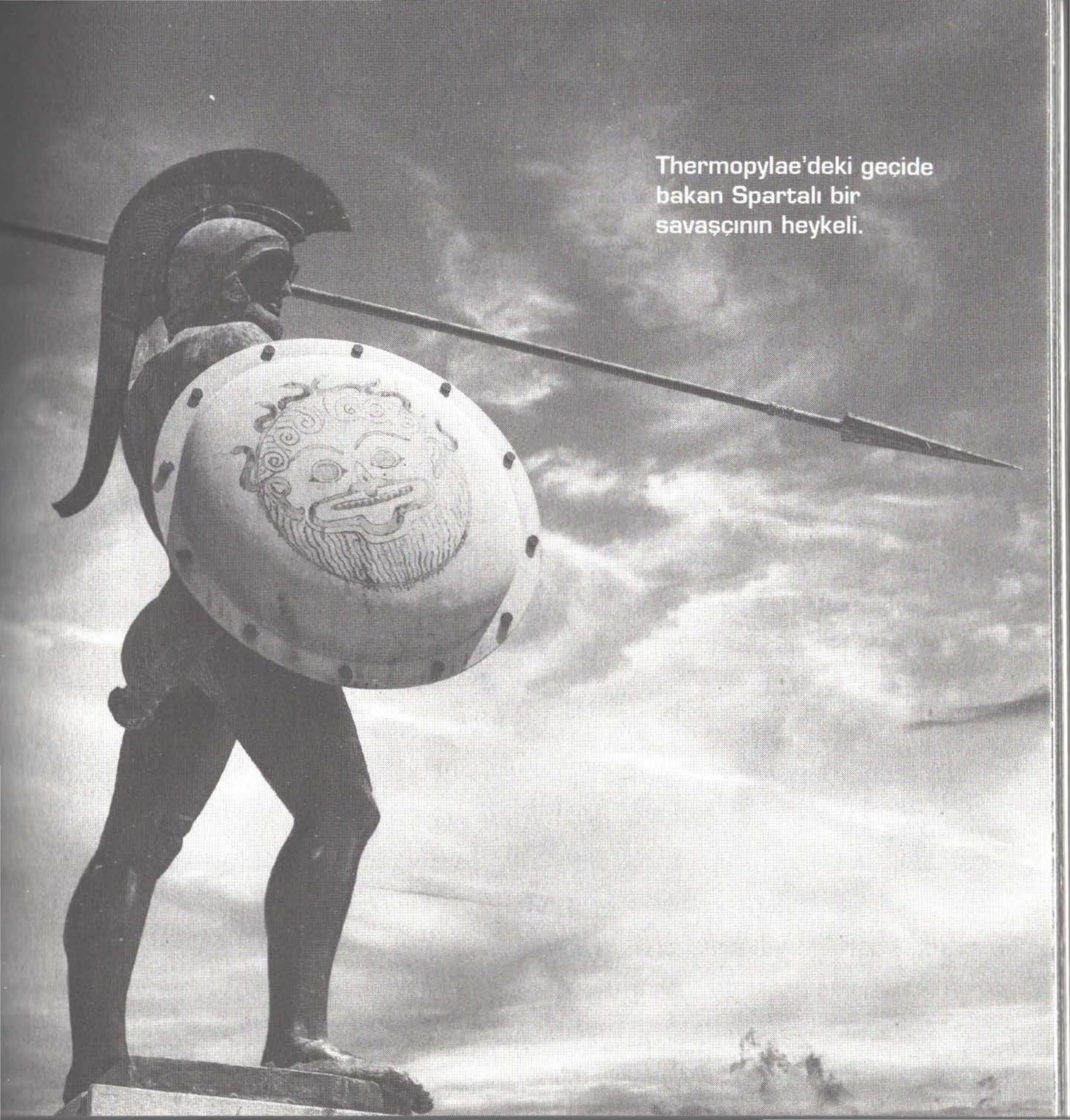
Themistokles ve Atina Demokrasisi

Themistokles (MÖ 524-460) dünyanın bilinen ilk demokrasisinin ilk dönemlerinde Atinalı bir general ve politikacıydı. MÖ 493'te seçilmiş bir yargıç ya da başyargıç olarak Atinalıları Pire Limanı'nı geliştirmeye ve deniz güçlerini kuvvetlendirmeye ikna etti. Themistokles MÖ 480'deki Salamis Deniz Savaşı'nda Yunanistan'ın ikinci kez Persler tarafından işgalinin önlenmesi sırasında filoyu komuta etti. Deniz gücü, MÖ 480-404 yıllarındaki Atina'nın "altın çağında" bir deniz imparatorluğunun kurulmasında ana unsurdu. Bir cariyenin oğlu olan Themistokles, aristokrat olmayan ilk politikacılardan biriydi ve daha fakir olan Atinalıların desteğini almıştı. Atina demokrasisinde on sekiz yaşın üstündeki bütün erkek vatandaşların Ekklesia'daki (Meclis) yasalar üzerinde oy hakkı vardı. Tarihçi Thukvdides tarafından Atina'nın "ilk vatandaşı" olarak tanınan devlet adamı Perikles anayasal reformlarının yapılmasına yardımcı oldu ve Atina demokrasisine büyük katkı sağladı. Pelopenez Savaşı sırasında seçkinler eliyle kısa süreli yönetimlerin ardından MÖ 403'te Öklid demokrasiyi yeniden kurdu.

Thermopylae

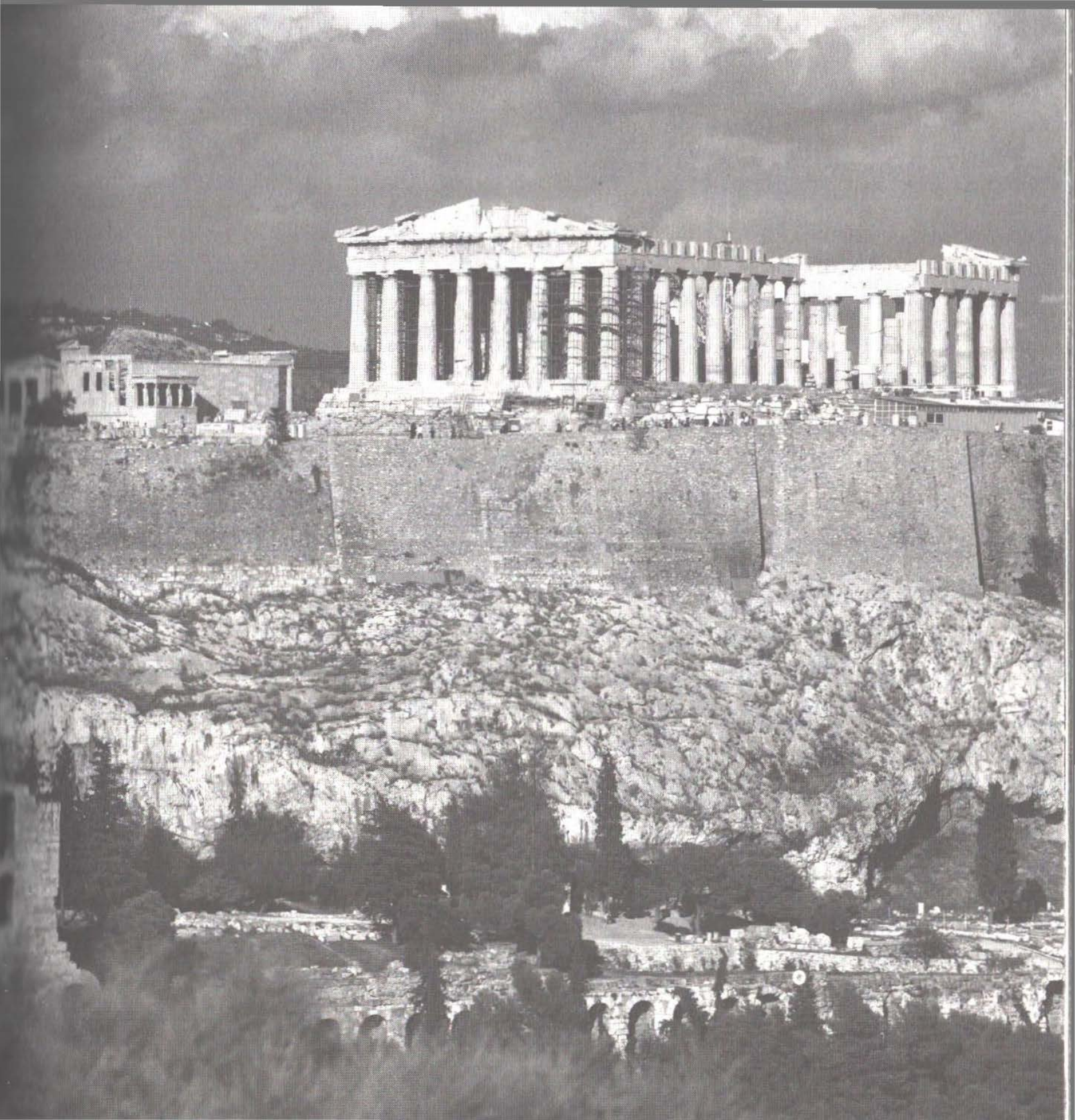
Leonidas (MÖ 540-480) komutasında Spartalılar tarafından yönetilen bir Yunan ordusu son derece cesur ancak talihsiz bir biçimde, MÖ 480 yılının ağustos ayındaki Thermopylae Savaşı'nda Yunanistan'ın ikinci kez Persler tarafından işgalini engellemeye çalıştı. I. Darius'un MÖ 490'da Maraton'da Yunanistan'ı işgalinin başarısız olmasından on yıl sonra, oğlu ve halefi I. Serhas (MÖ 519-465) Çanakkale Boğazı'nda gemi-köprüler üstünde 360 bin kişilik orduyu yönetti. Orduyu yaklaşık yedi sekiz yüz gemilik bir filo ile destekledi. Atina ve Sparta liderliğindeki Yunan şehir devletleri ittifakı, Persleri Thermopylae'deki geçitte durdurmak için yola çıktı. İki gün boyunca yedi bin asker gücündeki ordu onları körfezde tuttu. Bununla birlikte Serhas yan taraftan bir rota bulup Yunanları alt etti. Ana Yunan ordusu geri çekildi ancak Leonidas ile üç yüz kişilik Spartalı koruması bunu yapmayı reddetti ve son adama kadar savaştılar. Serhas, Atina'yı yağmaladı ancak filosu Salamis Deniz Savaşı'nda Atina filosu tarafından yenilgiye uğratılınca işgal geri püskürtüldü. Serhas, Asya'ya döndü, ordusu da MÖ 479'daki Plataea Savaşı'ndan sonra peşinden geri çekildi.

Thermopylae'deki geçide bakan Spartalı bir savaşçının heykeli.

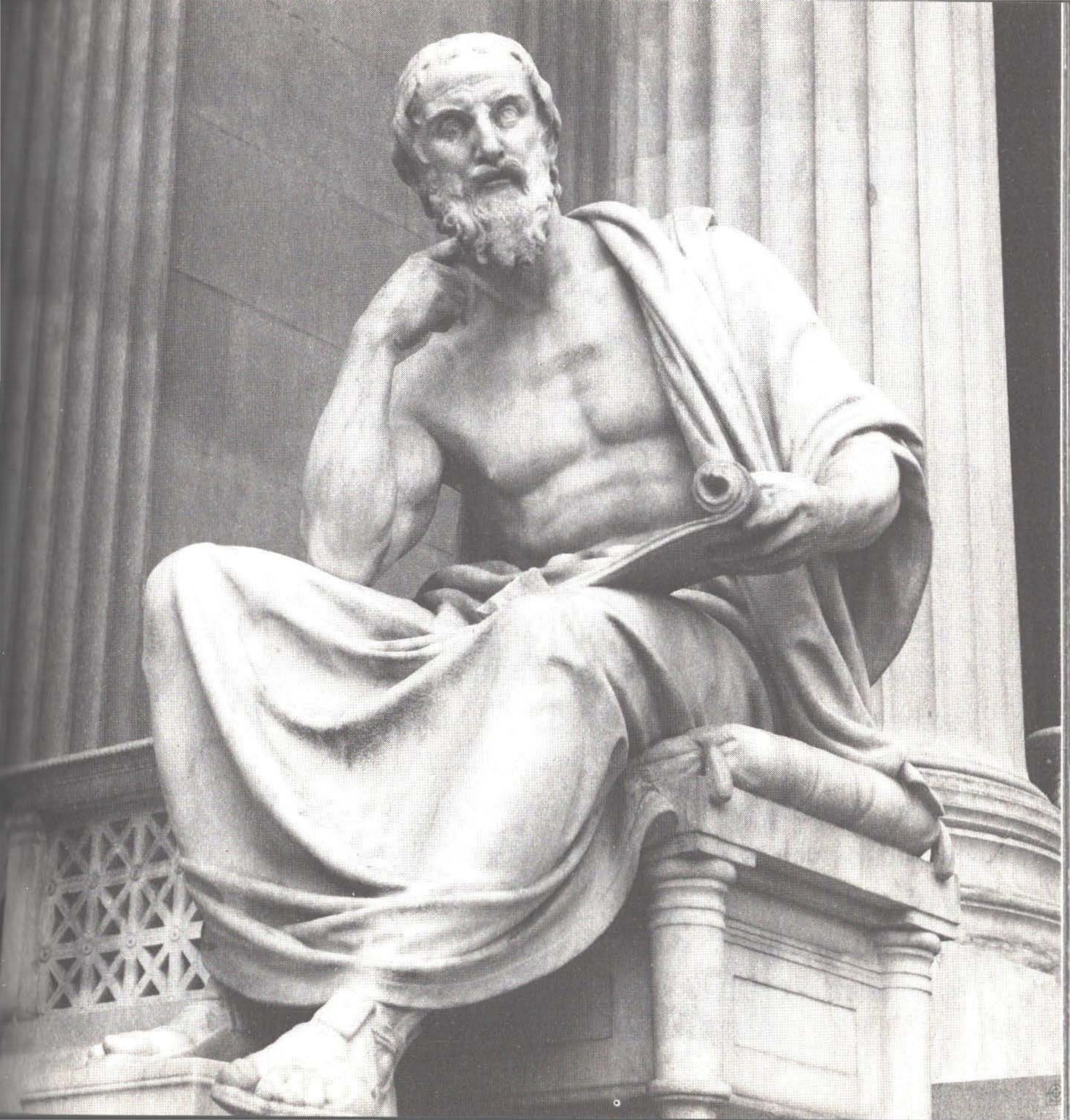
Parthenon

Tanrıça Athena Parthenos'a ("Bakire") ait ikonik Parthenon Tapınağı, devlet adamı Pericles (MÖ 495-429) ve heykeltıraş Phidias'ın talimatlarıyla MÖ 447 itibariyle Atina'daki Akropolis'te inşa edildi. Mimarlar İktinos ve Kallikrates'in beyaz mermer binayı inşa etmesi dokuz yıl sürdü. MÖ 438'de Phidias'ın 12 metre uzunluğundaki fildişi ve altından Athena heykeli dikildi, tapınağın mermer heykellerin zenginliğiyle ön plana çıkan dışının altı yıllık dekorasyonu ise MÖ 432'de tamamlandı. 30,89 metreye 69,54 metre ölçülerindeki tapınak doğuda ve batıda sekiz, kuzey ve güney taraflarında ise on yedi sütunla çevrelenmişti. İlk başta tanrıçanın heykeline ev sahipliği yapan üç koridorlu dikdörtgen bir oda içeriyordu. Tapınak; MÖ 480'de Serhas'ın işgali sırasında yıkılan, Athena'ya yapılmış daha eski bir mabedin yerini aldı. Aslında Parthenon genellikle hazine olarak kullanılsa da kısmen Perslilere karşı kazanılan zafer için tanrılara şükretmek amacıyla yapılmıştı.

Herodotos, Tarihin Babası

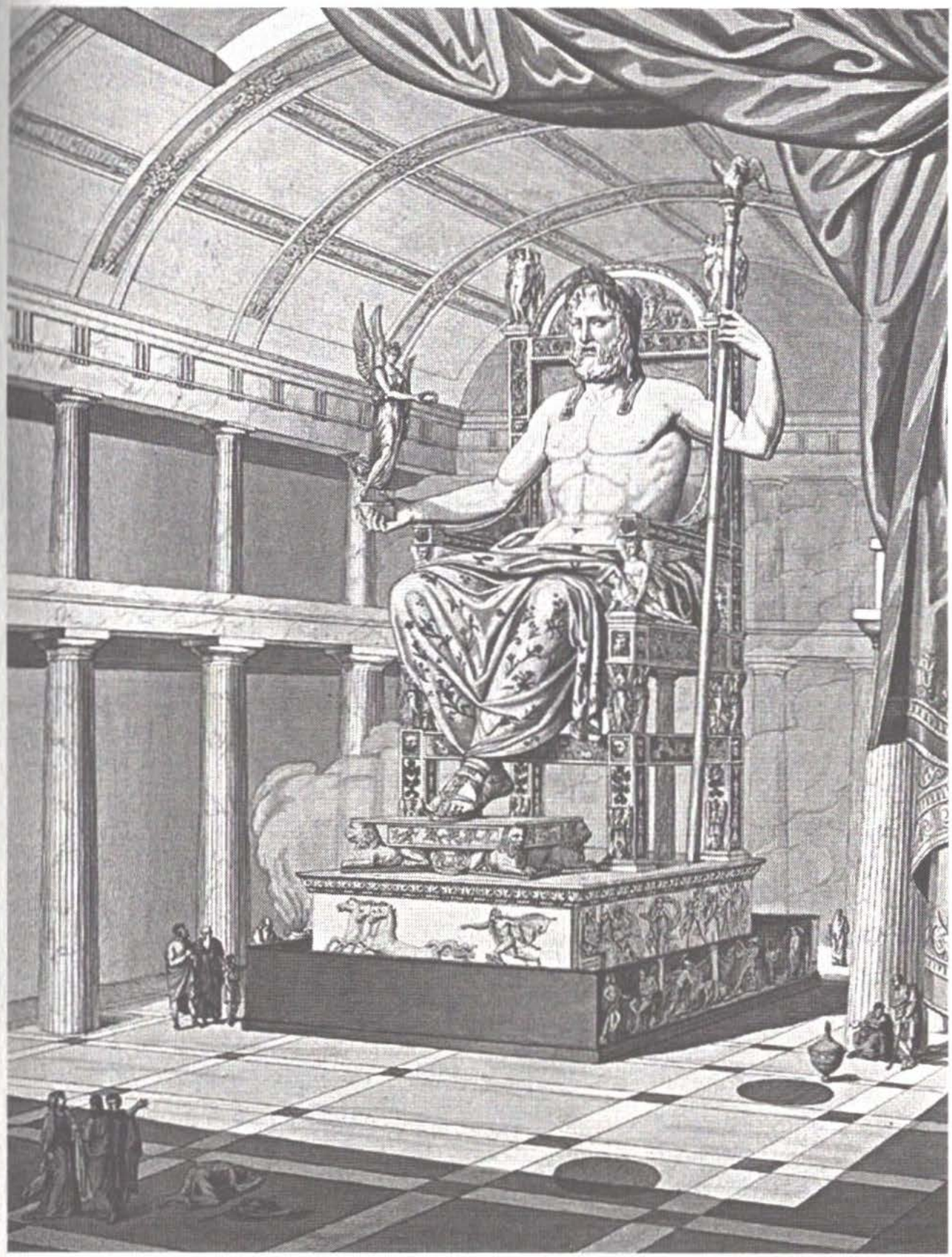
Yunan yazar Halikarnaslı Herodotos (MÖ 484-420), Yunan-Pers Savaşları'nın tarihini anlattığı dokuz kitap nedeniyle Romalı politikacı Cicero tarafından "tarihin babası" olarak adlandırıldı. Bu, MÖ 499-479 arasında süren çatışma, ayrıca dönemin Pers İmparatorluğu ve Mısır'ı üzerine en önemli bilgi kaynağıdır. Muhtemelen şu an Türkiye'de bulunup bir zamanlar bir Yunan şehri olan Halikarnas'ta doğan Herodotos Mısır, Suriye, Babil, Makedonya, Yunan adalarına seyahat etti ve Çanakkale Boğazı'ndan Karadeniz ve Tuna Nehri'ne kadar uzağa gitti. Güney İtalya'daki bir Yunan kolonisi olan Thurii'ye gitmeden önce Atina'ya yerleşti. Herodotos eserini "araştırma" (tarih [*history*] kelimesinin türediği Yunanca "historia") olarak adlandırdı. Geçmişteki olayları açıklarken sistematik ve önyargısız bir neden-sonuç ilişkisi araştırması girişiminde bulunan ilk yazar olarak tanınır. Heredotos'un *Tarih*'i aynı zamanda imparatorluğun coğrafyası, yerel insanların gelenekleri ve kökenleri üzerine de değerli ayrıntılar sunar. Eser, yazarı MÖ 420'de ölmeden önce, MÖ 425'te Atina'da yayımlandı.

Phidias ve Yunan Heykelciliği

MÖ 430'da eşsiz Yunan heykeltıraş Phidias (MÖ 490-430) Olympia'daki Zeus Tapınağı'nda bulunan 13 metrelik tanrıların kralı Zeus heykelini yaptı. Antik Dünya'nın Yedi Harikası'ndan biri ilan edilen Yunan baştanrısının bu temsilde altından kıyafetleri ve fildişinden teni vardı. Tanrı tahtında oturmuş, bir elinde asa, diğerinde ise zafer tanrıçası Nike'nin resmini tutuyordu.

Phidias, Atina'daki Parthenon'u çoktan denetlemişti. Tanrıça Athena'nın 12 metrelik altın ve fildişinden heykelini yaptığı gibi Parthenon ya da Elgin olarak bilinen heykellerin yontulmasını da denetledi (taşlar 1800'lerde British Museum'a götürülmüştür). Phidias, çağdaşları Polykleitos ve Miron'la Yunan heykelciliğinin klasik dönemini başlattı. Gerçekçi ve doğal pozlardaki atletler ile tanrıların zarif ve duyulara hitap eden heykelleriyle karakterize edilen bu dönem MÖ dördüncü yüzyıl sonlarında Lysippos ve Praksiteles'in eserlerine kadar devam etti.

Phidias'ın Olympia'daki muazzam Zeus heykelinin rekonstrüksiyonu.

Sofokles ve Tiyatro

Sofokles (MÖ 496-406) Atina'nın üç büyük oyun yazarından biriydi. Varlıklı bir zırh üreticisinin oğluydu, sosyal hayatta aktifti ve en az iki kere silahlı kuvvetlerden sorumlu yönetici olarak görev yaptı. Şehrin yıllık Büyük Dionysia drama festivaline katıldı ve otuz tanenin yirmi dördünü kazandı. Sofokles 123 oyun yazdı ancak günümüze yedi trajedisi ile bir satiri ulaştı; bunlara *Antigone*, *Oidipus* ve *Oidipus Kolonos'ta* da dâhildir.

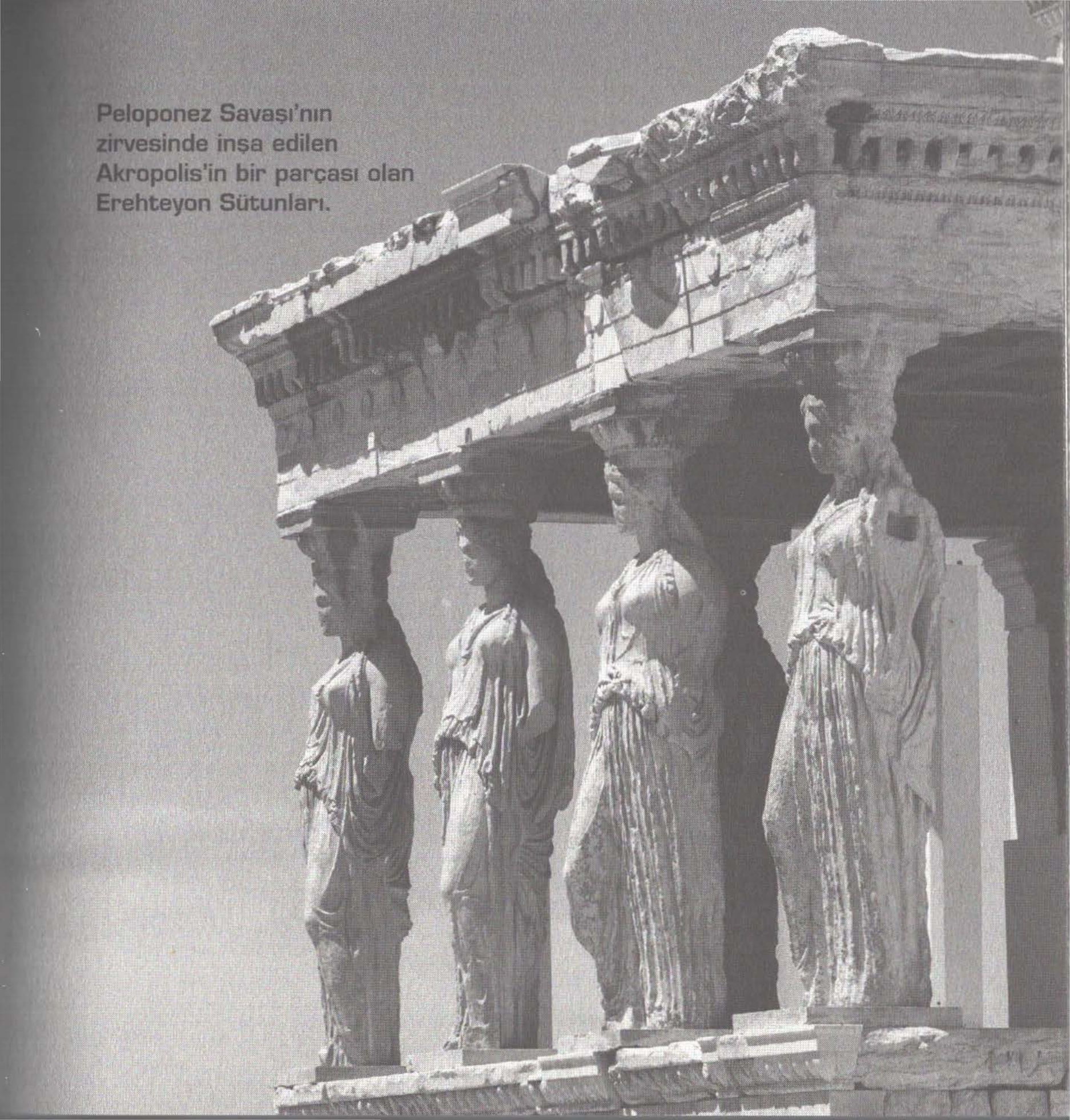
"Tragedyanın Babası" olarak bilinen Eshilos (MÖ 525-456), Sofokles'in biraz daha yaşlı bir çağdaşıdır. *Oidipus* ve *Oresteia* üçlemelerini yazdı ve sonraki trajedi yazarlarına yol çizdi. Euripides (MÖ 484-406) üçünün arasında en genç olanıydı ve görünüşe göre de Büyük Dionysia festivalinde en az başarılı olandı. Bununla birlikte oyunları Sofokles ve Eshilos'tan daha gerçekçi ve uygulanmaya daha müsaitti, keza antik dünyada daha sık canlandırıldı. Bu nedenle *Medea* ve *Elektra* dâhil olmak üzere on sekiz eseri günümüze kaldı.

Yunan aktörler genellikle Tanrı Dionysos'u temsil eden bunun gibi stilize maskeler takardı.

Peloponez Savaşı

Atina ve Sparta'nın büyük şehir devletleri Peloponez Savaşı'nda egemenlik için yarıştı. Sonuç, Atina için yenilgi ve imparatorluğun gözden kaybolması oldu. MÖ 492'de liderleri Perikles'in (bkz. s. 162) ölümü, yıkıcı bir salgın ve MÖ 415'te Siraküza'yı ele geçirmek için yapılan cesur girişimin başarısızlığı birleşince şehir zayıfladı. Bir Atinalı olan Thukididis (MÖ 460-404) ayrıntılı analizleri ve tarafsızlık girişimiyle modern tarihin ilk eseri olarak bilinen sekiz ciltlik detaylı bir savaş tarihi yazdı. Savaşı MÖ 411'e kadar anlatır ancak birdenbire sona erer. Yazarın, Atina'nın teslim olmasından kısa süre sonra öldüğü düşünülmektedir. Atinalılar deniz filosunun MÖ 404'te Lysander komutasındaki Sparta donanması karşısında ağır yenilgi almasının ardından kuşatma altında açlıkla karşı karşıya kalırlar. Sparta müttefikleri Korinth ve Teb'in, Atina'nın yok edilmesi ve Atinalıların köleleştirilmesi yönündeki taleplerine boyun eğmeyi reddeder ancak "Otuz Tiran" ile (Oligarşi, Otuzlar) kendi hâkimiyetini kurar.

Peloponez Savaşı'nın zirvesinde inşa edilen Akropolis'in bir parçası olan Erehteyon Sütunları.

Sokrates, Platon ve Aristoteles

MÖ beşinci ve dördüncü yüzyıllarındaki üç Yunan filozofunun Batı düşünce tarihi üzerinde çok büyük bir etkisi vardır. Sokrates'in (MÖ 470-399) yaşamı ve öğretileri, öğrencisi ve müridi olan ve Atina'da Aristoteles'in de eğitim gördüğü (MÖ 384-322) felsefi bir akademi kuran Platon'un (MÖ 428-348) yazdıklarıyla ölümsüzleştirilmiştir. Sokrates kötülüğün cehaletten geldiğine ve insanların kötülük yapmak istemediklerine inanıyordu. Sokratik yöntemi kullanarak (diyalog yoluyla tanımları ve varsayımların ortaya çıkmasını sağlamak) Atinalıların cesaret gibi ahlaki kavramlarını sorguladı. Gençleri yozlaştırmak ve dindar olmamakla suçlanıp baldıran zehri ile idam edildi. Dünyevi şeylerin ebedî fikirleri ya da "formları" kusurlu bir şekilde yansıttığı teorisiyle tanınan Platon'un Stoacılar ve Plotinus (MÖ 204-270) üzerinde büyük bir etkisi vardı. Aristoteles mantık, fizik, biyoloji ve metafizik üzerine yazdı; genç Büyük İskender'e özel ders vermek için üç yıllığına Atina'dan ayrıldı. Döndüğünde Lykeion'da ünlü yürüyüş ya da "peripatetik okulunu" açtı.

Sokrates'in etkisi, Rönesans sanatçısı Raphael'in meşhur freskosu Atina Okulu'na ilham verdi.

Efes

Anadolu'da bir Yunan kenti olan Efes'teki Artemis Tapınağı, Antik Dünya'nın Yedi Harikası'ndan biridir. Orijinal tapınak yıkıldı ve yeni tapınak Artemision, MÖ 550'de Giritli mimar Kersifron tarafından Lidya kralı Kroisos için inşa edildi. Bu versiyonu da MÖ 356'da Herostratus adındaki bir kundakçı tarafından yıkılınca MÖ 323 başlarında tapınağın yeniden yapılması gerekti.

Tapınak 110x55 metre ölçülerindeydi ve Artemis (Romalılar tarafından Diana olarak bilinen avcılık, vahşi hayvanlar ve bekâret Yunan tanrıçası) heykeli ile heykeltıraşlar Polykleitos ve Fidias tarafından yapılan eserleri içeriyordu. Artemision her yıl tanrıçanın onuruna düzenlenen festivalin yapıldığı yerdi. Dördüncü yüzyıl şairi Kallimahos'un dediğine göre tapınak Bronz Çağı ibadethanesi alanında duruyordu ve Amazonlar tarafından inşa edilmişti. En sonunda MÖ 268'de Gotlar tarafından yıkıldı. Bazı parçaları (Kutsal Bilgelik Kilisesi) Ayasofya da dâhil olmak üzere Konstantinopolis'in yeniden inşasında kullanıldı.

Efes'teki Celsus Kütüphanesi'nin günümüze kalan kalıntıları.

Makedonyalı II. Filip

Makedonya kralı Makedonyalı general II. Filip (MÖ 382-336) kendi ülkesinde birliği sağladıktan sonra diplomasi ve askerî gücü harmanlayarak bütün Yunanistan'ın kontrolünü ele geçirmeyi başardı. Sağlamlaştırdığı gücü ve yaptığı askerî reformlar sayesinde oğlu Büyük İskender'in geniş kapsamlı fetihlerinin temellerini attı (bkz. s. 182). Filip, MÖ 359'da, kardeşi III. Perdikkas'ın ölümü üzerine tahta çıkmıştı. Orduyu yeniden düzenledi, falanks piyade oluşumuna ve korkutucu yeni bir silaha -6 metreden uzun bir mızrak olan sarissa'ya- dayalı taktikler ve yeni bir eğitim geliştirdi. Makedon falanks oluşumu profesyoneldi ve manevralarında iyi talimliydi; Filip'e MÖ 338 ağustosunda Orta Yunanistan'da Atinalı ve Tebli Yunan koalisyonuna karşı nihai bir zafer kazanması konusunda yardım etti. İskender bu savaşta ordunun seçkin süvari grubunun başında savaştı. Filip MÖ 336'da İran'ı fethetmeye hazırlanırken öldürüldü ancak altı yıl sonra oğlu, babasının başladığı şeyi başardı.

Makedonyalı II.
Filip'ten geriye kalanlar
Yunanistan'ın Vergina
kentinde bir larnaksta
-küçük kapalı bir kutu
ya da "kül sandığı"-
bulundu.

Büyük İskender

Çok iyi eğitilmiş Yunan-Makedon ordusunun başındaki Büyük İskender (MÖ 356-323), Yunanistan'dan Hindistan'ın Pencap kentine ve güneyde Mısır'a kadar uzanan beş milyon kilometrekareden geniş bir bölgeyi fethetti. Bu onun sadece on üç yılını aldı ve Helenleşmeyi ya da Antik Yunan fikir ve kültürünün bölgeye yayılmasını sağladı.

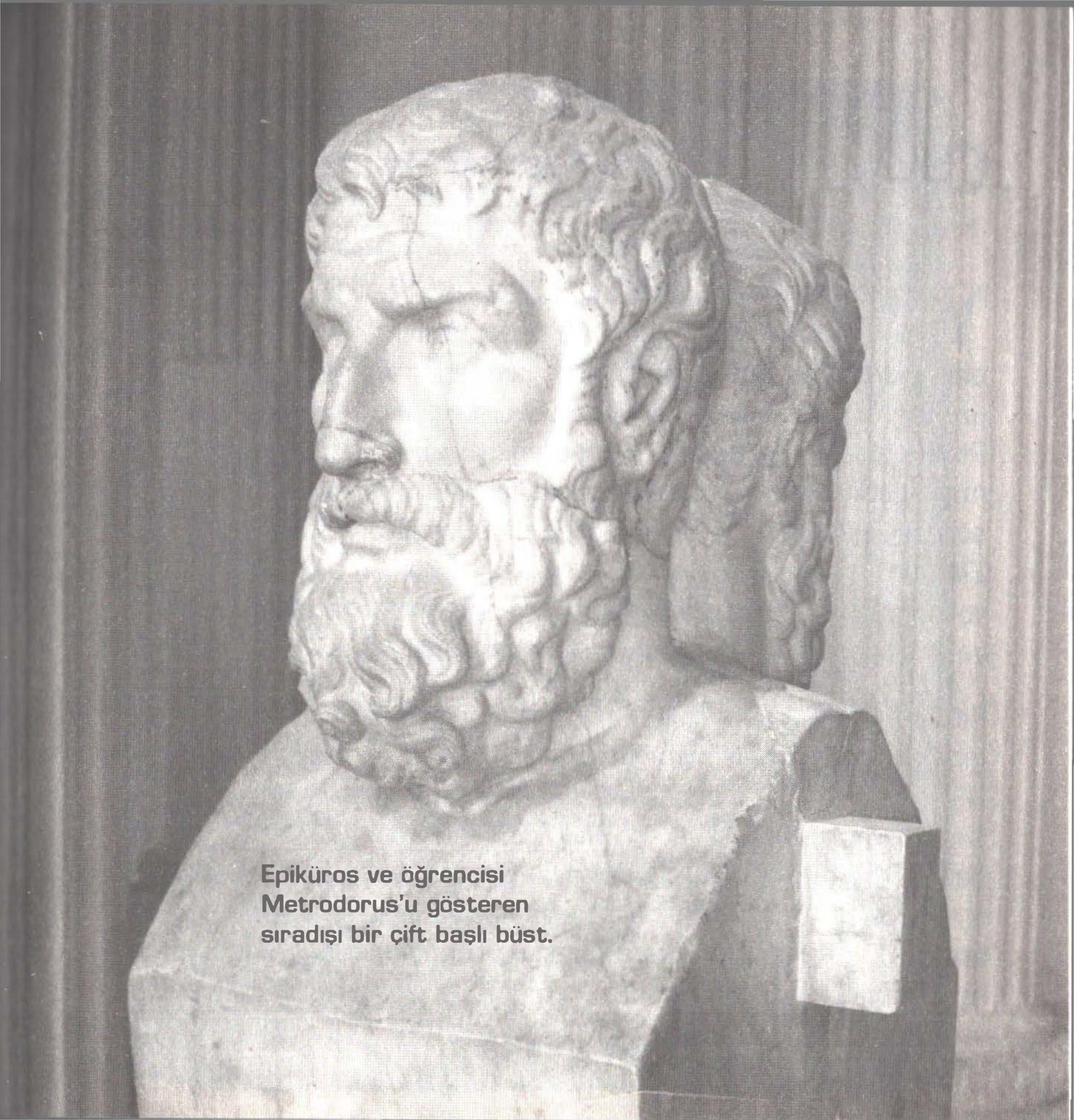
Makedonyalı II. Filip'in oğlu İskender, babasının MÖ 336'da öldürülmesi üzerine yirmi yaşından önce tahta çıktı. Memleketteki konumunu sağlama aldıktan sonra Granikos, İssos ve Gaugamela'daki meşhur zaferleriyle Ahameniş Pers'i küçük düşürdü ve bütün Pers İmparatorluğu'nun kontrolünü ele geçirmek için fetihlerine devam etti. Mısır'daki İskenderiye dâhil yetmişten fazla şehir kurdu ve Hindistan'a kadar seferler düzenledi ancak bir ayaklanma onu geri çekilmeye zorladı ve MÖ 323 haziranında, Babil'de otuz iki yaşındayken yüksek ateşten hayatını kaybetti. Ölümünden önce bile maceraları hakkında renkli hikâyeler anlatılıyordu. MÖ ikinci yüzyılda yazılmış Yunan destanından süslenmiş efsanelerden olan *İskender Romantizmi*'nin de kahramanıydı.

Epiküros ve Zenon

Yunan düşünürü Epiküros (MÖ 341-270), MÖ dördüncü yüzyıl sonlarında Atina'da, basit zevklerin hayattaki en yüksek iyilik olduğunu öğrettiği Epikürcülük felsefe okulunu kurdu. İnsanların eylemleri için cezalandırılmaktan korkmalarına gerek olmadığını, çünkü tanrıların onlarla ilgilenmediğini iddia etti. İnsanlar acıdan kaçınmak ve iç huzuru bulmak için erdemli bir yaşam hedeflemelidir. Epikürcülük, hayattaki en büyük zevkin duyusal hazları takip etmekten geçtiği anlamına gelse de bu, Epiküros'un öğretisi değildi.

Yaklaşık aynı dönemlerde Kıbrıslı Zenon (MÖ 335-263) Atina'da Stoa felsefe okulunu kurdu ve insanların evrenin kurallarını belirleyen ilahi akla karşı mücadele etmemeleri ve olumsuz koşullarda bile ölçülü olmayı başarmak için erdemli olmayı hedeflemeleri gerektiğini ileri sürdü. Antik dünyadaki Stoacı okulun takipçileri arasında Romalı oyun yazarı Seneca, Yunan filozofu Epiktetos ve Roma imparatoru Marcus Aurelius da vardı.

Epiküros ve öğrencisi
Metrodorus'u gösteren
sıradışı bir çift başlı büst.

Öklid ve Geometri

Yunan matematikçi Öklid (MÖ 323-285) büyük ölçüde geometriye odaklanan on üç kitaplık bir matematik şaheseri olan *Elementler*'i yazdı: Şekillerin, uzamın, nokta ve çizgilerin üzerine bir çalışma. Öklid MÖ 300 civarında, İskenderiye'de I. Ptolemaios Soter egemenliğinde eğitim verdi ve muhtemelen matematik okulu kurdu. Onun geometrisi iki bin yıldan fazla bir süredir kullanımda ve günümüzde de öğretiliyor. Ptolemaios, *Elementler* kitabını çalışmak yerine öğrenmenin daha kolay bir yolu olup olmadığını sorduğunda Öklid geometriye giden bir "kral yolu" olmadığına dair meşhur cevabını vermişti.

Kitap "Herhangi iki nokta tek bir çizgi parçasıyla birleştirilebilir," gibi temel önermelerden geometrik ilkeler türetmeyi amaçladı. İlk kitabı Sisamlı Pisagor'a atfedilen Pisagor teoreminin bir kanıtını içerir (bkz. s. 156). Öklid, MÖ beşinci yüzyılda geometri üzerine ilk kitabı derleyip toparlayan (maalesef şu an kayıptır) Atinalı öğretmen Sakız Adalı Hipokrat ve MÖ dördüncü yüzyıl Yunan matematikçisi Theudius gibi erken dönem matematikçilerine bağlıydı.

Rodos Heykeli

Yunan Güneş tanrısı Helios'un dev bir heykeli, Yunan kenti Rodos'ta aynı adı taşıyan adada Mandraki Limanı'nı koruyordu. MÖ üçüncü yüzyılda yapılan bu olağanüstü anıt Antik Dünya'nın Yedi Harikası'ndan biri kabul edilir. Heykel 32 metre uzunluğundaydı, bronzdan yapılmış ve demirle güçlendirilmişti. Mimar Lindoslu Haris'in inşa etmesi MÖ 294 itibariyle on iki yıl sürdü.

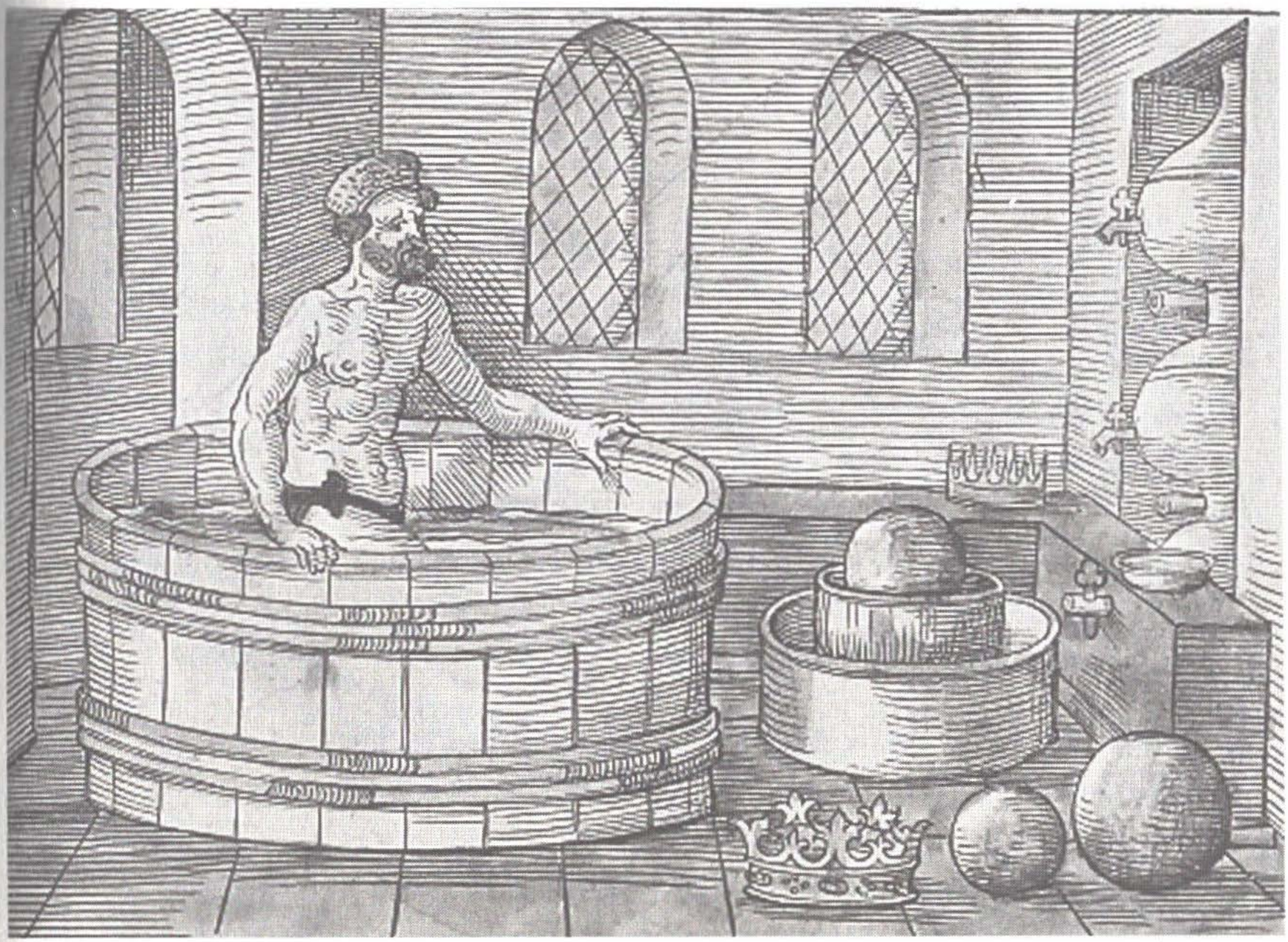
Rodos Heykeli, MÖ 305'te Rodos'un, Makedon kral I. Demetrios Poliorketes (Muhasır) tarafından uzun süre kuşatılmasının sona ermesini abideleştirir. Heykelin maliyeti Makedon ordusunun geride bıraktığı kuşatma ekipmanının satılmasıyla karşılandı. Elli yıldan fazla bir süre ayakta kaldı ancak sonunda MÖ 226'daki bir depremde yıkıldı. MÖ 654'te, yedi yüzyıldan fazla bir süre sonra Rodos Heykeli parçalanarak Arap kuvvetleri tarafından bronz hurda olarak satıldı. Ortaçağ'da, heykelin limanın girişinde bacaklarını açarak durduğu düşüncesi yaygındı ancak şu an tarihçiler fiziksel olarak imkânsız olduğu için bunu reddeder.

COLOSSVS SOLIS
Prodigiosa hæc Colossi figura æ ære
rius pedes naues transi- rent extensis
In pectore speculum habet in fini-
tradunt a quodam Ly- stri discipulo
annos Vnde non immeri- tò inter septē
stupendum hoc simulacrū post quin-
motu humi pro stratū esset
Olympia dis. 259
conflata tantæ fuit altitudinis vt per
velis Erat autem septuaginta cubitorū
tra gladium in dextra hastam innitēs
qui in ea elaborandā consumsit duode-
mundi miracula referri poterat nisi
gessimus sextum annum ingentis tēre
æ. mūdi. 3742. secundo ānō
G. de. Jode

Siraküzalı Arşimet

Yunan matematikçi ve filozof Siraküzalı Arşimet (MÖ 287-212) her şeyden önce yüzen bir nesnenin kendi hacmine eşit bir sıvı hacminin yerini aldığına dair yüzme ilkesini (Arşimet prensibi) keşfetmesiyle tanınır. Banyosuna girerken idrak ettiği ve sokaklarda "Eureka!" (Buldum!) diye bağırarak koştuğu söylenir.

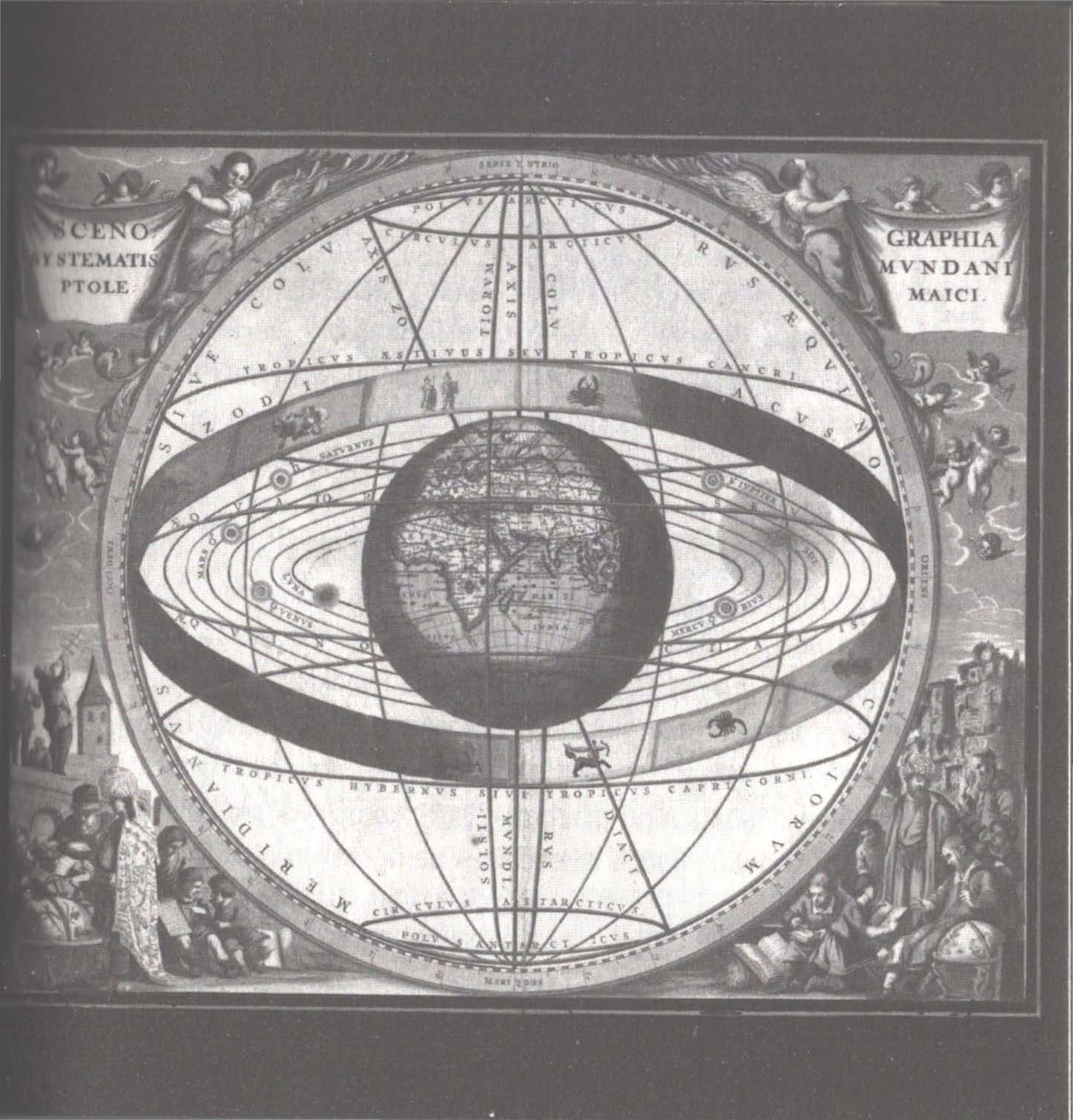
Sicilya'daki Yunan şehir-devleti Siraküza'da doğan Arşimet İskenderiye'de eğitim gördü ve daha sonra hayatının kalanını geçirmek üzere doğduğu yere döndü. Aynı zamanda hâlâ yaygın olarak kullanılan ve Arşimet vidası olarak bilinen hidrolik vidayı geliştirdi. MÖ 213'te Romalılar tarafından kuşatıldığında Siraküza'nın savunması için savaş makineleri tasarladı. Muhtemelen uydurma bir rivayete göre bunlar, güneşin ısısına odaklanarak düşman gemilerini yakmak için kullanılan bir ayna sistemi içeriyordu. Kuşatmanın ardından Romalılar şehri yağmalarken öldürüldü.

Ptolemaios, Coğrafyacı ve Astronom

Yunan-Mısırlı astronom ve coğrafyacı Ptolemaios (MÖ 100-170), Dünya merkezli bir evren modeli geliştirdi. Ptolemik sistem olarak adlandırılan bu sistem, on altıncı yüzyılda Nikolas Kopernik'in sistemiyle yer değiştirene kadar doğru kabul edildi. Ptolemaios MÖ 150'de, *Planetary Hypotheses* (Gezegen Hipotezleri) ve *Almagest* kitaplarında gezegenlerin, kendisi daha büyük bir dairede hareket eden Dünya'nın etrafında, küçük bir dairede döndüğü ve 1 dereceye kadar gezegenlerin konumlarını tahmin edebilen modelini önerdi.

Ptolemaios sekiz ciltlik *Coğrafya Rehberi* ile de tanınır. Bu eser, çağdaşları tarafından anlaşılan bir dünya haritası ve sekiz bin yerin ayrıntılı enlem ve boylam listesini içerdiğinden tarihçiler için son derece değerlidir. Ptolemaios bu çalışmayı MÖ 100 civarında yaşayan Surlu Marinus'un haritalarına dayandırdı. Ptolemaios'un İskenderiye'de eğitim görmesi ve optik ile astroloji üzerine kitaplar yazması dışında hayatına dair çok az şey biliyoruz.

SCENO
YSTEMATIS
PTOLE
GRAPHIA
MVNDANI
MAICI.
SEPTENTRIO
POLVS ARCTICVS
CIRCVLVS ARCTICVS
AXIS ZODIACI
AXIS MVNDI
COLVRVS AEQVINOCTIORVM
TROPICVS ESTIVVS SEV TROPICVS CANCRI
ZODIACVS
SATVRNVS
IVPITER
SOL
MARS
LVNA
VENVS
MERCVRIVS
INDIA
AEQVINOCTIALIS
TROPICVS HYBERNVS SIVE TROPICVS CAPRICORNI
MERIDIANVS
CIRCVLVS ANTARCTICVS
POLVS ANTARCTICVS
MERIDIES
ORIENS
OCCIDENS

Galen ve Kadim Tıp

Bergamalı Yunan hekim ve yazar Galen (129-216) yüzyıllar boyunca tıp eğitiminin temelini oluşturacak bir eserler bütünü meydana getirdi. Anadolu'da Bergama'da doğdu, Smyrna'da (günümüz İzmir'i) ve antik dünyada tıp bilgisinin merkezi olan İskenderiye'de eğitim gördü. 162'de Roma'ya yerleşti ve kısa süre sonra Marcus Aurelius ve Septimius Severus dâhil olmak üzere Roma imparatorlarına hekimlik yaptı. Tıbbi teorilerini köpek, koyun, domuz, Berberi şebeği gibi hayvanları parçalayarak yaptığı incelemelerine ve vücut hakkındaki önceki bilgilere -özellikle MÖ beş ila dördüncü yüzyıl civarında yaşayan ve Hipokrat Yemini'ni yazmasıyla meşhur Yunan hekimi Hipokrates'e- dayandırdı. Galen arterler ile damarlar arasındaki farkı ve aynı zamanda arterlerin daha önceden düşünüldüğü gibi hava değil, kan taşıdığını belirledi. Beşinci ve altıncı yüzyıllarda İskenderiye'de öğretilen üç yüz eser meydana getirdi. Eserleri dokuzuncu yüzyılda Arapçaya, Süryaniceye ve ardından Latinceye çevrildi; bunlar Ortaçağ üniversitelerinde tıp müfredatının temel metinleri hâline geldi.

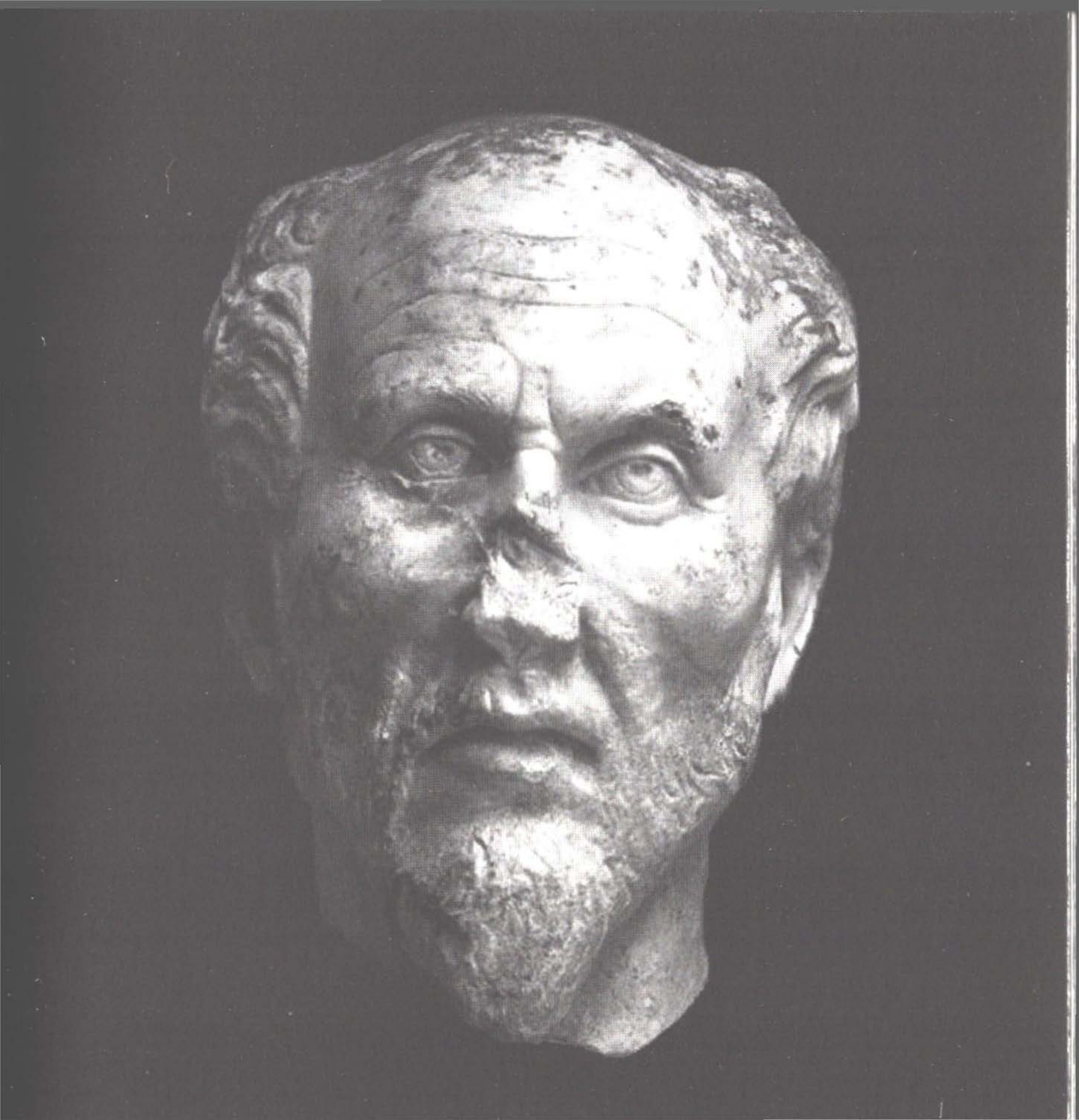

Bolonyalı Mundinus gibi Rönesans âlimleri yeni keşifleri Galen'in fikirleriyle uzlaştırmak için mücadele etti.

Plotinus ve Neoplatonizm

Yunanca konuşan filozof Plotinus (205-270) Platon'dan etkilenen ve daha sonra Neoplatonizm olarak adlandırılan bir felsefe okulu kurdu. Muhtemelen Mısır'da Lycopolis'te doğdu ve 244'te Roma'ya yerleşmeden önce İskenderiye ve İran'da eğitim gördü. Evrenin kaynağının bütün çokluğun ya da bölünmenin ötesinde aşkın bir birlik -"Bir"- olduğunu öğretti. Bir'den bazen Logos denen ilahi akıl, ilke ya da düzen meydana geldi; Logos'tan Dünya Ruhu, Dünya Ruhu'ndan da insan ruhlarının ve fiziksel dünyanın maddesi ortaya çıktı.

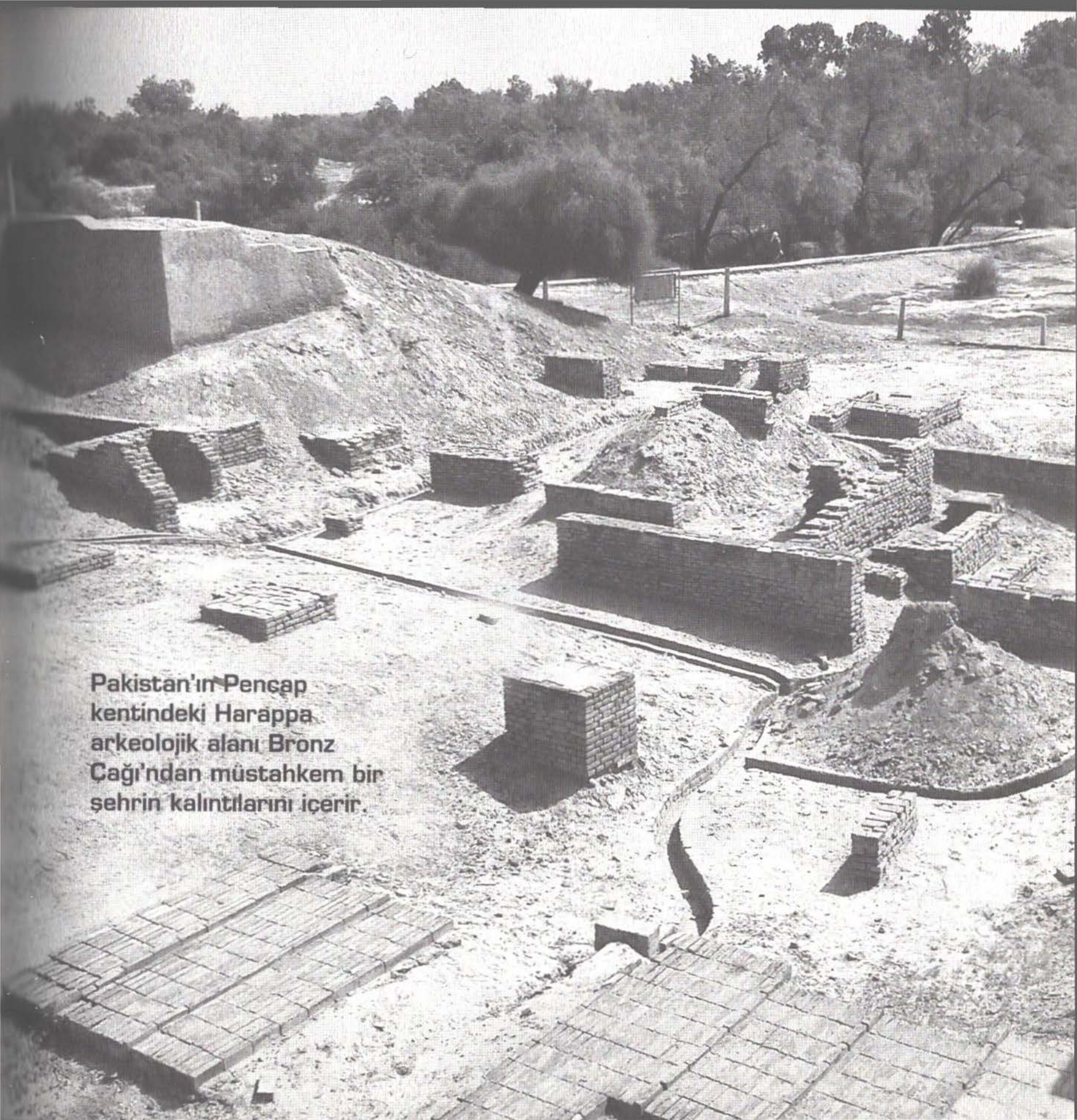
Plotinus, Doğu aydınlanmasına benzer bir kavram olan "Bir" ile mistik bir birlik kurmanın mümkün olduğunu öğretti. Neoplatonizmin yüzyıllar boyunca mistik düşüncede ve Musevilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın gelişmesinde büyük bir etkisi oldu. Plotinus'un öğrencisi Surlu Porfirios; ustasının öğretilerini, Plotinus'un İtalya'nın Campania kentinde öldüğü yıl *Enneads*'ta bir araya topladı.

Harappa (İndus Vadisi Uygarlığı)

Büyük Harappa ya da İndus Vadisi Uygarlığı, bugünkü Pakistan'da Harappa ve Mohenjo-daro'da büyük kentlere sahipti. Güçlü kaleler, ortak tahıl ambarları, ızgara düzeninde yerleştirilmiş evler, mükemmel tasarlanmış su kaynakları ve kapalı tuğla kanalizasyonlarla bu şehirlerin her biri yaklaşık otuz bin kişiye ev sahipliği yapıyordu. MÖ 2600'den en az MÖ 2000'e kadar süren medeniyet, zirve dönemindeyken Batı Hindistan'daki Kathiavar Yarımadası'na kadar 1,3 milyon kilometrekarelik bir alanı kaplıyordu.

İndus halkı Kambay Körfezi'ndeki Lothal Limanı'ndan Mısır ve Mezopotamya ile uzun mesafeli ticaret yaptı. Çiftçilik yaparak, buğday ve arpa yetiştirerek, sığır besleyerek yaşadılar. Bölgede Hindu tanrısı Şiva ve kutsal boğası Nandi'nin erken dönem biçimleri olabilecek Yogik bir duruşta boynuzlu figür ve tek boynuzlu boğa oymaları olan sabun taşı mühürler bulundu. Mahenjo-daro'daki bir rahip yerleşimindeki bitüm kaplı banyo tekneleri Hinduizmin banyo ritüelinin habercisi olabilir.

Pakistan'ın Pencap kentindeki Harappa arkeolojik alanı Bronz Çağı'ndan müstahkem bir şehrin kalıntılarını içerir.

Rig Veda

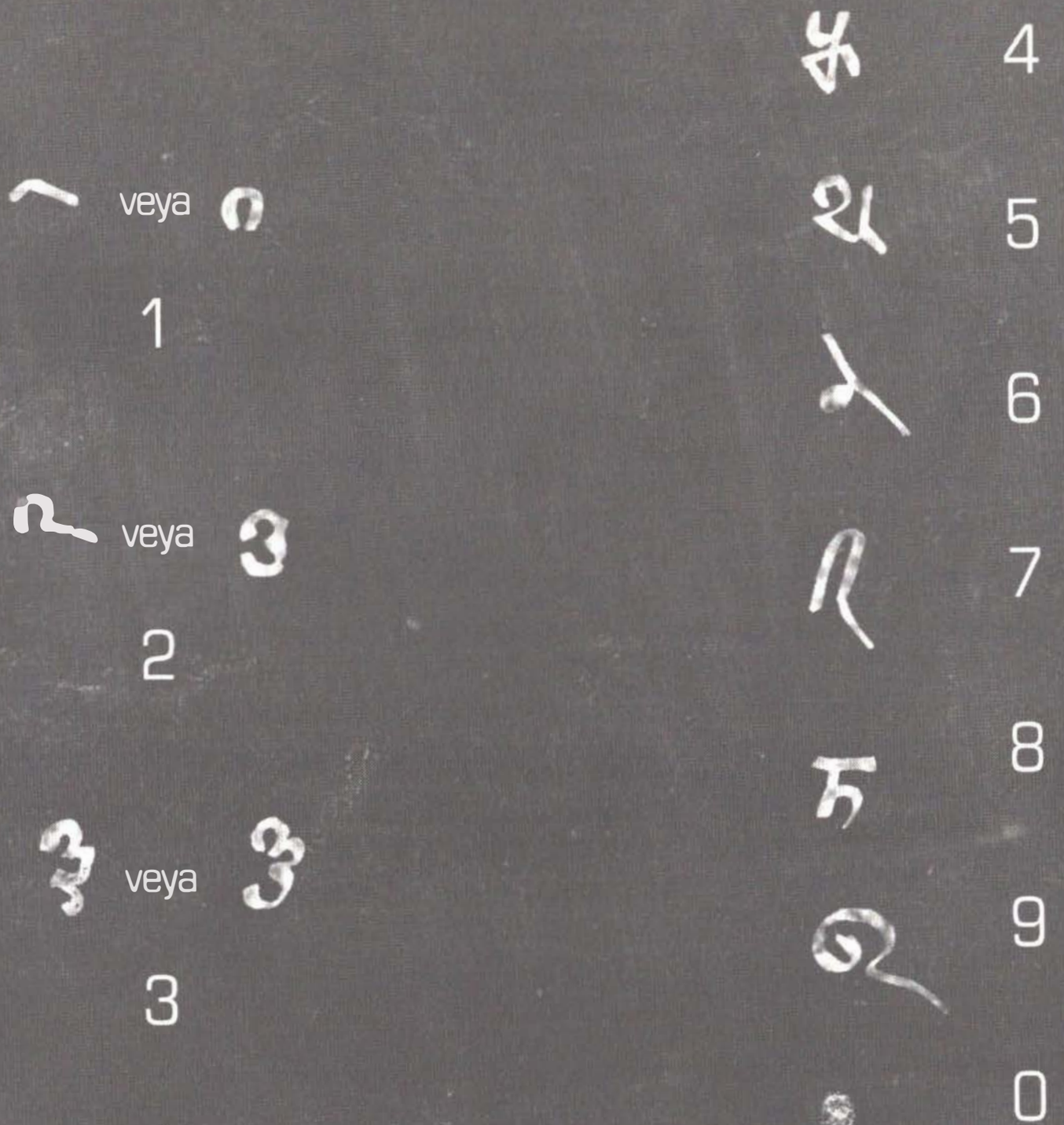
Hinduizmdeki bu en eski kutsal eser MÖ 1500 civarında Sanskritçede sözlü olarak bestelenmiştir. Zaten çoktan çökmekte olan Harappa medeniyetini, İndus ve Ganj vadilerini işgal ettikleri sırada yok eden (bir zamanlar Aryanlar olarak adlandırılan) Hint-Avrupalı göçmenlerin ilahilerini ve kutsal şiirlerini içeriyordu. Bu göçmenler yaklaşık beş yüzyıl önce Karadeniz ile Hazar Denizi arasında yer alan ata topraklarını bırakıp İran üzerinden Hindistan alt kıtasına geldiler. Arkeolojik kalıntılar göçebelerin Mahenjo-daro'yu istila ettiklerini, yangınlar çıkardıklarını, oranın sakinlerini kestiklerini ve katlettikleri yerde bıraktıklarını gösterir. Harappa medeniyeti muhtemelen yükselen deniz seviyesinin nehirleri taşırması ve sellere neden olması nedeniyle büyük ölçüde zayıflamıştı. Soluk tenli sığır çobanları yanlarında bir pantheon tanrı getirdiler: Gürbüz savaş tanrısı İndra, güneş ve ateş tanrısı Agni, dinî ayinlerde kullanılan halüsinojenik içecekle ilişkili Ay tanrısı Soma. *Rig Veda* MÖ 300 yıllarında yazılana kadar sözlü gelenekle aktarıldı. Kitap ve diğer Vedalar ya da kutsal yazılar Vedik döneme (MÖ 1500-600) adını verir.

Dişi doğa ruhu ya da apsara'nın Hindu heykeli.

Hint Matematiği

Vedik Hindistan halkı matematikte ileri atılımlar yaptı. Sıfıra dair ilk kayıtlı referans MÖ 876'da, abaküste kullanılmayan bir satırı belirtmek için bir sembolün eklenmesini öneren isimsiz bir matematikçi ile geldi. Dinî kurbanlarda kullanılan tuğla sunakları inşa etme tekniğini anlatan Vedik kutsal metinlerine yaklaşık MÖ 800-200 yıllarında yazılan *Sulbasutras* eklerinde Hintlerin Pisagor teoreminin ve Pi sayısının (bir çemberin çevresinin çapına oranı) ve 2'nin karekökünün nasıl hesaplandığının bilgisine sahip olduklarına dair kanıtlar vardır. MÖ 400 civarındaki Jain kozmolojik metni sayıları üç kategoriye ayırıyordu: Sayılabilir olanlar, sayılamayanlar ve sonsuz. MÖ 300'de Pingala, bilinen ilk ikili sayma sistemini bir Sanskrit prozodi tartışmasında 0 ve 1 yerine laghu (hafif) ve guru (ağır) kelimelerini kullanarak tanımladı. Bugün kullandığımız sıfır sembolünün ilk gerçek görünümü, 2017'de üçüncü ila dördüncü yüzyıla tarihlenen Bakhshali el yazmasındadır.

O'dan 9'a kadar rakamların geleneksel Hint şekilleri.

Magadha ve Diğer Monarşiler

Kuzeydoğu Hindistan'daki Rajagriha'da Magadha monarşisi MÖ 600 civarında birkaç krallık arasında egemen güç hâline geldi. *Mahabharata* destanına göre Rajagriha (günümüz Rajgir'i) Pauravaların lideri Kral Jarasandha'nın üssüydü. Diğer krallıklar arasında Shravasti'deki başkenti ve -dinî geleneklerde ve epik bir şiir olan *Ramayana*'da Prens Rama'nın doğum yeri olan- Ayodhya'daki önemli bir üs ile Kosala bulunur. Bir diğeri ise fildişi, müslin ve ipeğin merkezi olan ve Budizmin doğduğu yer olduğu söylenen Kashi'ydi (şu anki Varanasi). Buda ilk vaazını sadece 13 kilometre uzaklıkta bulunan Sarnath'ta vermişti.

Magadha krallarının gücü büyük ölçüde Ganj'daki konumlarından, nehir üzerindeki ticareti kontrol etme ve Ganj Deltası'ndaki limanlarına erişim imkânlarından kaynaklanıyordu. Magadha Krallığı'nın bölgesi daha sonra Nanda, Mauryan ve Gupta hanedanları da dâhil olmak üzere MÖ sekizinci yüzyıla kadar daha büyük krallıkların ve imparatorlukların üssüydü.

Karshapana adı verilen damgalı ve damgalanmamış metal plakalar, MÖ 350 civarında Magadha Krallığı'nda para birimi olarak kullanıldı.

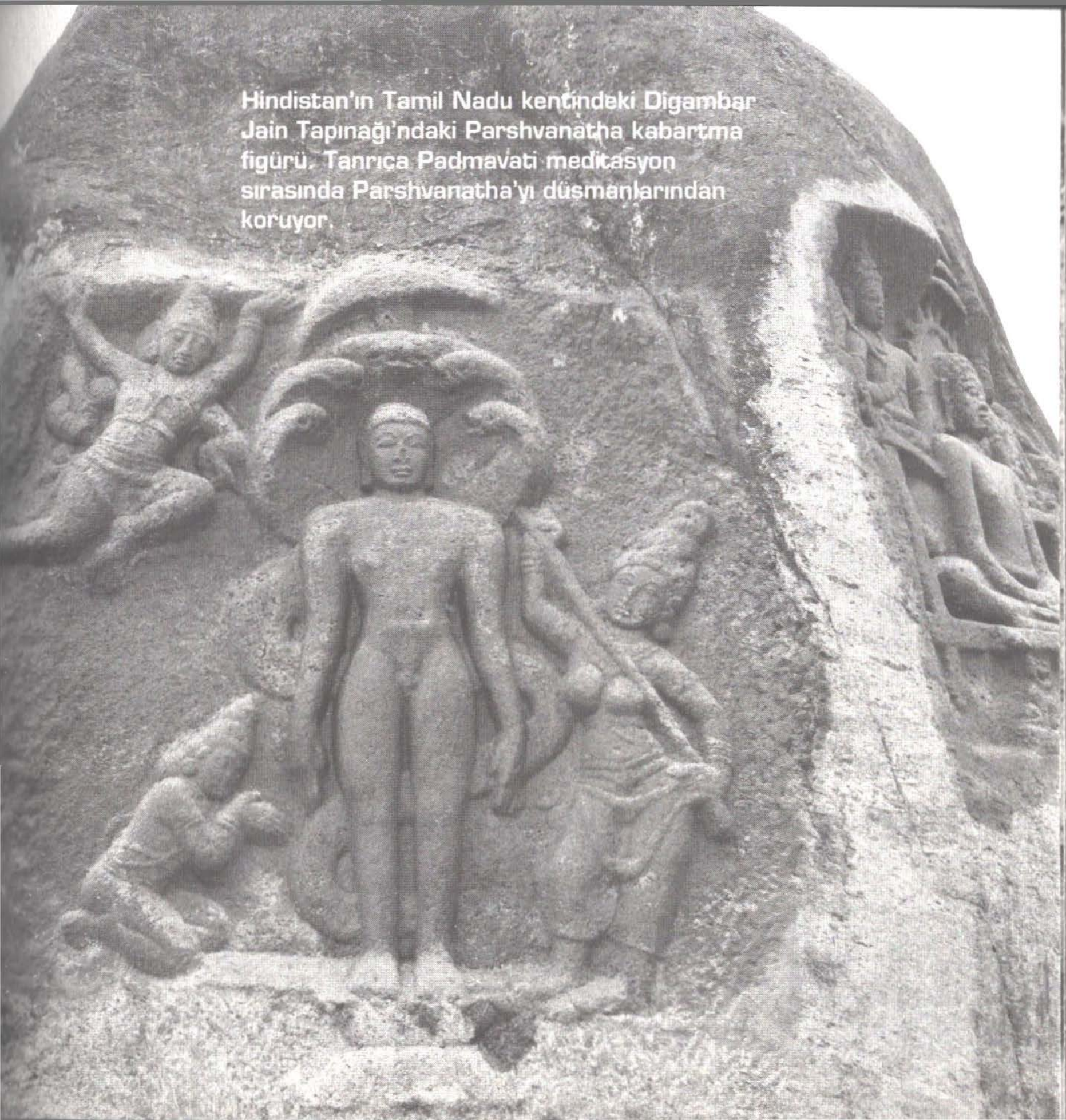
Buda

Budizmin dinî felsefesi, MÖ altıncı yüzyılda Kuzey Hindistan'da *kshatriya* (savaşçı) kastının üyesi ve Kosala Krallığı'ndaki bir şefin oğlu olan Siddharta Gautama'nın yaşamı ve öğretilerinden ortaya çıktı. Daha sonra Buda ("Aydınlanmış Olan") olarak bilinen Gautama'nın yirmi dokuz yaşında konforlu bir saray hayatını terk ettiği ve insan ıstırabından kaçmanın yolunu arayan gezgin bir münzevi olduğu söylenir. Altı yıl dolaştıktan sonra bir Bodhi ağacının altında meditasyon yaparken aydınlanmayı buldu; bugün Bodh Gaya'daki bir tapınak bu yeri gösterir. İnsan hayatının ıstıraplı olduğunu, çünkü insanların kazanç ve zevkleri için arzularına bağlı ve sık sık hayal kırıklığına uğramaya mahkûm olduklarını öğretti. *Nirvana*'yı bularak kaçabilirlerdi: Arzunun yok olması ya da "sönmesi" ve doğum, ölüm ve yeniden doğum döngüsünün sonu. Müritleri rahibe ve keşiş toplulukları kurdu. Hareket, *kshatriya* kastının Vedik rahiplerine (brahminler) ve onların ayrıntılı kurban ritüellerinin uygulanması konusundaki ısrarına karşı bir meydan okumaydı.

Jainizm

Antik bir din ve felsefe olan Jainizm, Doğu Hindistan'da MÖ yedi ila beşinci yüzyıllarda, Budizmin doğmasına da yol açan kurban törenlerine dayanan Vedik'e tepkinin bir parçası olarak gelişti. İsmi Sanskritçe bir fiil olan ve "fethetmek" anlamına gelen Ji'den gelir. Jainler, çilecilik ve ahimsa ya da hiçbir canlıya şiddet göstermemek üzerine bir hayat ile aydınlanmayı başarmak için -reenkarnasyon döngüsünden kurtulmak için- duyuları ve tutkuları fethetmeyi amaçlar. Bilinen en eski Jain simalar, o dönemin 23. ve 24. Tirthankara'ları (öğretici tanrı) olarak saygı gösterilen Parshvanatha ve Vardhamana Mahavira'dır (MÖ 600-528 civarı); yeniden doğuş akışı boyunca aydınlanmaya giden yolu gösterirler. Geleneksel anlatılarda Mahavira, muhtemelen çağdaşı olan Buda gibi gezgin bir münzevi olmak için saray hayatını terk eden savaşçı bir şefin oğluydu. Rahip ve rahibelerden oluşan müritler topladı, daha geniş bir toplumda ise takipçileri genellikle tüccarlardı.

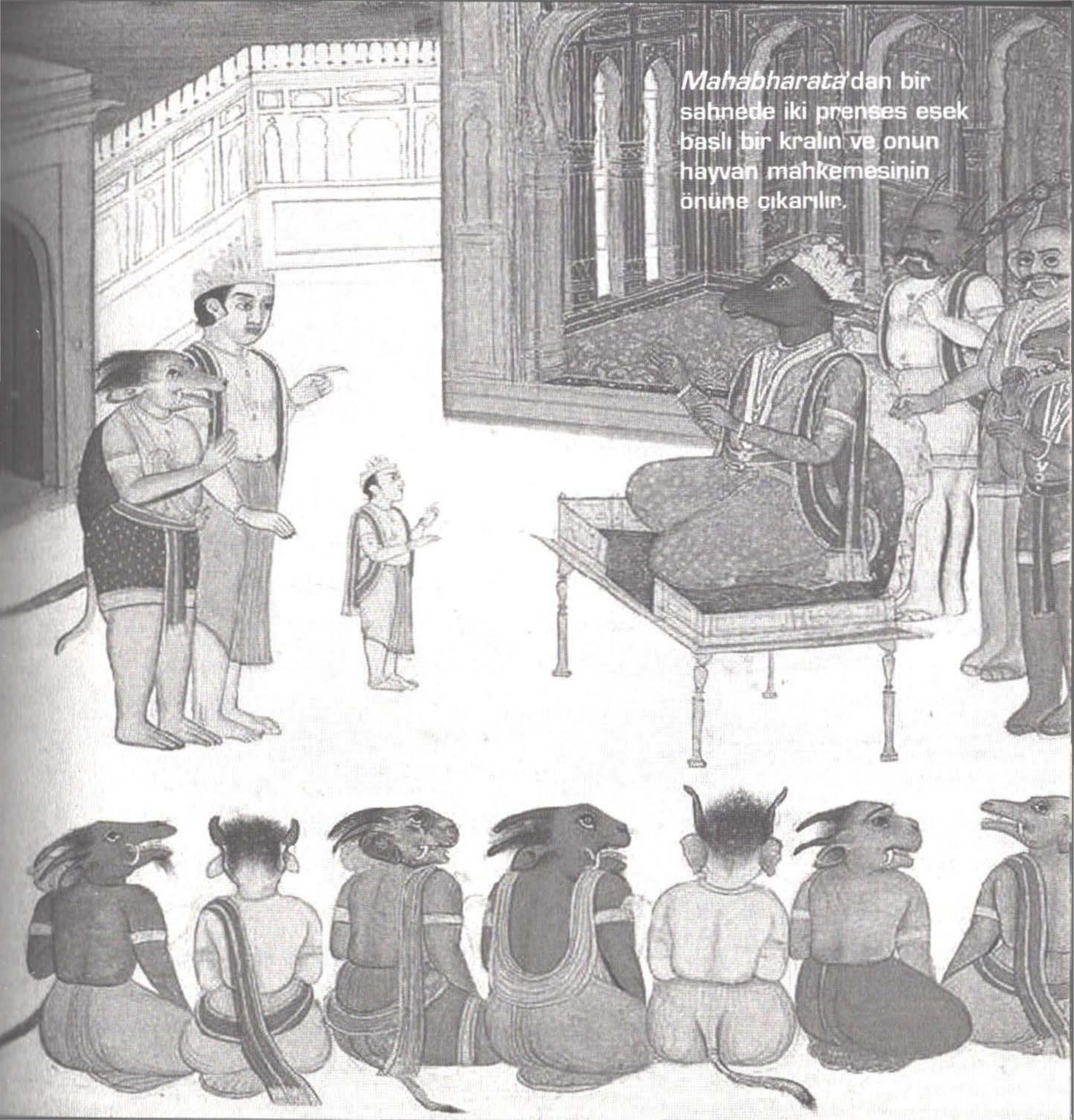

Hindistan'ın Tamil Nadu kentindeki Digambar Jain Tapınağı'ndaki Parshvanatha kabartma figürü. Tanrıça Padmavati meditasyon sırasında Parshvanatha'yı düşmanlarından koruyor.

Mahabharata

Dünyanın en uzun epik şiiri olan *Mahabharata* yaklaşık yüz bin beyiti bulur ve Homeros'un *İlyada* ve *Odysseia*'sından yedi kat daha uzundur. İki kuzen grubu olan Kauravalar ve Pandavalar arasındaki mücadelenin hikâyesini anlatır. Şiirde görünen ve dediklerine göre fil hortumlu tanrı Ganeşa'ya iki yıldan uzun bir süre boyunca şiiri dikte ettiren bilge Vyasa tarafından yazıldığı söylenir. Bununla birlikte daha çok 300 ila 400 yılları arasında mitoloji, kahramanlık hikâyeleri ve felsefeden derlenmiş gibidir.

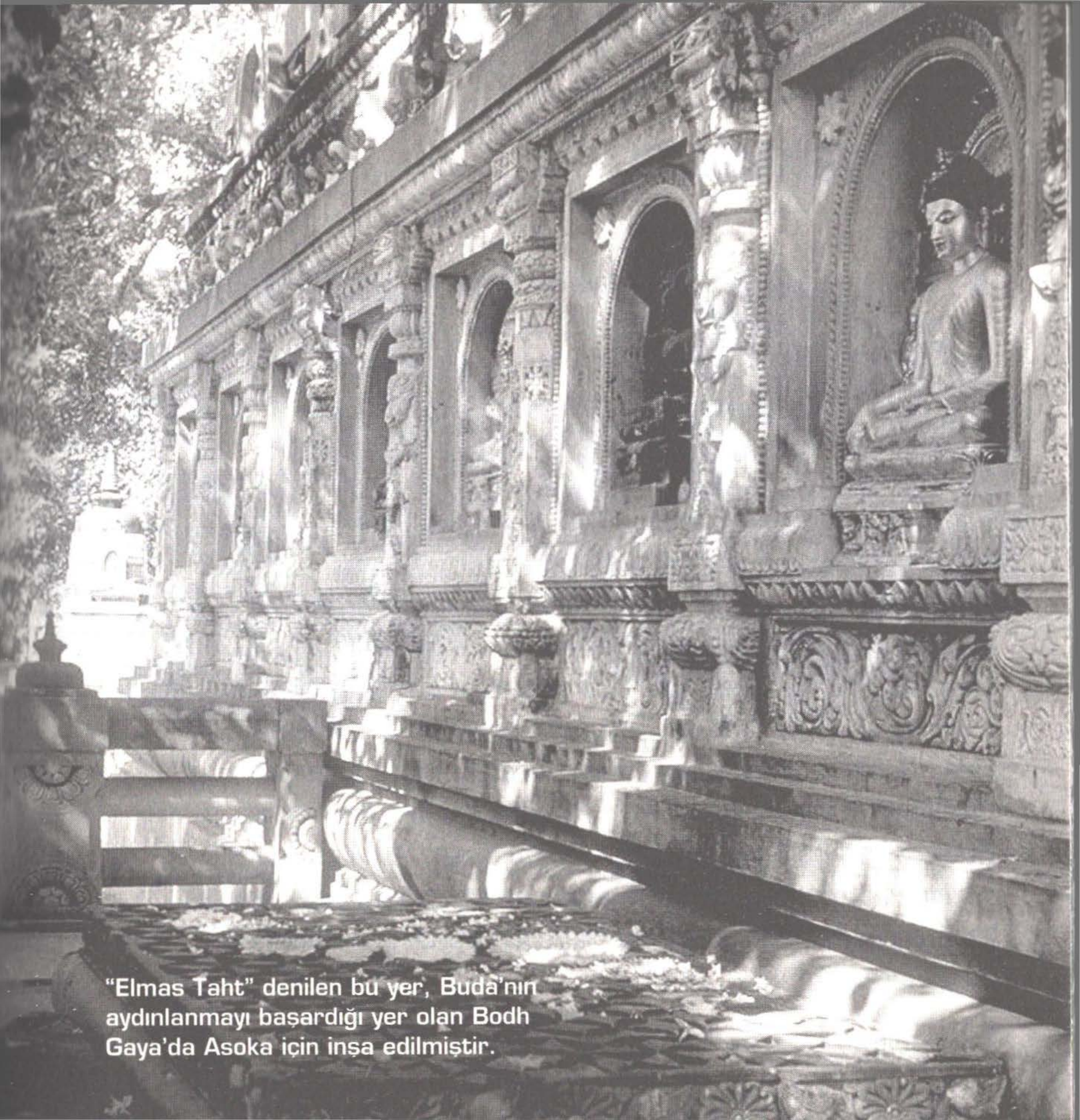
İçeriğindeki materyalin MÖ ikinci binyılın ortalarındaki Vedik dönemin başlangıcına dayandığı düşünülür. İkinci destan *Ramayana*, bir tanrı ve Vişnu'nun enkarnasyonu olarak saygı gören ve tanrıça Lakşmi'nin enkarnasyonu olan sevgilisi Sita'yı şeytan Kral Ravana'dan kurtaran Prens Rama'nın hikâyesini anlatır. Geleneksel olarak Valmiki adındaki bir bilgeye atfedilse de aslında MÖ 200 ila MS 200 arasında birkaç yazarın ortak çalışmasıdır.

Mahabharata'dan bir sahnede iki prenses esek başlı bir kralın ve onun hayvan mahkemesinin önüne çıkarılır.

Asoka

MÖ 265 ila 238 arasında hüküm süren Asoka, Maurya Hanedanlığı zirvesindeyken uzak güney dışında bütün Hint alt kıtasını kapsayan imparatorluğu yöneten bir imparatordu. MÖ 321-297 yıllarında hüküm süren selefi Chandragupta Maurya, hayatının sonuna kadar Jainizmi benimsedi ve Güney Hindistan'daki Şhravanabelagola'da açlıktan öldü. Asoka Doğu-Orta Hindistan'ın Kalinga bölgesinde yaptığı kanlı fetihten sonra şiddetten vazgeçip Budizmi benimsedi. Yeni yeni filizlenen bu harekete destek vermesi onun Hindistan ve ötesine genişleyebilmesini sağladı. Asoka bütün inançlardan insanların dinî özgürlüğüne izin verdi ancak dharma'yı (Budistlerin doğru yaşamanın amacı yasası) yaymaya, fermanlar yayımlamaya ve felsefeyi açıklamak için imparatorluğun her yanına "dharma memurları" göndermeye koyuldu. Aynı zamanda Budist manastırlara ve Buda'nın ilk vaazını verdiği yer olan Varanasi'nin kuzeydoğusundaki Sarnath'ta yer alan meşhur aslan başkenti de dâhil olmak üzere Buda'nın yaşamındaki önemli yerlere ana öğretilerin açıklamalarının bulunduğu sütunlar diktirdi.

"Elmas Taht" denilen bu yer, Buda'nın aydınlanmayı başardığı yer olan Bodh Gaya'da Asoka için inşa edilmiştir.

Menander

I. Menander Soter Orta Asya'da Baktriya kralıydı, Pencap'ı fethetti ve MÖ ikinci yüzyılda Güney Asya'da büyük bir imparatorluk kurdu. Bu süreçte Yunan tarihçi Strabon'a göre "Büyük İskender'den daha fazla kabile fethetti." Günümüzde Pakistan ve Afganistan olan bölgede hüküm süren otuz Hint-Yunan kralın en büyüğüydü ve batıda Ganj Vadisi'ne, güneydeyse Rajastan'a kadar seferler düzenledi.

Menander, Sagala'daki başkentinde (günümüzde Sialkot, Pakistan) Budizmin koruyucusuydu ve Budist bilge Nagasena ile yaptığı tartışmalar MÖ 100 civarında *Milinda Panha*'da toplandı (*Kral Milinda'nın Soruları*). Krallığın günümüze kalan bakır ve gümüş paralarının birçoğu Buda tarafından öğretilen Sekiz Katlı Asil Yol'u sembolize eden önemli bir Budizm sembolü olan dharma çarkını taşır. Yunan biyografi yazarı Plutarkhos'a göre I. Menander seferde öldü ve fiziksel kalıntıları bölünerek imparatorluğunun büyük şehirlerindeki *stupa*'lara gömüldü.

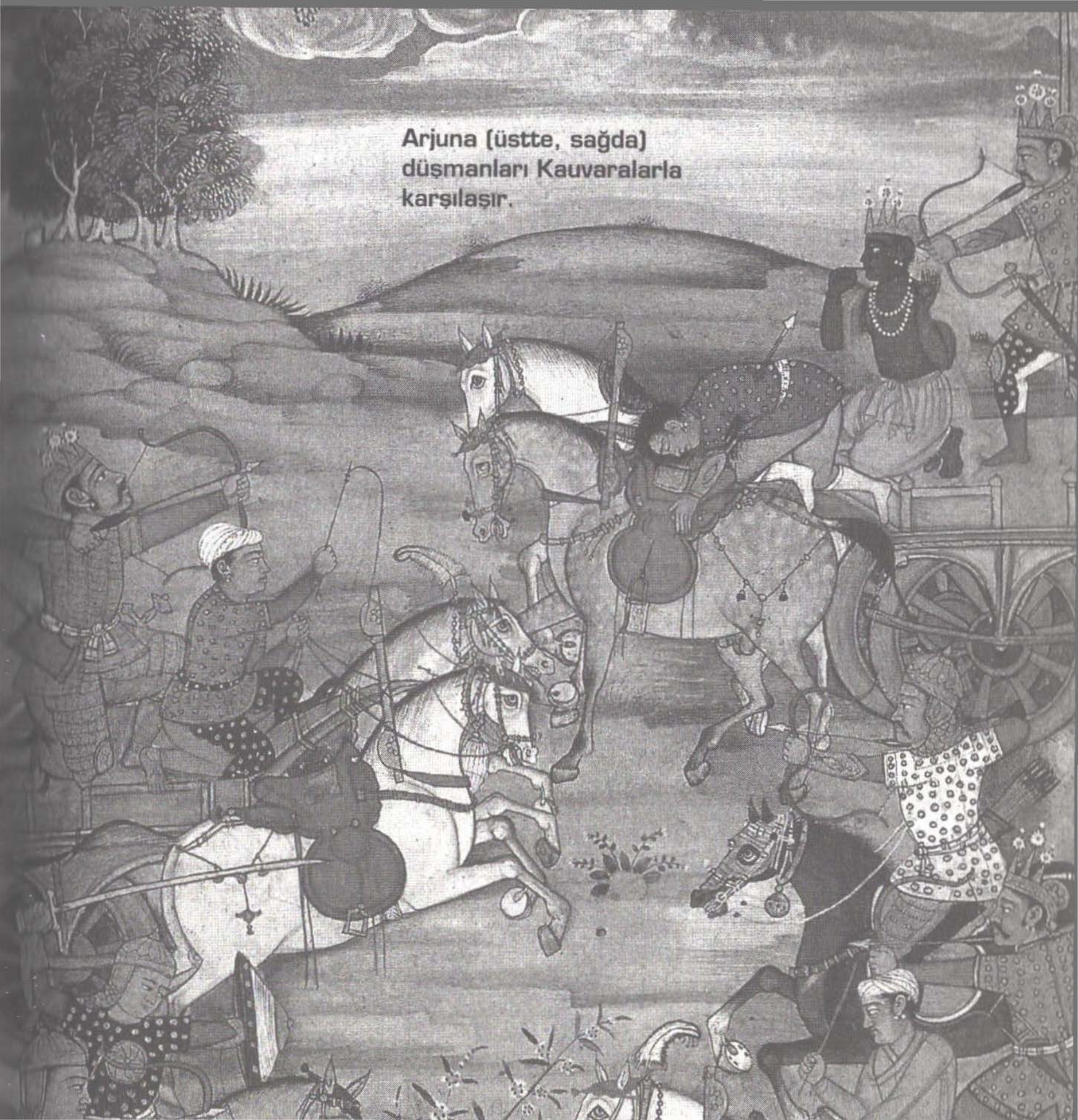

I. Menander bu parasının tersinde, Yunan tanrılarının görüntüleri ile sekiz kollu dharma çarkını birleştirir.

Bhagavad Gita

Destansı şiir *Mahabharata*'nın muhtemelen birinci ila ikinci yüzyıllarda eklenen Altıncı Kitabı, bazı Hindular tarafından en kutsal metinleri olarak kabul edilir ve *Bhagavad Gita* (Rabbin Ezgisi) olarak bilinir. Savaşçı Arjuna zirve savaşından önce, bu kadar çok insanın öleceği bir çatışmada yer alması gerektiğinden emin değildi. Tanrı Vişnu'nun enkarnasyonu olan arabacısı Krişna, savaşçı kastın bir üyesi olarak dharma'sını (görevini) gerçekleştirmesi gerektiğini söyler. Ama ekler: Sadece vücut ölebilir, ölümsüz ruh ise ya yeniden doğar ya da doğum, ölüm ve yeniden doğum döngüsünde kurtuluşu (*mokşa*) bulur.

Krişna daha sonra *mokşa*'ya giden yollar önererek nasıl iyi yaşanacağına dair derin öğretiler sunar. Biri görevine göre hareket etmek ama yaptığın şeyin sonucuna bağlanmamaktır. İkincisi dünyadan çekilmek, meditasyon yapmak ve bilgiyi (*jnana*) aramaktır; üçüncüsü bir Tanrı biçimine bağlılık (*bhaktı*) geliştirmektir. Son olarak bir vizyonda Krişna kendisini bin güneş kadar parlak ışıldayan, bütün yaşamların tanrısı olarak gösterir.

Arjuna (üstte, sağda) düşmanları Kauvaralarla karşılaşır.

Kuşan İmparatorluğu

Kuşan İmparatorluğu, I. Kral Kanişka hükümranlığında zirvesindeyken Orta Asya'nın bir kısmına, Afganistan, Pakistan ve Kuzey Hindistan'ın büyük kısmına kendini kabul ettirmişti. Kuşanlar, MÖ ikinci yüzyılda Baktriya ve Kuzey Hindistan'a yerleşen Orta Asyalı insanların soyundan geliyordu. Mahayana Budizminin (Büyük Araç) Orta Asya ve Çin'e yayılmasında kilit rol oynadılar. Kuşanlar başta Roma'yla olmak üzere geniş bir alanda ticaret yaptılar ve Roma, Han Çin'i, Sasani İran ve Afrika'nın Aksum İmparatorluğu (günümüzde Eritre ve Etiyopya) ile diplomatik ilişkiler kurdular. İmparatorluk dâhilinde dinî ve kültürel çeşitliliğe hoşgörülüydüler; günümüze kalan altın paralar Budist, Hindu, Hint-Avrupa/İran, Roma ve Yunan tanrıları ve kişilerini gösterir. İmparatorluk MÖ üçüncü yüzyılda, Sasanilerin baskısı altında batıya doğru parçalandı. Kuşan'ın yaz başkenti Kapisa'da (günümüzde Bagram, Afganistan) Kanişka'nın sarayının kalıntılarında Hint, Çin, Mısır, Suriye ve Helenistik sanat eserleri bulundu.

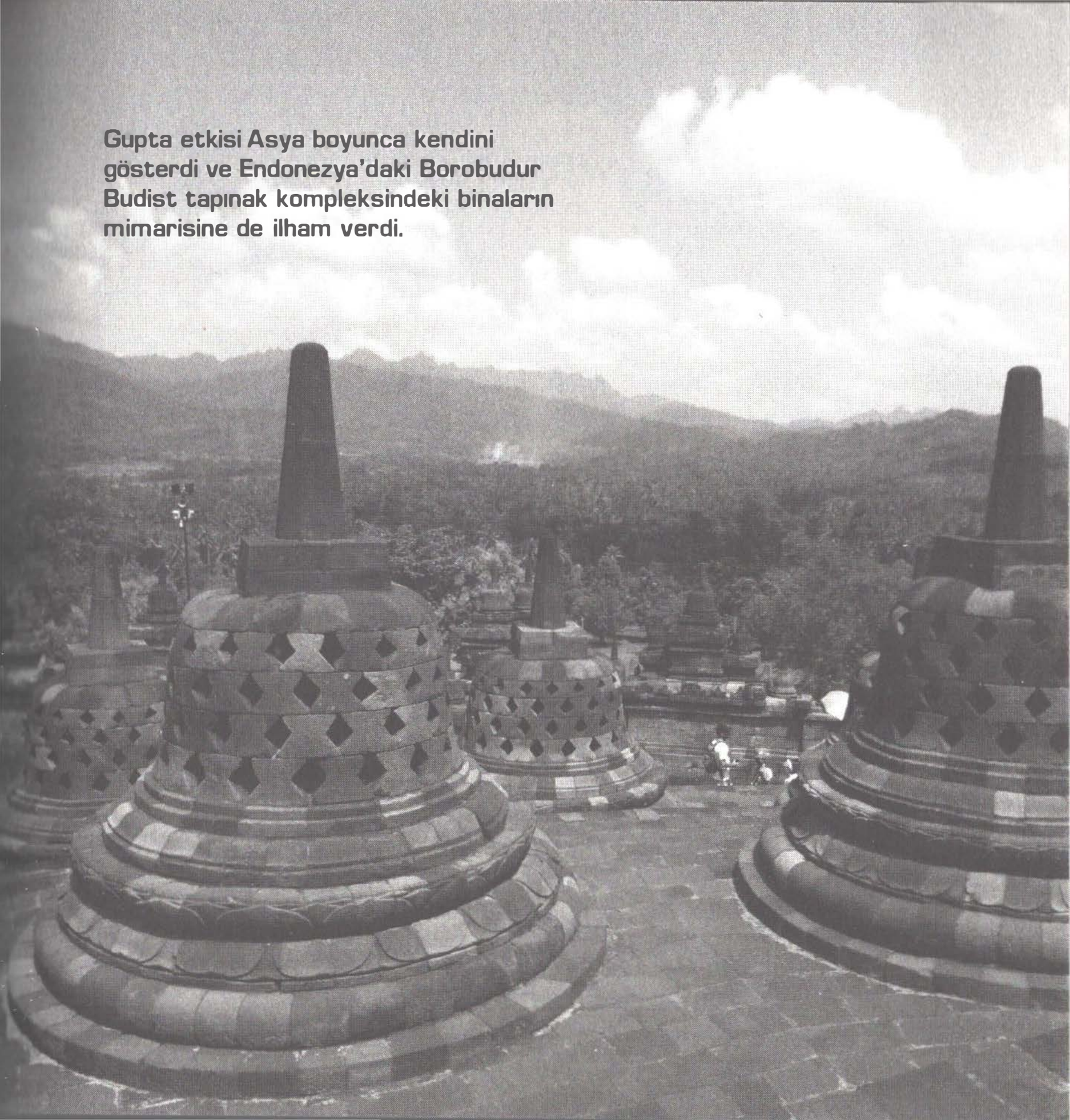

İkinci ya da üçüncü yüzyıldan, Kuşan yöneticilerini gösteren bir rölyef.

Gupta Hanedanı

Kuzey Hindistan'ın Magadha Krallığı'na dayanan Gupta Hanedanı dördüncü ila altıncı yüzyıllarda, kuzeyi ile Batı ve Orta Hindistan bölümlerini kapsayan bir imparatorluğa hükmetti. Kendi verdiği adla "kralların kralı" I. Chandragupta, 320-330 arasında hüküm sürdü ve kısmen evlilik yoluyla önemli bir bölgeyi bir araya getirdi. İmparatorluğu kuran, birçok rakip hükümdarı yenip yok eden, diğerlerini de bağımlı kral statüsüne düşürüp yaklaşık 380'e kadar elli yıl boyunca hüküm süren oğlu ve halefi Samudragupta'ydı.

Guptalar astronomi, matematik, felsefe, sanat, mimari ve edebiyatta büyük başarılara öncülük etti. Modern Hinduizmin dinî pratikleri de bu dönemde gelişti. Hanedan, *Şakuntala'nın Tanınması ve Savaş Tanrısının Doğumu* gibi epik şiirleri ve oyunları da dâhil çeşitli eserleri olan beşinci yüzyıl şair ve oyun yazarı Kalidasa'yı da himayesine aldı. İmparatorluk beşinci ve altıncı yüzyıllarda Moğolistan'dan gelen Hunların saldırılarıyla ikiye ayrıldı.

Gupta etkisi Asya boyunca kendini gösterdi ve Endonezya'daki Borobudur Budist tapınak kompleksindeki binaların mimarisine de ilham verdi.

Aryabhata

Beşinci yüzyılda Hint matematikçi ve astronom Büyük Aryabhata'nın eserleri Hint matematiğinde büyük ilerlemeler olmasını sağladı. Aryabhata, Gupta Hanedanı'nın Pataliputra'daki başkentinin yakınlarında yer alan Kusumapura'da çalıştı. Astronomi üzerine hazırladığı kayıp eseri *Aryabhatasiddhanta*'nın İslam dünyası üzerinde çok büyük bir etkisi oldu. Muhtemelen 499 civarında yazılan ve *Aryabhatiya* olarak bilinen ikinci eseri ondalık basamaklı sayma formülünün kullanıldığı günümüze kalan en eski dokümandır. Bu eserinde Aryabhata aynı zamanda cebiri, ikinci dereceden denklemleri, düzlemi, uzay geometrisini ele aldı ve Pi sayısını beş basamağa kadar doğru hesapladı -Pi'nin irrasyonel bir sayı olduğunu bildiğini göstermişti- ve Güneş yılının uzunluğunu 365,3586 olarak ölçtü. Daha sonraki Hint matematikçilerden Brahmagupta (598-665), yaklaşık 628'de *Brahma-sphuta-siddhanta* adlı eserinde basamaklı sayma sisteminde, negatif sayılarda sıfır basamağının kullanımını açıkladı. Müslüman matematikçiler Hint rakam sistemini şimdiki Arap rakamları dediğimiz rakamlara uyarlamışlardır.

Tibet

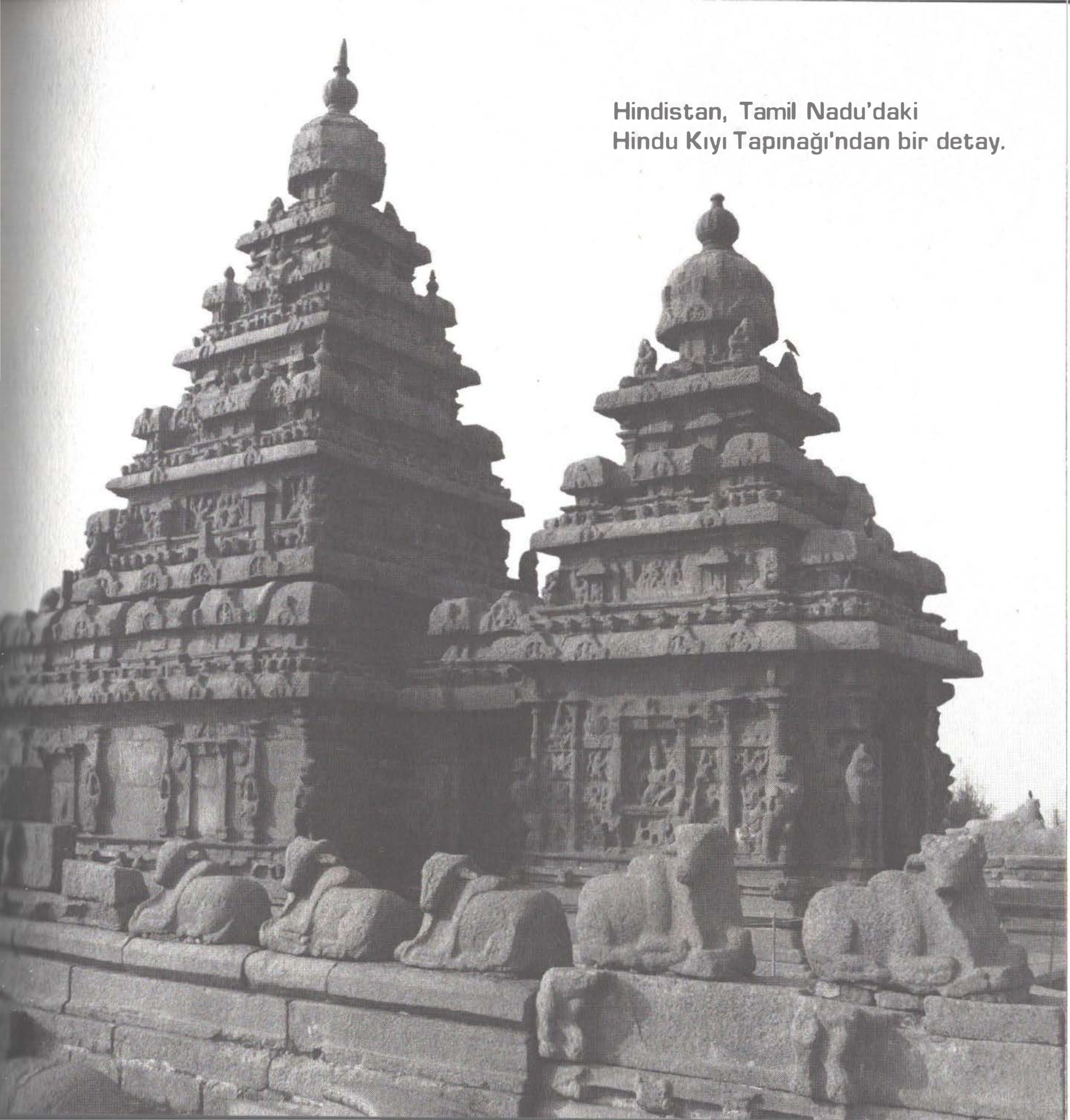
Tibet, yedinci yüzyılda, Nepalli ve Çinli Budist kadınlarla evlenen ve ülkesinde Budizmi resmileştiren Kral Srong-brtsan-sgampo yönetiminde birleştirildi. Kral bunların etkisinde Lhasa'da Jokhang Tapınağı'nı inşa ettirdi (günümüzde Tibet Budizmi için en kutsal yerdir) ve orada Gotama Buda'nın Nepal'e özgü görüntüsünü yaptırdı. Tibet'in yazılı tarihi kendisinin hükümranlığında başlar, çünkü Tibet yazısı onun sarayındaki Hint bir selefi tarafından geliştirilmiştir. Srong-brtsan-sgampo, Nepal ve Çin sınırındaki bölgeleri de katarak babası Gnam-ri-srong-brtsan'ın (570-619) kurduğu imparatorluğu genişletip güçlendirdi ve daha sonra Kuzey Hindistan'ı işgal etti. Bir sonraki yüzyılda Budizm, 755-797 yıllarında hüküm süren Kral Khri-srong-ide-brtsan'ın keşiş Şantaraşita ve Magadha Krallığı'ndan başrahip Nalanda da dâhil Çin ve Hindistan'dan Budistleri davet etmesiyle Tibet'te daha güçlendi. Tibet'teki ilk Budist manastırını kurdu.

Srong-brtsan-sgampo ve eşlerine adanmış heykeller.

Hinduizm

Sekizinci yüzyıla geldiğimizde filozof Şankara, *Advaita Vedanta* denilen yaklaşımı desteklediğinde Hinduizm merkezindeki birçok temel fikir ve uygulama güçlendi. Gupta döneminde tanrı ve tanrıçaların görüntülerine ibadet etmek yaygınlaştı. Avlusu ve ona bitişik tanrının suretini barındıran bir mabet ile evrenin merkezindeki tanrıların evi olduğuna inanılan Meru Dağı'nı sembolize eden merkezî bir kulenin bulunduğu Hindu tapınaklarının tipik tasarımı oluşturuldu. Gupta gücü azalınca Ana Tanrıça'ya çeşitli şekillerde ibadet etmek, özellikle Güney Hindistan'da bir tanrı ya da tanrıçaya kişisel bağlılıkta bulunma (bhakti) gibi yaygın hâle geldi. Bhakti, MÖ beş ila dördüncü yüzyılların kutsal kitabı olan *Svetasvatara Upanişad* kadar geriye gider ve Bhagavad Gita'da (bkz. s. 216) da uygun bulunur ancak bu kişisel tapınmanın hararetli yeni bir duygusal şekliydi. Upanişadlar ve Gita üzerine yorumlar yazan Şankara, evrenin çokluğunun ilahi birliği ya da *brahman*'ı maskeleyen bir illüzyon olduğunu öğretmişti.

Hindistan, Tamil Nadu'daki
Hindu Kıyı Tapınağı'ndan bir detay.

Erlitou Kültürü

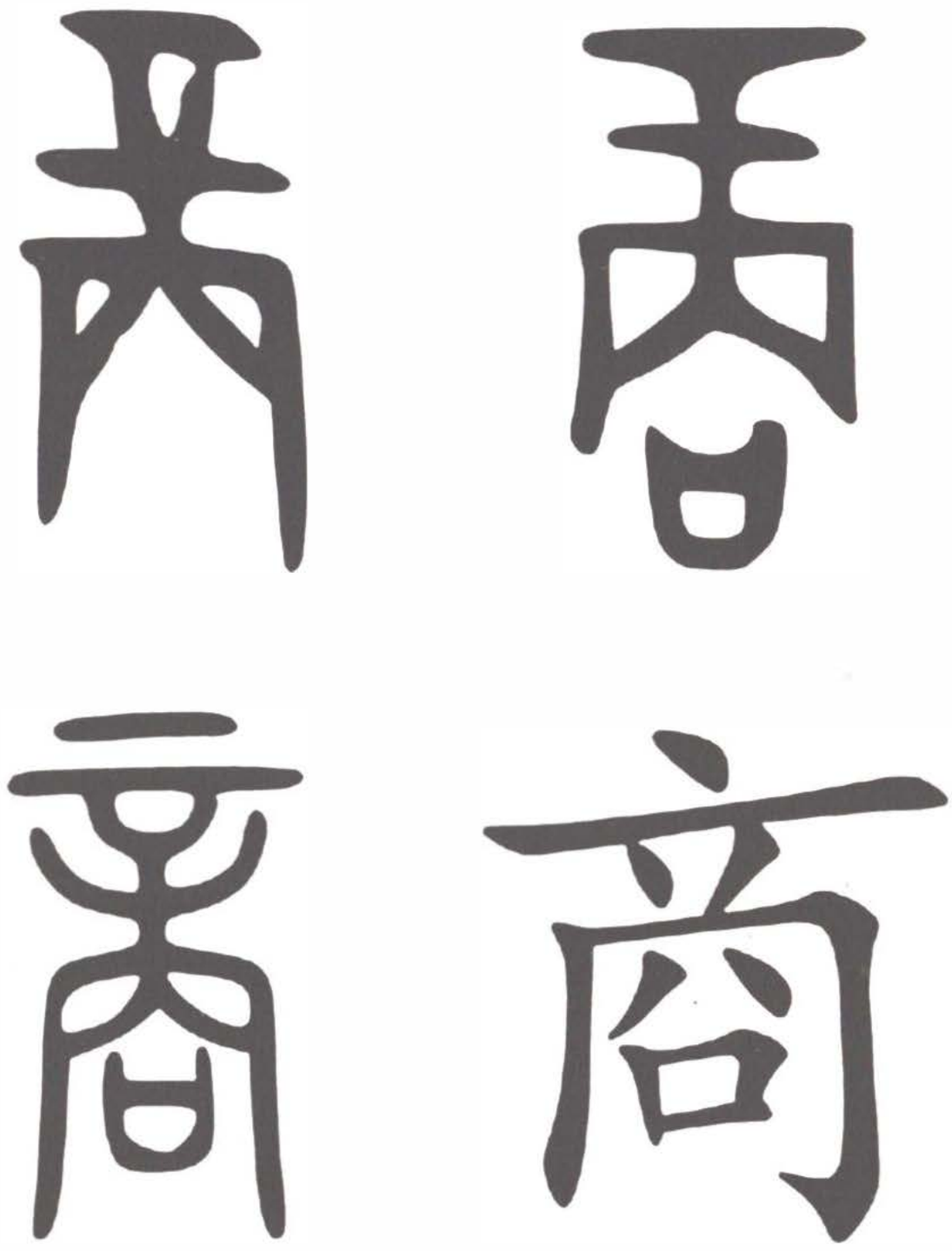
Kuzey Çin'in Sarı Nehir vadisindeki Erlitou'da bulunan şehir kalıntıları, büyük bir Bronz Çağı kent ve çiftçilik kültürünün parçası olan Şia Krallar Hanedanı'nın başkentinin olabilir. Taş döşeli yolları, kraliyet mezarları, bronz dökümhaneleri, çanak-çömlek fırınları, toprak temelleri, saray kalıntıları MÖ 1900-1600 yıllarında zirvesinde olan ve yaklaşık 300 hektarlık bir alanı kapsayan bir şehrin kalıntılarıydı. Erlitou'da en az sekiz saray vardı. Bu gizemli kentin kültürü muhtemelen Çin'deki devlet düzeyinde en eski başkentti. Seçkinlerin definlerinde lake, yeşim taşı ve turkuaz eşyalar ile bronzlar vardı. Erlitou bronzları -Çin'in en eskileridir- şarap içme ritüelleri için yapılmıştır. MÖ ilk bin yıldan Zhou Hanedanı'nın tarihsel kayıtları Şia'yı Çin'in ilk imparatorluk hanedanı olarak gösterir. Bununla birlikte birçok tarihçi Şia Hanedanı'nı bir efsane olarak görürken bir kısmıysa Erlitou kalıntılarının daha sonraki Shang Hanedanı olduğunu düşünür.

Kökenleri bazen Erlitou kültürüne dayandırılan beş mitolojik imparatordan biri İmparator Yao.

Shang Hanedanı

Çin'de yazılı tarih, Bronz Çağı krallıklarından Shang Hanedanlığı ile başlar. Yazıtlar ve kayıtlar kaplumbağa kabuğu ve kemikler üzerine fırça ile yazılmış ya da çizilmiştir. Kalıntılar kralların MÖ 1600-1046 arasında Kuzey Çin Ovası'nda hüküm sürdüğünü gösterir. Daha sonraki Çin tarihi sadece yazının icadı değil, aynı zamanda ayrıntılı ve doğru bir takvim sistemi geliştirmeleri nedeniyle de Shangları bilgeler olarak gördü. Taş çanlar, bambu borular, bronz çanlar ve davulları gibi müzik aletleri ile ince tören bronzları, kehanet kemikleri, sırlı çanak-çömlekler ve gelişkin yeşim taşı oymacılığını geliştirdiler. Kral, Yangtze Nehri'nin kuzeyinde kalan Kuzey Çin'in yaklaşık 100 bin metrekareden fazla bir alanı yerel yöneticiler aracılığıyla yönetti. Bronz silahlar ve tekerlekli savaş arabaları kullanarak savaşan yerleşik savaşçı bir aristokrasi ve çiftçilikle yaşayan köylüler vardı. Bilindiği gibi, Shang'ın kurucusunun Taoculuğun hamisi efsanevi Huangdi'nin ("Sarı İmparator") soyundan gelen İmparator Büyük Tang (MÖ 1600 civarı) olduğu söylenir.

Shang hanedan adı antik "kehanet kemik yazısından" (sol üst) modern Çinceye (sağ alt) kadar değişik biçimlerde tasvir edilmiştir.

Batı Zhou Hanedanı

Zhou, Shang İmparatorluğu'na tabi bir devlet olarak ortaya çıktı ancak MÖ on birinci yüzyılda kendi imparatorluğunu kurmak için ayaklandı. Sekiz yüzyıldan uzun bir süre hüküm sürdü: Hanedanın büyük ölçüde batıda konumlandığı, Wei ve Sarı Nehir vadilerini yönettiği, Batı Zhou olarak bölündüğü bilinen dönem ve merkezini doğuya, Orta Çin'e taşıyan MÖ 771-246 yıllarındaki Doğu Zhou.

İlk Zhou hükümdarı Wu'nun MÖ 1046 civarı Henan'ın merkezindeki Muye Savaşı'nda son Shang hükümdarını yendiği söylenir. Bu başarılı ayaklanma *Tianming* doktrini (Gökyüzünün Buyruğu) kullanılarak meşrulaştırıldı—bir hanedan yozlaştığı zaman, iddialara göre Shang öyle olmuştu, tanrılar yönetme yetkisini yeni bir krallar soyuna devrederdi; bu fikir Çin tarihinde çok önemlidir. Zhou İmparatorluğu; imparatorun topraklarını, arazisini çalıştıran köylülere göz kulak olmak ve onları savunmakla görevli yerel lordlara emanet ettiği feodal devletlere bölündü.

文王

Her ne kadar Shang'a karşı isyana oğlu Wu öncülük etse de Zhou Hanedanı'nın kurucusu Kral Wen olarak kabul edilir.

I Ching

Dünyanın en ünlü Çin kitaplarından biri olan *Yijing* (*I Ching* ya da *Değişimler Kitabı*) aslında Batı Zhoulu büyücüler tarafından kehanet amacıyla kullanılıyordu. Kullanıcılar kehanette bulunmak için 64 heksagramdan (altı satırlı şekiller) birini oluşturan sekiz trigramdan (üç satırlı şekiller) birine çevrilen sayıların çıkması için (orijinalinde civanperçemi bitkisinin saplarıdır) kura çekerler. Rivayete göre Çin'in efsanevi ilk imparatoru Fu Hsi'nin bir kaplumbağanın sırtında keşfettiği trigramların ve heksagramların olayların anlaşılmasını ve kontrol edilmesini sağladığına inanılıyordu ve anlamları bir kılavuzda açıklanmıştı.

I Ching'in temelindeki dünya görüşü gerçekliği ve değişimi yin ve yang'ın etkileşimi (dişi ve eril ilkeler) yoluyla açıklar. Savaşan Devletler döneminde (MÖ beşinci-üçüncü yüzyıllar) buna yorumlar eklendi ve ardından gelen Han Hanedanlığı'nda Çinli filozof Konfüçyüs'ün takipçileri (bkz. s. 240) bu çalışmanın bir kısmını ustalarına atfetti. Kitap *Wujing*'i Konfüçyüsçülüğün "Beş Klasik"inden biri olarak kabul edilir.

"Değişim" anlamına gelen antik Çin karakteri Yi genellikle *I Ching*'i sembolize etmek için kullanılır.

Doğu Zhou Hanedanı

MÖ 711'den itibaren başkentlerini Şensi eyaletinden Orta Çin'deki Sarı Nehir ile Luo Nehri'nin kavuştuğu Luoyi'ye (günümüzde Luoyang) taşıdıkları için Zhou Hanedanı'nın merkezi doğuya ilerledi. Doğu Zhou yılları İlkbahar, Sonbahar -*İlkbahar ve Sonbahar Yıllıkları*'nda, Doğu Zhou Hanedanı'nın erken dönem tarihinin Konfüçyüs tarafından düzenlendiği söylenir- ve rakip devletler Han, Wei ve Zhou'nun üstünlük mücadelesi verdiği MÖ 481-221'deki Savaşan Devletler Dönemi olarak üç döneme ayrılır.

Doğu Zhou demir aletler ve silahlar kullandı. Su kontrolü, sulama düzenleri ve öküzlerin çektiği sabanların kullanılması zirai verimlilik getirdi ve nüfus arttı. Bu sırada yeni yollar ve kanallar ticaretin gelişmesini sağladı. Doğu Zhou, Çin yazısını geliştirdi ve felsefe ile edebiyatta büyük bir gelişim gösterdi. Zanaatkârlar ince ahşap işçiliği, yeşim süs eşyaları, çanak-çömlek ve bronz ürettiler. Sanatçılar ilk kez süsleme için binicilik, avcılık gibi temsilî sahneler kullandılar.

Doğu Zhou döneminden girift bir bronz servis kabı ya da *pu*.

Taoizm

Çin'in felsefi-dinî geleneği Taoizmin temel dokümanlarından biri olan *Tao Te Ching*'in (*Yol ve Erdem Kitabı*) MÖ altıncı yüzyılda, imparatorluk arşivlerinin sorumlusu Lao Tzu (yandaki resim) tarafından yazıldığı söylenir. Tao hayatın ve değişimin akışı olan "Yol"a atıfta bulunur ve *Tao Te Ching* insanların *wu wei*'yi (eylemsizlik) başarmayı amaçlamalarını önerir. Yol'a müdahale etmeyerek olayların doğal seyrine izin verirler. Yol'un gök ve yerden önce var olduğu söylendiği için altında dinî ve mistik anlamlar yatar. Taoizmin bir felsefe ve yaşam biçimi olarak Çin'in üzerinde güçlü bir etkisi olmuştur. Taoistler genellikle yumuşak, çatışmacı olmayan bir tutum benimsemeye yönelir ancak gelenek Tao'ya tapınmayı da içerir. Kitap ancak Han Hanedanlığı zamanında (MÖ 206-MS 220) *Tao Te Ching* oldu, öncesinde *Lao Zi* olarak adlandırılıyordu. Modern tarihçiler Lao Tzu'nun efsanevi bir figür olduğunu ve kitabın birçok yazar tarafından yazıldığını ileri sürer. *Zhuangzi* ve *Liezi* de dâhil diğer önemli Taoist metinler MÖ beşinci yüzyılda ortaya çıkmıştır.

Konfüçyüs

Filozof ve siyaset teorisyeni Konfüçyüs'ün (MÖ 551-470) MÖ altıncı ve beşinci yüzyıldaki toplumsal olarak muhafazakâr öğretileri düzenin, otoriteye itaatin, aile ve atalara derin saygının önemini vurguladı. Bu fikirler iki bin beş yüz yıldan fazla bir süre boyunca Çin'in değerlerini ve sosyal kodunu şekillendirdi. Konfüçyüs görece mütevazı koşullarda doğdu ama kendini öğrenmeye adadı ve Lu eyaletinde adalet bakanlığına yükseldi. Öldüğü sırada üç bin civarında mürit toplamıştı. Konfüçyüs'ün, Konfüçyüsçü geleneğin temelini oluşturan Beş Klasik'ten her birinin bir kısmını yazdığı ya da düzenlediği söylenir. Bunlar erken dönem Çin tarihi üzerine olan *Shujing* (*Tarih Klasiği*), kadim Çin şiirlerini içeren *Shijing* (*Şiir Klasiği*), *Tao Te Ching* (*Yol ve Erdem Kitabı*), MÖ 722-481 tarihlerinde Lu'nun tarihini anlatan *Chunqiu* (*İlkbahar ve Sonbahar Yıllıkları*) ve ritüeller ile eğitim üzerine rehberlik içeren *Liji*'dir (*Ritüeller Kitabı*).

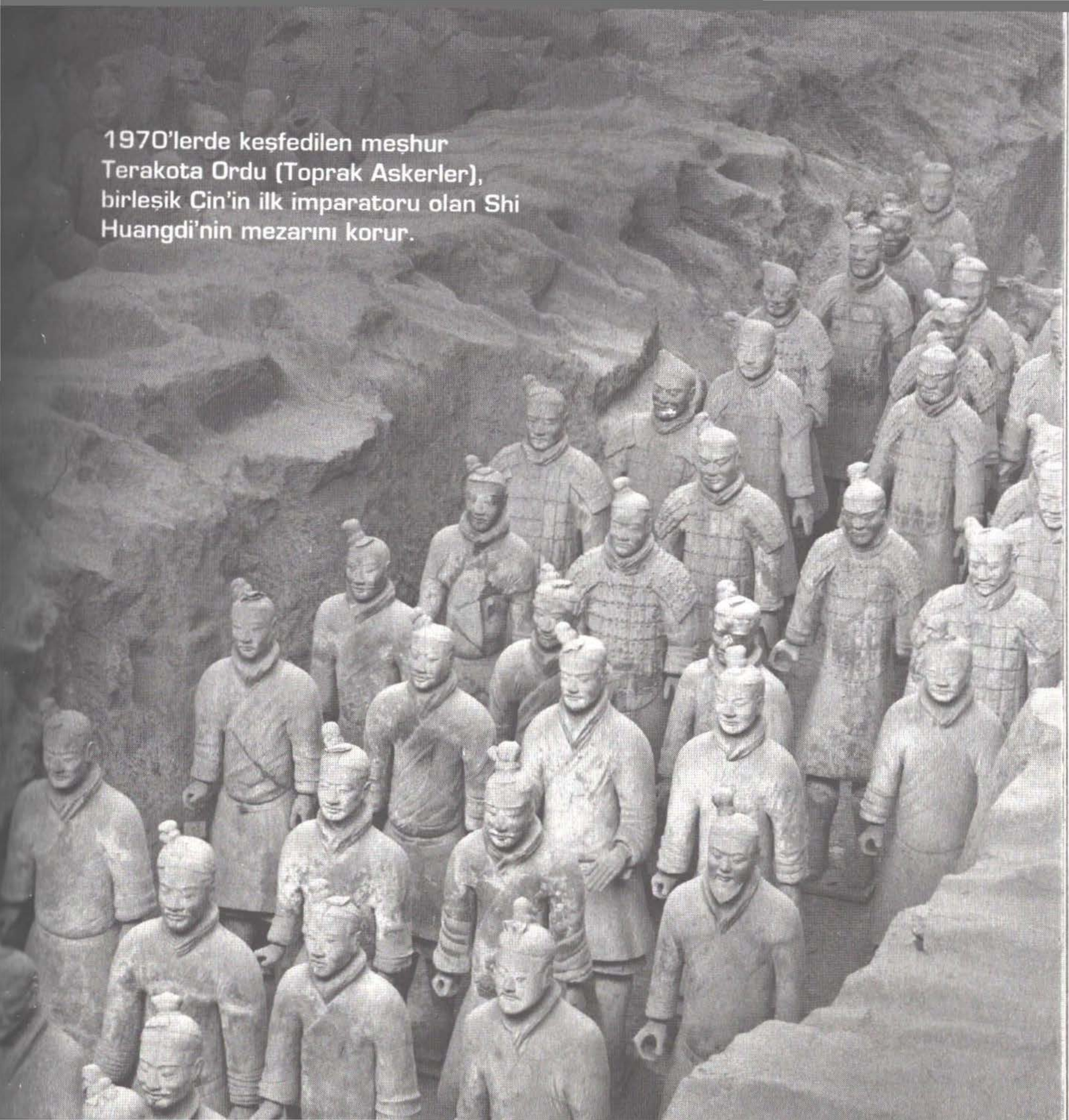
至聖孔子

名丘字仲尼山東
兗州府曲阜縣人

Savaşan Devletler

MÖ 475-221 arasında Zhou Hanedanlığı'nın hüküm sürdüğü son dönem, kadim Çin tarihi *Zhanguoce*'den (*Savaşan Devletlerin Entrikaları*) alınan başlıkla Savaşan Devletler Dönemi olarak bilinir. Sembolik birer liderden farkı olmayan dönemin Zhou kralları yaklaşık yedi devlet arasındaki egemenlik mücadelesini durdurmada yetersizdiler. Bu çatışmadan MÖ 221'de Çin galip geldi ve birleşik bir imparatorluk kurdu.

Bu dönemde ana devletler güçlü bürokrasiler geliştirdi. Piyade yığınlarının konuşlandırılmasıyla savaşlar kazanılıp kaybedildi. Bu aynı zamanda felsefi tartışmaların da yaşandığı bir dönemdi. Mencius (MÖ 371-289 civarı) yöneticilerin destekçilerine karşı yükümlülüklerinin altını çizen ve insanların temel erdemlerini vurgulayan Konfüçyüsçü fikirler geliştirdi. Konfüçyüs'ün kendisinden sonra "ikinci bilge" olarak tanındı. Dönemin diğer bir Konfüçyüsçüsü olan Xun Kuang'ın, kitabı *Xunzi*'de daha karanlık görüşleri vardı; "İnsan doğası iğrençtir," ve "İnsanları kontrol etmek için etik kurallara ve cezalandırıcı kanunlara ihtiyaç vardır," der.

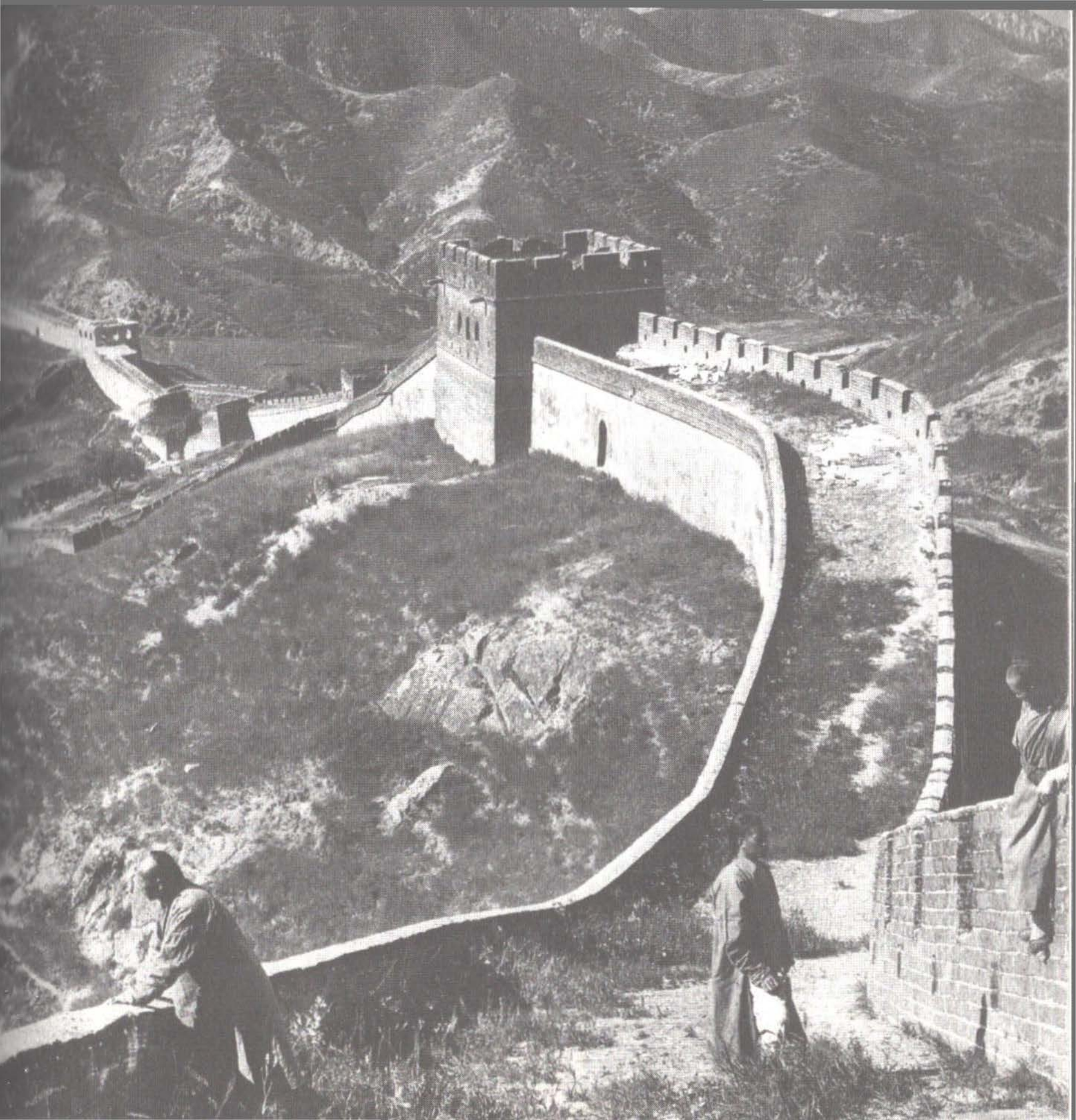

1970'lerde keşfedilen meşhur Terakota Ordu (Toprak Askerler), birleşik Çin'in ilk imparatoru olan Shi Huangdi'nin mezarını korur.

Çin Seddi

Qin Hanedanlığı'nın hükümdarı ve birleşik Çin'in ilk imparatoru Şi Huangdi, MÖ 214'ten sonraki on yıl boyunca imparatorluğunun kuzey sınırı boyunca Çin Seddi'ni inşa ettirdi. Generali Meng Tian'ı duvarın ayrı ayrı krallıklar tarafından yapılmış -bazıları MÖ yedinci yüzyıla tarihlenen- bölümlerinin bağlantılarını denetlemek ve Orta Asya'dan gelen Hiung-nu göçmenlerinin oluşturduğu tehdide karşı bu sınırda garnizon kurmak için gönderdi.

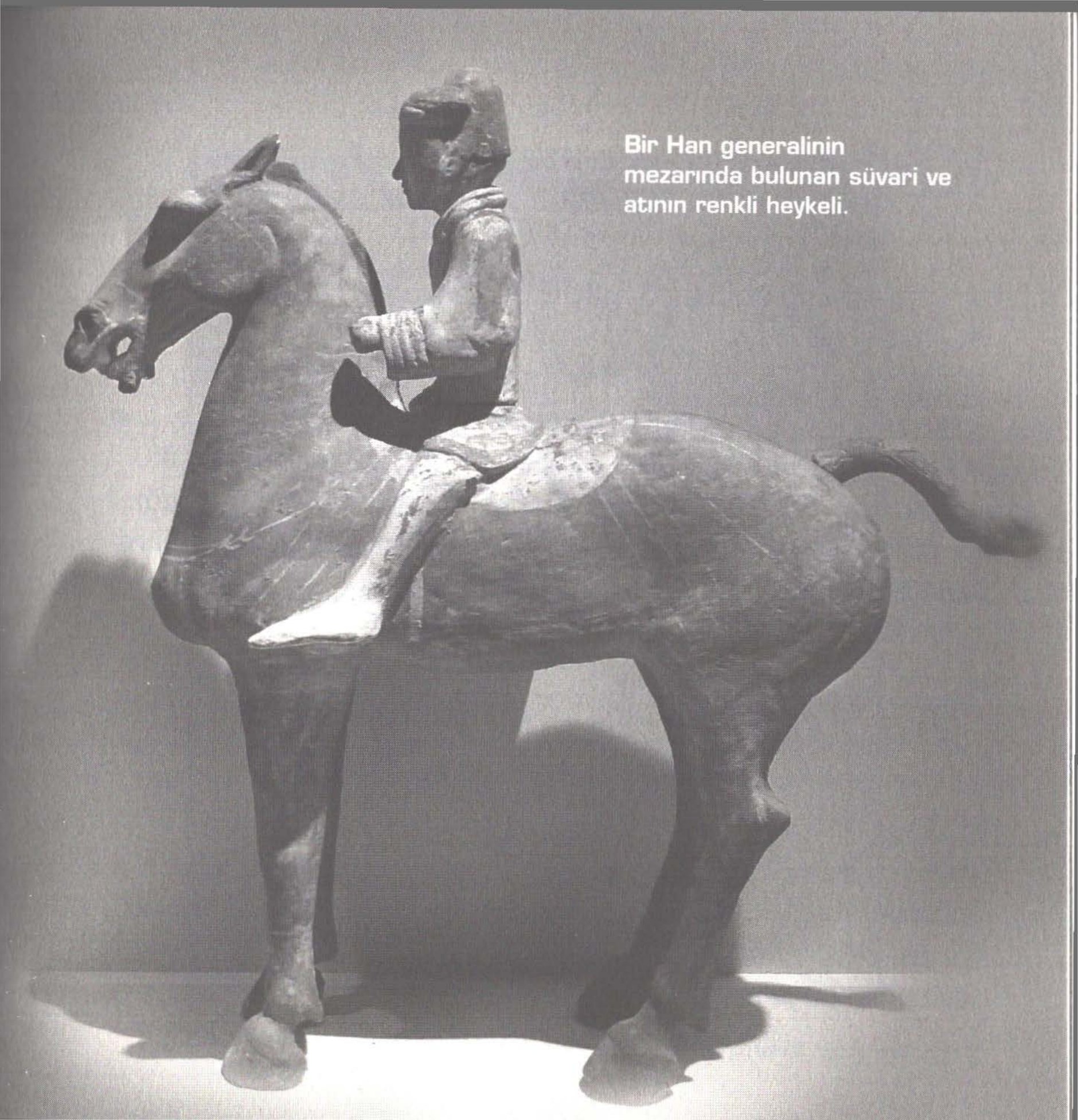
Mümkün olan yerlerde işçi ve asker ordusu yerel malzemeler kullandı. Sonuç olarak ortaya çıkan bariyere *Wanli Changcheng* (10.000 li uzunluğunda duvar) dendi. Her ne kadar iki "li" yaklaşık bir kilometreye karşılık gelse de bu isim bir ölçü olarak düşünülmemişti, daha ziyade buranın olağanüstü uzunluğunu ifade ediyordu. Geleneksel anlatılarda Kuzeydoğu Çin'deki Shanhaiguan'dan 6.700 kilometre boyunca uzandığı söylenir. Orijinalinin büyük bir kısmı bugüne ulaşmamıştır ancak on dördüncü yüzyılda Ming Hanedanı hükümranlığında inşa edilen 8.850 kilometrelik yeni ve daha uzun bir duvar günümüze kalmıştır.

Han Hanedanlığı

MÖ 206'da Han Hanedanlığı'nın kralları kısa ömürlü Qin Hanedanlığı'nın yerini aldı. Konfüçyüs'ün ölçülü olma, görev ve sosyal katılımı vurgulayan öğretilerini benimseyerek yaklaşık dört yüzyıl hüküm sürdüler. Qin'in getirdiği idari yapıları kusursuzlaştırarak imparatorluğu bölgelere ayırdılar, her biri merkezden görevlendirilen memurlarla yönetildi ve rekabetçi giriş sınavları ve liyakate göre terfiye dayanan maaşlı bir kamu hizmeti sistemi kurdular.

Han dönemi genellikle iki zaman dilimine ayrılır: MÖ 206-MS 25 yıllarını kapsayan, başkenti Çang'an olan (Şensi eyaletinde günümüzde Şian) Batı Han ve başkenti Luoyang olan (25-220) Doğu Han. Han döneminde muhteşem ahşap süslemeler, sırlı çanak-çömlek ve altın-gümüş işlemeli ince bronzlarla sanat dalları gelişti. Örtüler, ipek tablolar ve ipek dokumalar genellikle bulutların ve dağların olduğu sahnelerin yanı sıra geometrik desenleri gösteriyordu. Budizm Hindistan'dan Çin'e yayıldı ve şiir, tarih ve felsefe gelişti.

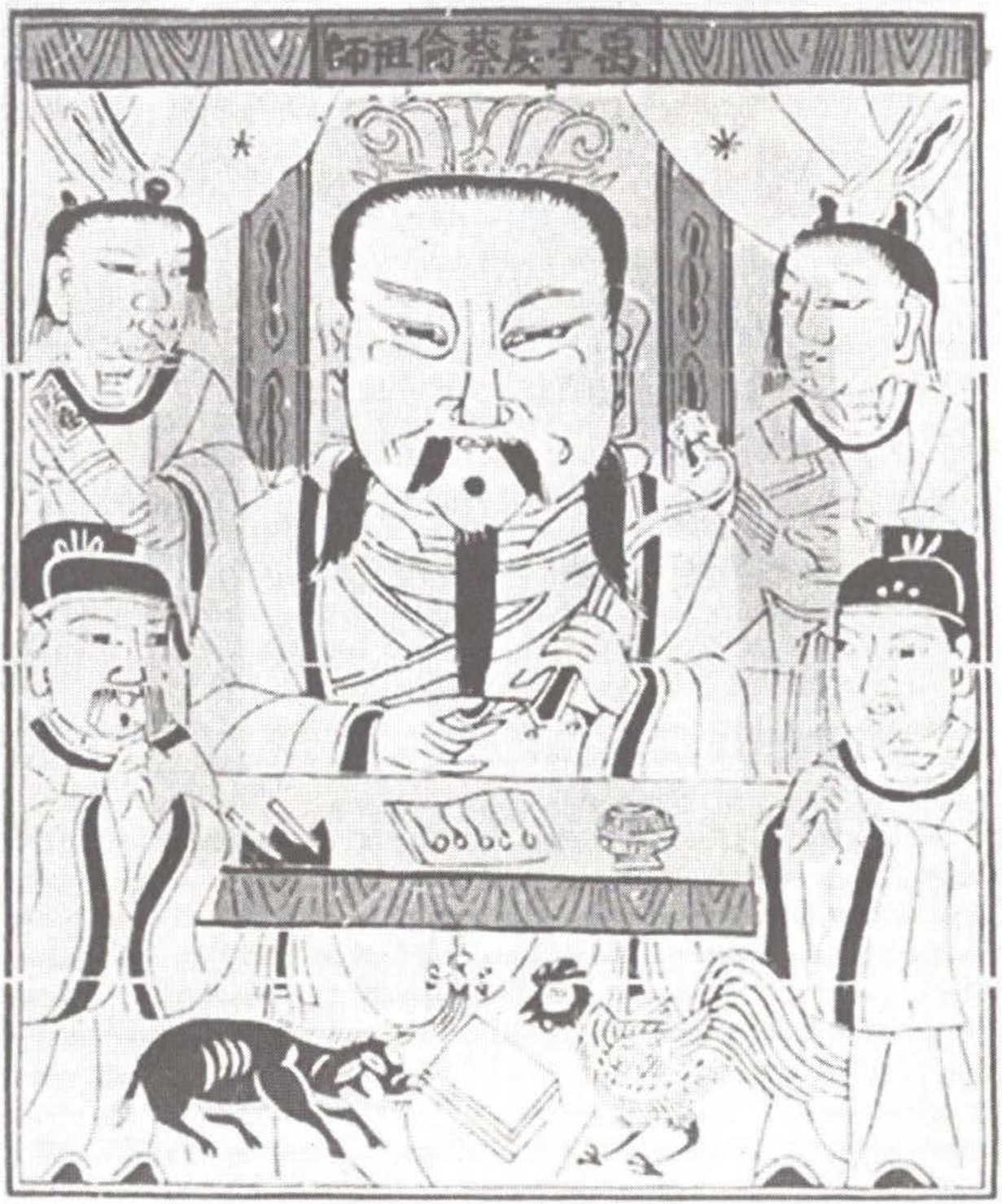

Bir Han generalinin mezarında bulunan süvari ve atının renkli heykeli.

Kâğıt

Geri dönüp bakıldığında Han yılları yönetimin ve kültürel başarının altın yılları olarak görülüyordu. Kâğıt bu dönemdeki birçok icattan yalnızca biriydi (daha öncesinde Çinliler bambu ve ipek üzerine yazı yazıyordu). Geleneksel anlatılar 105'te, Ts'ai Lun adında bir saray çalışanının Doğu Han imparatoru Hedi'ye yeni icadını bildirdiğini söyler. Dut ağacının kabuklarını parçalayıp düz bir tabaka hâlinde döverek o maddeyi yapmıştı. Kâğıt daha sonra kâğıt hamuruna balık, kenevir ve paçavra parçaları eklenerek geliştirildi.

Bununla birlikte arkeolojik kanıtlar kâğıdın 105 yılından yaklaşık iki yüzyıl kadar önce, Çin'de Han imparatorları yönetiminde yapıldığını ileri sürer. Kâğıt yapım bilgisi, Çinliler bir sır olarak sakladıkları için diğer ülkelere çok yavaş yayıldı. İlk önce beşinci yüzyılda Kore'ye, ardından Koreli bir Budist rahip aracılığıyla 610'da Japonya'ya geçti. Tibet bu uygulamayı benimsedi ve kâğıt yedinci yüzyılın ortalarında Hindistan'a yayıldı. Bu süreç on ikinci yüzyıla kadar Avrupa'ya ulaşmadı.

Kâğıt yapımı hamisi Ts'ai Lun'un daha sonraki bir Çing Hanedanı tasviri.

Kore

MS ilk yüzyıllarda Kore Yarımadası'nda kraliyet mirası olarak birbirine rakip üç devlet kuruldu: Koguryo, Silla ve Baekje. En büyüğü olan Koguryo kuzeyde kurulmuştu; Kore'ye ismini veren budur. Kuruluş miti, kabile lideri Chu-mong'un MÖ 37'de Tongge Nehri kıyısında kurduğunu anlatsa da muhtemelen MÖ ikinci yüzyılda ortaya çıkmıştır. Yaklaşık iki yüzyıl sonra Kral Taejo kalıtsal bir monarşi kurdu ve devlet beşinci yüzyılda Kuzey Kore, Mançurya'nın büyük kısmı ve Liaodong Yarımadası'nı kapsayacak şekilde büyük ölçüde genişledi. Merkezî bir bürokrasisi ve stratejik olarak konuşlandırılmış garnizonlarla düzeni sağlayan seçilmiş bir başkanı vardı.

Silla Güneydoğu ve Baekje Güneybatı Kore'yi işgal etti; Silla, Baekje topraklarını işgal edene kadar ikisi Koguryo'ya karşı müttefik oldular. Silla yedinci yüzyılda Çinli Tang Hanedanı ile ittifak kurdu ve Koguryo'yu yenerek Kore Yarımadası'nı 668'den 935'e kadar hüküm süren ve Birleşik Silla Hanedanlığı'nın altında topladı.

Erken dönem bir Kore Budist tapınağından taştan kutsal emanetler kutusu.

Yamato Japonya

Şu anki Japon imparatoru Akihito'nun Yamato Hanedanlığı, bir grup rakip klan arasında galip gelerek Yamato Ovası'nda kurulduğu ilk yüzyıllardan beri ülkeyi yönetiyor. Erken dönem Yamato yönetimi birleşik Japonya'nın başlangıcını gösterir. Başlangıç için geleneksel tarih 250 civarıdır ancak bu, modern tarihçiler arasında bir tartışma konusudur ve bazıları yaklaşık bir yüzyıl sonrasına tarihlendirir. Yamato devletinin Çin ve Kore Yarımadası'ndaki krallıklarla diplomatik teması vardı, hatta Güneydoğu Kore'deki Baekje Krallığı ile savaşmak için bir ordu göndermişti. İdeografik yazı, Konfüçyüsçü fikirler ve sulama uzmanlığı dâhil olmak üzere Çin kültürünün unsurları Japonya'ya geldi. İlk Yamato dönemi, imparatorlar için inşa edilen büyük mezarlar nedeniyle aynı zamanda Kofun ya da Tomb dönemi olarak da bilinir. Erken dönem Yamato'nun zirvesinde inşa edilen böyle bir mezar 420 metre uzunluğundaydı ve zırh, demir kılıçlar gibi askerî adaklar da içeriyordu.

Bu geç Yamato dönemi heykel figürler pagodayı süslemek için kullanılırdı.

Çay

Üçüncü yüzyılda Güney Çin'de çay içilmeye başladı. Hekim Hua Tuo, 220 tarihli tıbbi metni *Shin Lun*'da çay içmenin düşünmeyi geliştirdiğini belirtti. Bu kadim bir gelenekti: Yazılı kayıtlar Çinlilerin MÖ onuncu yüzyıl gibi erken bir tarihte bile çay içtiğini gösterir. Çin geleneği, MÖ yirmi sekizinci yüzyılda, efsanevi imparator Shennong'un bazı çay yapraklarının süzülerek sıcak suyuna düşmesiyle çayı keşfettiğine inanır. Birçok tarihçi erken dönem kullanımlarının yalnızca tıbbi olduğuna ve sosyal çay içmenin daha sonra geldiğine inanır.

Sekizinci yüzyılda Çinli yazar Lu Yu, çay içme üzerine bilinen en eski metin olan *Chajing*'i yazdı. Ona göre çay, evrenin birliğinin ve uyumunun sembolüydü. Çalışma çay içmenin tarihini ele alır ve çay demlemenin en iyi yolu üzerine rehberlik sunar. Çay içme geleneğini altıncı yüzyılda Budist rahipler Japonya'ya götürmüştür. Japon çay ritüelleri dokuzuncu yüzyılda oluşmuştur.

Budizmin Yayılması

Muhtemelen Han imparatorları döneminde Hindistan'dan Çin'e yayılan Budizm, ilk yüzyıllarda Çin'de etkili bir güçtü. Rivayete göre Han imparatoru Mingdi rüyalarında Buda'yı gördü ve Budist yazmalar için Hindistan'a birilerini gönderdi. Başka bir efsaneye göre ise *Tao Te Ching*'in yazarı ve Taoizmin kurucusu Lao Tzu, Hindistan'da Buda olarak yeniden doğdu. Hiç kuşkusuz Çin'deki erken dönem Budist öğretilerinin Taoistler için anlaşılabilir olmasını sağlayan büyülü ve olağanüstü yanları vardı. Buda ve Lao Tzu'nun heykellerinin yan yana görülmesi alışılmadık bir durum değildi. Sui Hanedanlığı döneminde (581-618) Budizm, Çin'in devlet dini oldu ve 618 itibariyle Tang Hanedanlığı döneminde altın çağını yaşadı. Ancak 845'te Tang imparatoru Wuzong, kırk bin mabedin ve dört bin tapınağın yıkıldığı korkunç bir zulüm başlattı. Budizm Çin'den diğer ülkelere yayıldı. 370'te devlet dini olduğu Kore'ye, altıncı yüzyılda Japonya'ya uzandı ve burada da sekizinci yüzyılda Nara döneminde devlet dini olarak tanındı.

Kuzeybatı Çin'deki "Bin Buda Mağaraları"ndan farklı etnik çeşitlilikteki Budist rahipleri tasvir eden bir fresk.

İmparator Wu

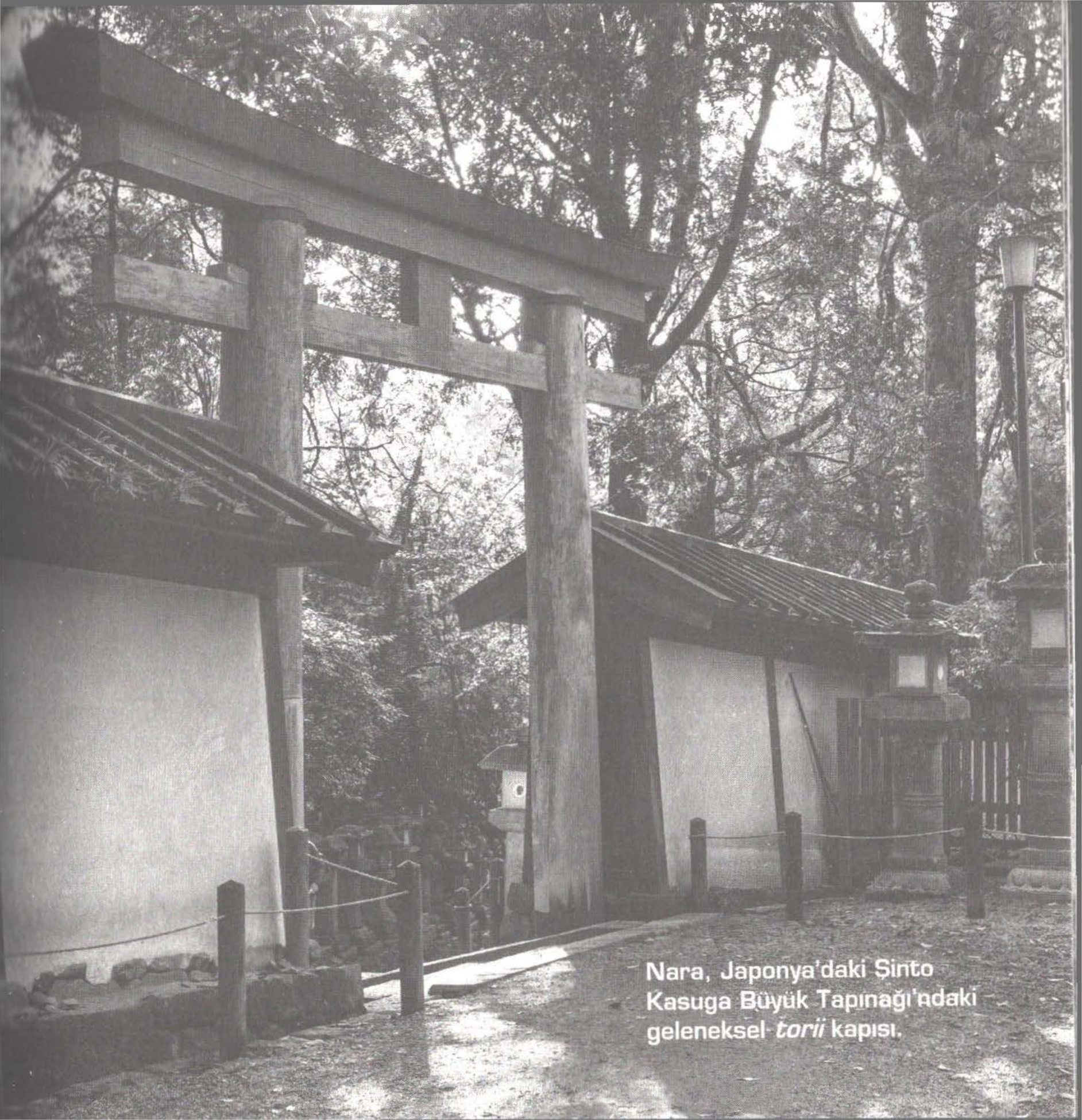
İmparator Yu ya da Wu (363-422) Güney Çin'de Liu Yu Song Hanedanlığı'nı kurdu. 420'den 479'a kadar Kuzey ve Güney Hanedanları sırasında hüküm sürdü; bu hem iç savaş zamanı hem de Budizm ile Taoizmin etkisinin arttığı ve sanat ile kültürün damgasını vurduğu bir dönemdir. Üçüncü yüzyılın başlarındaki Han'ın çöküşünü bir hengâme izledi. Güney, Üç Krallık'tan (220-280) Xi Jin'e (265-317), daha sonra Dong Jin'e (317-420) gücün değişimini gördü. Kuzey'de On Altı Krallıklar (303-439) Türk, Tibetli ve Moğol muhacirler tarafından yönetildi. Liu Yu, On Altı Krallıklar döneminde Çin'e kaybedilen toprakları geri kazanan ve Dong Jin'e karşı bir isyan başlatan parlak bir generaldi. İktidarı en büyük oğluna bırakmadan önce yalnızca iki yıl hüküm sürdü. Üçüncü Liu Yu hükümdarı İmparator Wen (425-453 yıllarında hüküm sürdü) görece sakin, varlıklı ve altın çağ olarak hatırlanan bir dönemi yönetti. Birçok Liu Yu yöneticisi zalimdi. Ming (465-472 yıllarında hüküm sürdü) neredeyse bütün erkek kardeşlerini ve yeğenlerini öldürttü, böylelikle imparatorluğunu güçsüz düşürüp çöküşünü hızlandırdı. Çin bir daha tekrar Sui Hanedanlığı döneminde birleşecekti (581-618).

Şinto

Japon yerli dini Şinto (mistik ya da ilahi güçler anlamına gelen *kami*'nin yolu) altıncı yüzyılda Çin'den Japonya'ya yayılan Budizmden ayırt edilmesi için adlandırıldı. Şinto, kurucusu ya da kutsal kitabı, hatta belirli kuralları olmayan eski bir gelenektir. Yerlerin ve klanların koruyucu tanrıları *ujigami*'ye tapınmaya ve onu onurlandırmaya dayanır.

Sayısız tanrı olduğu söylenir—*kami*'nin sayısı sayılamazdı. Mabetler bireysel *kami*'ler için birer ev ve adakları kabul edip duaları duyacakları yer olarak düzenlendi. Törenler iyi bir hasat için ilkbahar ve sonbahardaki adakları da içeriyordu. Yedinci yüzyılda Şinto, Yamato imparatoru ve onun ailesinin *kami*'sine odaklanan bir devlet kültü olarak gelişti. Güneş tanrıçası Ameratsu'yu *kami*'ler arasında ilk sıraya yerleştirdiler ve onun adına hüküm sürdüler. Efsanevi ilk imparator Jimmu yoluyla onun soyundan geldiği söylenir. Şinto ritüellerine saygı göstermek Japonlar için bir vatanseverlik göstergesidir.

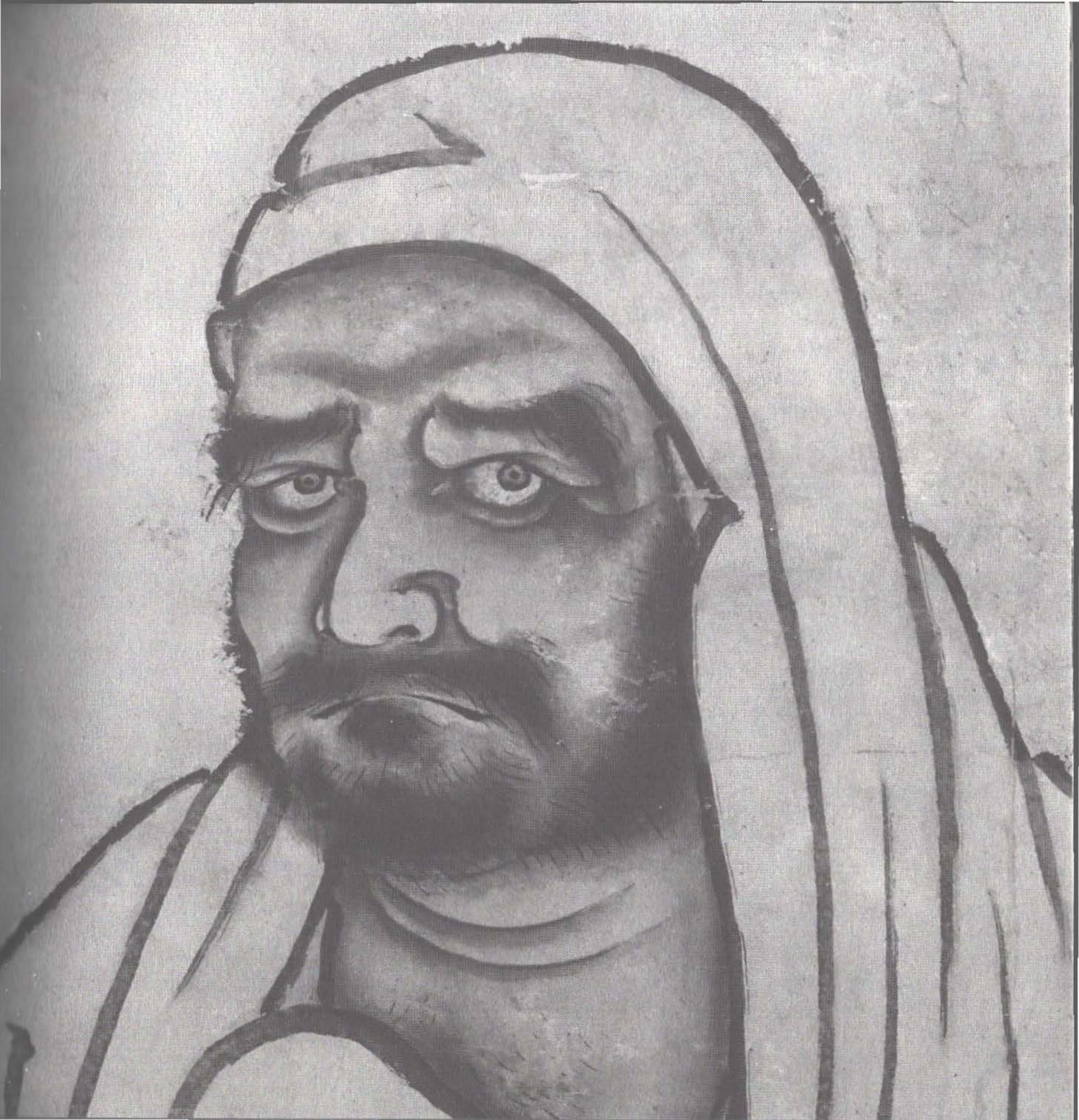

Nara, Japonya'daki Şinto Kasuga Büyük Tapınağı'ndaki geleneksel *torii* kapısı.

Zen Budizmi

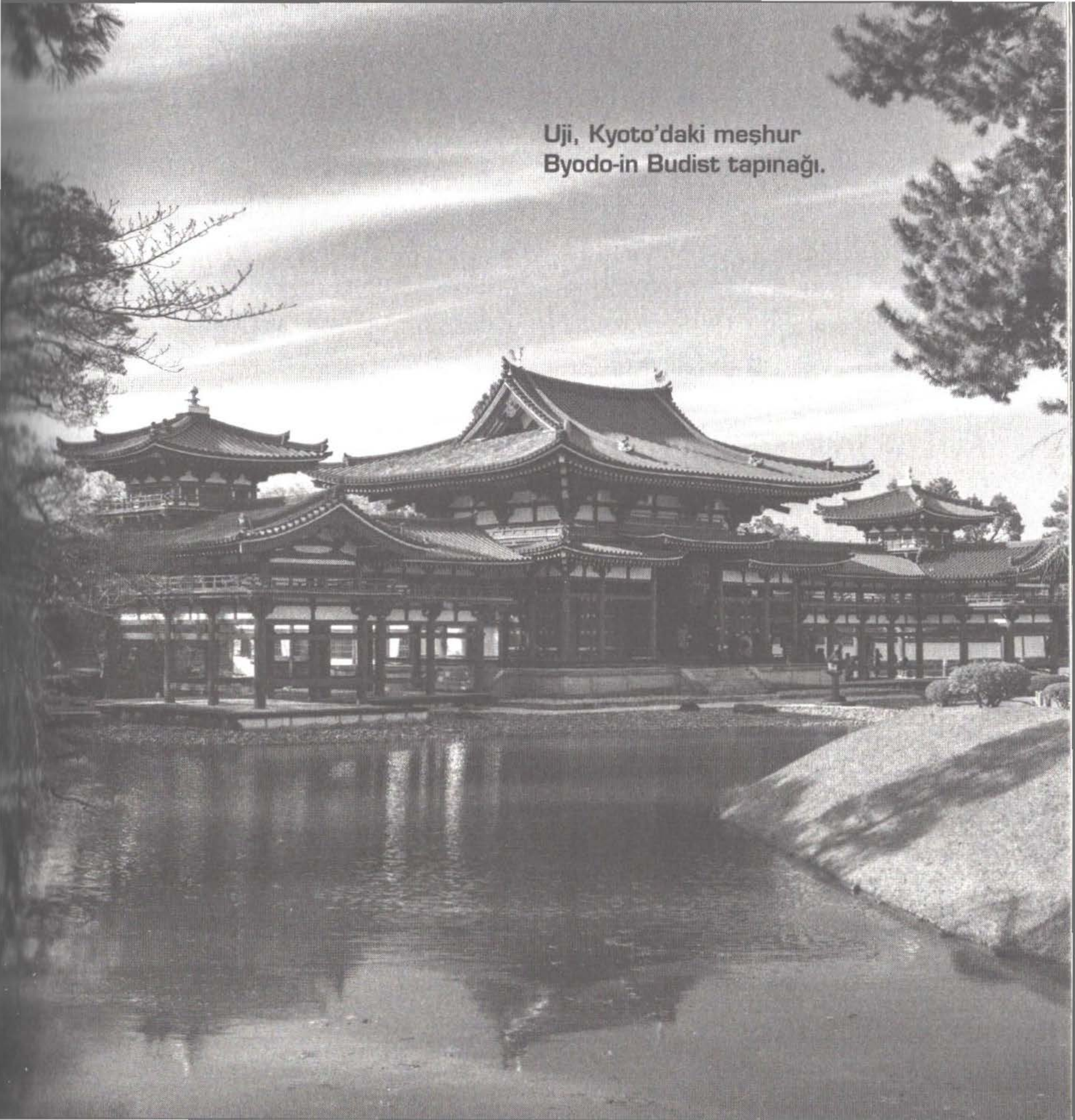
Sanskritçe *dhyana* (ya da meditasyona dayanan kökleriyle kendini kontrol etmek), meditasyon ve spiritüel sezginin; ritüel, doktrin ve sutralar üzerinde çalışmanın önemini belirtir. Bu Budizm ekolü, herkesin bir Zen ustasının rehberliğinde uyanışı ya da aydınlanmayı başarabileceğini vurgular. Sekizinci yüzyıl Çin'inde, sarayında Zen öğretmenleri görevlendiren Zhou Hanedanı imparatoriçesi Wuhou döneminde öne çıkmıştır.

Rivayete göre Zen ya da Chan, MÖ altıncı yüzyılda efsanevi keşiş Bodhidharma (yan sayfada) tarafından kurulmuştur. Zen adı aslında Çince *Chan* kelimesinin Japonca telaffuzundan gelir. Onuncu ila on üçüncü yüzyıllarda Song imparatorları altındaki devlet manastırlarında Budizmin ana kolu hâline geldi ve daha sonra Kore, Japonya ve Vietnam'a yayıldı. Song döneminde Mazu, Daoyi, Linji Yixuan gibi sekiz ve dokuzuncu yüzyıl Zen ustalarının sözleri ve öğretilerinin derlemeleri yorumlarıyla bir araya getirildi.

Kyoto ve Japonya'nın Altın Çağı

"Barışın ve Huzurun Başkenti" anlamına gelen Heian-kyo (Kyoto) 794 yılında Japonya'nın başkenti olarak kuruldu ve Heian dönemine (794-1185) adını verdi. İmparator Kamnu (737-806 yıllarında hüküm sürdü) Çin Tang Hanedanlığı'nın başkenti Çang'an'ın (günümüzde Şian) planına dayanan yeni şehrin inşasını yönetti. Dönemin Yamato imparatorları göstermelik birer yöneticiydi. Tahtın ardındaki gerçek güç Fujiwara klanının ellerindeydi. Japon dili ve edebiyatının ve Japon tarzı resimlerin çok büyük bir gelişme gösterdiği kültürel altın çağ idi. Klasik kitaplar Heain saray mensubu iki kadını da içerir: Murasaki Şikibu'nun yazdığı ve bazen dünyanın ilk romanı olarak da tanımlanan *Genji Monogatari / Genji'nin Hikâyesi* (1021 civarı) ve Sei Şonagon'un yazdığı *Makura No Sōşi / Yastıkname*. Saray yaşamının ve tapınakların resimleri olan *Yamato-e*, Japon sanat tarihinde çok derin bir etkiye sahipti. Uji'deki, onuncu-on birinci yüzyıl Budist tapınağı Byodo-in, Heian mimarlarının ulaştıkları seviyeye bir örnektir. 2,7 metre yüksekliğinde, altın kaplı Amida Buda, bu dönemde popüler olan Saf Toprak Budizminin simgesi olan Amitabha'nın heykelidir.

Uji, Kyoto'daki meşhur
Byodo-in Budist tapınağı.

Fenikeliler

Şu an Lübnan olan bölgede yerleşik Fenikeliler, en erken MÖ 1500'den beri denizci, tacir ve Akdeniz bölgesinin büyük kısmının sömürgecisiydi. Kendilerine Kenani diyorlardı ve İncil'in Kenanlılarıydılar. Tire, Sidon ve Beyrut kentlerini inşa ettiler ve Kıbrıs'ta koloniler kurdular. MÖ dokuzuncu yüzyılda Kuzey Afrika gücü ve Pön Savaşları'nda (MÖ 264-146) Antik Roma'nın inatçı rakibi Kartaca'yı kurdular.

MÖ 1500 gibi erken bir tarihte Fenikelilerin kendi yazıları vardı; daha sonra Yunanlar tarafından kullanılmaya başladı ve modern Latin alfabesinin atasıdır. Çeşitli zamanlarda Antik Mısır ve Asurlulara tabiydiler ve MÖ 539 itibariyle Pers İmparatorluğu'nun bir parçası oldular. Çam ve sedir ağacı, şarap, fildişi, ahşap oymacılığı ve metal işleri ile kumaş ihraç ettiler. Tire'den gelen keten meşhur "Tiran" moru ya da imparatorluk moru denen renge boyandı. Fenikeliler aynı zamanda cam işleriyle tanınırlar; cam üfleme tekniklerinin ilk kez 100 senesi civarında Fenike'de geliştirildiği anlaşılmaktadır.

Lübnan'ın Sidon kentinde bulunan Fenikeli bir kadın tabutu.

Mitanni

Mitanniler Kuzey Mezopotamya'da, MÖ 1500 itibariyle yaklaşık yüz kırk yıl süren bir imparatorluk kurdular. Harappa medeniyetinin (bkz. s. 198) nihai fatihlerini getiren Hint-Avrupa göçünün bir parçasıydılar ancak durup Kuzey Mezopotamya'ya yerleştiler. İmparatorlukları İran'daki Zagros Dağları'ndan Akdeniz'e kadar uzanıyor ve Güneydoğu Türkiye ile Suriye'deki Habur Çayı'na dayanıyordu. Başkent Wasukkani muhtemelen buradaydı ancak henüz izleri bulunamamıştır. Asurlularla (bkz. s. 40) ve Antik Mısır'la mücadele ettiler. MÖ 1500-1400'de hükümdarları Saustatar (hükümranlığı MÖ 1500-1450) Asur başkenti Asur'u ele geçirdi ve kraliyet sarayını yağmaladı. MÖ on dördüncü yüzyılda Mitanni, Mısır ile Kral Sutturna'nın kızı ve Firavun III. Amenhotep'in evlendiği -bu olay Amarna Mektupları'nda da kayda geçirilmiştir- anlaşma yaptı. Hititler (bkz. s. 46) Mitanni kralı Tushratta'nın hükümdarlığı sırasında Wasukkani'yi yağmaladı ve daha sonra Asurlu hükümdarlar Adad-nirari ile I. Şalmaneser bu saldırıyı tekrarladı. Mitanni toprakları Asur İmparatorluğu'nun bir parçası hâline geldi.

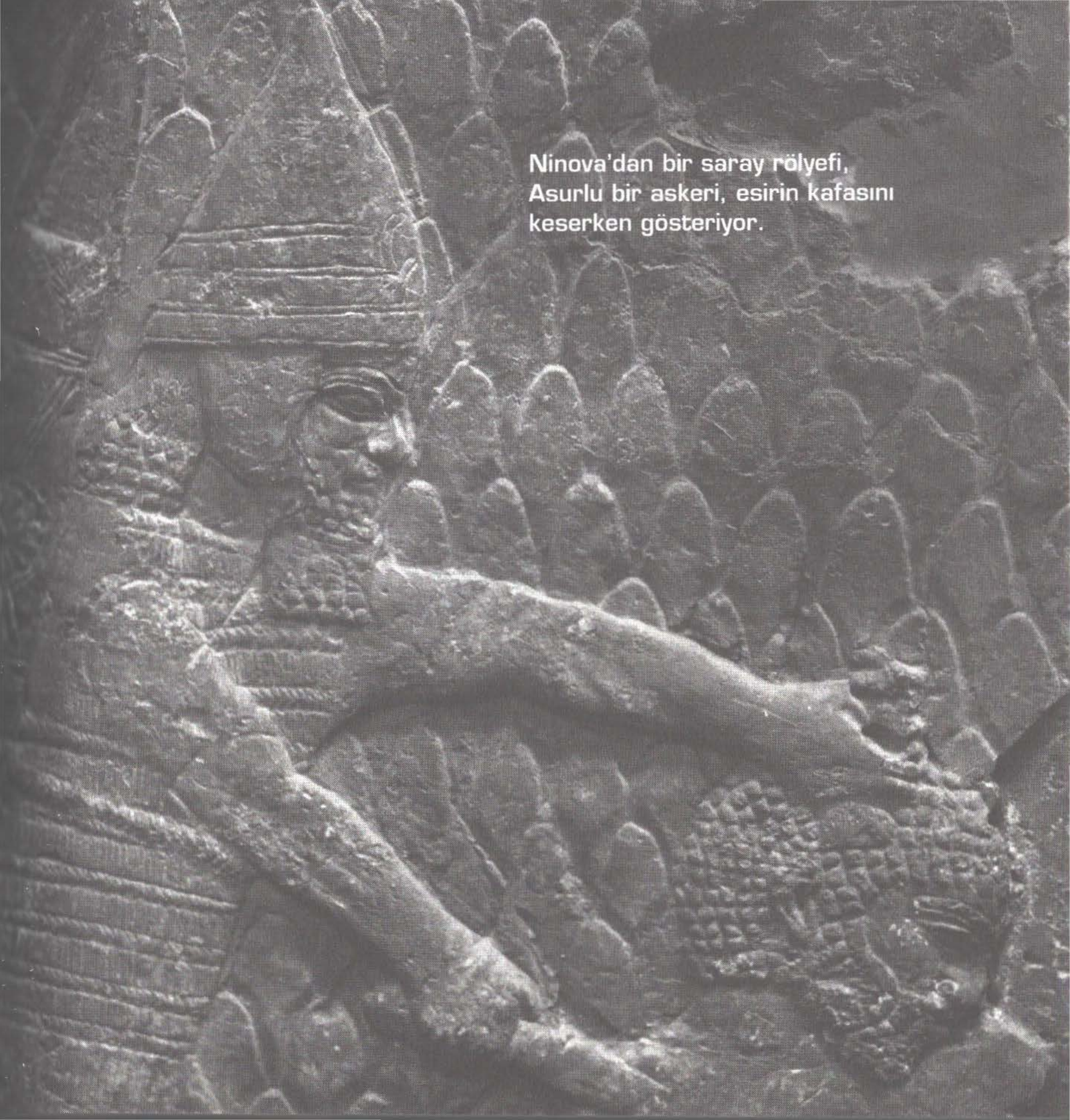

Bir Mitanni silindir mühründen alınan bu görüntü, boğalar ve aslanların üstlendiği çeşitli tanrıları gösterir.

I. Şalmaneser

I. Şalmaneser, 1263-1234 civarındaki yaklaşık otuz yıllık hükümdarlığı sırasında Asur gücünü çok büyük ölçüde artırdı. Asur başkenti Asur'da bulunan yıllıkları saltanatının ilk yılında sekiz ülkeyi fethettiğini bildirir. Dahası Arinnu kalesini yıktı ve zaferinin sembolü olarak tozlarını evine taşıdı.

Mitannili Shattuara, Hititlerle ittifak kurup Asur gücüne meydan okuyunca Şalmaneser onların birleşik güçlerini tamamen ezip geçti ve Mitanni Krallığı'nı Asur Krallığı'na katmadan önce Mitanni başkenti Wassukkani'yi yağmaladı. On dört binden fazla savaş esirinin bir gözünü kör etmekle övündü. Gerçekten de Şalmaneser, esirleri katletmek yerine başka yerlere süren ilk Asur yöneticilerinden biriydi. Aynı zamanda büyük bir inşaatçıydı. Asur'da bir tapınağı restore etti ve bir saray inşa ettirdi. Ayrıca Ninova'da da (günümüz Irak, Musul) yapılar inşa etti ve Kalakh (günümüz Nimrud, Irak) şehrini kurdu.

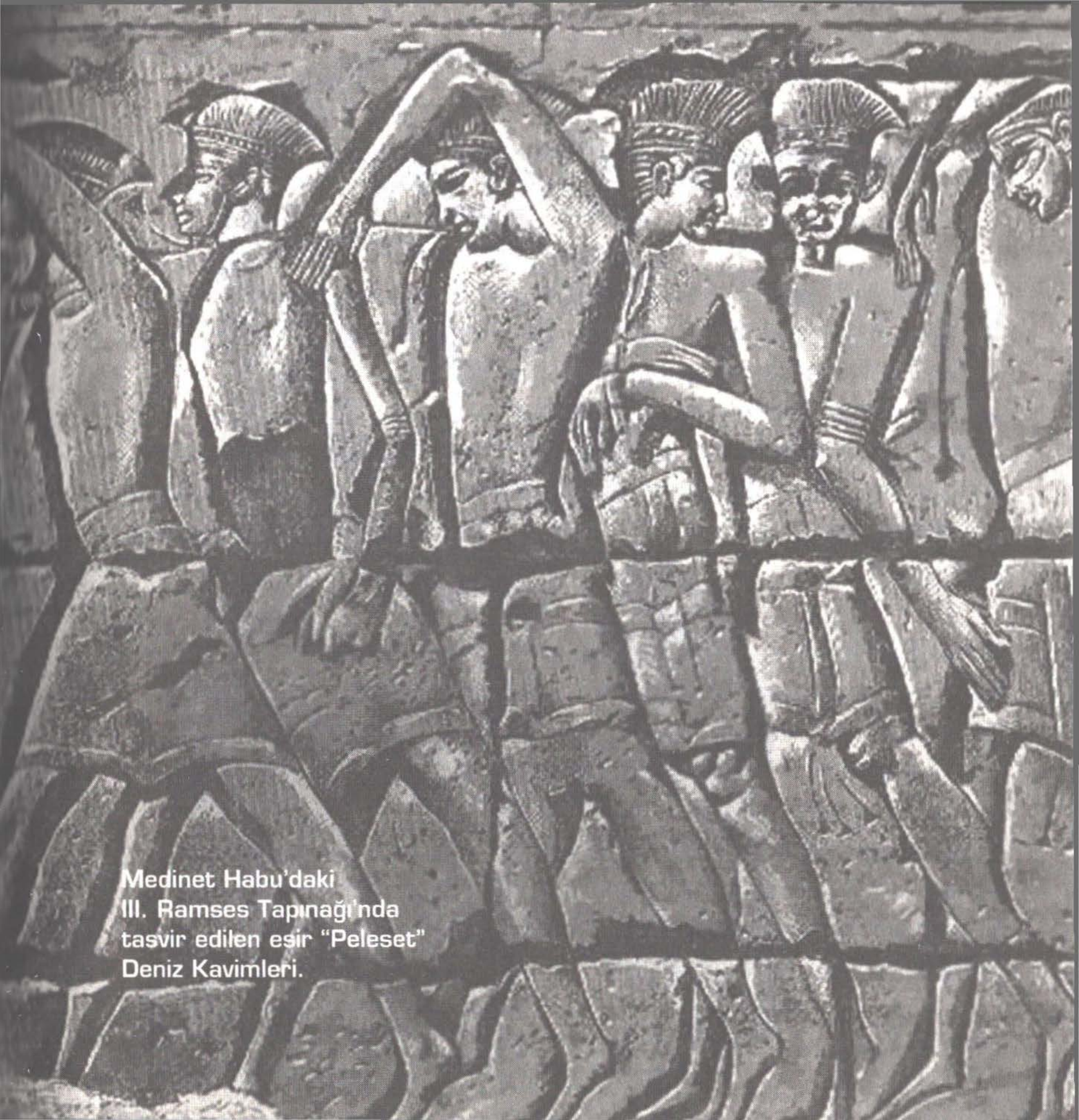

Ninova'dan bir saray rölyefi,
Asurlu bir askeri, esirin kafasını
keserken gösteriyor.

Deniz Kavimleri

İstilacılar yaklaşık MÖ 1200'de, Bronz Çağı'nın sonlarında Doğu Akdeniz ve Antik Mısır'a saldırmak için deniz yoluyla geldiler. Akdeniz bölgesini terörize ederek Anadolu, Suriye, Fenike ve Kıbrıs'ın yanı sıra Mısır'ı da işgal ettiler. Hititleri ortadan kaldırmakla tanınırlar, diğer yandan Antik Mısırlıların kayıtları Firavun Merneptah (MÖ 1273-1203) ve III. Ramses'in (MÖ 1198-1166) saltanatlarında Deniz Kavimleri'ne karşı yapılan savaşlardan bahseder. III. Ramses hem Filistin hem de Nil Deltası'ndaki işgalcileri yenmesiyle meşhurdur.

On dokuzuncu yüzyıl tarihçileri bu istilacı göçmenlere "Deniz Kavimleri" diyen ilk kişilerdi. MÖ altıncı yüzyılda Etrüsklerin ataları olup Tyrsenoi olarak bilinen Miken Yunanları ya da Anadolu korsanları oldukları sanılıyor. Diğer teoriler ise Deniz Kavimleri'nin daha sonra, klasik dönemde Anadolu'da bir bölge olan Likya'ya da adını veren ve Luka olarak bilinen Anadolulu bir grup ya da Sicilyalılar veya Girit'ten gelip Filistin'e yerleşen Filistin halkı olduğunu ileri sürer.

Medinet Habu'daki
III. Ramses Tapınağı'nda
tasvir edilen esir "Peleset"
Deniz Kavimleri.

Asur İmparatorluğu

I. Tiglath-Pileser (1114-1076) döneminde Asur İmparatorluğu Batı Asya'nın lider gücü oldu. Selefleri I. Ashur'dan ve Ashur-resh-ishi, bir düşüş döneminden sonra Asur'u inşa etmişti ancak Tiglath-Pileser'in başarıları onlarınkini gölgede bıraktı. Hükümdarlığının ilk yıllarında Yukarı Fırat'taki Kummuh'ta (Frigya'dan, Batı-Orta Anadolu) yirmi bin Muşki'den oluşan işgalci bir orduyu yendi ve Doğu Anadolu'da, Van Gölü yakınındaki Nairi'ye galip geldi.

Kuzey Suriye'nin yarı göçebe kabileleri Aramileri yenerek Akdeniz kıyılarına kadar ilerledi ve Fenike ticaret merkezlerini kendine haraç ödemeye zorladı. 1100'den sonra Kuzey Babil'i mağlup edip başkentini yağmaladı ancak kralı Marduk-nadin-ahne'yi nihai bir yenilgiye uğratamadı. Tiglath-Pileser, kâtiplerinin eğitiminde reform yaparak imparatorluğunun idari yapısını geliştirdi ve ayrıca tarım ile meyve üretimini artırdı. Kazandığı topraklar ölümünden sonra uzun süre varlığını sürdüremedi ve 1032 civarı imparatorluğu tamamen düştü.

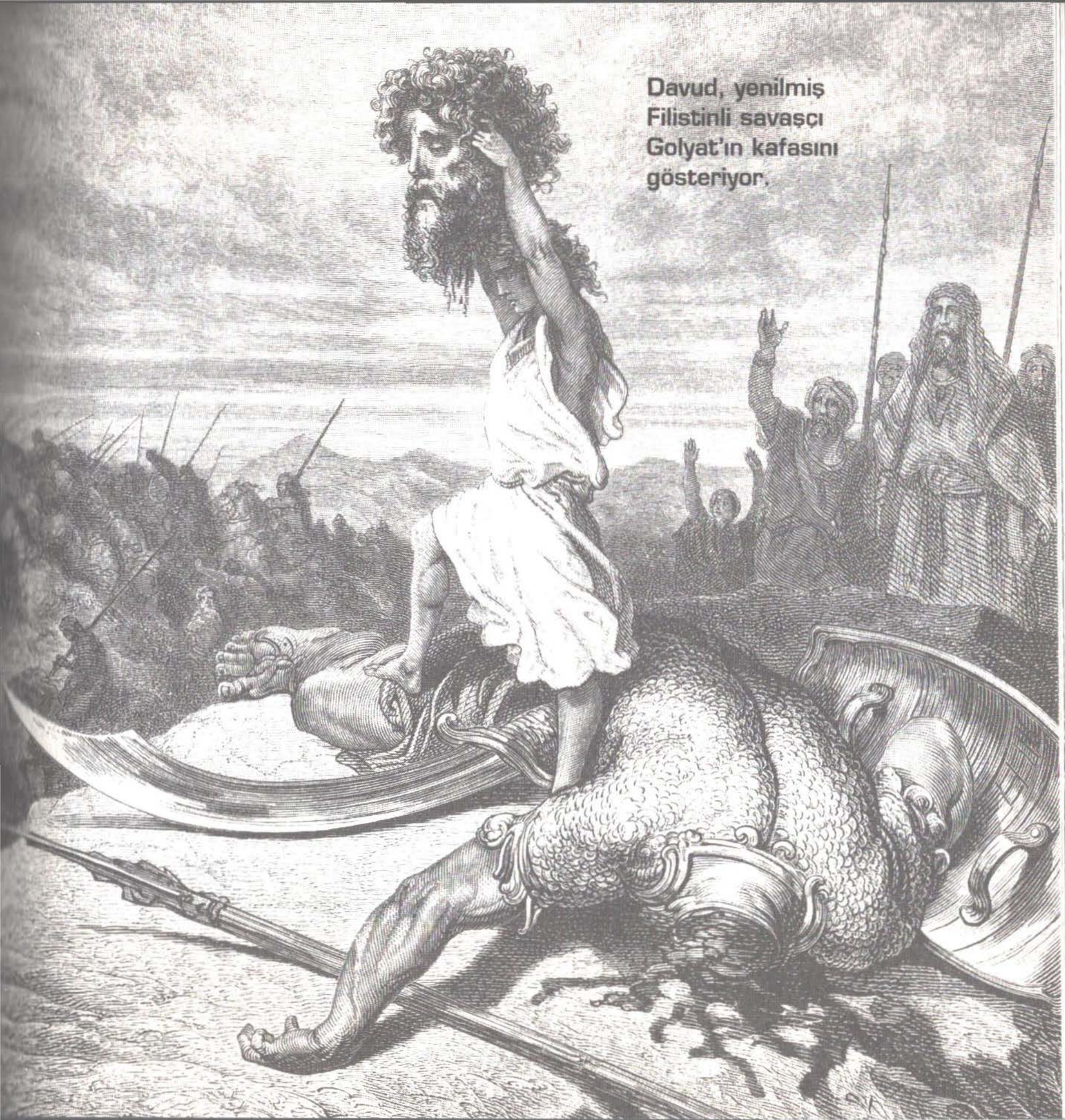

Lamassu adı verilen kanatlı ve insan başlı boğa, Asurlularda önemli bir koruyucu tanrıydı.

Kral Davud

Kitab-ı Mukaddes'teki Kral Davud'un MÖ 1000 civarında, birleşik İsrail'in başkenti olarak Kudüs'ü kurduğu söylenir. Kitab-ı Mukaddes'e göre kendisi birleşik krallık İsrail ve Yehuda'nın ilk hükümdarı olan Saul'un gözdesi hâline gelen ancak askerî başarıları Saul'da kıskançlık yaratınca sürgüne zorlanan bir çobandı. Saul'un savaşta ölümü üzerine kral olmak üzere tahta davet edildi, Yebusitlerden Kudüs'ü aldı ve Kutsal Ahit Sandığı'nı oraya kurdu.

Davud Filistinlileri ezdi ve Moab, Edom ve Ammon (şu an Ürdün'de) krallıklarını ele geçirdi. Şair ve müzisyen olarak tanınır ve Mezmurların birçoğu ona atfedilir. Kitab-ı Mukaddes'teki peygamberlerle ilgili bölümlerde ideal kral ve Yahudilerin kurtarıcısı, Mesih'in atası olarak tanınır. Bazı uzmanlar bu anlatımın arkeolojik kanıtlarla da desteklendiğini söyler, Tel Dan'da bulunan MÖ dokuzuncu yüzyıla ait bir stel Davud'un Evi'ne atıfta bulunur ama diğerleri Davud'un tarım toplumunda bir kabile lideri olduğuna inanır.

Davud, yenilmiş Filistinli savaşçı Golyat'ın kafasını gösteriyor.

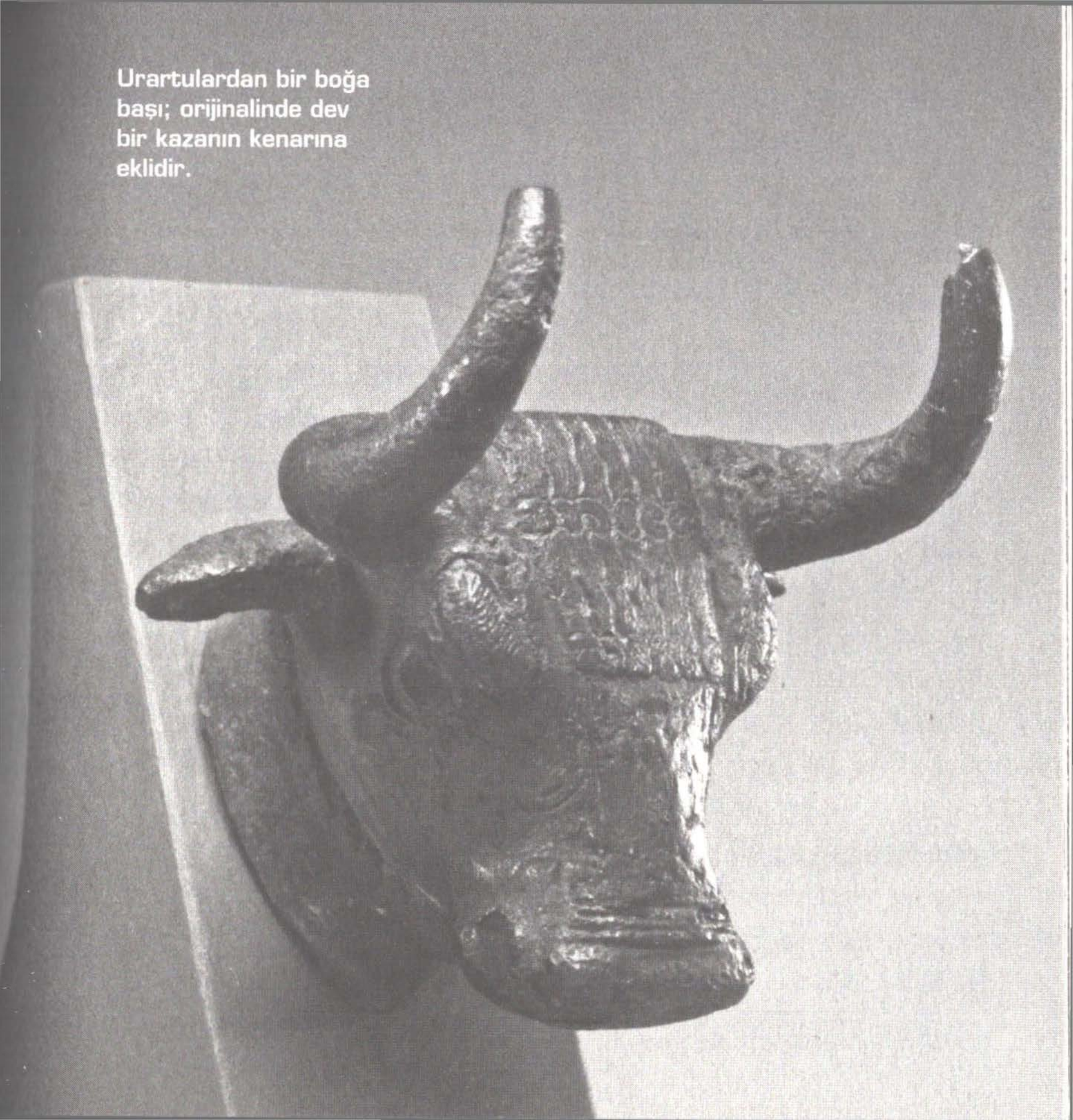
Süleyman

Kitab-ı Mukaddes'teki Kral Süleyman, MÖ 957'de Kudüs'teki İlk Tapınak'ı inşa etmesiyle tanınır ve İslam'da da peygamber olarak saygı görür. Kral Davud'un, General Uriah'ın karısı Batşeba'dan olma oğludur; Suriye'de askerî operasyonlara liderlik etmesi, Megiddo'nun da (günümüzde Tel Megiddo, Kuzey İsrail) dâhil olduğu koloniler ve bir ticaret imparatorluğu kurmasıyla tanınır. Tapınak'ın yanı sıra Kudüs'te bir saray inşa ettirdi ve şehir surlarını ördü. Kitab-ı Mukaddes'teki bu anlatıyı destekleyecek çok az arkeolojik kanıt vardır. Bazı tarihçiler Kudüs Tapınağı ve surlarının en az bir yüzyıl sonrasına tarihlendiğine işaret eder. Süleyman bilgeliğiyle övülmüştür; belki de en meşhur örnek, kadınlardan hangisinin annesi olduğunu belirlemek için bebeğin ikiye bölünmesini önermesidir. Çocuğa sevgisi yüzünden bunu yapmaktan vazgeçen kadın gerçek anne olduğunu kanıtlayacaktı. Gelenek onu büyük bir şair -Kitab-ı Mukaddes'teki *Süleyman'ın Özdeyişleri* ve *Ezgiler Ezgisi* bölümleri ona atfedilir- ve kadınlara tutkun ya da en azından büyük hareme sahip biri olarak tanır. Takip eden seküler gelenekte büyücü kabul edilmiştir.

Urartu

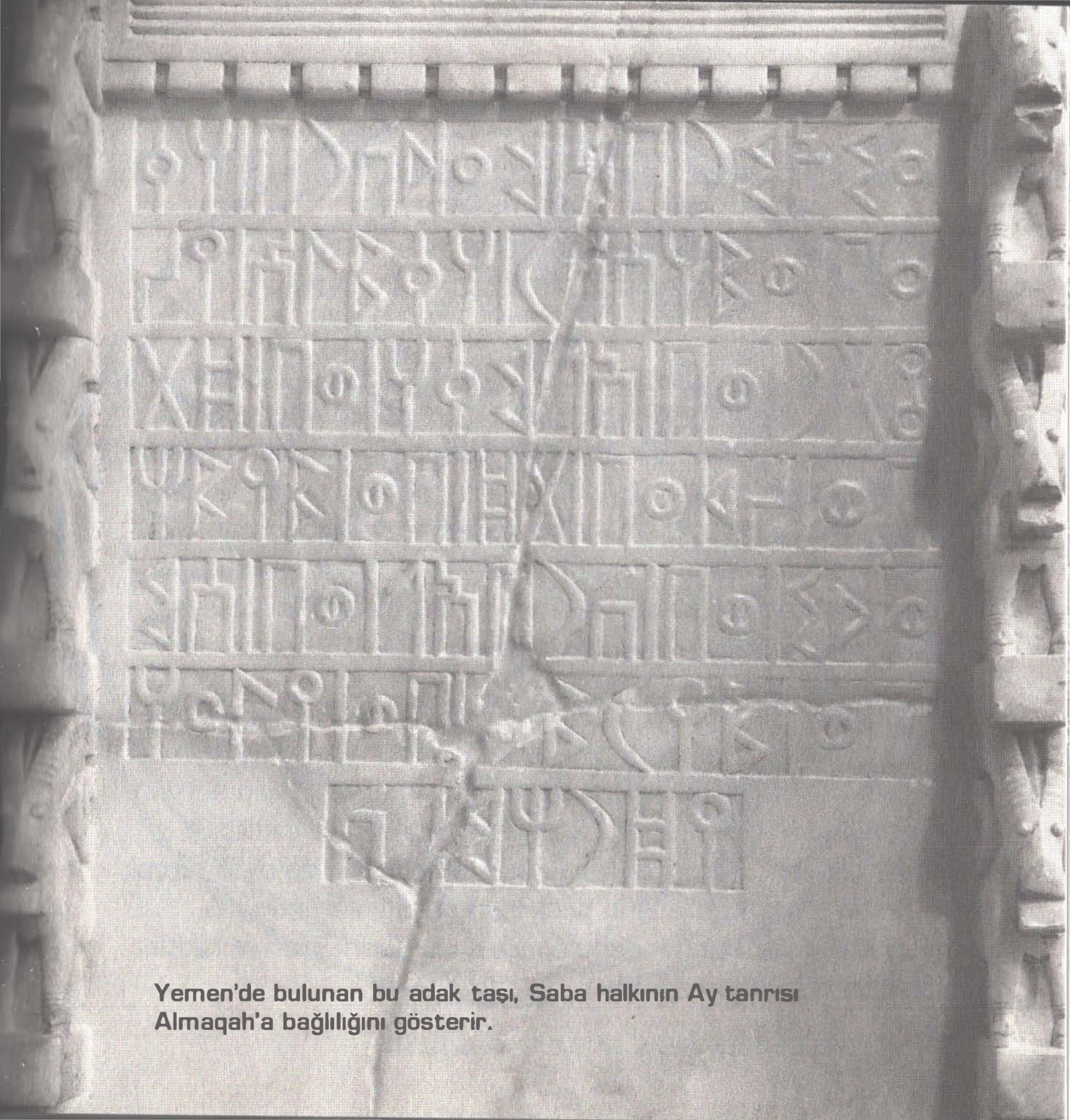
Ermeni dağlık arazilerine yerleşik Urartu Krallığı, MÖ dokuzuncu ve sekizinci yüzyıllarda Asurlulara güçlü bir rakip olarak ortaya çıktı. Urartu ismi Asur kaynaklarından gelir; halk kendi krallığına Biainli diyordu. Van Krallığı olarak da bilinir; çünkü Urartu başkenti Tuşpa, Türkiye'deki Van Gölü'nün doğu kıyılarında, günümüzde Van'ın olduğu yerdeydi. Kral I. Sarduri'nin saltanatından (MÖ 840-830 dönemi) itibaren Urartular komşu bölgeleri ilhak ederek ve Asur saldırılarını püskürterek istikrarlı bir askerî genişlemeye başladılar. Krallık en geniş olduğu sırada kuzeyde şu anki Ermenistan ve Güney Gürcistan'ın olduğu bölgeyi kapsayacak şekilde; doğuda Tebriz'e, kuzeybatıda İran'a ve güneybatıda Türkiye'nin doğusuna ulaşmıştı. Halkı Kuzey Mezopotamya'nın Hurrileri ile ortak bir miras ve benzer bir dil paylaşmış ve Asurlulardan büyük ölçüde etkilenmiştir. Urartu, Asurluların en büyük krallarından biri olan II. Sargon (saltanatı MÖ 721-705) tarafından yenilgiye ve en sonunda Medler tarafından ağır bir bozguna uğratıldı. Bölgedeki halefleri Ermenilerdi.

Urartulardan bir boğa başı; orijinalinde dev bir kazanın kenarına eklidir.

Arap Krallıkları

Kitab-ı Mukaddes'teki anlatılarda Şeva olarak bilinen Saba Krallığı, Güneybatı Arap Yarımadası'nda MÖ 750 civarında gelişti. Başkenti Yemen'de San'a'nın doğusunda bulunan Mağrib'ti. Kitab-ı Mukaddes MÖ onuncu yüzyılda Saba Melikesi'nin develer, baharatlar, altınlar ve değerli taşlarla Kral Süleyman'ı ziyaret ettiğini ileri sürer. Bununla birlikte tarihçiler bunu, Yehuda Krallığı'nın Arap ticaretine katılımının sonradan meşrulaştırılması olarak görür. Saba MÖ birinci binyılda, ittifaklar ve aralıklı savaşlar yapan birçok Arap krallığından biriydi. Diğerlerinin arasında yine Yemen'de olan ve MÖ yedinci yüzyılda Saba tarafından fethedilen Evsan Krallığı; Kuzey Yemen'de, MÖ üçüncü yüzyılda buhur ve mür ticareti yaptığı sırada zirve günlerine ulaşan Ma'in Krallığı; Güneybatı Yemen'de yine tütsü ihraç eden ve Doğu Afrika'dan fildişi ticaretinde önemli bir durak noktası olan Himyar Krallığı ve en sonunda üçüncü yüzyılda Saba tarafından fethedilen Güneydoğu Yemen ve Umman'daki Hadramut vardı.

Yemen'de bulunan bu adak taşı, Saba halkının Ay tanrısı Almaqah'a bağlılığını gösterir.

V. Şalmaneser ve İsrail'in Kayıp Kavimleri

Asur kralı V. Şalmaneser MÖ 722'de İsrail Krallığı'nı parçalayıp halkının çoğunu Asur'a sürdü. Şalmaneser muhtemelen III. Tiglath-Pileser'in (bkz. s. 274) oğluydu ve aynı zamanda Ululai olarak biliniyordu. Kral Süleyman'ın ölümünden sonra on iki İsrail kabilesinden oluşan birleşik krallık -rivayete göre doğrudan Hz. Yakub'un on iki oğlunun soyundan gelenler- bölündü; on kuzey kabilesi, başkenti Kudüs'te olan (bkz. s. 296), İsrail'in kuzey krallığını kurarken diğer ikisi ise güneyde Yehuda'yı kurdu.

V. Şalmaneser, İsrail kralı Hoşea'yı Mısır'la birlikte Asur'a karşı komplo kurmakla suçladı ve ceza olarak (günümüz Filistin'inin bir kısmı olan) Samiriye'yi kuşattı. İsrail halkının ele geçirilip sürgün edilmesi İsrail'in On Kayıp Kabilesi anlatısını ortaya çıkardı. Amerika Yerlileri, Etiyopyalı Yahudiler ve Japonlar da dâhil birçok farklı halkın Kayıp Kabileler'in neslinden geldiği ileri sürüldü. Kimileri Kayıp Kabileler'in daha sonrasında Kimmerler ve İskitler olarak bilindiğini iddia eder.

SALMA NASAR.

İskitler

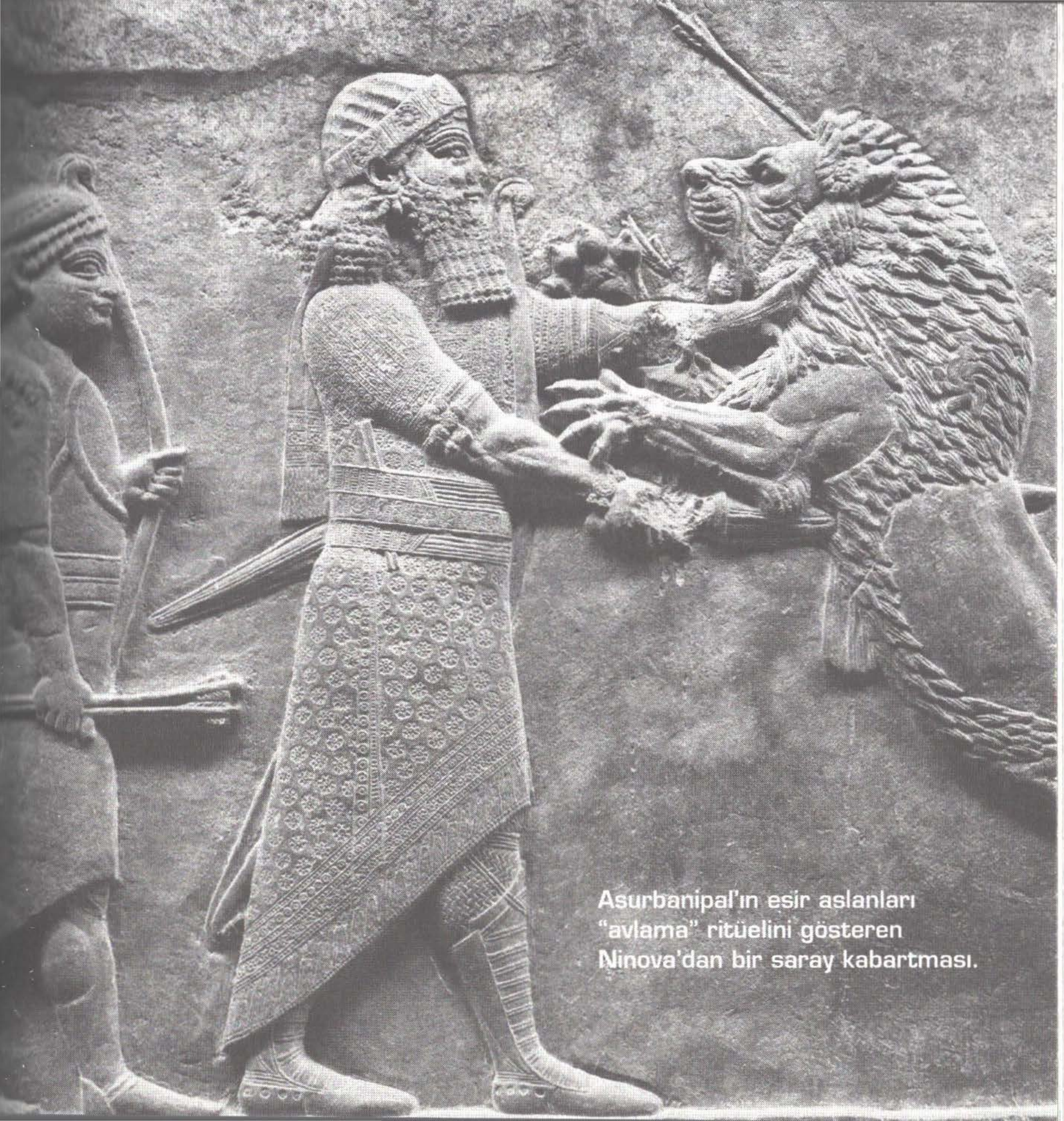
Binicilikleri ve mezarlarındaki incelikli altın ve turkuaz işçiliğiyle tanınan ateşli, hızlı hareket eden göçebe savaşçılar olan İskitler, zirvede oldukları dönemde Orta/Doğu Avrupa'dan Çin ve Güney Sibirya'ya uzanan bir imparatorluk inşa ettiler. Tarihte at üstünde savaşmakta uzmanlaşan ve rakiplerini hareket hızlarıyla hayrete düşüren ilk halk oldukları için genelde kendilerinden korkuluyordu. Bronz miğferler ve zincir zırh giyerek yaylar, oklar ve kılıçlarla savaştılar. İskitler MÖ sekizinci-yedinci yüzyıllarda Orta Asya'dan Ukrayna'ya göç ederek Kafkasya'daki ve Karadeniz'in kuzeyinde kalan bölgedeki Kimmerleri ortadan kaldırdılar. Ukrayna, Güney Rusya ve Kırım'daki üslerden Yunanistan, Pers ve Hindistan'ı birbirine bağlayan geniş kapsamlı bir ticaret ağını da kontrol ettiler. "Kraliyet İskitleri" denen ve krallık ile kabile reisliğinin atalardan geçtiği, kurganlarda (höyüklerde) hesapsızca harcamalar yapılmış mezarlar verilen kişilerce yönetildiler. Bazı definlerde ölen kişinin yanında kurban edilen atlar, uşaklar, hizmetçiler ve kadınlar vardı.

Azerbaycan'ın Mingeçevir kentinden bir İskit altın kemer tokası.

Asurbanipal

Son büyük Asur kralı Asurbanipal (MÖ 668-627 arası hüküm sürdü) sanatın önemli bir hamisiydi. MÖ yedinci yüzyılın ortalarında, Ninova'da (günümüzde Musul, Irak) büyük ve özenle kataloglanmış çivi yazısı tabletlerinden bir kütüphane kurdu; bunların yirmi binden fazlası bugün British Museum'dadır. Kütüphane bilimsel çalışmalar, olayların ve astronomik hareketlerin ulvi anlamlarını anlatan kehanet metinleri, Akadca ve Sümerce kelime listeleri, dualar, büyüler, *Gılgamış Destanı*'nın (bkz. s. 30) arasında olduğu Mezopotamya destanları içeriyordu. Daha sonra *Binbir Gece Masalları*'nda toplanan bir halk hikâyesi bile vardı. Asurbanipal ayrıca sarayları için -yine British Museum'a götürülen meşhur Asurbanipal'ın Aslan Avı'nın da aralarında olduğu- muhteşem heykeller ve bas-rölyefler yaptırdı. Etkili bir yönetici ve askerî liderdi ve Babil'deki isyanı bastırıp MÖ 648'de Susa'yı yağmalayarak Elamları yendi. Ancak MÖ 627'deki ölümünün ardından imparatorluk dağılmaya başladı. Medlerin ve Babillerin ayaklanması MÖ 612'de sonlarını getirdi.

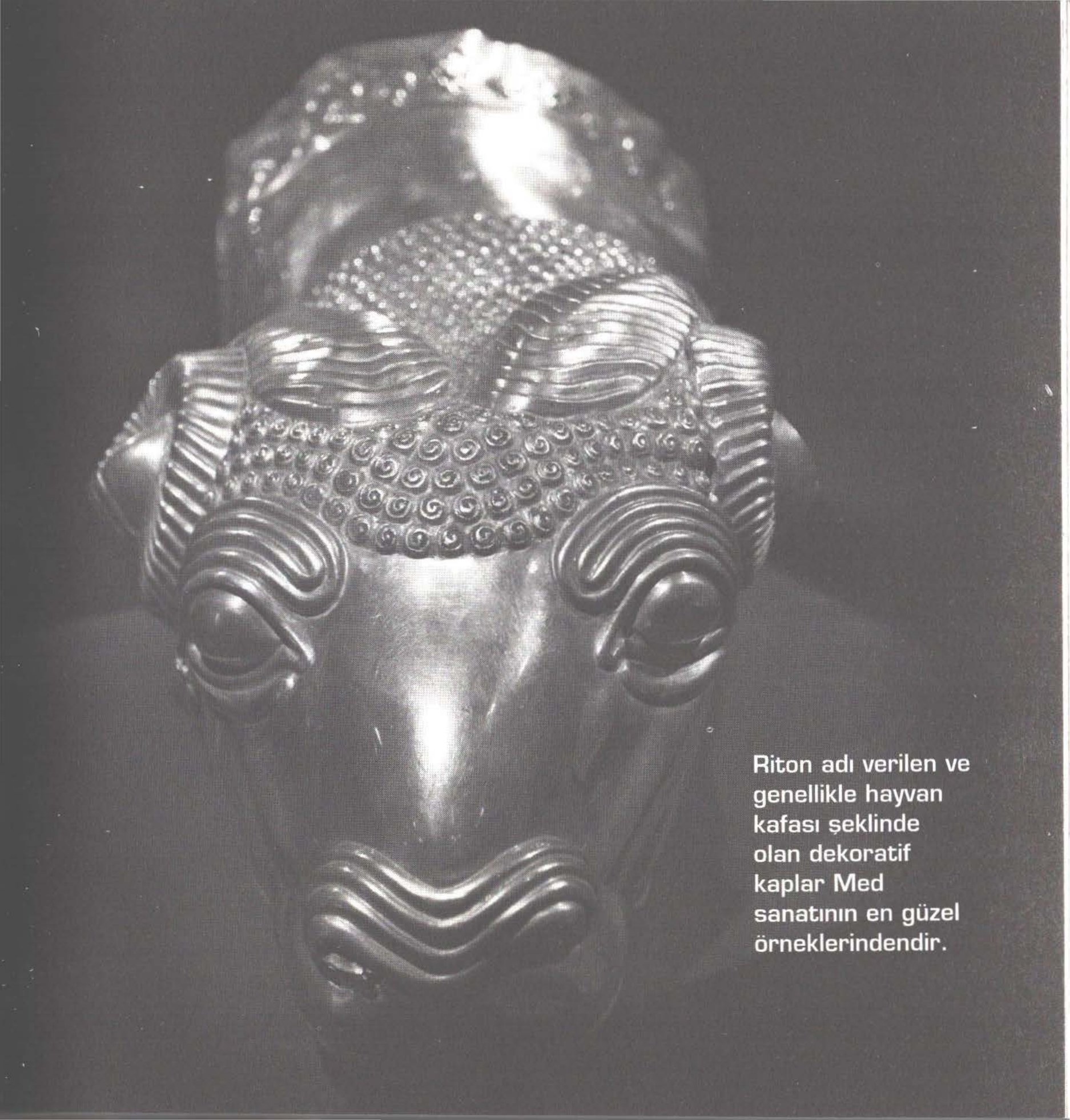

Asurbanipal'ın esir aslanları "avlama" ritüelini gösteren Ninova'dan bir saray kabartması.

Medler

Kuzeybatı İran Medlerinin MÖ 625-585 yıllarında hüküm süren kralı Siyaksares, MÖ 612'de, (MÖ 658-605 yıllarında hüküm süren) Babil Kralı Nabopolassar ile ittifak kurup İskitlerle Kimmerlerin desteğini alarak Ninova'ya saldırdı ve Asur İmparatorluğu'nu bozguna uğrattı. Asurluların çöküşü üç yıl sonraki Harran Savaşı'nda kesinleşti. Yunan tarihçi Herodotos sayesinde ulaşılan anlatılara göre Med Krallığı, sadece bir yüzyıl sonra, MÖ 715 civarında Siyaksares'in büyükbabası Deioces tarafından kuruldu. Başkenti Ekbatan'daydı (Hamadan, Batı-Orta İran).

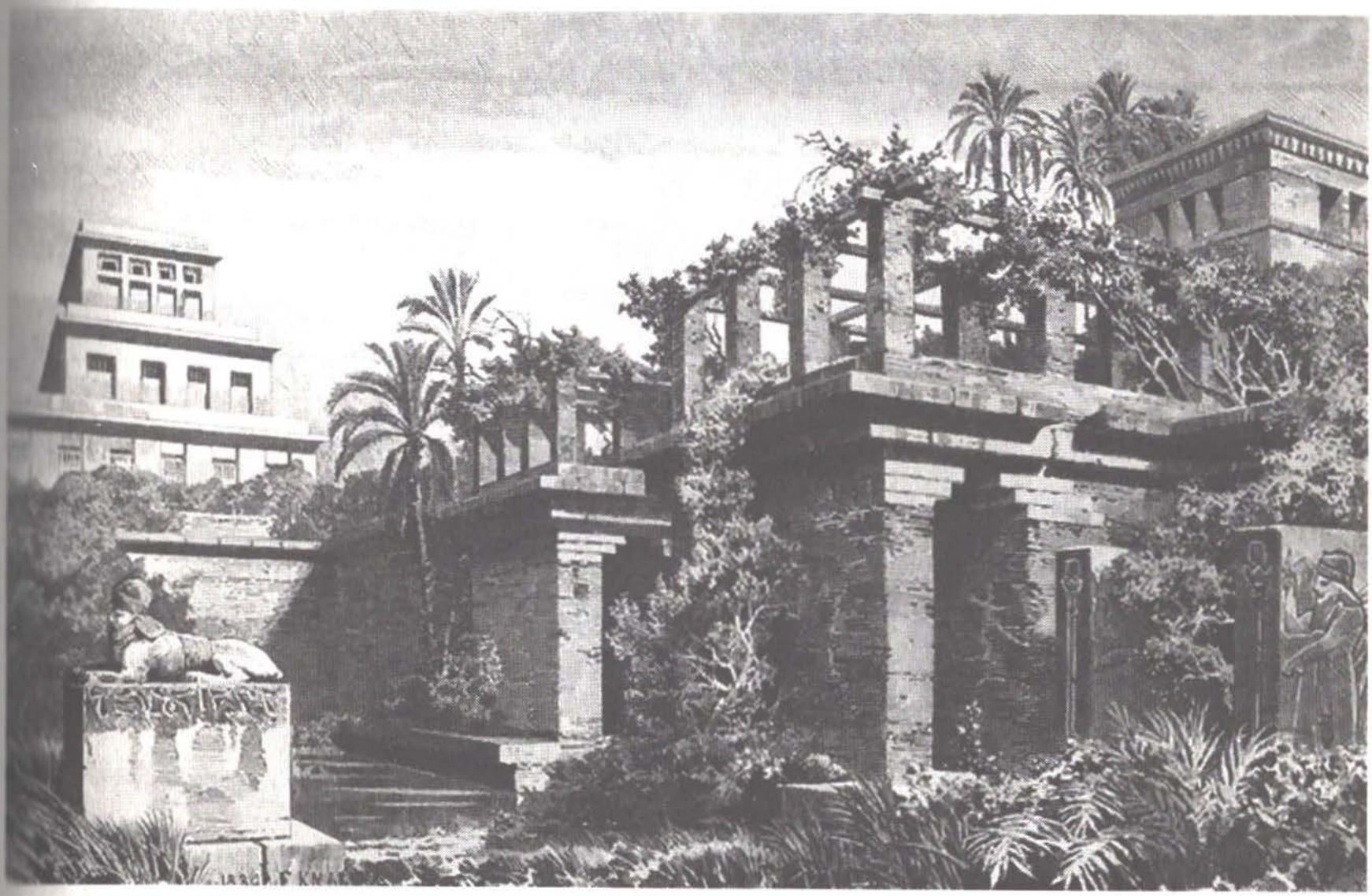
Harran'dan sonra galip hükümdarlar Asur topraklarını aralarında paylaştılar. Medler bir anda İran'ın büyük kısmını, Asur'un kuzeyini, Ermenistan'ın bir kısmını kapsayan bir imparatorluk elde etmişti. Siyaksares, Manna ve Urartu krallıklarını da yaklaşık olarak aynı zamanda yendi. İmparatorluk ancak II. Kiros'un (bkz. s. 298) Medleri yenip Ahameniş İmparatorluğu'nun bir parçası hâline getirdiği MÖ 550'ye kadar varlığını sürdürdü.

Riton adı verilen ve genellikle hayvan kafası şeklinde olan dekoratif kaplar Med sanatının en güzel örneklerindendir.

Babil'in Asma Bahçeleri

Antik Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olan Babil'in Asma Bahçeleri, ustaca yapılmış bir sulama sistemiyle sulanan, yemyeşil, teras ya da çatı katı bahçeleriydi. MÖ 605-561 civarı hüküm süren Babil kralı II. Nebukadnezar, ülkesinin yeşil dağlı manzaralarını çok özleyen Medli eşi Amytis için yaptırmıştır. Bu dönemde şehir, Keldani Hanedanlığı yönetimindeki Yeni Babil İmparatorluğu'nun başkentiydi ve muhtemelen en iyi zamanlarını yaşıyordu. İmkânsız gibi görünen bahçeleri açıklamak için ileri sürülen bir teori, bahçelerin bir zigguratın ya da basamaklı bir piramidin teraslı kenarlarına yerleştirilmiş olduğunu söyler. Yirminci yüzyılın başlarında Alman arkeolog Robert Koldewey, Babil'deki sarayın köşesindeki bahçelerin sulama sisteminin kalıntıları olabilecek şeyler keşfetti. Bununla birlikte klasik kaynakların gerçek bahçelerin MÖ sekizinci yüzyılda Ninova'daki kapsamlı inşaat çalışmalarının bir parçası olarak Asur kralı Sennacherib tarafından yapay bir yamaçta düzenlendiğini ileri sürenler oldu.

Zerdüşt

Zerdüştlüğün kurucusu İranlı peygamber Zerdüşt, iyilik ile kötülüğün güçleri arasında sonsuz bir mücadelenin olduğu fikrine dayanan bir düalizm kavramının yanı sıra monoteizmi -tek Tanrı'ya tapmayı- savundu. Öğretileri, ortaya çıkan Yahudilik dinini ve Herakleitos ile Pisagor aracılığıyla da Batı felsefesini etkilemiş olabilir.

Geleneksel anlatılar onun II. Kiros ve I. Darius'un neredeyse çağdaşı olduğunu söyler ve tarihlerini de MÖ 628-551 olarak verir ancak bazı âlimler Zerdüşt *gatha*'ların dilini -Zerdüşt tarafından yazıldığı söylenen on yedi ilahi- *Rig Veda* (bkz. s. 200) ile aynı döneme tarihlendirir ve MÖ 1700 yılı kadar erken bir tarihte yaşamış olabileceğini iddia eder. Tek bir Tanrı'nın, Ahura Mazda'nın her şeyin yaratıcısı olduğunu öğretmiştir. Ama en baştan beri kötülük iyiliğe karşı çıkmak için ortaya çıkmıştır. Tanrı yarattığı ruhlara özgür irade vermişti. İyi ruh Spenta Mainyu tanrıyı ve lanetlenmiş Angra Mainyu ise kötülüğü seçerek hakikat krallığı (asa) ve yalan krallığını (druj) meydana getirdiler.

Yahudi Sürgünü

Yahudiler MÖ altıncı yüzyılda Yehuda'dan Babil'e sürgün edildi. Mezmur 137'deki meşhur ağıttaki gibi dönmeyi arzuladılar: "Babil ırmakları kıyısında oturup Siyon'u andıkça ağladık." Birçoğu sürgünü, Yehuda kralı Yehoyakin, Babil kralı Nebukadnezar tarafından tahttan indirildiği ve on bin kişilik halkıyla sürgüne zorlandığı MÖ 597'ye tarihlendirirken diğerleri Nebukadnezar'ın Kudüs'ü ve tapınağını yıktığı MÖ 586 tarihini gösterir. Sürgün MÖ 538'de Persli II. Kiros Babil'i fethettikten sonra Yahudilere evlerine dönmelerine izin verdiğinde sona erdi. Yahudiler sürgünde geleneklerini kararlılıkla yaşattılar. Mezmur 137'den başka bir dize şöyle der: "Ey Yeruşalim, seni unutursam sağ elim kurusun." Bazı tarihçiler ilk Yahudi sinagoglarının bu dönemde Kudüs Tapınağı'nda kurbanlar yerine dualar sunmak için kurulduğunu ve Tevrat'ın (Kitab-ı Mukaddes'in ilk beş kitabı ve onlar üzerine yorumlar) Yahudi hayatının merkezi hâline geldiğini ileri sürer. Kudüs'teki İkinci Tapınak'ın inşası MÖ 537'de Yahudilerin dönüşünden sonra başladı ve MÖ 516'da hizmete açılmıştır.

İkinci yüzyıldan bir Yahudi sikkesi, Nebukadnezar tarafından yıkılan Birinci Tapınak'ın anısını kutlar.

Pers İmparatorluğu: II. Kiros

Persli II. Kiros (MÖ 600-530) en güçlü olduğu dönemde Makedonya'dan Kuzey Hindistan'a uzanan ve Eski Mısır'ı da kapsayan Ahameniş İmparatorluğu'nu kurdu. Med kralı Astyages'i yendi, daha sonra MÖ 547'de Lidya'yı aldı ve Lidya vasalları olan Anadolu'daki Yunan şehir devletlerinin kontrolünü kazandı. Ardından MÖ 539'da Babil'i ele geçirdi.

Pers yönetimi liberaldi ve dinî özgürlüğe olanak sağlandı. Kiros Yahudilerin Babil'deki sürgünden evlerine dönmelerine izin verdi. İmparatorluk adını hanedanın atası, MÖ 680'de Asur kralı Sennacherib'e karşı savaşan Medlerin vasal devletinin yöneticisi Ahameniş'ten alır. Yüzyıllar boyunca Batılı tarihçiler İran'a, Antik Yunanların imparatorluk için kullandığı kelime olan "Pers" adını verdi. Pers, MÖ ikinci binyılda İran'a göç edip aslen Asya bozkırlarından bir halk olan göçebe Parsa isminden gelir. 1934'te Tahran'daki hükümet ülkelerinin adını Pers'ten İran'a (Aryanların ülkesi) değiştirecekti.

Büyük Darius

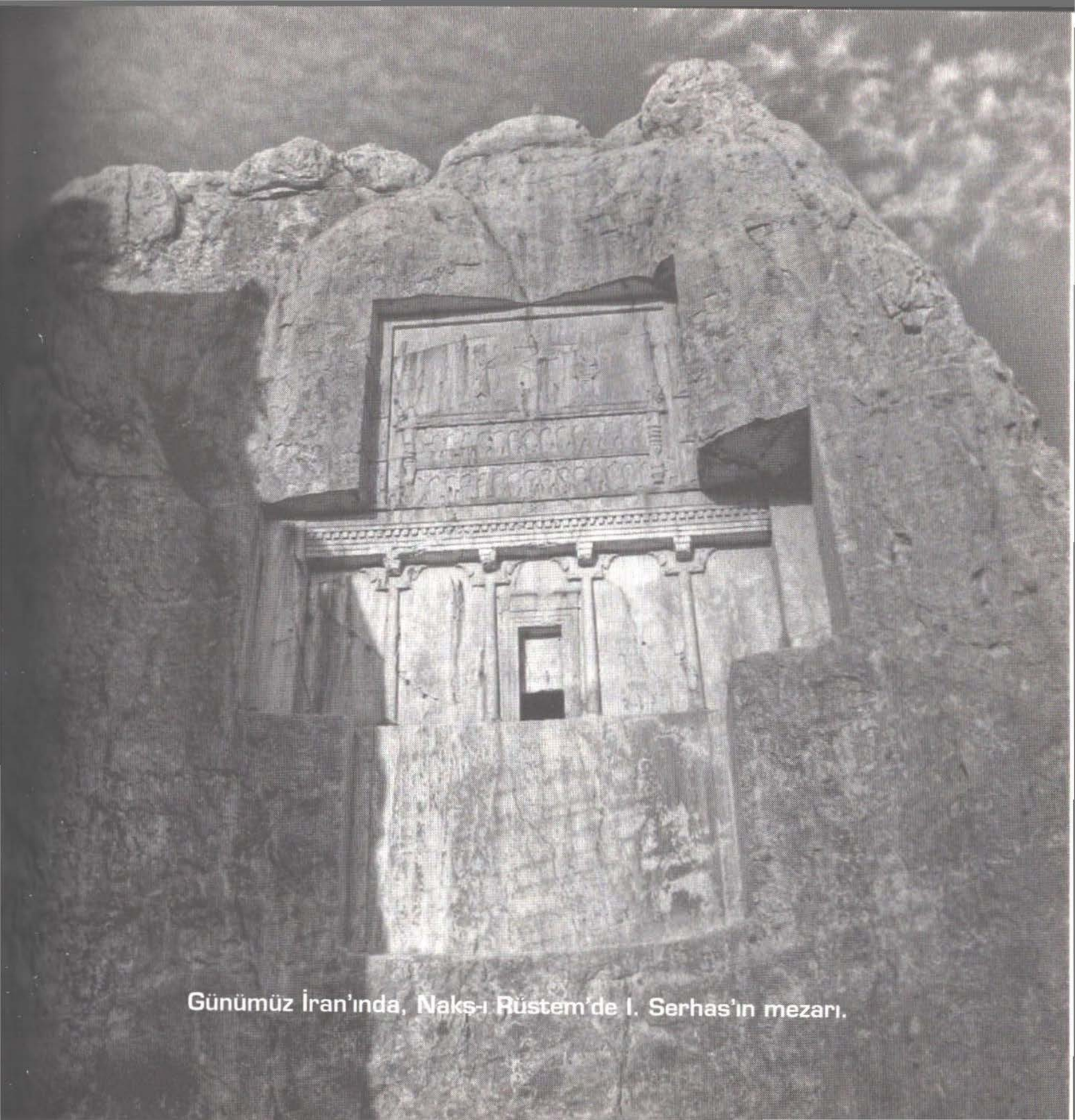
I. Darius (MÖ 550-486) -Kiros'un oğlu II. Kambises tarafından büyütülmüş- Ahameniş İmparatorluğu'nu güçlendirip genişletti ve Kuzey İran'daki Persepolis'te yeni bir başkent inşa etti. Zerdüşt'ün öğretilerinin mütedeyyin bir destekçisi olmasına rağmen tebaasına dinî özgürlük tanıyan hoşgörülü bir hükümdardı. Darius isyanları bastırdı; İndus Vadisi, Makedonya ve bazı Ege Adaları da dâhil olmak üzere bir dizi askerî başarıyı yönetti ve etkili idari reformlar yaptı. İmparatorluk "satraplık" adı verilen ve her biri satrap denen valiler tarafından yönetilen eyaletlere bölündü. Ayrıca Persepolis'ten Lidya'nın başkenti Sardis'e (günümüzde Türkiye'de Manisa Salihli yakınlarında) uzanan 2.700 kilometre uzunluğundaki Kraliyet Yolu'nu inşa ettirdi. Persepolis'i planlamaya ek olarak Susa'da muhteşem bir yeni saray inşa ettirdi. Persepolis'te, Nakş-ı Rüstem olarak bilinen ve daha sonra hanedan mezarı hâline gelen bir uçurumun ön yüzüne gömüldü. Darius aynı zamanda Yunanistan'ı işgal etmek için yaptığı iki başarısız girişimle de hatırlanır: İlkinde MÖ 492'de bir fırtınada filosu yok oldu, ikincisinde ise MÖ 490'da Maraton Savaşı'nda yenildi.

Serhas

I. Darius'un oğlu ve halefi I. Serhas (MÖ 519-465) meşhur Yunanistan'ı işgal etme girişiminden önce (bkz. s. 164) Mısır ve Babil'deki karışıklıkları şiddetle bastırdı. Birliklerini Çanakkale Boğazı'ndan karşıya geçirmek için kayıklardan iki köprü kurulması gibi hiçbir masraftan kaçınmadı. İlki fırtınada yok edildi, ardından meşhur "suları kırbaçlatması" hadisesi gerçekleşti ve devasa yapıyı yeniden inşa ettirdi. İşgal Thermopylae'deki zaferle iyi başladı, bunu Attika'nın (Orta Yunanistan) istilası ve Atina'nın yağmalanması izledi. Ancak filosu Salamis Savaşı'nda Yunan donanması tarafından ağır bir yenilgiye uğratılınca Serhas geri çekilmek zorunda kaldı.

Geride kayınbiraderi Mardonius tarafından yönetilen bir ordu bıraktı ancak Mardonius'un MÖ 479'da Plataea Savaşı'nda öldürülmesinden sonra o da geri çekildi. Yunan seferinin başarısızlığı modern tarihçiler tarafından Ahameniş İmparatorluğu'nun düşüşünün başlangıcı olarak görülür. Serhas saray inşa ettirmeye odaklandığı Susa ve Persepolis'e çekildi.

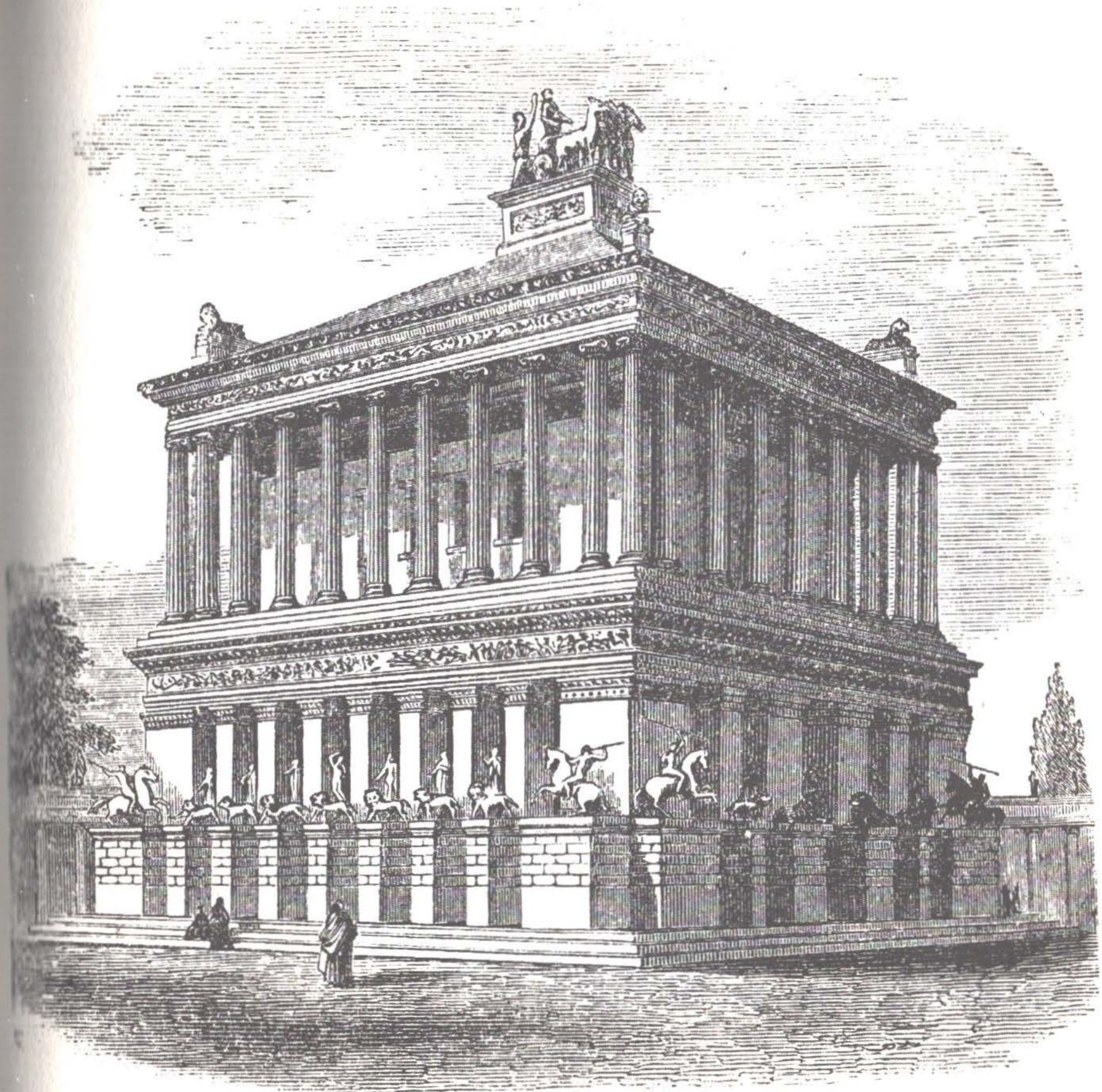

Günümüz İran'ında, Nakş-ı Rüstem'de I. Serhas'ın mezarı.

Halikarnas

Antik Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olan Halikarnas Mozolesi MÖ 377-353 yıllarında hüküm süren Mausolos'un bedenine ev sahipliği yapması için inşa edildi. Ahameniş İmparatorluğu'nun bir parçası, Güneybatı Anadolu'daki bir krallık olan Karya'nın hükümdarıydı. Mausolos, Halikarnas şehrini Karya'nın yeni başkenti olarak kurdu ve ölümünden sonra dul eşi II. Artemisia, Yunan mimarlar Satyros ve Pythius tarafından anıtın tasarımını ve heykeltıraş Bryaxis, Leochares, Paroslu Scopas ve Timotheus'un eserleriyle de süslenmesini denetledi.

Şehre yukarıdan bakan bir tepenin üzerinde yer alan anıtın, 36 ince sütunuyla âdeta zarif bir tapınağa benzeyen binayı destekleyen geniş bir tabanı vardı. Üstünde ise 24 basamaklı piramit şeklinde bir çatı, atların çektiği bir arabada Mausolos ve Artemisia'nın heykelini taşıyordu. 11,4 metre uzunluğundaydı. Bina muhtemelen bir deprem sonucu yıkıntı hâline geldi ancak büyük ihtimalle Mausolos'a ait olan 3 metrelik heykel ve Amazonlarla Yunanları bir savaşta tasvir eden friz de dâhil olmak üzere bazı parçalar günümüze kaldı ve şu an British Museum'dadır.

Yeniden Dirilen Pers

Pers İmparatorluğu, Ahameniş kralı III. Darius'un ordularını bozguna uğratan ve MÖ 330'da başkent Persepolis'i ateşe veren Büyük İskender tarafından fethedildi. Bununla birlikte İskender'in ölümünden sonra I. Seleukos Nikatör ("Fatih") ve kurduğu Seleukos Hanedanlığı altında yeniden öne çıktı. Seleukos, İskender'in Makedon bir generaliydi; genç savaşçının ölümü üzerine Mezopotamya, Suriye ve Pers'in büyük bir bölümünde iktidarı ele geçirdi. Seleukos İmparatorluğu zirvesindeyken Seleukos'un haleflerine geçti ve Güneydoğu Balkanlardan Hindistan'a kadar uzanıyordu. Büyük ölçüde, Yunanca konuşan Makedonyalılar tarafından kontrol edilip yönetilen imparatorluk, Yunan kültür ve âdetlerinin geniş bir alana yayılıp hayatta kalması için etkili bir güçtü. Helenleşmenin bazı yönleri direnişe neden oldu. Örneğin (MÖ 175-163 yıllarında hüküm süren) IV. Antiokhos'un Yunan dinini Yahudilere dayatma çabaları Yehuda Makkabi Ayaklanması'na neden oldu ve sonucunda da imparatorluk Yehuda'yı kaybetti. Seleukos İmparatorluğu MÖ 64'te Roma tarafından fethedildi.

I. Seleukos Nikatör sikkesi

Partlar

Partlar yaklaşık olarak MÖ 247-226 yıllarında, zirvede olduğu sırada Fırat'tan İndus'a kadar uzanan İran'daki bir üsten imparatorluk kurdular. Aslen Seleukos İmparatorluğu'nun bir satraplığının sakinleriydiler ancak (MÖ 250-211 yıllarında hüküm süren) I. Arsakes yönetiminde bağımsızlıklarını kazandılar. Halefleri özellikle de (MÖ 171-138 yıllarında hüküm süren) I. Mithradates, Seleukosları Suriye'ye sürerek İran ve Mezopotamya'nın kontrolünü ele geçirdi.

Askerî genişlemeleri, geri çekiliyormuş gibi yapıp ardından kendilerini izleyen birliklere omuzlarının üstünden ok atmalarıyla meşhur, son derece mobil ve korkulan süvarilerle sürdürülüyordu. Bu, üzenginin icadından önce olağanüstü bir binicilik marifetiydi ve "Part vuruşu" olarak anıldı. Partlar, İpek Yolu boyunca Asya ile Akdeniz arasındaki ticaretten alınan vergilerle zenginleşti. İmparatorluk ilk yüzyıllarda yavaş yavaş zayıfladı ancak 226'da son Part kralı Ardavan, Sasani İmparatorluğu kurucusu I. Erdeşîr tarafından yenilgiye uğratılana kadar varlığını sürdürdü.

Part sanatı genellikle doğrudan izleyiciye bakan figürlerin ön planda olduğu çarpıcı freskler içerir.

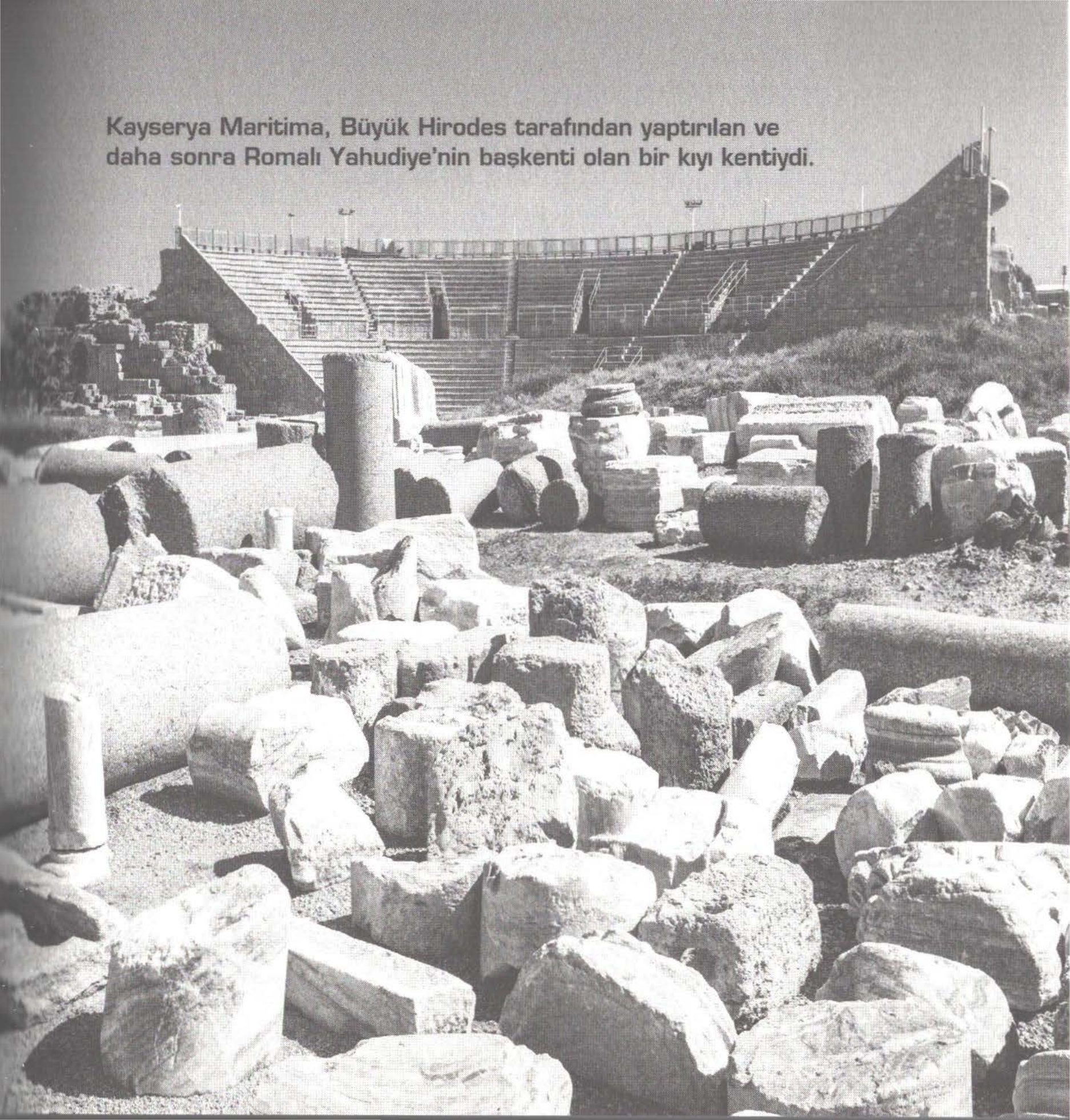
Yehuda Makkabi

Rahip ve gerilla lideri Yehuda Makkabi, Seleukos kralı IV. Antiokhos'un Yahudilere Yunan dinini dayatma girişimlerini engellemek için bir dizi orduyu yendi. Yunan yönetimine direnmenin bir parçası olarak MÖ 164'te Kudüs Tapınağı'nı arındırıp yeniden adadı; her yıl Yahudilerin ışık festivali Hanuka kutlamasında hatırlanan olaylar bunlardır. Yehuda'nın babası Matatyahu, Antiokhos'un Yahudi ritüellerini yasaklama girişiminden sonra isyanı başlattı. Ölüm döşeğinde halefi olarak Yehuda'yı seçti. Yehuda MÖ 167'de, Nahal el-Haramiah'ta çok daha büyük bir Seleukos ordusunu pusuya düşürüp yendi, Seleukos generali Apollonius'u öldürüp savaşta kullandığı kılıcını ele geçirdi. Bu ilham verici zafer, isyancılara birçok Yahudi asker kazandırdı. Bunu, MÖ 166'da, Beth Horon ve Emmaus savaşlarındaki diğer zaferler izledi. Savaşlar, Tapınak'ın yeniden adanmasından sonra da devam etti ve Yehuda en sonunda MÖ 160'ta Elasa Savaşı'nda öldürülse bile onun genç erkek kardeşleri mücadeleyi sürdürdü ve Makkabiler nihayet Yahudiye'nin bağımsızlığını kazandı.

CHABEVS
IVDAS MA

Roma Hâkimiyetinde Filistin

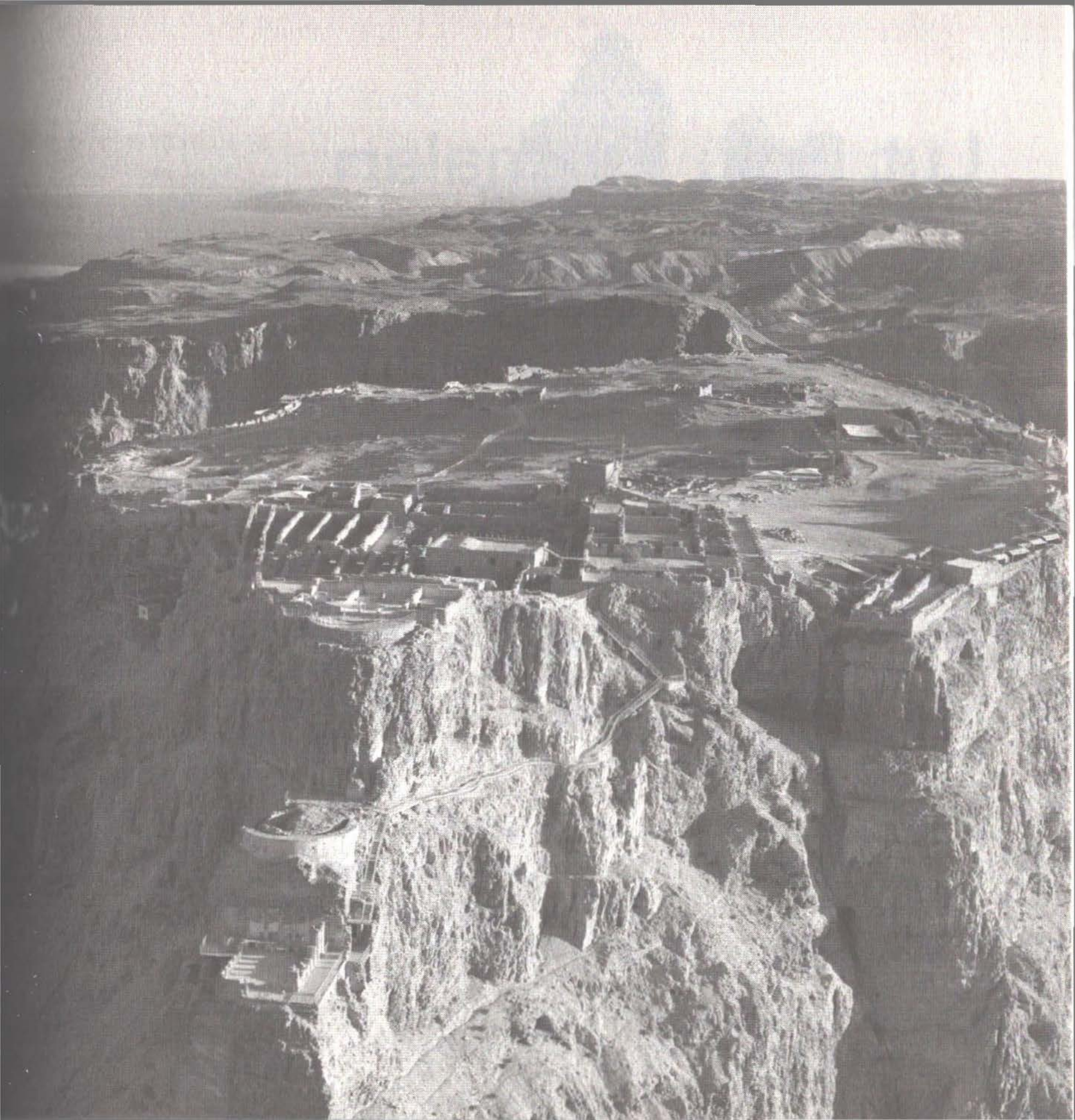
Güney Filistin'de Makkabilerin yeniden canlandırdığı bağımsız Yahudiye Krallığı, MÖ birinci yüzyılda Roma hâkimiyetine girdi. Büyük Hirodes MÖ 37 itibariyle Yahudiye'nin, MÖ 20 itibariyle ise bütün Filistin'in Roma destekli kralıydı. MÖ 4'te ölümünden sonra bölge halefleri ya da Romalı vekillerce yönetildi. Hirodes'in ölümünden kısa süre önce, yaklaşık olarak MÖ 6 ila 4 civarı Beytüllahim'de Hz. İsa doğdu. Nasıralı İsa olarak tanındığı ve halka açık olarak vaaz verdiği 27-29 sıralarında memleketi Celile, Hirodes'in oğlu Hirodes Antipa tarafından yönetiliyordu. Yahudiye, Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti yapıldı ve Pontius Pilatus (26-36 arası hüküm sürdü) adındaki bir vekil tarafından yönetildi. Vekiller günlük yönetim için yerel halka bel bağlamıştı; Kudüs'te Pontius Pilatus, başrahip Kayafa aracılığıyla yönetiyordu. 30-36 yılları civarı Hz. İsa hüküm giyip çarmıha gerildi. Hayatındaki olaylarla ilgili ana kaynaklar havarilerinin İncilleri ve mektuplarıdır ancak Romalı tarihçiler Josephus ve Tacitus da ona bağımsız atıflar yapmıştır.

Kayserya Maritima, Büyük Hirodes tarafından yaptırılan ve daha sonra Romalı Yahudiye'nin başkenti olan bir kıyı kentiydi.

Masada ve Yahudi İsyanı

66-70 yıllarında Yahudilerin Roma iktidarına karşı Yahudiye'de ayaklanmasını takiben Vespasianus ve Titus komutasındaki Roma ordusu Kudüs'ü işgal edip ele geçirdi ve İkinci Tapınak'ı yerle bir etti. Ünlü direnişte, bir grup isyancı MÖ 73'e kadar Masada'daki dağ kalesinde dayandı. 434 metre yüksekliğindeki alan muhtemelen ilk kez MÖ 140 civarında, kardeşi Yehuda'nın (bkz. s. 310) ölümünden sonra Makkabi İsyanı'nın lideri olan Yonatan Apfus tarafından güçlendirildi. MÖ 37-4 yıllarında hüküm süren Büyük Hirodes tarafından saray-kale olarak geliştirildi ve ardından -MS 66'daki isyanın arkasındaki tarikat olan- Zelotlar tarafından ele geçirildi. Bin kişiden daha az sayıda bir güç, Flavius Silva tarafından komuta edilen on beş bin kişi gücündeki Roma lejyonu "X Fretensis"e karşı yaklaşık iki yıl boyunca kaleyi tuttu. Tarihte Flavius Josephus olarak bilinen Yahudi rahip ve tarihçi Yosef ben Matityahu isyanda savaştı ve daha sonra tarihçilerin özellikle Roma askerî stratejileriyle bakımından önemi açısından değer verdiği yedi kitaplık bir savaş tarihi yazdı. Yosef'in anlatımına göre Masada'nın savunucuları Roma'ya teslim olmaktansa intihar edecekti.

Lut Gölü Yazmaları

İlk kez 1947'de Lut Gölü'nün kuzeybatısında keşfedilen ve genelde MÖ üçüncü ila birinci yüzyıllara tarihlenen İbranice elyazmaları; ilahiler, mezmurlar, İbranice Kitab-ı Mukaddes kitapları, tapınak hazinelerinin listesi ve ideal Kudüs Tapınağı'nı tasvir eden Tapınak Parşömeni'ni içerir. İlgili bölgelerdeki diğer buluntular, araştırmacıların İbranice Kitab-ı Mukaddes'in sabit bir formunun 70 sıralarında var olduğunu belirlemelerine imkân sağladı. Bazı elyazmalarının çileci bir Yahudi mezhebi olan, MÖ ikinci yüzyıl ile MS birinci yüzyıl arası gelişmiş ve kendini arınma ayinleri yapmaya adamış Essenilerin kütüphanesinden olduğu düşünülmektedir. Essenilerin, Lut Gölü yakınlarındaki Kumran'da bulunan topluluklarının Roma ordusuna yenik düştüklerinde elyazmalarını sakladıkları düşünülüyor. Eriha yakınlarındaki gizli bir yerde elyazmaları, MÖ 331'de Büyük İskender'in birlikleri tarafından saldırıya uğrayan Samiriyeliler tarafından saklanmıştır. Kumran yakınlarındaki Wadi Murabba'at'taki bir diğerinde, 132-135 yıllarındaki İkinci Yahudi-Roma Savaşı sırasında isyancılar tarafından saklanan İbranice, Aramice ve Yunanca belgeler bulundu.

חטאת על מזבח עם מעלת ואשם ויוח שחוט לויחזוח ואת
ומורכה ואת החלב אשר עלוחיה ואת אשר על החסלום ויקטר
החזיב ואת אשר על חקרבתם ואת ויותרת הכבד עם חלליות
עזרת חמאחם טוב ואת חלבו ויקטר חכוהן זחלב חמעסה את
חעלה ועל אשבעשות עזרת חכוהן וחרקאתים על
וכוזם ח
ועשוה שלת בנ
את שלת ואיוב
ועשוה שלת ו
ועשוה שלת אר

Hıristiyanlığın Yayılması

Hıristiyanlık ilk birkaç yüzyılda, Nasıralı İsa'nın çarmıha gerildikten sonra ölüp yeniden dirildiği ve insanların da ona inanarak sonsuz yaşamı bulabileceği öğretileriyle Kudüs'ten Greko-Roman dünyası boyunca yayıldı. Hz. İsa'nın müritleri ona "Tanrı'nın meshettiği" anlamına gelen ve İbranice "meshiah" ya da "Messiah" (kurtarıcı) kelimelerine denk olup Yunanca Christos'tan gelen İsa Mesih dediler. Kitab-ı Mukaddes'teki Elçilerin İşleri'ne göre ilk olarak Antakya'da "Hıristiyan" olarak adlandırıldılar. Önemli kişiler arasında daha çok Aziz Pavlus olarak bilinen ve başta Hıristiyanlara zulmeden ancak Şam'a giderken gördüğü vizyondan sonra din değiştiren bir Yahudi olan Tarsuslu Saul da vardı. Aziz Pavlus yeni inancı yaymak için 40-50 yıllarında yorulmadan seyahat etti. Müritlerinin lideri olarak Hz. İsa tarafından özenle seçilen Aziz Petrus (yan sayfada) Roma'ya yerleşip kilisenin ilk papası ya da lideri oldu. Hıristiyanlar Roma İmparatorluğu yönetiminde, özellikle de 64'te Nero ve 303-311 yıllarında Diocletianus tarafından şiddetli zulüm gördüler. 313'te, Büyük Konstantin inancın hoş görülmesi gerektiğine karar verdi ve 380'de Hıristiyanlık I. Theodosius yönetiminde imparatorluğun resmî dini oldu.

I. Şâpûr ve Sasani Pers'i

I. Şâpûr (ö. 272) babası I. Erdeşîr (224-241 yıllarında hüküm sürdü) tarafından kurulan Sasani İmparatorluğu'nu güçlendirip genişletti. Bu imparatorluk Partların gücünü ortadan kaldırdı ve Batı Asya'daki başlıca güç olmak için Antik Roma'nın gücünü kendi eline geçirdi. İmparatorluğun ardındaki hanedanlık adını Erdeşîr'in atası olan Sasan'dan almıştır. Şâpûr en büyük krallardan biriydi ve Roma İmparatorluğu'na karşı iki savaş yapmıştı. 260 yılında Edessa'da Romalıları ezici bir yenilgiye uğrattı ve hayatının geri kalanında esir tutacağı Roma imparatoru Valerianus'u ele geçirdi. Sasanilerin Roma üzerindeki zaferi Persepolis yakınlarındaki Nakş-ı Rüstem nekropolündeki bir oymada anılır. Bu dönem sanat, mimari ve eğitimde altın bir çağdı: Metal işçiliğinde mükemmelleşildi, birçok bilimsel eser Pehleviceye çevrildi ve belki de hanedanlığın en ünlü hükümdarı I. Hüsrev (531-579 yıllarında hüküm sürdü) Tizbon'da muhteşem bir saray inşa etti. Bedevi Araplar tarafından fethedilene kadar 637-651 yıllarında hüküm süren imparatorluğun dini Zerdüştlüktü.

Bu cam kabartma Şâpûr'un seferleri sırasında yendiği üç Roma imparatorundan biri olan İmparator Valerianus'u küçük düşürmesini tasvir ediyor.

Maniheizm

Maniheizm, Sasani İmparatorluğu'nda İranlı vaiz I. Mani (216-274) tarafından kuruldu. Doğu'da Çin'e ve Batı'da Roma İmparatorluğu'na kadar yayıldı ve dünyanın en yaygın dinlerinden biri ve Hıristiyanlığın en büyük rakibi hâline geldi. Part mirasından Mani (yanda resmedilen) Güney Babil'de doğdu ve yirmi dört yaşında, iki vahiyden ikincisini aldıktan sonra vaaz vermeye başladı. Kendisini Buda, Zerdüşt ve Hz. İsa da dâhil önceki peygamberlerin öğretilerini bütün halklar için evrensel bir dinle tamamlayan bir Işık Havarisi olarak gördü. Maniheizm, ruh ya da ışığın iyiliğinin kötü madde ve karanlığa karşı olduğunu öğreten düalist bir dindi. İnsan ruhları maddeye karışmıştı: Çileci bir hayat süren insanlar ışığa ve cennete geri döneceklerdi ancak bedensel şeyleri kucaklayanlar maddi dünyada yeniden doğacaktı. Aziz Augustine 387'de Hıristiyan olmadan önce Maniheistti. Maniheizm, on dördüncü yüzyıla kadar Çin'de varlığını sürdürdü ve on ikinci yüzyıl Fransa'sındaki sapkın bir Hıristiyan mezhebi olan Katharları etkiledi.

ልዑል ራስ ካሣ ኃይሉ ወልደ ሥላሴ

Mişnah ve Yahudi Diasporası

Yahudiliğin sözlü yasalarının bir kaydı olan Mişnah, Kudüs'teki Sanhedrin konseyinin lideri Rabi Yehuda HaNasi (135-220 civarı) tarafından son hâline getirildi. 70-73 yıllarındaki Yahudi isyanını bastırdıktan sonra Romalılar Yahudileri Filistin'den sürünce Yahudilerin yanlarında taşıyabilecekleri seyyar bir din bilgisi kitabıydı. Bu, Yahudi diasporasının son aşaması; Yahudilerin Yahudiye'den Asya, Avrupa ve Afrika boyunca dağılmasıydı. Daha önceki aşamalar, MÖ 722'de İsrail'in Asurlular tarafından fethedilmesini, birçok Yahudi'nin Mısır'a yerleşmesini ve Yahudiyelilerin MÖ 597'de ve 586'da II. Nebukadnezar tarafından Babil'e sürülmesini izledi. Yahudi geleneğinde Mişnah, Pentateuch'un (İbranice Kitab-ı Mukaddes'in ilk beş kitabı) yazılı yasalarını tamamlar. Mişnah'ta toplanan yasalar, Yahudilerin dinî lideri Ezra'nın zamanından beri, yani MÖ dördüncü yüzyılda Babil sürgününden döndüklerinden itibaren sözlü olarak aktarılmıştı. Gemara ile (Rabinik yorumlar) Talmud'u oluştururlar.

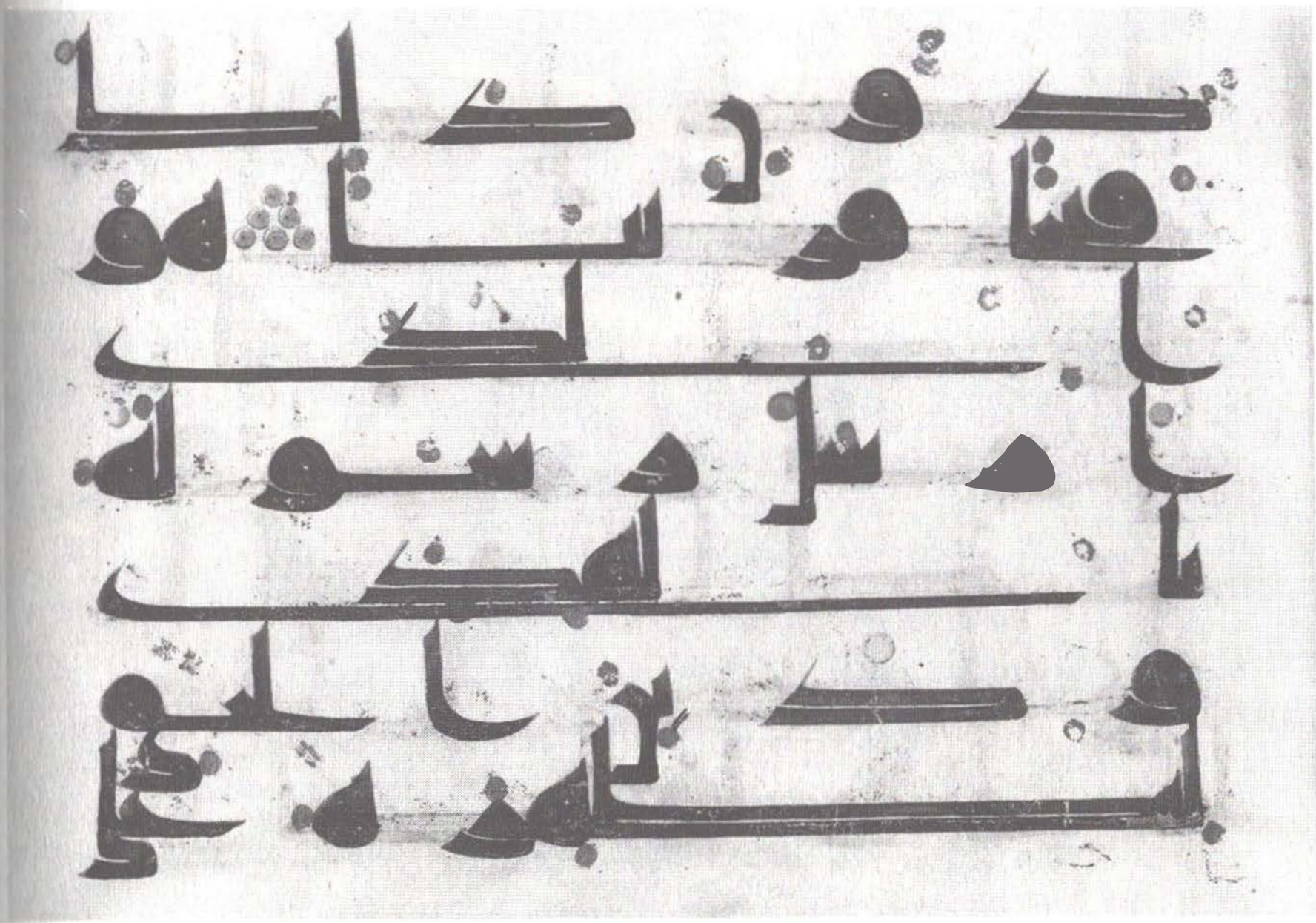
Ondokuzuncu yüzyıldan kalma nadir bir Mişnah yazmasının bir sayfası.

מאימתי קורין את שמע בערבית
משעה שהכהנים נכנסים לאכל
בתרומתן עד סוף האשמורת
הראשונה דברי אליעזר וחכ אומ
עד חצות רבן גמליאל אומ עד
שיעלה עמוד השחר ב
מעשה שבאו בניו מבית המשתה
אמרו להן לא קדינו את שמע אמר
להם אם לא עלה עמוד השחר
מותרין אתם לקרות ג
ולא עוד אלא כל שאמרו חכמ
עד חצות מיכותן עד שיעלה
עמוד השחר ד הקטר
חלבים ואברים ואכילת פסחים
מיכותן עד שיעלה עמוד השחר
ה כל המאכלים ליום אחד
מיכותן עד שיעלה עמוד השחר
ו אם כן למה אמרו חכמ עד
חצות אלא להרחיק את האדם
מן העבירה ז מאימתי קורין
את שמע בשחרית משיכיר בין
תכלת ללבן ר אליעז אומ בין תכלת
לכרתן עד הנץ החמה ר יהושע

אומ עד שלש שעות שכן דרך בני
מלכים לעמוד בשלוש שעות הקוראי
מבן חילך לא הפסיד באדם שהוא
קורא בתורה ח בית שמי אומ
בערב ילמו ויקרו ובבקר יעמדו שנ
בשכבך ובקומך בית הלל אומ כל אדם
קורין כדרכן שנ ובלכתך בדרך אם
כן למה נאמר בשכבך ובקומך אלא
בשעה שדרך שבני אדם שוכבים
ובשעה שדרך שבני אדם עומדין
ט אמר טרפון אני הייתי בא בדרך
והטיתי לקרות כדברי בית שמי וסכנתי
בעצמי מפני הלסטים אמרו
לו כדרי היית לחוב בעצמך שעברת
על דברי תורה הלל י בשחר
אי אתה שותה לפניה ואחת לאחריה
בערב מברך שתים לפניה ושתים לאחריה
אחת ארוכה ואחת קצרה מקום שאמרו
להאריך אינו רשאי לקצר לקצר אינו
רשאי להאריך לחתום אינו רשאי שלא
לחתום שלא לחתום אינו רשאי לחתום
יא מזכירין יציאת מצרים
בלילות אמ ר אלעזר בן עזריה הרי אני

İslam'ın Yükselişi

Bedevi Araplar, Hz. Muhammed tarafından 613-632 yıllarında Arabistan'da kurulan yeni bir din olan İslam'ı yaydılar. Hz. Muhammed yaklaşık 570'te Arabistan'ın Mekke kentinde Kureyş kabilesinin bir üyesi olarak doğdu ve 613 civarında vaaz vermeye başladı. İslam'ı, 622-630 yıllarında Mekke'den sürgünde Yesrib'de kurdu (günümüzde Medine, Suudi Arabistan'ın Hicaz bölgesi). Hz. Muhammed 630'da Mekke'ye döndü ve 632'de burada hayatını kaybetti. İslam'ın kutsal kitabı Kur'an'da toplanan vahiyleri Melek Cebrail'den aldı ve her şeyi yaratan ve insanları ibadete ve O'nun iradesine teslim olmaya çağıran tek bir tanrı olduğunu öğretti. İslam "teslimiyet", Müslüman da "teslim olan" demektir. Hz. Muhammed'in ölümü üzerine müritlerinden Hz. Ebubekir halife ya da inananların siyasi ve manevi lideri oldu. Halefi Hz. Ömer 635'te Şam'ı, 638'de Kudüs'ü ve 646'da İskenderiye'yi aldı, Pers ve Doğu Roma imparatorluklarına karşı önemli seferler düzenledi. Müslüman Araplar daha sonra Kuzey Afrika'ya yayıldılar ve İspanya'da 1492'ye kadar süren bir yapı kurdular.

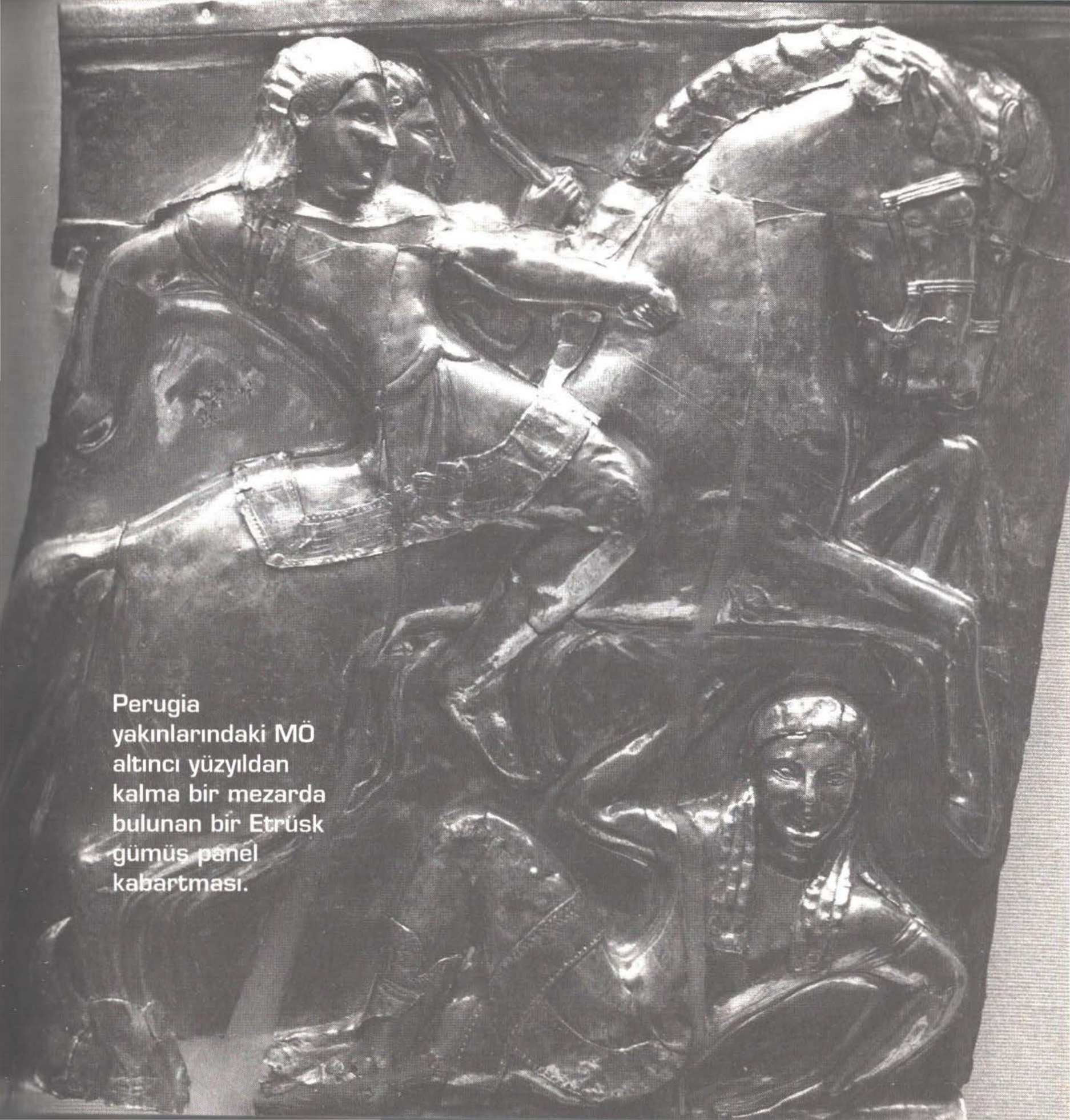

Erken dönem Abbasi Hanedanlığı'ndan (sekizinci-dokuzuncu yüzyıl) nadir bulunan süslemeli bir Kur'an sayfası.

Etrüskler

Etrüskler Roma öncesi İtalya'da en güçlü insanlardı. Orta İtalya'da, MÖ altıncı yüzyılın ortalarında Po Vadisi'nden Napoli'ye kadar uzanan ve Roma medeniyetinin gelişmesinde büyük etkisi olan Etrürya kent kültürünü kurdular. Etrüsk bölgesi bir grup bağımsız kasaba ve şehir-devleti olarak örgütlendi ve bir dönem için Roma, Etrürya'nın bir parçasıydı.

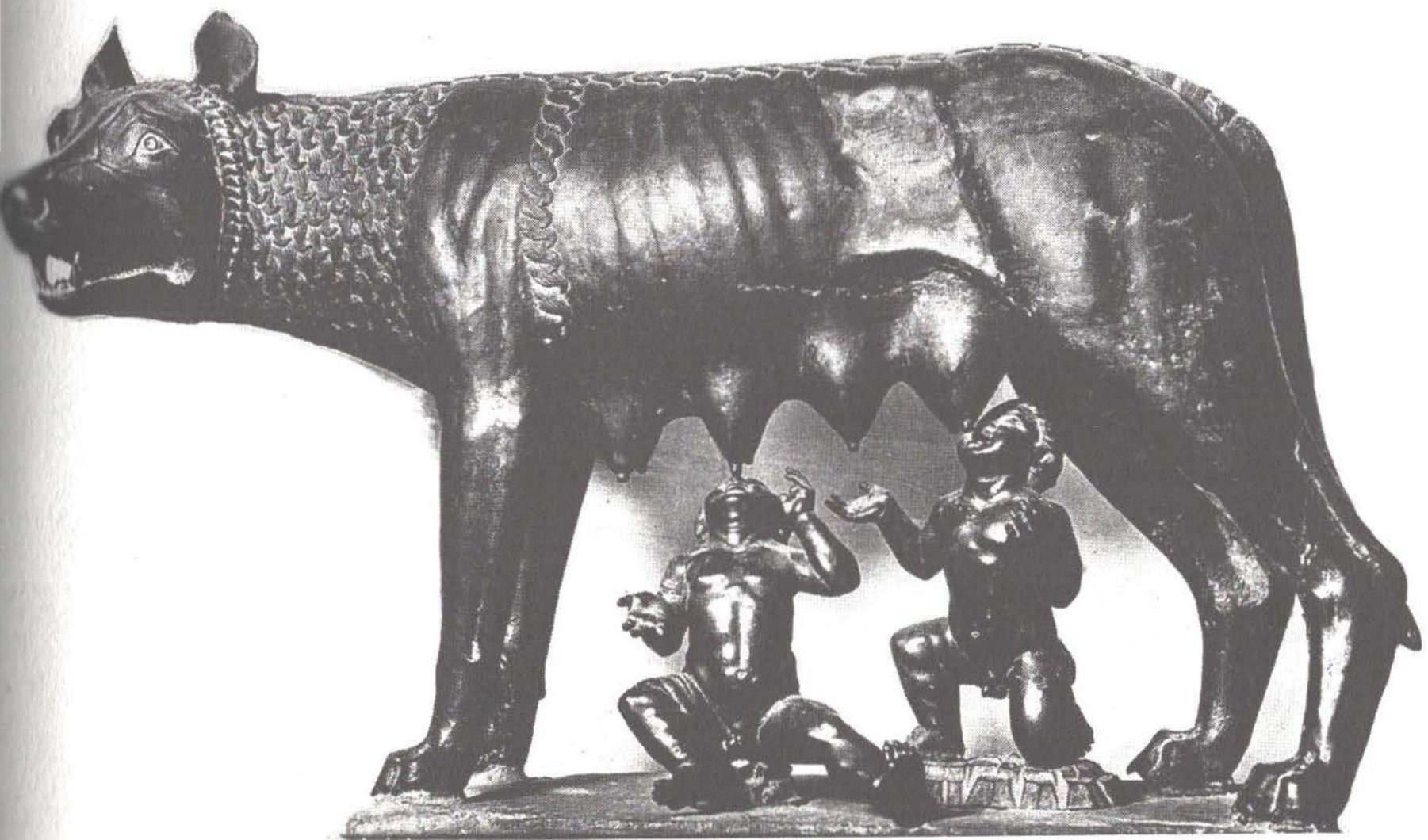
Tarquin Hanedanı'ndan Etrüsk kralları MÖ 616-510 yıllarında Roma'yı yönetti ve söylenilene göre Cloaca Maxima kanalizasyonunu ve Capitone tepe duvarlarını inşa ettiler. Altıncı yüzyılın sonlarında, Roma Cumhuriyeti'nin kurulduğu sırada Roma'dan sürüldüler. Etrüskler gaipten haber vermekle ilgilendiler; metal işçiliği, güzel freskler ve nefes kesici toprak portrelerin yanı sıra binaları ile tanınırlar. Tanrıları gök tanrısı Tinia, tanrıça Uni, Menrva; Roma tanrıları Jüpiter, Juno ve Minerva'ya dönüşmüştür. Bu üçü için Roma'da erken dönemde yapılan bir tapınak Etrüsk zamanında kurulmuştur.

Perugia yakınlarındaki MÖ altıncı yüzyıldan kalma bir mezarda bulunan bir Etrüsk gümüş panel kabartması.

Roma'nın Kuruluşu

Efsaneye göre Roma, Romulus ve Remus adında ikizler tarafından MÖ 753'te kuruldu ve MÖ 509'da cumhuriyet olarak resmileşti. Romulus ve Remus, Roma savaş tanrısı Mars'ın oğullarıydı. Anneleri Rhea onları, Alba Longa şehrinin (günümüz Roma'sının güneydoğusunda) kralı olan babası Numitor'u tahttan indiren Amulius'tan korumak için Tiber Nehri'ne emanet etti. Nehrin aşağısına doğru batmadan yüzdüler; onları vahşi, dişi bir kurt emzirdi ve bir çoban ile karısı büyüttü. Gençlik çağında Amulius'u öldürdüler, Numitor'u yeniden göreve getirdiler ve bulundukları yerde Roma şehrini kurdular. Roma'nın ilk krallarının soyu Tarquinius Superbus (Gururlu Tarquin) ile sona erdi. Geleneksel hikâye, oğlunun asil bir kadın olan Lucretia'ya tecavüz etmesinden sonra senatörlerin Tarquin'i sınır dışı etmesi üzerinedir. Modern tarihçiler Tarquin'in, Etrüsk kralı Porsenna tarafından devrildiğini düşünür ancak yeni kral kendini kabul ettirmeden önce Roma halkı monarşi yönetimi yerine her yıl seçilip konsül adı verilen iki hâkim getirdi.

İtalya'da Roma Hâkimiyeti

Roma, MÖ beş ila üçüncü yüzyıllarda İtalya'da hâkim güç hâline geldi. Orta Batı İtalya'daki Latin Birliği'ndeki birkaç devletten biri olan Roma Cumhuriyeti, Fidenae ve Etrüsk şehri Veii ile savaştı. Roma MÖ 390'da Galyalı kabileler tarafından yağmalandı ancak rakip Latin devletlerine karşı yapılan Latin Savaşı'nı (MÖ 340-338) kazanacak kadar güçlendi. Cumhuriyet daha sonra MÖ 280-275'te Yunan şehir-devletlerine karşı yapılan Pirus Savaşı'nı kazanmadan önce İtalya'daki Samnitleri üç savaşta yendi. Pirus Savaşı adını Yunan kolonisi Epirus'un hükümdarı Pyrrhus'tan (yan sayfada) alır.

Cumhuriyet bu dönemde, esas görevleri Roma ordusunda generallik olan iki konsül tarafından yönetiliyordu. Kriz zamanlarında altı aya kadar yerlerini bir diktatör alırdı. Senato Roma halkına tavsiyelerde bulundu. Vatandaşlar *Comitia Centuriata* ya da kabile meclisleri hâlinde örgütlendi; ilk oylama askerî konular, ikincisi ise sivil meseleler üzerineydi. Roma'nın MÖ 451'den itibaren Forum'da herkesin görebileceği şekilde sergilenen bronz tabletler üzerine yazılı kanun kodları vardı.

Hannibal ve Pön Savaşları

MÖ üçüncü ila ikinci yüzyıllarda Roma, Kartaca'nın Kuzey Afrika gücüyle ve onun büyük komutanı Hannibal ile karşı karşıya geldi. Akdeniz'in kontrolü için yapılan çatışmanın üç büyük aşaması vardı: Birinci (MÖ 264-241), İkinci (MÖ 218-201) ve Üçüncü (MÖ 149-146) Pön Savaşları Roma'nın Kartaca'yı tamamen yok etmesiyle sona erdi. Antik dünyanın en büyük askerî figürlerinden biri olan Hannibal, 221 yılı itibariyle Kartaca ordusunun başkomutanıydı.

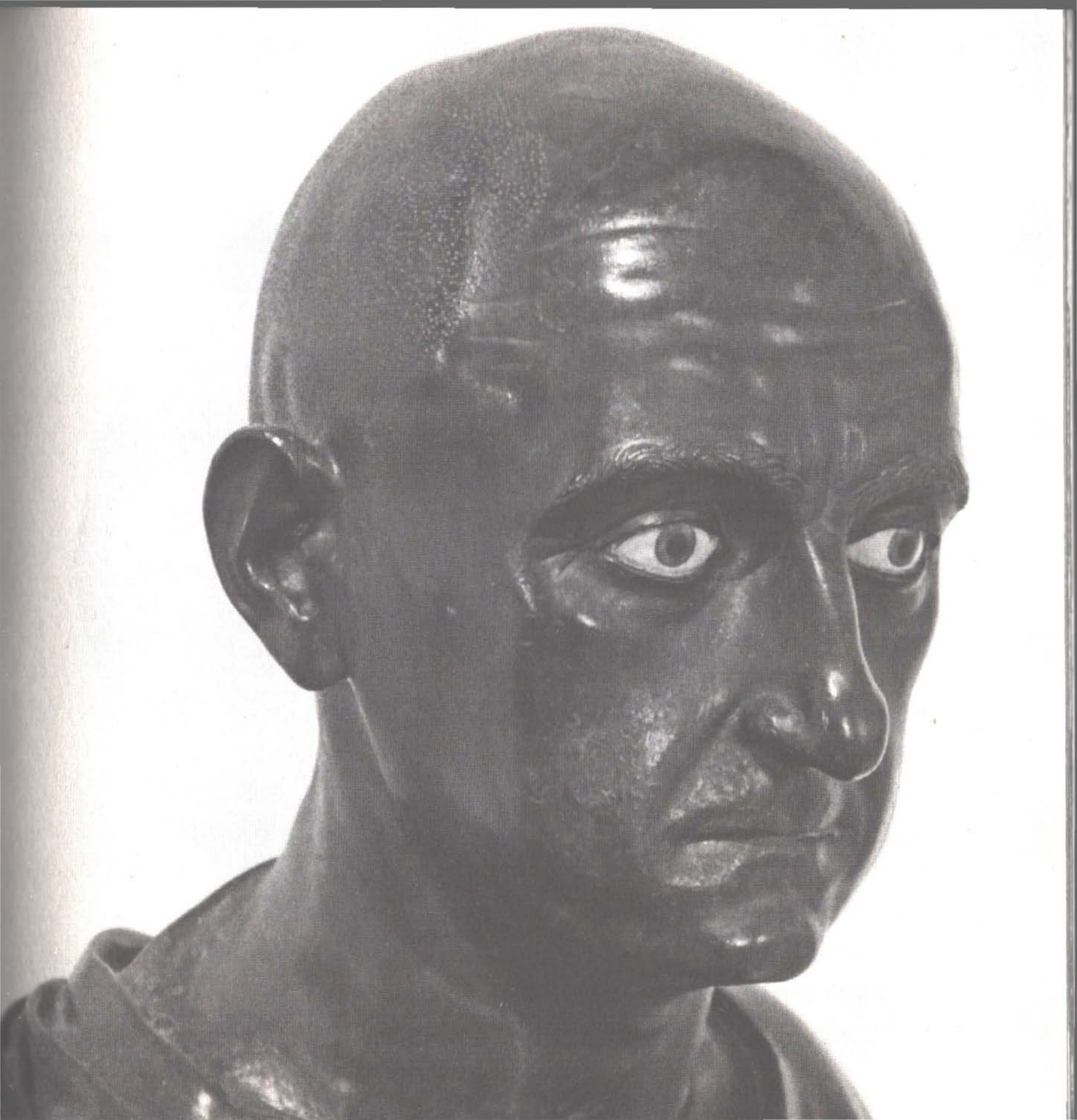
En az otuz yedi savaş fili olan doksan bin kişilik bir orduyu Galyalı kabileler tarafından saldırıya uğramasına rağmen İspanya Cartagena'daki karargâhtan Pireneler, Güney Galya'dan Rhône Nehri ve karlar altındaki Alpler boyunca mükemmel bir şekilde yönetti. Daha sonra MÖ 217'de Trasimene Gölü'nde Romalıları yendi ancak önemli destekler olmadan nihai bir zafer kazanamayıp MÖ 203'te Afrika'ya geri çekildi. Romalı general Afrikalı Scipio tarafından MÖ 202'de Zama'da yenilmesinin ardından sürgüne gönderildi ancak Roma'ya karşı savaşmaya devam etti. En sonunda MÖ 183 civarı Bitinya'da teslim olmak yerine zehir içerek yaşamını sonlandırdı.

Afrikalı Scipio

Romalı general Publius Cornelius Scipio, MÖ 202'de Zama Savaşı'nda (günümüz Tunus'u) büyük Kartacalı komutan Hannibal'ı yendikten sonra "Afrikalı" unvanını aldı. Zafer, Roma ile Kartaca arasındaki on yedi yıllık İkinci Pön Savaşı'nı sona erdirdi. Antik dünyanın en büyük askerlerinden biri, bir taktik ustası ve Roma ordusunun reformcusu olan Scipio, Roma'daki çağdaşları tarafından saygı görüyordu. Askerî itibarı da öyleydi, Büyük İskender'in manevi torunu kabul ediliyordu.

General'in etrafındaki efsaneler büyüdü: Kendisi hayattayken anlatılanlar arasında Jüpiter'in oğlu, tanrıların kralı ve deniz tanrısı Neptün'ün gözdesi olduğu vardı. Scipio kendisine duyulan büyük hayranlığa rağmen yaşamını hayata küsmüş olarak bitirdi ve Roma'dan Campania'ya sürüldü. Yunan kültürüne açıklığı ve Zama'dan sonra Hannibal ve Kartaca'ya bağışlayıcı tavrı, ona kendi evinde düşman kazandırdı. Rönesans'ta İtalyan şair Petrarch, Scipio'nun itibarını epik bir şiir olan *Afrika*'da yeniden canlandırdı.

İtalya Sosyal Savaşı

Roma'nın *socii* olarak bilinen Orta ve Güney İtalya'daki müttefikleri, bir dizi savaşta Roma'yı desteklemiş Romalı olmayan İtalyanlar için Roma vatandaşlığı taleplerine sahip çıkabilmek için MÖ 90-89 yıllarında bir isyan başlattı. Sosyal Savaş olarak bilinen ayaklanma, MÖ 91'de *tribün* Marcus Livius Drusus tarafından bütün İtalyanlara vatandaşlık veren bir yasa getirme girişiminin başarısız olmasının ardından başladı. Müttefikler, Samnitler ve Marsi tarafından yönetilen ve yüz bin kişiden kalabalık bir ordusu olan Italia adında bir konfederasyon kurdular ve ilk zaferlerini kazandılar.

Sonuç olarak Jül Sezar'ın babasının kuzeni konsül Lucius Jül Sezar, isyana katılmayan bütün topluluklara vatandaşlık vereceğini ileri sürerek isyancıların cesaretini kırdı. Kısa süre sonra Gnaeus Pompeius Strabo ve Lucius Cornelius Sulla yönetimindeki ordular, Roma için büyük zaferler kazandı. Samnitlerin isyan etmeye devam etmesine rağmen Sosyal Savaş fiilen sona ermişti ancak bu, Sezar'ın askerî gücünden ziyade tavizleriyle oldu.

Sulla'nın seferleri sırasında bastırdığı bir para, onun koruyucu tanrıları Venüs ve Kupid'i tasvir ediyor.

Spartaküs

Trak doğumlu Spartaküs, MÖ 73-71 yıllarında, firar etmiş doksan bin köle tarafından çıkarılan ve tüm İtalya'ya korku salan isyanın lideriydi ancak en nihayetinde Roma ordusu tarafından hezimete uğratıldı. Onun ve taraftarlarının köleliği ortadan kaldırmak ya da toplumu dönüştürmek için savaştıkları kesin olmasa da adı "sosyal devrim" anlamında kullanılan bir deyim hâline geldi. Spartaküs'ün Roma ordusunu terk edip de ele geçirilip köle yapılmadan önce bir eşkıya olduğu düşünülüyor. MÖ 73'te Capua'daki gladyatör eğitim okulundan kaçtı ve karargâhını birçok kölenin ona katılmak için akın ettiği Vezüv Dağı'na kurdu.

Köle ordusu kuzeye ilerleyen Roma ordusunu yenilgiye uğrattı. Spartaküs belki de Galya'daki yandaşlarını serbest bırakmayı düşünüyordu. Marcus Licinius Crassus komutasındaki sekiz Roma lejyonuna yenildi ve savaşırken öldürüldü. Pompey komutasındaki ikinci bir ordu ise kaçan köleleri topladı ve bilindiği üzere Roma'dan Brindisi'ye uzanan Appian Yolu boyunca altı binini çarmıha gerdi.

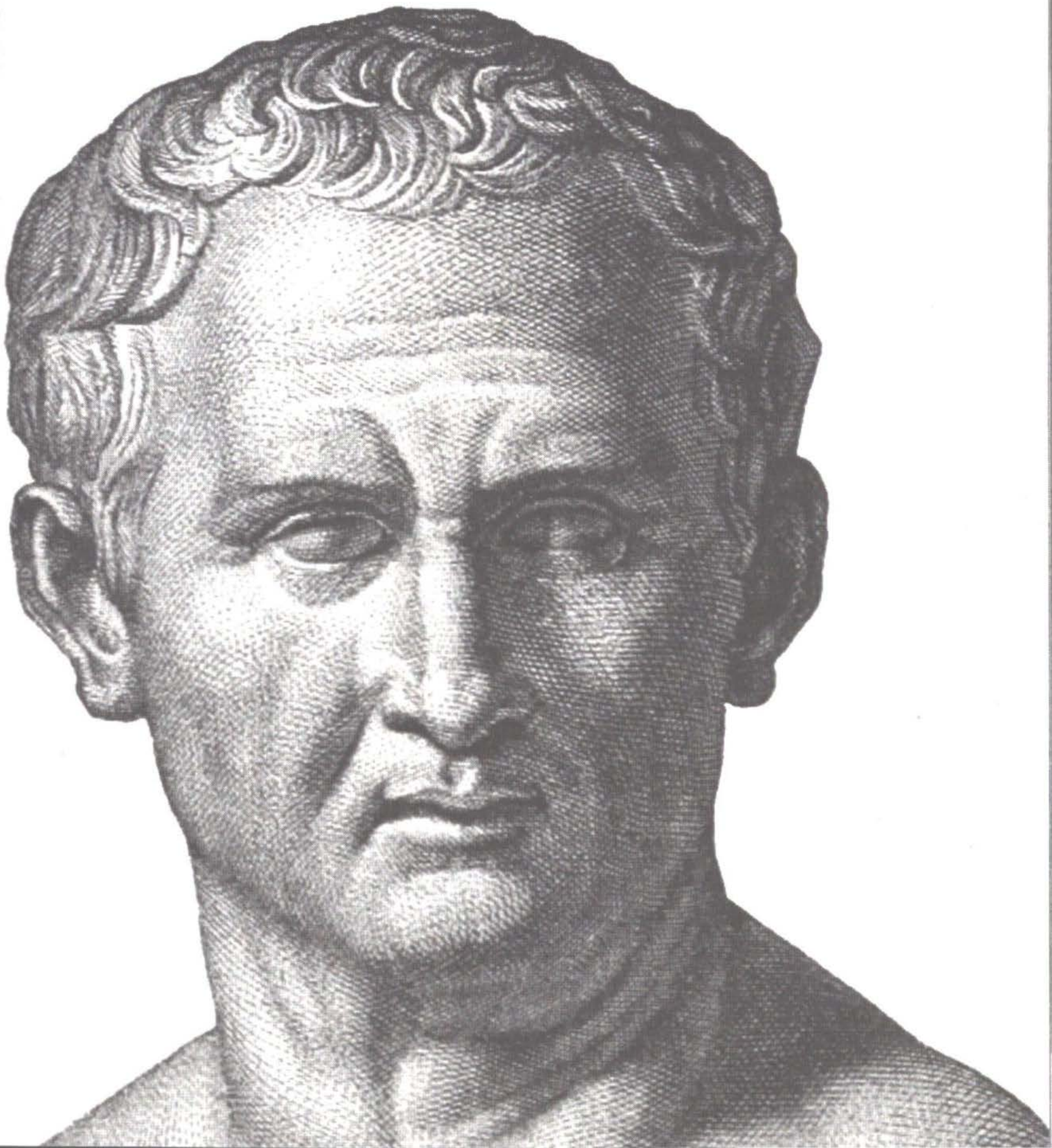

Tod des Spartacus. Zeichnung von Hermann Vogel.

Roma kaynakları Spartaküs'ün bir savaşta öldüğü konusunda hemfikir olsa da cesedinin hiçbir zaman bulunamadığına dair hikâyeler, kaderinin çarmıha gerilen isyancılarla aynı olduğu yönünde fikirler doğurdu.

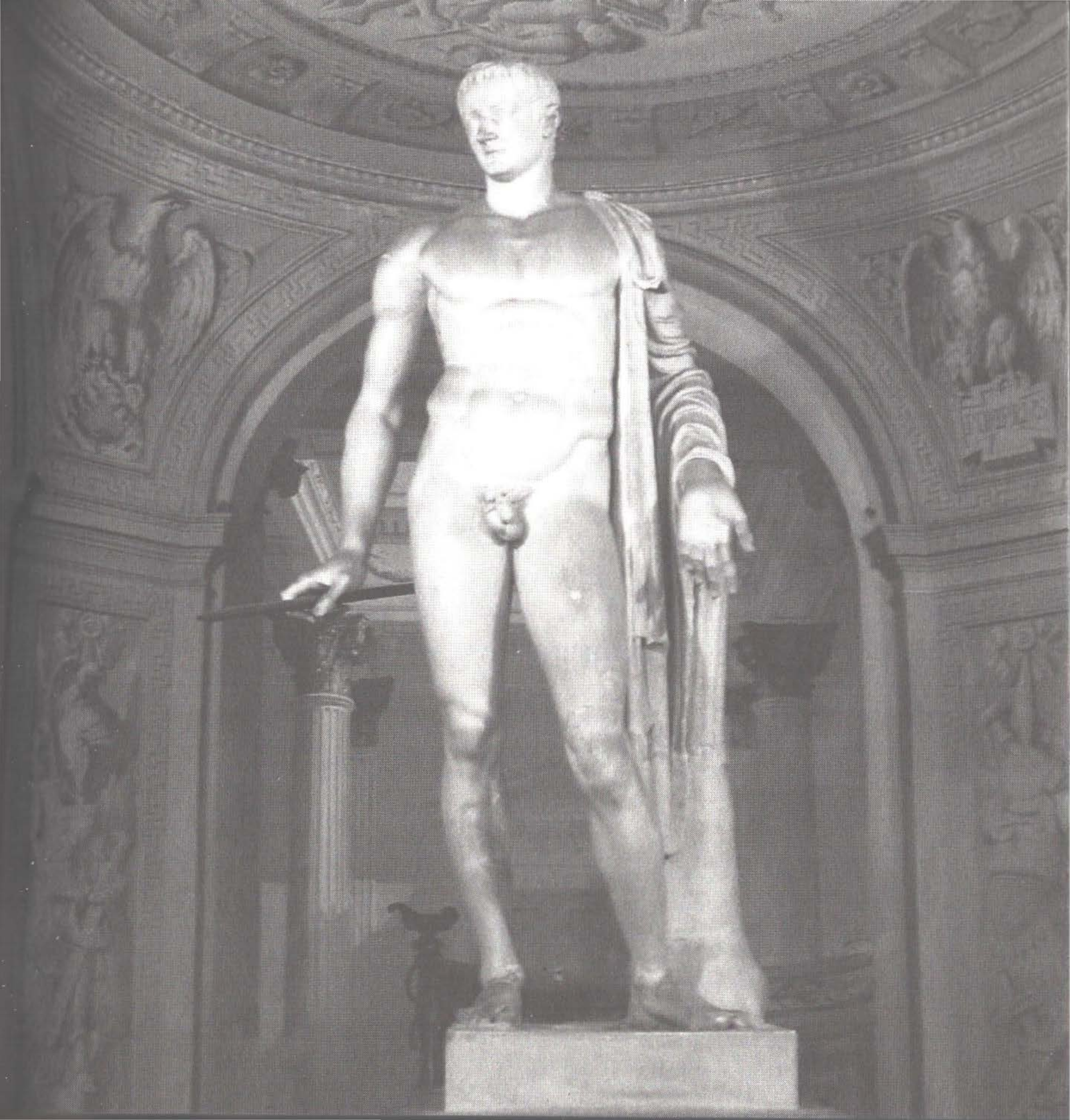
Cicero ve Senato

Devlet adamı ve avukat Marcus Tullius Cicero (MÖ 106-43) bütün Romalı hatiplerin en büyüğü olarak tanınır. Jül Sezar'ı diktatör yapan ve ardından öldürülmesine neden olan iç savaş sırasında (MÖ 49-45) Roma Cumhuriyeti'nin ilkelerini sürdürüp Senato'nun otoritesini korumaya çalıştı. Senato Roma'nın ilk krallarına ve onların yerini alan konsüllere danışma organı olarak başlamıştı ancak Cumhuriyet'in son iki yüzyılında eski hâkimlerin güçlü bir devleti hâline geldi. Cicero MÖ 63'te konsül oldu ve rakibi Catilina'nın iktidarı ele geçirme çabalarını boşa çıkardı. Catilina komplocularının yargılanmadan idam edilmesi konusundaki Senato kararına nezaret etti. Birinci Triumvirlik'te Sezar, Crassus ve Pompey'in ittifakını anayasaya aykırı bularak kınadı, ardından Roma'ya kaçtı ancak MÖ 57'de geri çağrıldı ve *De Oratore* (*Hatiplik Üzerine*) (MÖ 55) ve *De Re Publica* (*Devlet Üzerine*) (MÖ 52) kitaplarını yazdı. Sezar'ın öldürülmesinin ardından Augustus ve Marcus Antonius'a düşman oldu ve MÖ 43'te öldürüldü. Kafası ve elleri Forum'da sergilendi.

Pompey

Büyük Pompey (MÖ 106-48) MÖ 60'ta Crassus ve Jül Sezar ile ittifak yapan son derece başarılı bir general ve politikacıydı. Başlangıçta bir dizi askerî zaferle iktidara yükseldi. MÖ 83-30 yıllarında Marialıları yendi ve Afrika'da onlara karşı yapılan seferler sırasında, askerleri tarafından ilk kez Magnus (Büyük) olarak selamlandı. Bu galibiyet ona aynı zamanda bir Roma zaferi -muzaffer bir komutanın şerefine Roma'da yapılan bir kutlama töreni- kazandırdı. MÖ 71'de kaçak köle-gladyatör Spartaküs'ün liderlik ettiği köle isyanını bozguna uğrattığı için ikinci kez ödüllendirildi (bkz. s. 340). Pompey, Crassus ile ortak konsül yapıldı. MÖ 67-66 yıllarında, Akdeniz'in kontrolünü ele geçiren ve Anadolu'daki Pontus kralı IV. Mithridates'i yenen Kilikyalı korsanlar tehdidini ortadan kaldırdı. Doğu İmparatorluğu'nu yeniden örgütleyerek yüzyıllar boyunca sürecek bir imparatorluk sınırı yarattı. MÖ 61'de üçüncü bir zafer kazandı. Pompey, Sezar ve Crassus ile ittifakın bozulmasının ardından iç savaşta (MÖ 49-48) Sezar'a karşı savaştı ancak Pharsalus'ta (Farsala, Yunanistan yakınlarında) kesin bir yenilgiye uğrayıp daha sonra Mısır'da öldürüldü.

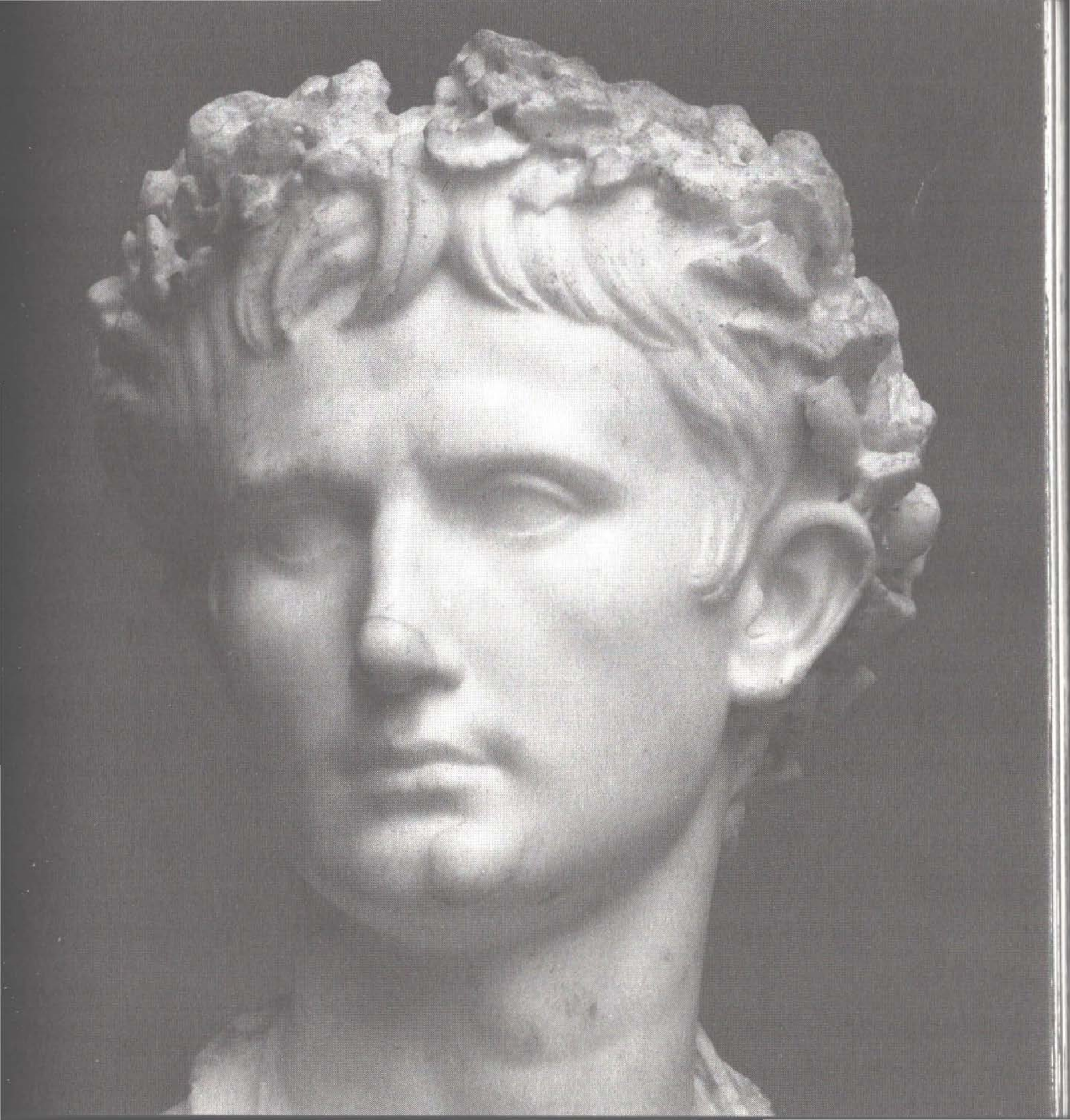
Jül Sezar ve Galya Savaşı

Muhteşem bir general ve büyük bir hatip olan Jül Sezar (MÖ 100-44), askerî başarısı ile siyasi manevralarını birleştirerek Roma'da olağanüstü bir güç kazandı. Gücünün zirvesindeyken -"ömür boyu diktatör" olarak atanmasından bir ay sonra- Cumhuriyet'i yeniden kurmak isteyen senatörler tarafından öldürüldü. MÖ 60'ta Sezar, önde gelen general Pompey ile general ve politikacı Marcus Licinius Crassus ile ittifak kurdu (Birinci Triumvirlik) ve önemli konsüllük görevine seçildi. Kendisine Roma'nın Galya eyaletlerinde (günümüzde Fransa) askerî komutalar verildi ve MÖ 58-50 yıllarında buradaki Germen ve Kelt kabilelerini acımasızca ele geçirdi. Galya valisiyken MÖ 55-54'te iki kere Britanya'yı işgal etmeyi denedi. MÖ 49'da, Roma iç savaşında Pompey'e karşı geldi ve MÖ 48'de Yunanistan'daki Pharsalus Savaşı'nda büyük bir zafer kazandı. Pompey Mısır'da öldürüldü ancak oğulları mücadeleye devam etti. MÖ 45'te Sezar kazanmıştı. Sezar, Fransa'daki seferleri hakkında yazdığı *Galya Savaşları* adlı eseri nedeniyle yazar olarak da tanınır. Aynı zamanda hayattayken yeniden adlandırılan temmuz ayına ismi verilmiştir: *Julius / July*.

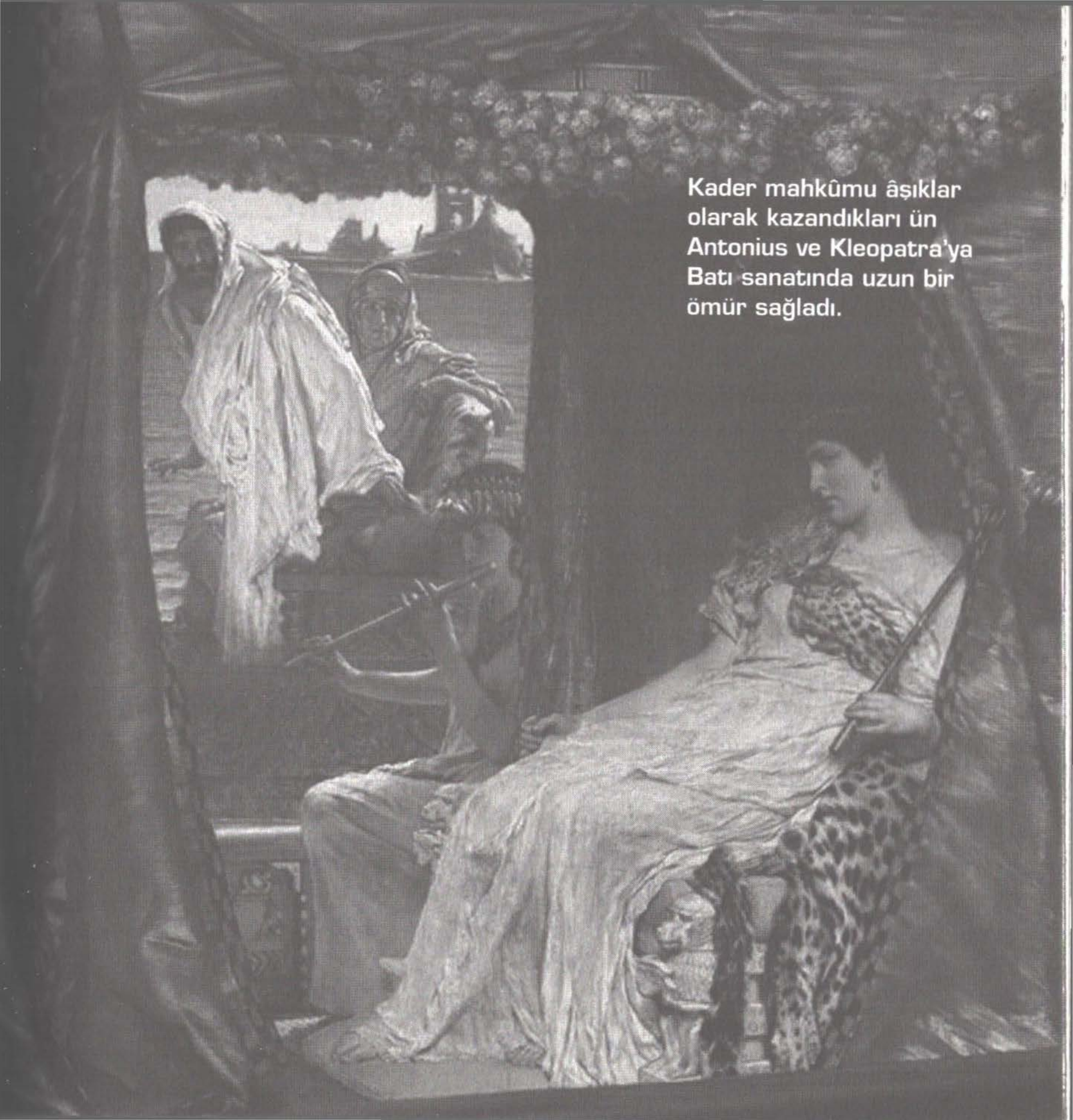
Augustus ve İkinci Triumvirlik

Augustus olarak bilinen Octavianus (MÖ 63-MS 14), Jül Sezar diktatörlüğündeki Cumhuriyet'in sona ermesinin ardından Roma İmparatorluğu'nun kurucusu oldu. Sezar'ın MÖ 44'te öldürülmesini takiben bir ordu topladı, Marcus Antonius'u yenip konsül yapıldı. MÖ 43'te Antonius ve Marcus Aemilius Lepidus ile ittifak kurdu. Bu, İkinci Triumvirlik olarak bilinir. Antonius ile doğudaki rakipleri Brutus ve Cassius'u yendiler; Lepidus'u ittifaktan çıkarıp triumvir olarak Roma dünyasını kendi aralarında bölüştüler: Augustus batıda, Antonius doğudaydı. Daha sonra MÖ 31'deki Actium Savaşı'nda Augustus, Antonius'u yenip tek hükümdar oldu. Kendisini *princeps* (birinci vatandaş) olarak adlandırdı, yönetimi de *principate* olarak bilinir ancak ilk Roma imparatoru kabul edilir. Kendisinin dönemi İmparatorluk'un genişleme dönemiydi ve meşhur Pax Romana'yı (iki yüzyıllık imparatorluk imparatorluk boyunca Roma barışı) başlattı. "Augustus çağı" Virgilius, Livy ve Horatius'un eserlerinde büyük edebî başarılardan biriydi.

Marcus Antonius ve Kleopatra

İkinci Triumvirlik'te Augustus ve Lepidus ile Roma İmpartorluğu'nun kısmi hükümdarı olan Marcus Antonius (MÖ 83-80), Batlamyus Mısır'ının kraliçesi Kleopatra ile hem siyasette hem de aşkta eşleşmişti ancak Augustus tarafından kesin yenilgiye uğratıldı (bkz. s. 348). Doğu İmparatorluğu'nu İkinci Triumvirlik şemsiyesi altında yeniden örgütleme çabaları Kleopatra ile temas kurmasına neden oldu ve MÖ 41-40 yıllarında İskenderiye'de sevgili oldular. Antik yazarlar ve Shakespeare, büyük aşklarını fazlasıyla önemsese de üç yıldan fazla bir süre birbirlerini görmediler; diğer yandan Antonius, Augustus'un kız kardeşi Octavia ile evlendi. Antonius MÖ 34'te Kleopatra'ya dönünce onun iktidarını kutlayan bir zafer alayı ve abartılı törenler düzenledi, çocuklarına unvanlar verdi ve Octavia'dan boşandı. Augustus Roma'da Antonius'un kuyusunu kazıp Kleopatra'ya savaş açtı. MÖ 31'de Yunanistan açıklarındaki Actium Deniz Savaşı'nda Augustus'un amirali Agrippa, Marcus Antonius'un filosunu bozguna uğrattı ve Kleopatra İskenderiye'ye kaçtı. Antonius onu takip edip kendini öldürdü. Kısa bir süre sonra Kleopatra da intihar etti.

Kader mahkûmu âşıklar olarak kazandıkları ün Antonius ve Kleopatra'ya Batı sanatında uzun bir ömür sağladı.

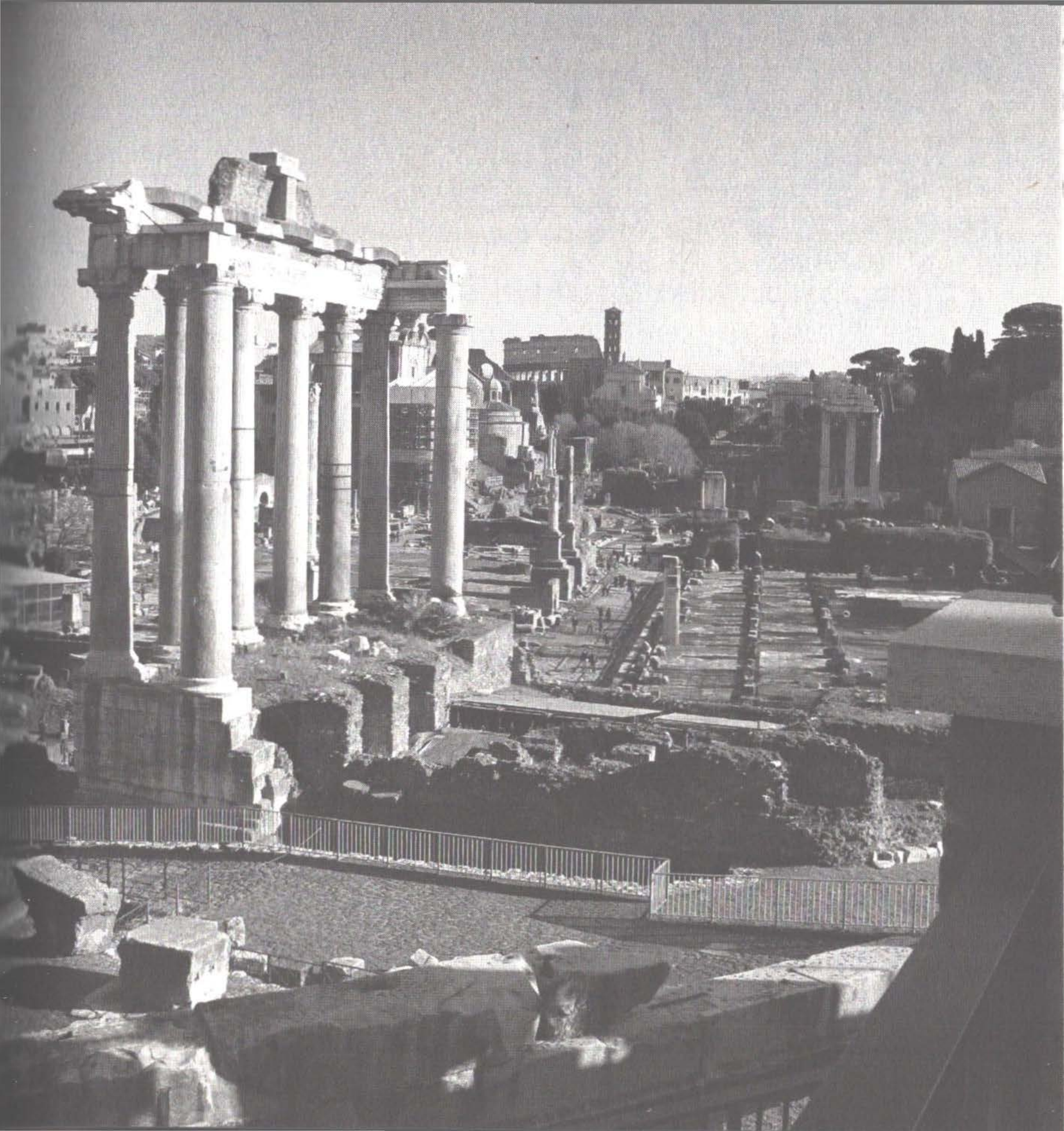
İmparatorluk Ordusu

Roma'nın ilk imparatoru Augustus, beş bin ağır piyadeden oluşan yirmi beş lejyonluk profesyonel ve sabit bir ordu kurdu. Ordu daha önce gönüllülerden ve askere alınan gençlerden oluşuyordu ancak yeniden düzenlenen orduda lejyonerler yirmi beş yıllık sabit bir süre hizmet etme kararını kendileri verdiler. Lejyonerler deri kayışlara bağlı metal şeritlerden oluşan meşhur *lorica segmentata* zırhını giyerlerdi. İki metrelik bir zincir olan *pilum* ve 50 santimetrelik kısa bir kılıç olan *gladius* ile savaştılar. Augustus aynı zamanda imparatorluğun sivil olmayan sakinlerinden oluşan *auxilia*'yı oluşturdu; süvari, okçu ve hafif piyade gibi piyade olmayan birliklerin çoğu destek gücüydü. Beş yüz kişilik iki yüz elli alay hâlinde örgütlendiler, yirmi beş yıl hizmet ettiler ve bu sürenin sonunda kendilerine Roma vatandaşlığı verildi. Ayrıca imparatoru korumak için beş bin kişilik seçkin Praetorian Muhafızları vardı, yirmi beş değil on altı yıl hizmet ediyor ve lejyonerlere göre üç kat fazla maaş alıyorlardı.

Forum

Yüzlerce yıl boyunca Roma'daki sosyal yaşamın merkezi olarak gelişen ve dikdörtgen bir meydan olan Roma Forumu, MÖ 29'da Augustus'un Kutsal Jül Sezar Tapınağı'nı inşa etmeyi bitirmesi ve Actium Savaşı'ndaki zaferinin işareti olarak Augustus Kemeri'ni dikmesiyle büyük bir değişim geçirdi. Palatine ve Capitoline tepeleri arasındaki vadide olan Forum MÖ sekizinci yüzyıldan beri Romalılar tarafından kullanılıyordu. Konuşmalar, seçimler, davalar, zafer alayları, dinî faaliyetler ve gladyatör dövüşlerinin yanı sıra dükkânların ve açık pazarın olduğu bir toplanma yeriydi. Burada gerçekleşen meşhur olaylar arasında Marcus Antonius'un Jül Sezar'ın cenazesinde yaptığı konuşma da vardır. Ayakta kalan yapılar arasında 203'te Septimius Severus'a adanan ve Partlara karşı kazanılan zaferi kutlayan beyaz mermerden yapılmış zafer takı ve günümüze kalan yıkıntılar (yan sayfada) yeniden inşa edildiği üçüncü yüzyıla ait olsa da orijinali MÖ 497'de dikilen Satürn Tapınağı vardır. Forum'a yapılan son büyük katkı 312'de Büyük Konstantin'in inşa ettirdiği Maxentius Bazilikası'dır.

Vergilius

Genelde en büyük Roma şairi kabul edilen Vergilius (tam adı: Publius Vergilius Maro) Latin destanı *Aeneis*'in yazarıdır. On iki kitaplık şiir Truva kahramanı ve Roma'nın efsanevi kurucusu Aeneas'ın maceralarının zikredilmesidir. Yaklaşık MÖ 30 civarında başlamış ve on bir yıl sonra Vergilius'un ölümü nedeniyle tamamlanmamıştır. Roma'nın, tarihin de onayladığı dünyaya hükmetme ve medeniyet getirme muhteşem kaderini ilan eder.

Vergilius Kuzey İtalya'dan bir çiftçinin oğluydu, MÖ 41'de Roma'ya geldikten sonra felsefe ve retorik alanında iyi bir eğitim aldı. Aynı zamanda pastoral şiirlerden oluşan *Eclogues*'i (MÖ 42-37) ve zirai yaşam üzerine dört kitaplık bir seri olan *Georgics*'i (MÖ 37-30) yazdı. Çağdaşları ya da yarı çağdaşları arasında *Satires* ve *Odes*'in yazarı büyük lirik şair Horatius (MÖ 65-8), *Ars Amatoria* ve *Metamorphoses*'in yazarı Ovidius, 142 kitaplık etkili bir Roma tarihi olan *Ab Urbe Condita Libri*'nin yazarı Livy (MÖ 59-MS 17) vardı.

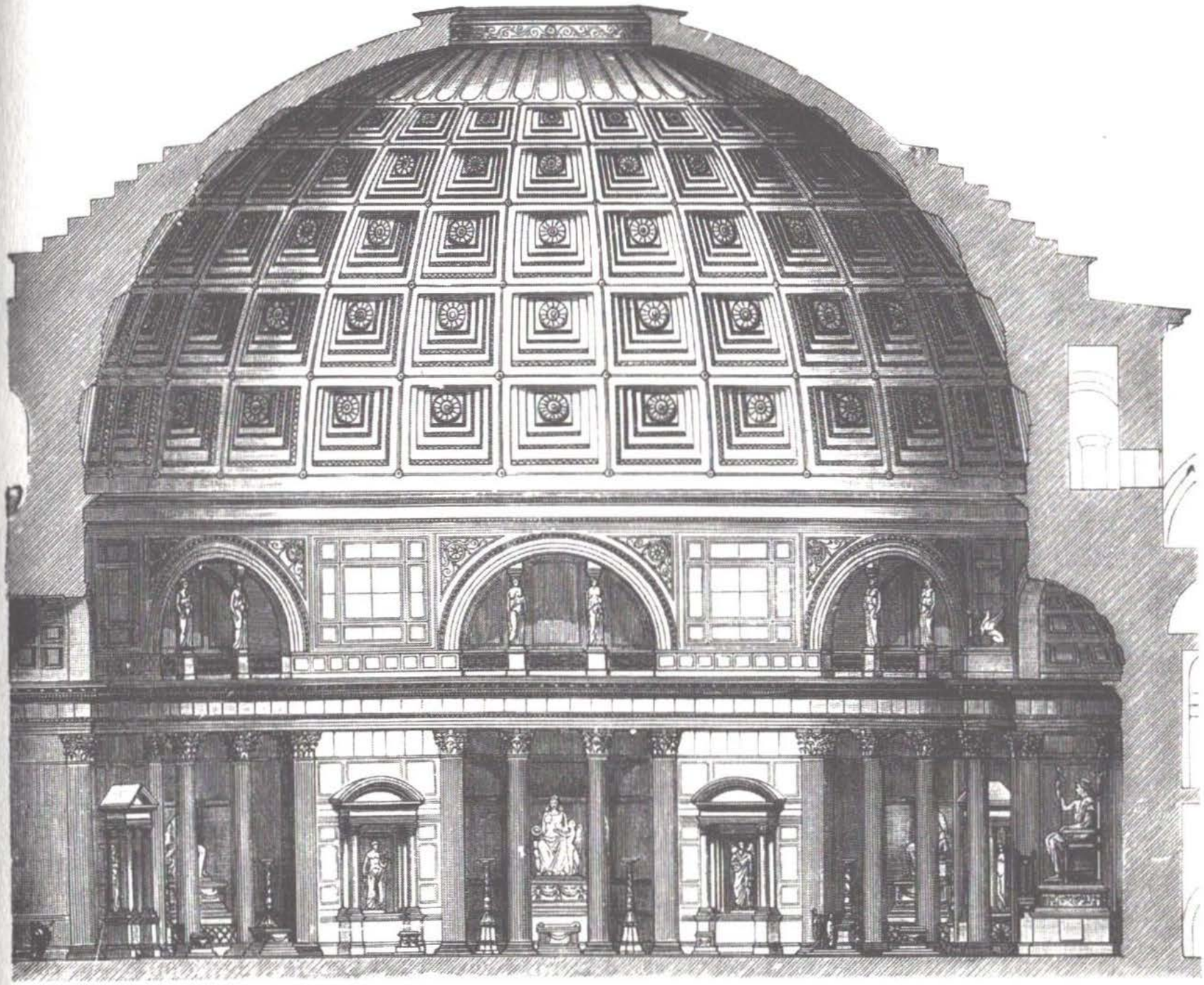

TITYRE TV PATVLAE RECVBANS SVB TEGMINE FAGI

Vergilius'un *Eclogues*'inin açılış satırları, beşinci yüzyıldan kalma bir elyazması kopyadan.

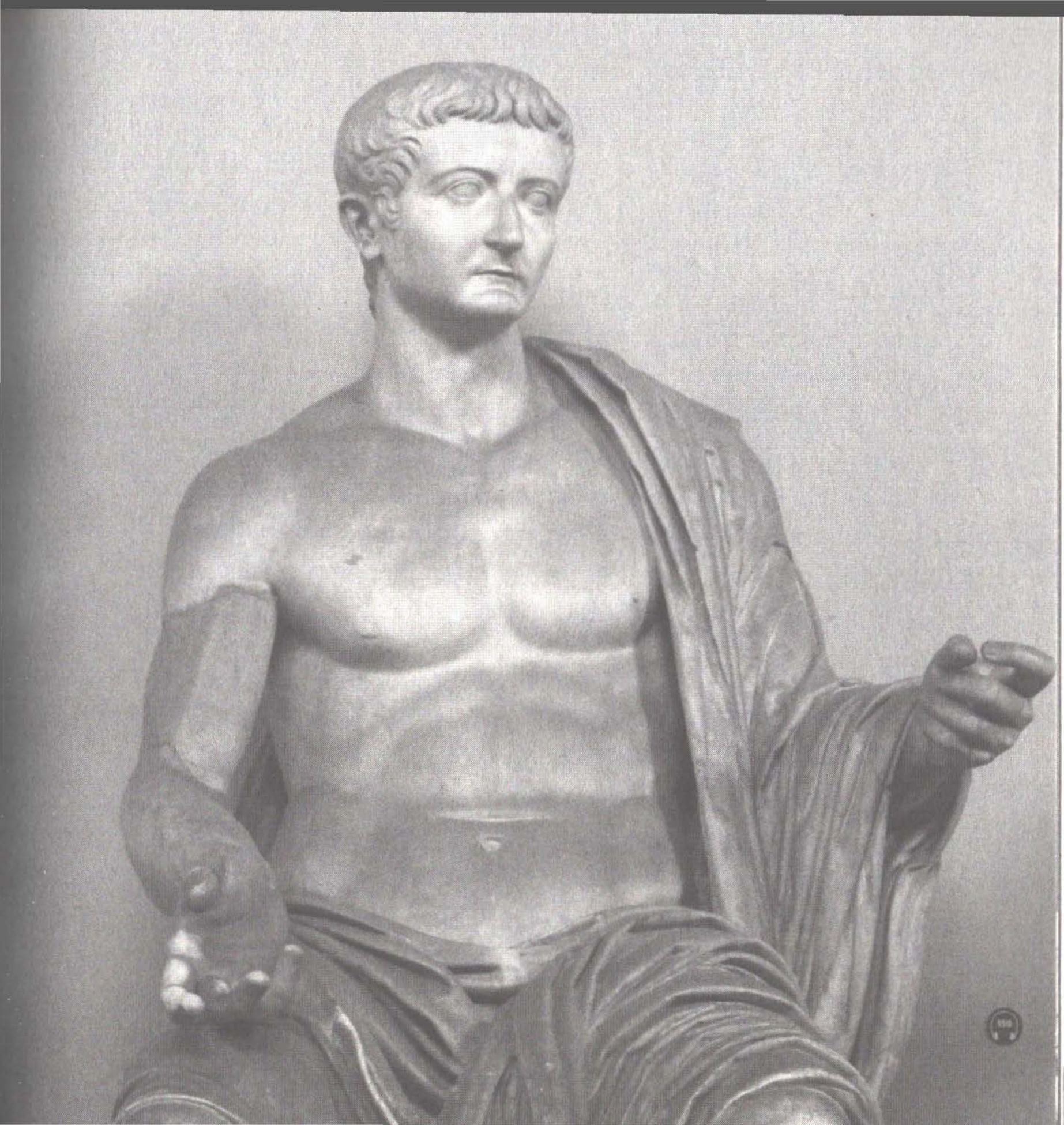
Pantheon

Romalı devlet adamı Marcus Vipsanius Agrippa tarafından MÖ 27'de yapımına başlanan Roma'daki Pantheon Tapınağı, 118-128 yıllarında İmparator Hadrianus tarafından büyük, kubbeli bir yapı olarak yeniden inşa ettirildi. Üçüncü yüzyılda İmparator Septimius Severus ile İmparator Caracalla yönetiminde üzerinde birkaç değişiklik yapıldı. Başlangıçta Antik Roma tanrıları için bir tapınaktı ancak 609'da yeniden Hıristiyan ibadet yeri hâline getirildi. Çok küçük eklemeler dışında mimari olarak üçüncü yüzyıldaki hâliyle günümüze ulaşmıştır: 43 metre çapında ve 22 metre yüksekliğinde beton kubbenin altında tuğla kaplamalı, betondan, daire şeklinde bir bina. Üçgen alınlık ve granit Korint sütunlu ön sundurmanın ardında 7 metre uzunluğunda, bronzdan yapılmış çift kanatlı kapılar vardır. Kubbenin içi 8 metre uzunluğunda "oculus" ya da açıklıkla aydınlatılır. Ön tarafındaki yazıtta "Lucius'un oğlu Marcus Agrippa bu binayı üçüncü kez konsül olduğu sırada yaptı" yazar ancak araştırmalar sadece bu kısmın orijinal binadan geriye kaldığını gösterir. Tarihçiler Hadrianus'un bilerek orijinal yazıtı kullandığına inanır.

Tiberius

Tiberius Caesar Augustus (MÖ 42-MS 37) ikinci Roma imparatoruydu. Augustus'un evlatlık oğlu olarak her şeyden önce, hükümranlığının son on yılında Capri'de sürgündeyken yürüttüğü "terör saltanatı" ile ünlüdür. İmparator olmadan önceki ilk zamanlarda askerî başarıları olmuştu ancak akabinde, önce erkek kardeşinin ölmesi, sonra sevgili karısı Vipsania'dan boşanıp Augustus'un önüne gelenle birlikte olan kızı Julia ile evlenmek zorunda kalması onda hayal kırıklığı yarattı. Saltanatının ilk yılları görece sakindi ancak oğlunun ölümünün ardından Capri Adası'na yerleşip bir daha Roma'ya dönmedi. Tiberus lüks içinde yaşadı; çocuk zulmüne, acımasız işkencelere ve sahte suçlamalara dayanan idamlara başkanlık etti. Canavara benzeyen bir yüzü olduğu ve derisinin enfeksiyonlar'dan bozulduğu söylenir. Dikkatini kendinden sonra kimin geleceğine verdiğinde ise Augustus'un büyük torunu olan Caligula (Küçük Çizme) lakaplı Gaius Caesar'ı seçti. 37'de komaya girince Praetorian Muhafızları'nın yardımıyla Caligula imparator ilan edildi. Tiberius iyileşince muhafızların komutanı Macro onu boğacaktı.

Caligula

Babası Germanicus'a hizmet eden askerler tarafından kendisine verilen Caligula (Küçük Çizme) lakabıyla bilinen Gaius Caesar Germanicus (12-41), Roma imparatoru olarak Tiberius'un yerine geçti ve 37-41 yılları arasında yaklaşık dört yıl hüküm sürdü. Genelde öfke nöbetlerine ve kibirli davranışlara eğilimli bir tiran olarak hatırlanır ancak antik tarihçilerin kendisi hakkında anlattığı hikâyelerin kaçının doğru olduğundan emin olmak zordur. Mesela en meşhurlarından biri olan atı İncitatus'u konsül yapmasının uydurma olduğunu biliyoruz.

Bazı tarihçiler Caligula'nın bir hastalıktan sonra delirdiğini düşünür. Kız kardeşleriyle ensest ilişki kurmakla, kendini tanrı ilan etmekle ve Kudüs Tapınağı'na heykelinin dikilmesini emretmekle suçlanır. 38'de kız kardeşi öldükten sonra Caligula onun tanrıça Diva Drusilla olarak onurlandırılmasını istedi. Ayrıca işgale hazır ordusunu İngiltere'nin karşı kıyılarına yürütüp ardından askerlerine deniz kabuğu toplamalarını emretti. Halk onun çılgınlıklarından bıkmıştı ve Caligula 41'de Praetorian Muhafızları tribünü Cassius Chaerea tarafından öldürüldü.

Claudius

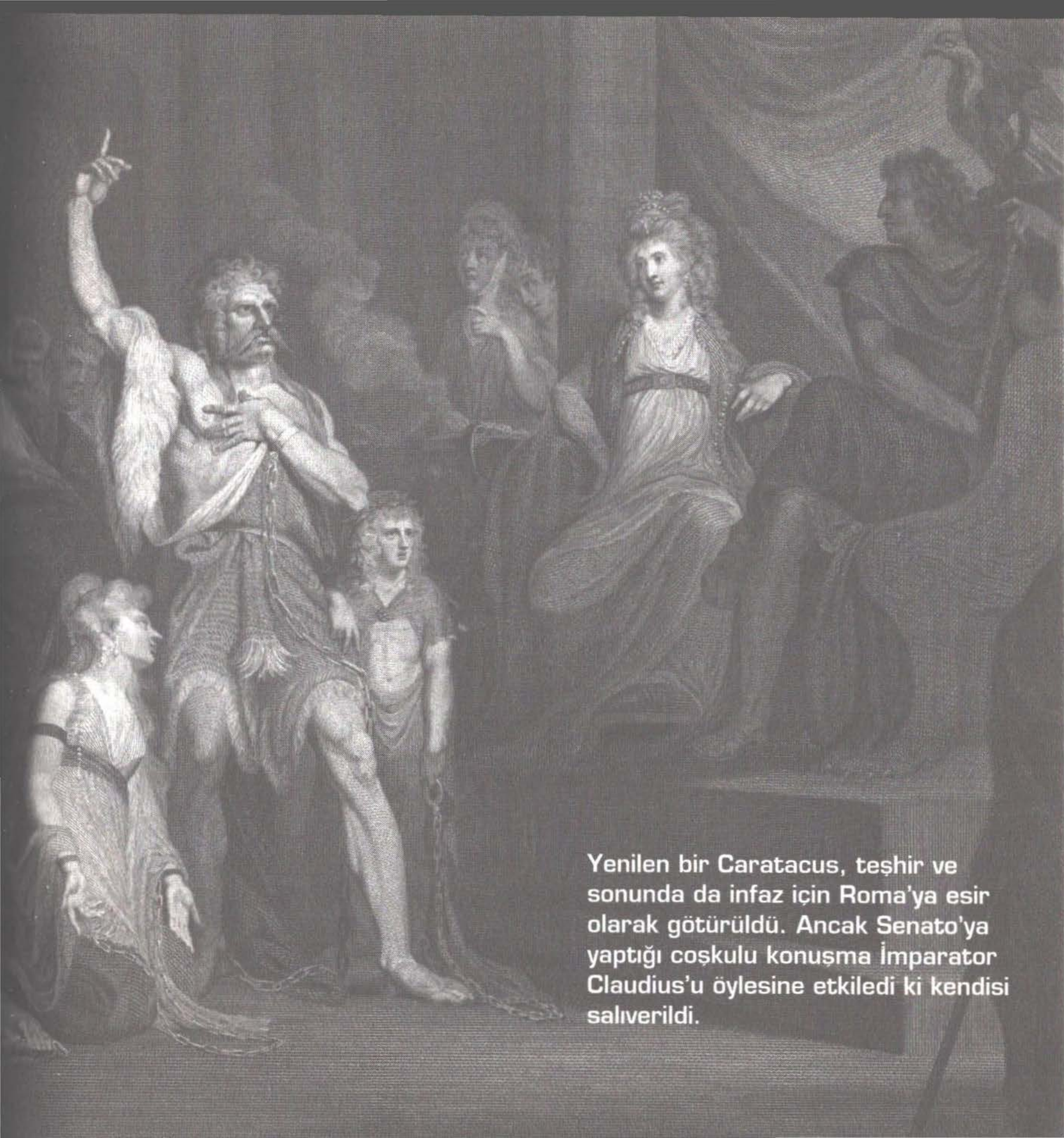
Roma, Claudius yönetiminde (MÖ 10-MS 54) Britanya'yı imparatorluğun bir eyaleti yaptı ve Kuzey Afrika'daki topraklarını genişletti. Beşinci Roma imparatoru Claudius imparatorluk sarayında saklanırken bulundu ve Praetorian Muhafızları yeğeni Caligula'yı öldürdükten sonra onu hükümdar ilan etti. Senato'nun çıkardığı zorluklarla karşı karşıya kaldı ancak ordunun desteğiyle kendini kabul ettirdi. Titremelerden, şiddetli topallamadan ve ağzından köpükler çıkmasından muzdarip itici bir kişiliktir. Bununla birlikte keskin bir zekâya sahiptir ve çağdaşlarının hayranlık duyduğu ancak maalesef günümüze ulaşmayan Roma Cumhuriyeti, Etrüskler ve Kartaca tarihleri üzerine kitap yazmıştır. Yönetimi büyük ölçüde başarılıydı. 41-42 yıllarında, Caesariensis ve Tingitana eyaletlerini kurmak için şu an Fas ve Cezayir olan toprakların ele geçirilmesini emretti; 43'te ise Britanya'nın işgalini bizzat yönetti. Camulodunum (Colchester) ve Colonia Agrippinensis (Köln, Almanya) kolonilerini kurdu ve Yahudiye'yi imparatorluk eyaleti yaptı. 48'de eşinden boşandı ve 54'te, onu zehirleyecek yeğeni Agrippina ile evlendi.

Roma, Britanya'yı İşgal Ediyor

43'te Roma ordusu Britanya'yı işgal etti, belalı Catuvellauni kabilesini yendi ve 410'a kadar Roma egemenliğinde kalacak yeni Britanya eyaletini kurdu. İşgal görünürde Catuvellauni tarafından iktidardan indirilen Atrebateler kralı Verica'nın yardım isteğine istinaden başlatılmıştı ancak İmparator Claudius imparatorluğun sınırlarını genişletmeye hevesliydi.

General Aulus Plautius, Manş Denizi boyunca dört lejyona ve yaklaşık yirmi bin kişilik yardımcı kuvvete liderlik etti. Kent'teki Richborough yakınlarına indiler ve iki savaşta Caratacus ve Togodumnus komutasındaki Catuvellauni'yi yendiler. Plautius, Thames Nehri'nde fillerle ve ağır silahlarla gelen ve Catuvellauni'nin başkenti Camulodunum'a (günümüzde Colchester) nihai saldırıyı yöneten Claudius'u beklemek için durdu. Camulodunum'da yeni Roma eyaletinin başkenti olarak Claudius'un onuruna bir tapınağıyla birlikte Romalı gazi askerler kolonisi kuruldu.

Yenilen bir Caratacus, teşhir ve sonunda da infaz için Roma'ya esir olarak götürüldü. Ancak Senato'ya yaptığı coşkulu konuşma İmparator Claudius'u öylesine etkiledi ki kendisi salıverildi.

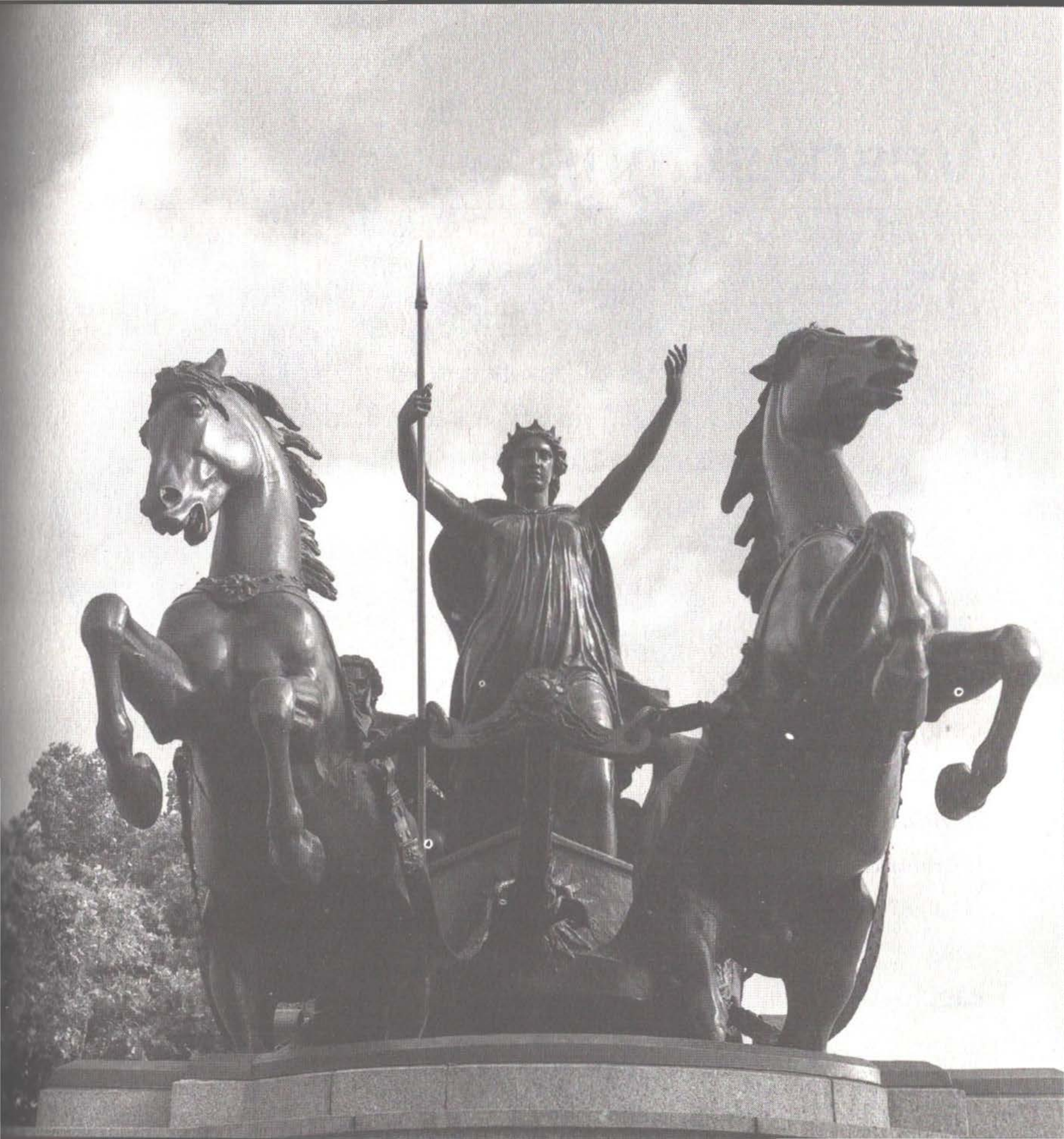
Nero

54-68 yıllarında Roma imparatoru olan Nero Claudius Caesar (37-68), sefahat düşkünlüğü, lir çalması, Büyük Roma Yangını'ndaki sorumluluğu ve yangının suçunu Hıristiyan mezhebinin üyelerinin üzerine atmasıyla meşhurdur. Böylece Hıristiyanlara zulmedilmesine ortam hazırladı ve Hıristiyan geleneğindeki Deccal ile özdeşleştirildi. Önceki imparator olan amcası Claudius ile evlenen ve onu kendi oğlu Britannicus yerine Nero'yu desteklemesi için ikna eden annesi Agrippina'nın (bkz. s. 364) merhametsiz hırsı sayesinde iktidara geldi. Agrippina daha sonra Nero'nun on altı yaşında imparator olabilmesi için Claudius ve Britannicus'u zehirledi. Nero ilk başta Agrippina'nın, eski hocası Seneca'nın ve Praetorian Muhafızları'nın valisi Burrus'un tavsiyeleriyle ülkeyi iyi yönetti. Ancak 59'da Agrippina'nın cinayetini planladıktan sonra kendini lir çalmaya, oyunculuğa, araba yarışına ve cinselliğe verdi. Yolsuzluk yayıldı. 60'ların sonlarında isyanlarla karşı karşıya kalınca Senato ona sırtını döndü ve Nero intihar etti.

NERO CLAVD CAESAR AVG GERM IMP TR P

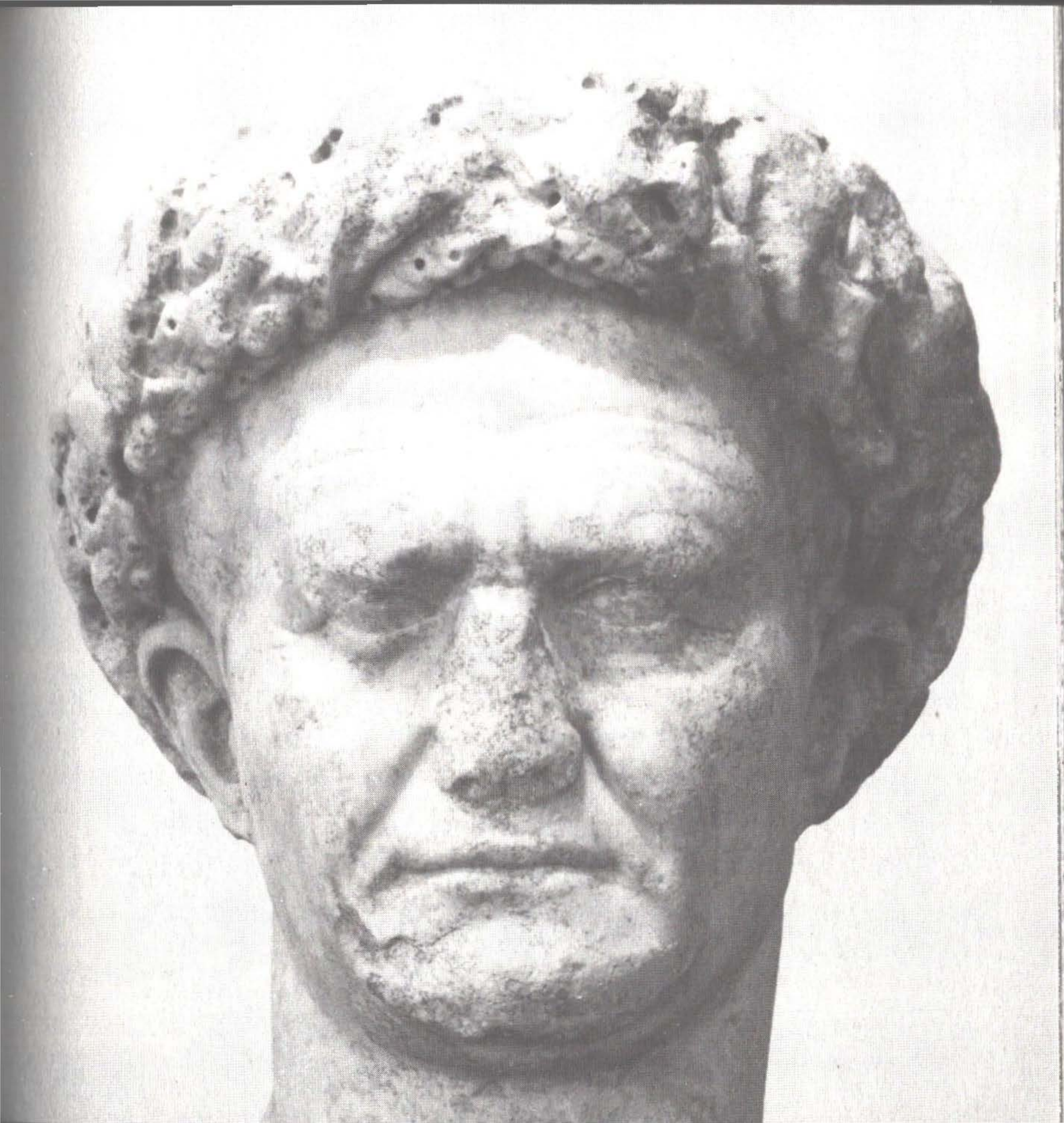
Roma'ya Karşı İsyanlar

Norfolk'taki İceni kabilesinin kraliçesi Boudicca, 60-61 yıllarında Britanya'daki Roma hâkimiyetine karşı büyük bir ayaklanmaya liderlik etti. 60'ta kocası Prasutagus'un ölümü üzerine Romalılar İceni Krallığı'nı ilhak edip onu küçük düşürdüler. Boudicca, Camulodunum (Colchester), Verulamium (St. Albans) ve Londinium (Londra) pazarını yağmalayan bir ordu kurmak için Druidlere karşı Galler'de bir sefer başlatan Vali Suetonius Paulinus'un yokluğunu fırsat bildi. Romalı tarihçi Tacitus (bkz. s. 378) Boudicca ve isyankârların yetmiş bin kişiyi katlettiklerini ve 9. Lejyon'u ağır bir yenilgiye uğrattıklarını bildirir. Bununla birlikte Paulinus döndüğü zaman Watling Sokağı Savaşı'nda büyük bir zafer kazandı. 66'da Yahudiye'de ikinci bir büyük isyan patladığında gelecekteki imparator Vespasianus ve oğlu Titus zalimce davranmıştı. 70 yılında Kudüs'ü kuşatıp aldılar, şehir ve İkinci Tapınak yanıp kül oldu. Masada'daki (bkz. s. 314) son direnişin kökünü kazımaları ise 73 yılına kadar sürdü.

Vespasianus

Titus Flavius Vespasianus (9-79) 69 yılı temmuzunda, Nero'nun intiharından sonra çıkan iç savaşın ardından yeniden düzeni sağladı. On yıl boyunca hüküm sürdü ve oğulları Titus ile Domitianus aracılığıyla 96'ya kadar iktidarı elinde tutan Flavius Hanedanı'nı kurdu. Hükümranlığı Galba, Otho, Vitellius ve Vespasianus'un art arda iktidara geldiği Dört İmparator Yılı denen zamanda başladı. Galba ve Otho'nun hızla yükselip düşmesinin ardından Mısır, Suriye ve Yahudiye'deki lejyonlar tarafından Vespasianus imparator ilan edildi ve Vitellius'u yenerek iktidarı ele geçirdi. İmparatorluk ekonomisinde reform yaptı, ordu disiplinini geliştirdi, başta daha çok Kolezyum (bkz. s. 376) olarak bilinen Flavius Amfitiyatrosu olmak üzere Roma'da büyük inşaat işleri başlattı. Vespasianus imparator olmadan önce 43'te Britanya'nın işgalinde çok başarılı bir general olarak kendini kanıtladı. Zafer onurları kazanıp 51'de konsül oldu, daha sonra Yahudi İsyanı'nın (bkz. s. 314) bastırılmasında yer aldı. 79'da öldüğünde tanrı kabul edildi.

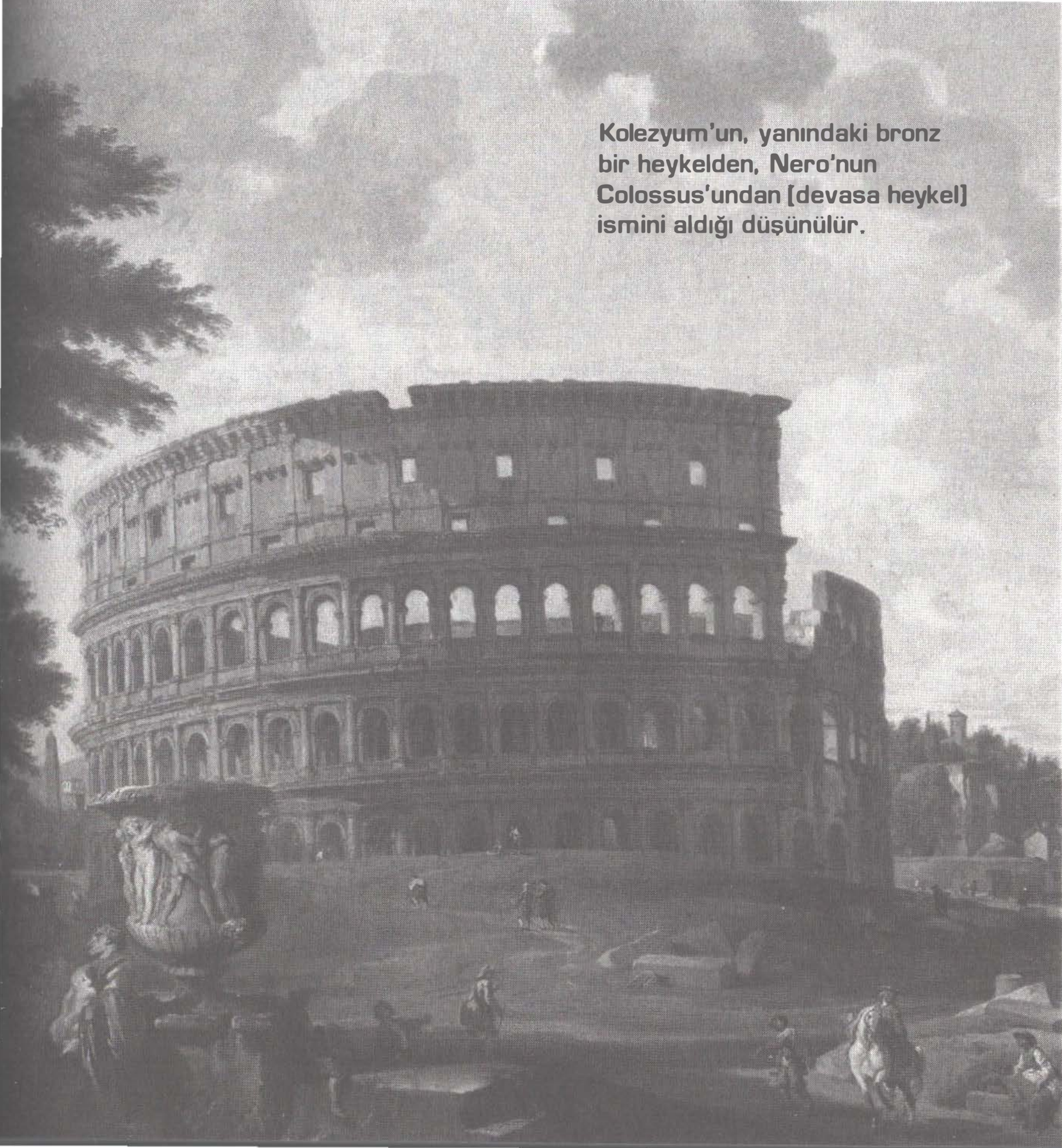
Vezüv'ün Patlaması

Antik Roma tarihinin ne meşhur olaylarından biri doğal bir afetti: Güney İtalya'da Napoli Körfezi'nin yanındaki bir yanardağ olan Vezüv'ün 79 yılının 24-25 Ağustos'unda şiddetle patlaması. Patlama aniden başlayıp iki gün boyunca sürdü; Pompeii, Stabiae, Torre Annunziate ve Herculaneum'u küle gömdü. Avukat ve yazar Genç Plinius (61-113) yakınlarda yaşıyordu ve herkesin bildiği üzere tarihçi Tacitus'a (bkz. s. 378) olayları anlatan iki mektup yazdı. Volkanın ölümcül sıcaklıktaki küllerle enkaz altında kalan bölgeyi korudu ve burayı gelecek nesillere sakladı. Küllere yakalanan insan vücutlarından Pompeii'de binden fazla, Herculenaum'da ise üç yüzden fazla alçı yapıldı. İçinde mabetler olan müstakil evler, güzel duvar resimleri, mobilyalar ve mozaikler restore edildi. Daha mütevazı evler ve fırınlar, çuhahaneler (yün çamaşırhaneleri) gibi işyerleri de bulundu. Pompeii'nin kalıntıları on altıncı yüzyılın sonlarında bulundu ancak kazılar 1748'e kadar başlamadı.

Kolezyum

Antik Roma'nın en ikonik mekânı, elli bin kişilik kalabalığın deniz savaşı gösterileri ve gladyatörlerin ölümüne dövüşmeleri de dâhil olmak üzere savaş karşılaşmalarını coşkuyla izlediği, tek başına duran, devasa bir amfitiyatro olan Kolezyum'dur. Tarihçiler bir zamanlar ilk Hıristiyanların kana susamış kalabalıkların önünde vahşi hayvanlarla dövüşmeye zorlandıklarını ve birçoğunun şehit olduğunu ileri sürmüşlerdir ancak uzmanlar bunun yaşanıp yaşanmadığı konusunda şüphelidirler. Kolezyum'un yapımına İmparator Nero'nun sarayının bir parçası olan yapay bir gölün bulunduğu yerde başlandı. 80 yılında Titus tarafından yüz günlük bir oyun festivaliyle kamuya tahsis edildi. İki yıl sonra Domitianus bir kat daha ekledi. 189x156 metre ölçülerinde, üç katlı ve beton Kolezyum, şimdiye kadar yapılmış en büyük amfitiyatrodur. Kudüs Kuşatması'ndan sonra Roma'ya getirilen yüz bin Yahudi mahkûmun bir kısmı savaş ganimetleriyle finanse edilen bu inşaatta çalıştırıldı. Uzun süre ihmal edilen yapıyı koruma girişimleri ancak on dokuzuncu yüzyılda başladı.

Kolezyum'un, yanındaki bronz bir heykelden, Nero'nun Colossus'undan [devasa heykel] ismini aldığı düşünülür.

Tacitus

Senatör ve tarihçi Publius Cornelius Tacitus'un (56-120 civarı) mükemmel yazılmış eserleri birinci yüzyıl Roma tarihi için temel kaynaklardan biridir. Eserlerinin arasında, 14'te Augustus'un ölümünden 96'ya kadar Roma'yı kapsayan *Annals* (Yıllıklar) ve *Histories* (Tarihler), Cermenya'daki Cermen kabilelerin tarihi ve kayınpederi Romalı general Agricola'nın 77-85 yıllarında Britanya valisi olarak geçirdiği zamanın anlatımını sunan Agricola biyografisi vardır. Tacitus çoğunlukla Latincedeki özlü, içe işleyen düzyazı stiliyle övülür; uzmanlar onu daha erken dönemdeki Romalı tarihçi Sallust'a (MÖ 86-34) benzetirken Cicero'nun (bkz. s. 342) tumturaklı Latincesine zıt bulurlar. Muhtemelen Kuzey İtalya ya da Güney Fransa'da doğdu, Roma'da retorik okudu ve bir hatip olarak büyük bir ün kazandı. Agricola'nın kızı Julia ile evliliği şöhret kazanmasına yardımcı oldu: Quaestor, praetor ve en nihayetinde 97'de konsül oldu. Genç Plinius ile arkadaşlardı ve 100 senesinde birlikte yolsuzlukla suçlanan Afrika valisi Marius Priscus hakkında başarılı bir kovuşturma açtılar.

Mitraizm

Zerdüştlük öncesi İran dini olan Mitraizm, ikinci ve üçüncü yüzyıllarda Roma İmparatorluğu'nda, özellikle de askerler arasında rağbet gördü. Lejyonerler İranlı güneş, adalet ve savaş tanrısı Mitra'ya taptı. Dinin Roma yorumu imparatora sadakate odaklandı. Commodus'tan Caracalla'ya kadar olan imparatorlar tarafından desteklendi ancak dördüncü yüzyılda Konstantin'in Hıristiyan inancına dönmesiyle hızla gözden düştü.

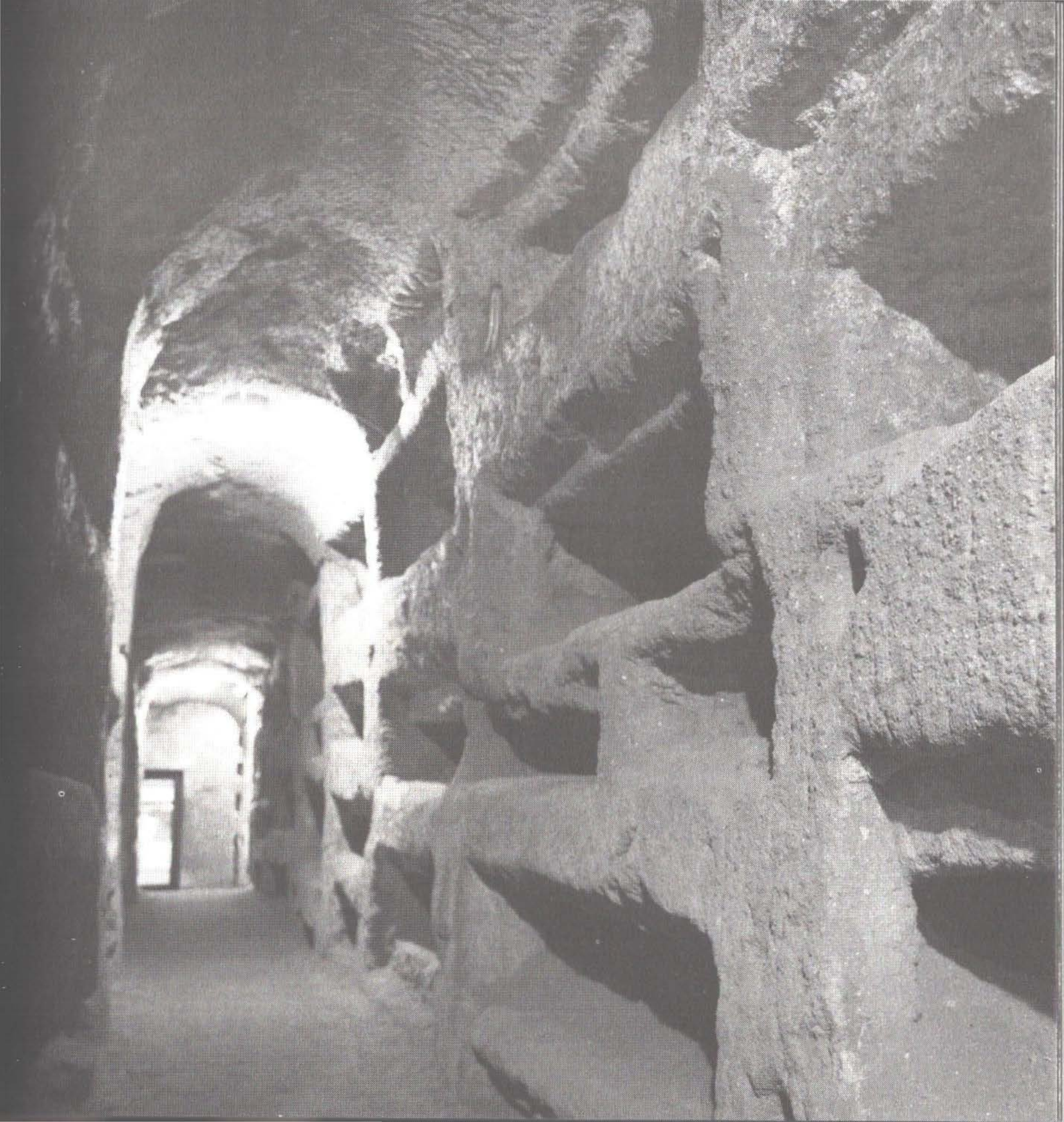
İbadet edenler yeraltındaki tapınaklarda (mithraea) buluştu ve Mitraik gizemler denen yedi inisiyasyon seviyesinden geçerek ritüel yemeklerini paylaştılar. Tapınaklarda ve anıtlarda bulunan önemli sahneler Mitra'yı bir boğa kurban ederken, kayadan doğarken ve Roma güneş tanrısı Sol ile bir ziyafette otururken gösterir. Mitraik mitolojide dünyanın yaratılmasına boğanın kurban edilmesi olanak sağlamıştır. Ostia'da, Roma'da ve imparatorluğun bir ucundan diğerine olan askerî karakollarda -Britanya'da Ren Nehri boyunca- dört yüzden fazla Mitraik tapınak bulundu.

Katakomplar

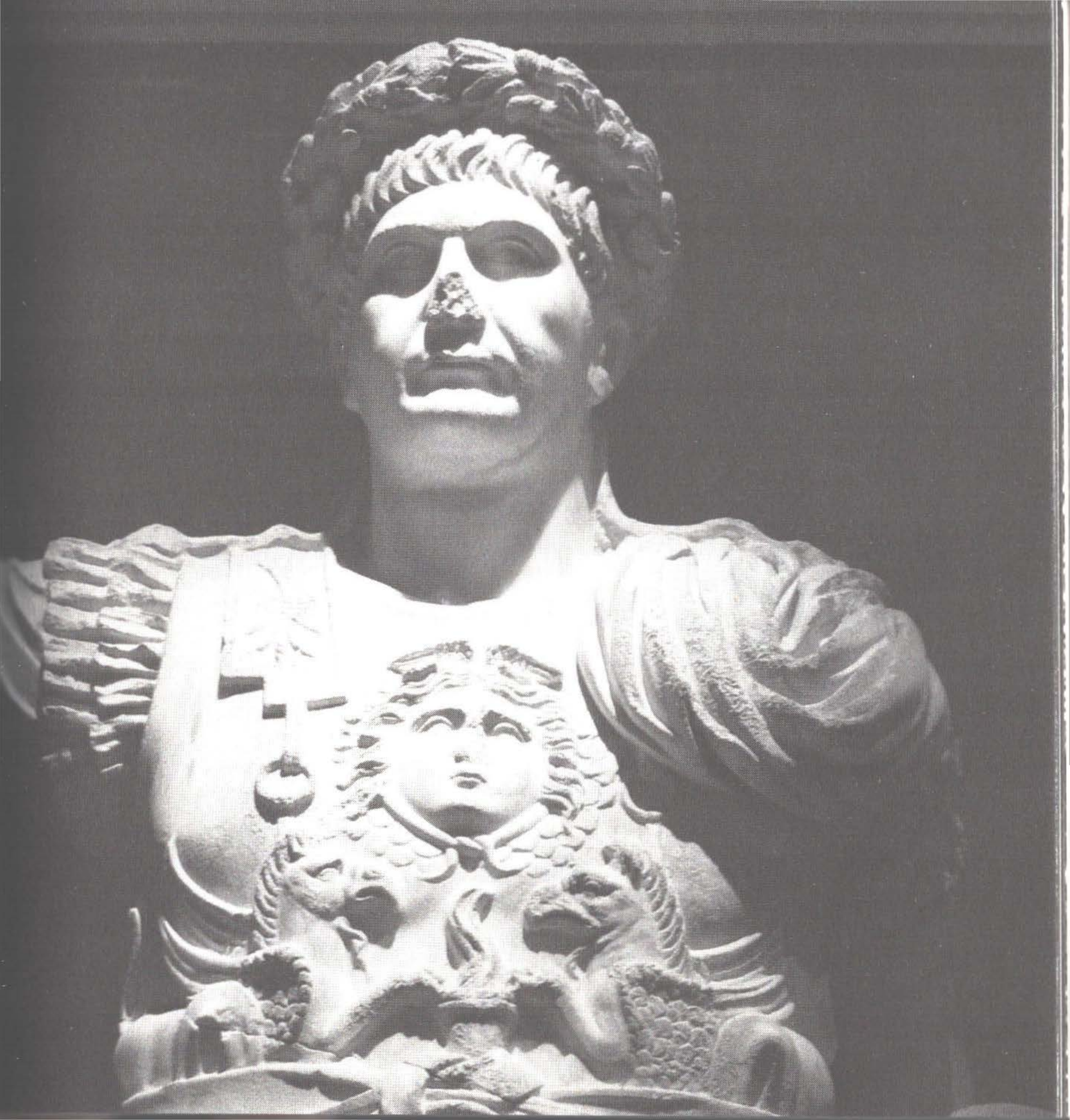
Roma'daki ilk Hıristiyanlar ölülerini katakomp adı verilen yeraltı mezarlıklarına gömdü. İsim yeraltı mezarlığı anlamında muhtemelen ilk kez Roma'daki Appian Yolu üzerinde yer alan San Sebastian Kilisesi'nin altındaki Aziz Pavlus ve Havari Petrus'un (bkz. s. 318) naaşlarının üçüncü yüzyıl sonlarında saklandığı söylenen yeraltı mezarlığı için kullanıldı. Daha sonra ise genel olarak Hıristiyanların, cenaze hizmetlerinin bir parçası olarak anma ayinleri yaptığı ya da Efkaristiya'yı kutladığı Roma'nın yeraltındaki birçok mahzen için kullanıldı. Ayrıca azizlere türbeler yaptılar, şapeller inşa ettiler ve zulüm zamanlarında oralarda saklandılar.

Tarihçiler bir dönem Hıristiyanların katakomplarda ibadet de ettiklerine inanıyordu ancak çok fazla ibadet eden kişi vardı ve mahzenler sık sık bu işlevi gerçekleştirmek için fazla küçüktü. Ölülerin gömülmesi bir Etrüsk geleneği olmakla birlikte ölülerini yakmayı tercih eden Romalılar tarafından pek kullanılmadı. Hıristiyanlar ise bu uygulamayı seçmişlerdi, çünkü inananların bedenleriyle yeniden dirileceğine inanıyorlardı.

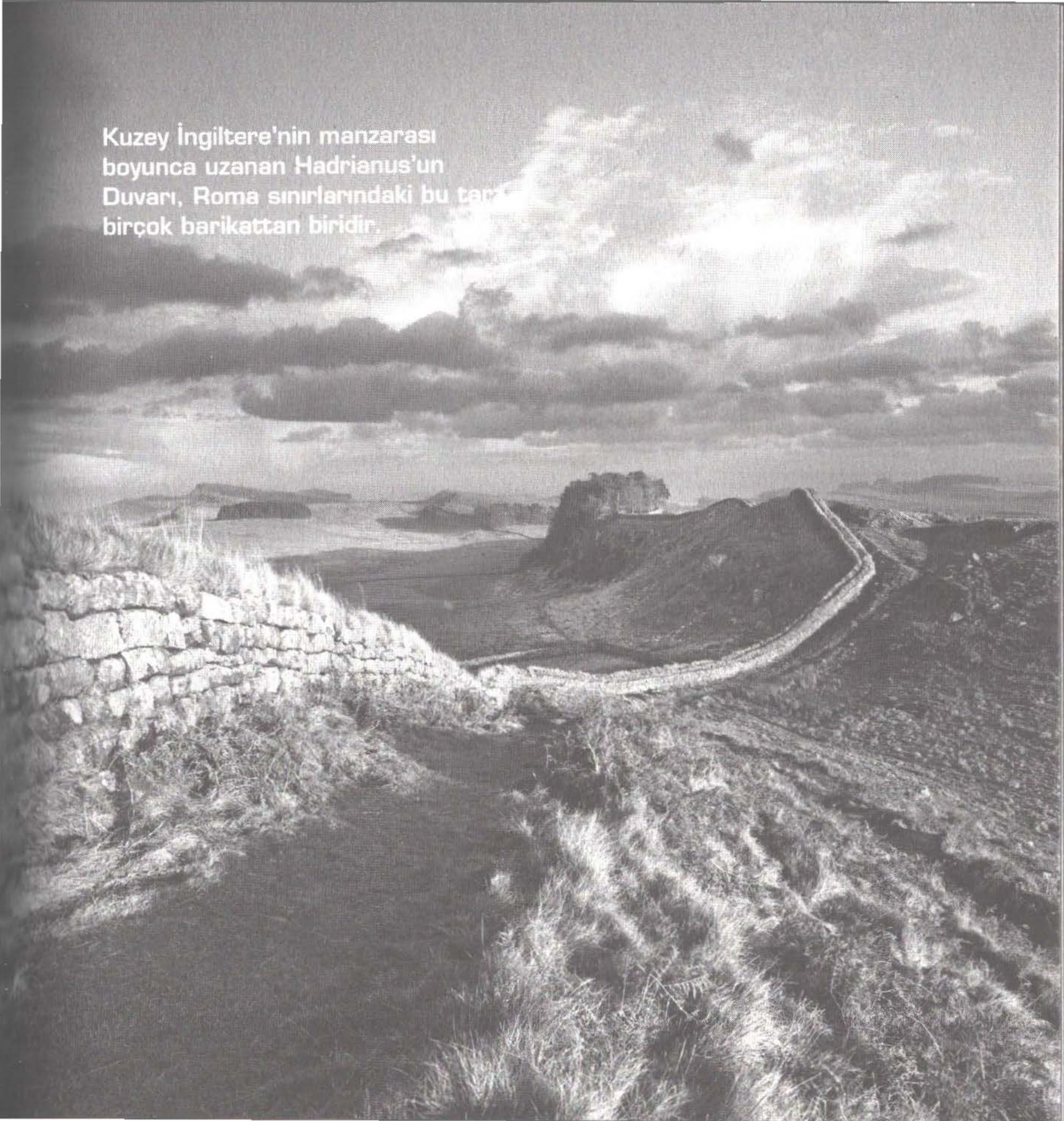
Trajan ve *Pax Romana*

98-117 yıllarında hüküm süren Trajan (53-117) Augustus'un saltanatından bugüne Roma İmparatorluğu'nu önemli ölçüde genişleten ilk Roma imparatoruydu. Baetica (Güney İspanya) eyaletinde doğdu, askerî komutan olarak öne çıktı ve 97'de İmparator Nerva tarafından halefi seçildi. İmparator olarak orduyu bir dizi zafere götürdü. Romanya ve Transilvanya'da yeni bir Daçya eyaleti kurdu, Kuzey Mezopotamya ve Ermenistan'ı alarak sorun yaratan Partları zararsız hâle getirdi. Trajan'ın, Basra Körfezi'ne ulaştığında Büyük İskender'in Hindistan'daki efsanevi başarılarını tekrar edemeyecek kadar yaşlı olduğu için ağladığı söylenir. Bu askerî seferlere rağmen Trajan tarihçilerin *Pax Romana* (Roma Barışı) dediği -Augustus'un ölümünden Marcus Aurelius'un (161-180) saltanatına kadar olan barışçıl dönem- zirvede yaşadı. Trajan, Roma'da eğitimde iyileştirmeler yaptı ve yoksul vatandaşlara yardım etti; yeni bir su kemeri, hamamlar, kütüphaneler, yeni bir forum ve Daçya'daki zaferinin şerefine dikilen Trajan Sütunu da dâhil olmak üzere inşaat işlerine nezaret etti.

İmparatorluğun Sınırları

117'de Trajan öldüğü sırada Roma İmparatorluğu en geniş dönemindeydi. Kuzeyde Britanya'dan (İngiltere ve Galler) güneyde Aegyptus'a (Mısır) ve batıda Lusitania'dan (Portekiz) doğuda Ermenistan, Asur ve Mezopotamya'ya (Ermenistan'dan Irak'a) uzanıyordu. Bu alan beş milyon kilometreyi kaplıyordu ve elli beş ila yüz milyon arası insana ev sahipliği yapıyordu. Bölgenin çoğu Roma Cumhuriyeti (MÖ 509-27) döneminde fethedildi. Trajan'ın doğudaki fetihlerinden bazıları kısa ömürlü oldu, çünkü halefi Hadrianus (117-138 yıllarında hüküm sürdü) sınırları sağlamlaştırma politikasını benimseyip Fırat'ın doğusundaki fetihlerden vazgeçti. Hadrianus'un kuzey sınırını güven altına almak için inşa ettirdiği meşhur duvar bu sağlamlaştırma sürecinin bir parçasıydı. Romalılar Vergilius'un *Aeneis*'ine göre tanrı Jüpiter tarafından bahşedilen "sonsuz imparatorluğa", fiziksel ya da zamansal sınırları olmayan bir imparatorluğa inanıyorlardı.

Kuzey İngiltere'nin manzarası boyunca uzanan Hadrianus'un Duvarı, Roma sınırlarındaki bu tar[illegible] birçok barikattan biridir.

Marcus Aurelius

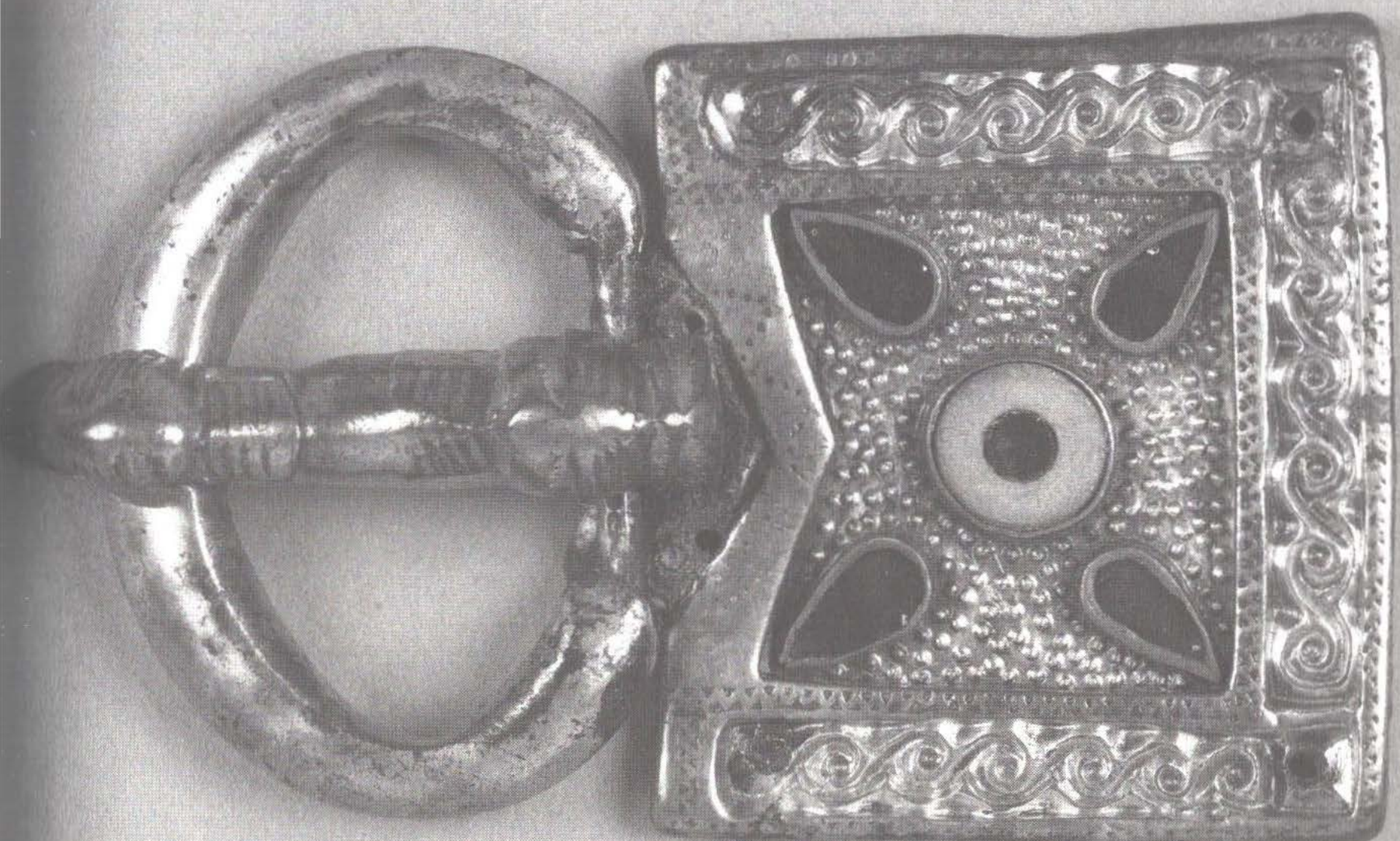
İmparatorluğun sıkıntılı bir döneminde iktidarda olan ve neredeyse on yıl boyunca Tuna'da askerî operasyonlar yürüten Roma imparatoru Marcus Aurelius (121-180) hayatı ve iktidarından ziyade *Ta eis he'auton* (*Kendime Düşünceler*) adlı eseriyle meşhurdur. Bu, ibadetle ilgili uygulamalar ve Stoacılardan etkilenen bir felsefe defteriydi.

Retorik eğitimi alan genç bir adam olan Aurelius, Yunan filozof Epiktetos'un *Diatribai*'sinden (*Söylevler*) büyük ölçüde etkilenmiştir. Yazıldığı dönemde tam adı olmayan eser 170-180 yıllarında sefer sırasında Yunanca yazıldı. Odak noktaları birinin kendi yargısını analiz etmesi ve olaylara daha geniş bir perspektiften bakmayı bilmesi üzerineydi. Her şeyin ardında bir düzen ilkesi olduğuna ve bireylerin duyusal aşırı müsamahalardan kaçınıp etik davranmaya çalışmaları gerektiğine inandı. Aurelius genellikle iyi bir hükümdar (geleneksel anlatılarda 96-180 arasındaki Pax Romana döneminde hüküm süren "beş iyi imparatorun" sonuncusu) kabul edilir. Diğer iyi imparatorlar Nerva, Trajan, Hadrianus ve Antonius Pius'tur.

Gotların Yükselişi

Aslen İskandinavya ve Güney Baltıklı olan göçmen bir Cermen halkı olan Gotlar, ikinci ve üçüncü yüzyıllarda Karadeniz yakınlarına yerleştiler. Ostrogotlar ve Vizigotlar olarak iki kola ayrıldılar. Her ikisi de Roma İmparatorluğu'nun başına bela olup Batı'da Roma'nın çökmesiyle birer krallık kurdu. Romalı yazar Tacitus (bkz. s. 378) kısa kılıçlarla savaştıklarını, yuvarlak kalkanlar taşıdıklarını ve krallarına sadakatleriyle tanındıklarını söyler. Karadeniz'e göç ettikten sonra Anadolu ve Balkanlarda Roma eyaletlerine akın ettiler. Vizigotlar Romanya'ya yerleşirken Ostrogotlar doğuda daha büyük bir krallık kurdular. Her iki grup da dördüncü yüzyılın sonlarında göçebe Hunlar tarafından yerleştiği bölgeden sürüldü. Vizigotlar 378'de Adrianopolis'te (günümüz Edirne'si) Roma imparatoru Valens'i mağlup ettiler. İmparator I. Theodosius zamanında Mezya'ya (Güney Balkanlar) yerleştirildiler. Beşinci yüzyılın başlarında İtalya'ya akın etmeye başladılar ve 410'da Roma'yı yağmaladılar. Vizigotlar daha sonra Güney Fransa ve İspanya'ya, Ostrogotlar ise İtalya'ya yerleştiler.

Roma kroniklerinde barbar olarak tasvir edilen birçok halk gibi Gotlar da aslında gelişmiş kültürleri olan ve bu mücevherle kaplı kemer tokasının gösterdiği kadar yetenekli metal işçileriydi.

Septimius Severus

Roma imparatoru Septimius Severus (145-211) iç savaştan sonra imparatorluğa güçlü bir yönetim ve istikrar getirdi, 217-218 arasındaki kısa ara hariç neredeyse 235'e kadar çeyrek yüzyıl iktidarı elinde tutan bir hanedan kurdu. İktidarında Senato'nun rolü azaldı, ordu güç kazandı. Severus bilfiil asker bir diktatörlük kurdu. Leptis Magna'da (günümüzde Libya) doğdu. İmparator Commodus 192'nin aralık ayında, halefi Pertinax ise 193 yılının mart ayında öldürüldüğünde o Tuna'da bir ordunun komutasındaydı.

Severus, askerleri kendisini imparator ilan ettikten sonra rakipleri Pescennius Niger ve Clodius Albinus'u yendi; oğlu Caracalla'yı eş hükümdar ve halefi tayin etti. Doğuda bir Part akınını durdurdu ve 199'da Mezopotamya'yı imparatorluğa geri kattı. Roma Forumu'ndaki (bkz. s. 354) Septimius Severus Sütunu bu başarısını abideleştirir. Severus Britanya'daki Kaledonya'yı (İskoçya) fethetmek için düzenlenmiş başarısız bir sefer sırasında Eboracum'da (York) hayatını kaybetti.

Bu tondo [yuvarlak biçimli resim ya da kabartma] eşi ve oğullarıyla Septimius Severus'u tasvir eder.

Diocletianus ve İmparatorluğun Bölünmesi

286'da İmparator Diocletianus (284-305 yıllarında hüküm sürdü) Roma İmparatorluğu'nu Doğu ve Batı olarak ikiye böldü. Amacı üçüncü yüzyılın başlarındaki kriz döneminden sonra düzeni yeniden sağlamaktı. Diocletianus, Nikomedia'dan (İzmit) Doğu İmparatorluğu'nu yönetirken Batı İmparatorluğu'nun kontrolünü de Kuzey İtalya'da Milano'da bulunan sadık Maximianus'a verdi. Daha sonra 293'te meşhur tetrarşi ("dörtlünün yönetimi") altına her biri Sezar unvanı taşıyan iki genç yardımcı eklendi. Konstantius, Maximianus'a yardım edecek ve Trier'de (Almanya) bulunacak; Galerius ise Diocletianus'a hizmet edecek ve Sirmium'a (günümüz Sırbistan'ı) yerleşecekti. Diocletianus'un reformları çökmek üzere olan imparatorluğun istikrar kazanmasını sağladı. Sınırları güvenli hâle getirdi, sorun çıkaran kabileleri saf dışı bıraktı ve Galerius'la 299'da başkentleri Ktesifon'u yağmaladıktan sonra Sasani Persleri ile kalıcı barış görüşmeleri yaptı. Aynı zamanda 303-311 yıllarında Hıristiyanlara yapılan büyük zulmü yönetti ve 305'te tahttan feragat eden ilk Roma imparatoru oldu.

Büyük Konstantin

Roma İmparatorluğu Büyük Konstantin döneminde Hıristiyan oldu. 330'da imparatorluğun yeni doğu başkentini Konstantinopolis'te (İstanbul) kurdu. Konstantin kendisini Hıristiyan ilan eden ilk imparatordu ve Hıristiyan Tanrı'ya kendisini iktidara taşıyacağı konusunda itibar etti. 312'de meşhur Milvian Köprüsü Savaşı sırasında rüyasında Hz. İsa'nın haçını gördükten ve gökten gelen "Bu işaretle kazanacaksın!" mesajını duyduktan sonra rakibi Maxentius'a karşı zafer kazandı. Konstantin sadece 313 yılında Hıristiyanların imparatorlukta zulüm görmeden yaşayabileceğini bildiren Milano Fermanı'nı yayımlaması sayesinde değil, kiliseye katılanların Hıristiyan doktrininin bildirisi olarak İznik Amentüsü'nde anlaştığı Nicaea (İznik) kilise konsilini toplaması sebebiyle de Hıristiyanlık tarihinde önemli bir kişidir. Akidenin şu şekilde başlayan bir versiyonu hâlâ kullanımdadır; "Her şeye gücü yeten, görülen ve görülmeyen, bütün şeylerin Yaradanı olan bir tek Baba Tanrı'ya inanıyoruz." Ayrıca Kudüs'te, Hz. İsa'nın gömüldüğü farz edilen yere Kutsal Kabir Kilisesi'nin yapılmasını emretti. Doğu Ortodoks Kilisesi onu aziz kabul eder.

Latince İncil

Daha çok Aziz Jerome olarak bilinen âlim Eusebius Hieronymus, Roma'da çalışırken İncil'in meşhur Latince çevirisini yaptı. 382 yılında kendisini çeviri yapmakla görevlendiren Papa I. Damasus'un sekreteriydi. 383'te var olan İncillerin çevirilerini gözden geçirdi; ardından ilk önce çalışmasının bir kısmı için kaynak olarak Septuaginta Yunanca çevirisini kullanarak, ardından ise orijinal İbranicesinden yeni bir çeviri yaparak Eski Ahit'i çevirdi. Bu muazzam görev 405'e kadar sürdü.

Jerome, Dalmaçya'nın Stridon kentinde (Slovenya'da Lübliyana yakınlarında) doğdu ancak on iki yaşında eğitim için Roma'ya geldi ve muhtemelen Papa Liberius tarafından Hıristiyan olarak vaftiz edildi. Uzun yıllarını çalışarak geçirdi, bir dönem keşiş gibi yaşadı. Diğer versiyonlarla birleştirilmiş Latince çevirisi Vulgate (Latince *editio vulgata*, yani "ortak edisyon" anlamındadır) olarak tanındı ve yedinci yüzyıldan itibaren Batı Kilisesi'nde en yaygın olarak kullanılan versiyon oldu. Jerome hayatını Beytüllahim'de bir keşiş olarak bitirdi.

Aziz Jerome genellikle Suriye çölünde kefaret sürgününde yaşarken evcilleştirdiği iddia edilen bir aslanla tasvir edilir.

Roma'nın Yağmalanması

410 yılının ağustos ayında Vizigotların Roma şehrini ele geçirmesi Roma İmparatorluğu'nun gerileyiş ve çöküşünde dönüm noktası olan bir olaydır. Kral Alarik döneminde şehri kuşattılar ancak yıllık ödeme ve imparatorluk hiyerarşisinde askerî güç konumu karşılığında canlarını bağışlamayı teklif ettiler. İmparator Honorius teklifi reddedince şehrin Salarin Kapısı köleler tarafından açıldı ve işgalciler yığılıp üç gün boyunca şehri yağmaladılar. Roma'nın servetini talan ettiler ancak büyük binalarını bağışladılar. Hıristiyanlar insanların kiliselere sığınmasına izin verdi.

410'da Roma artık Batı İmparatorluğu'nun başkenti değildi. Başkent, Kuzey İtalya'daki savunması daha kolay olan Ravenna'ya taşınmıştı. Yine de düşüşünün simgesel bir önemi vardı ve dört bir yana şok dalgaları yaydı. Roma'nın eski bir sakini ve Beytüllahim'de yaşayan Papa Damasus'un sekreteri olan Hıristiyan âlim Aziz Jerome dehşete düştü. "Roma bir zamanlar dünyanın başkentiydi, şimdi ise Roma halkının mezarı oldu... Dünyanın parlak ışığı söndü... Roma İmparatorluğu'nun başı kesildi," yazdı.

Klasik uygarlığın tuzaklarıyla çevrili Vizigot hükümdarı Alarik'in hayalî bir tasviri.

Hun Attila

Hun imparatoru Attila (434-453), Roma İmparatorluğu'nun son zamanlarındaki zorlu düşmanlarından biriydi. Sonraki yazarlar tarafından "Tanrı'nın Kırbacı" olarak adlandırıldı. Hunlar, dördüncü yüzyılın sonlarında Avrupa'nın güneydoğusunda güç kazanırken Ostrogotları ve Vizigotları süren atlı göçebelerdi. Ağabeyi ile hüküm süren Attila, 441'de ve 443'te Doğu Roma İmparatorluğu'na iki yıkıcı saldırı düzenledi. Singidunum (Belgrad) dâhil bir dizi şehri yağmaladılar, Roma ordusunu iki kere yendiler ve II. Theodosius'u küçük düşürücü bir barışı kabul etmeye zorladılar. Daha sonra 445'te Attila, Bleda'yı öldürdü ve tek başına hüküm sürdü. 447'de Yunanistan'daki Thermopylae'ye kadar acımasızca baskınlar düzenleyerek Doğu İmparatorluğu'na tekrar saldırdı. 451'de Galya'yı işgal etti ancak Roma İmparatorluğu ve Vizigotlardan oluşan birleşik bir orduyla Katalonya Ovaları Savaşı'nda rakip olarak karşılaştı. Ertesi yıl İtalya'yı işgal etti ve Roma'ya saldırmaya hazırlandı ancak Papa O. Leo'nun kişisel müdahalesiyle şehri bağışlamaya ikna edildi.

Vandallar

439'da Vandallar Kartaca'yı ele geçirdi ve Kuzey Afrika'da bağımsız bir devlet kurmak için Roma derebeyliğini başlarından attılar. Aslen İskandinavya'dan olan Güney Polonya'ya yerleşmiş bir Cermen kabilesi, beşinci yüzyılın başlarında Hunlar tarafından batıya sürülmüş ve önce Galya'yı, sonra da İber Yarımadası'nı kendisine yuva yapmıştı. Oradan, başlangıçta Roma kontrolünde yaşadıkları Kuzey Afrika'ya göç ettiler. Bağımsız olduklarında Sardunya, Sicilya ve Korsika'yı alarak genişlediler; korsan filoları ise Akdeniz boyunca dolanıyordu.

455'te Genserik yönetiminde İtalya'yı işgal ettiler ve bilindiği üzere iki hafta boyunca Roma'yı yağmalayıp talan ettiler. Bu olaydan sonra adları acımasızca yıkıp yok etme anlamında bir deyim olacaktı. Batı'daki Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra Doğu Roma imparatoru I. Iustinianos'un topraklarını ele geçirdiği 534'e kadar krallıkları büyüdü. Vandallar, Tanrı'nın birliğinin Üçlü Birlik'in üstünde olduğunu savunan, üçüncü-dördüncü yüzyıllarda yaşamış Mısırlı rahip Arius'un öğretilerini benimseyen Arian Hıristiyanlardı.

Kuzey Afrika şehri Kartaca'dan bir Vandal parası.

Roma'nın Çöküşü

Batıdaki son Roma imparatoru Romulus Augustus, İtalya'nın ilk "barbar" kralı olan Cermen savaşçı Odoacer tarafından 476'da tahttan indirildi. Tarihçiler Roma İmparatorluğu'nun bu çöküşünü Batı'daki antik dünyanın bitişi olarak gösterirler. Muhtemelen aslen Doğu Cermen Scrii kabilesinin bir üyesi olan Odoacer, Roma ordusunda ön plana geçmişti. Tahttan indirdiği hükümdar Romulus Augustus (hükümranlığı 475-476) aslında meşru değildi. Babası general Orestes, Roma imparatoru Julius Nepos'u (474-475) tahttan indirip Romulus'u tahta geçirmişti. Odoacer, Orestes'e karşı bir isyan başlattı ve birlikleri tarafından kral ilan edildi. İtalya'da iktidara hâkim oldu ancak Doğu İmparatoru Zeno'ya (hükümranlığı 474-491) tabi olduğunu kabul etti. Batı Roma İmparatorluğu rakip krallıklara bölündü ancak Konstantinopolis merkezli Doğu İmparatorluğu neredeyse bin yıl boyunca var olacaktı. En sonunda aslında adı Bizans olan ve İmparator Büyük Konstantin tarafından 330'da yeniden kurulan şehir Osmanlı Türkleri tarafından fethedildi ve 1453'te İstanbul adını aldı.

Romulus Augustus, isyankâr general Odoacer'e iktidarı teslim ediyor: Batı Roma İmparatorluğu'nun hikâyesinin final bölümü.

Terimler Sözlüğü

Falanks: Birbirine yakın mevzilenen ve birkaç sıra derinlikte, kalkanları birbirine değmiş ve uzun mızrakları ya da kargıları ileri dönük, savaş alanındaki bir grup piyade. Sümer ordusunun altı adam derinliğinde bir falanksı vardı, Antik Yunanlar ise sekiz adam derinliğinde kullanıyorlardı. Makedonyalı II. Filip (MÖ 382-336) ve oğlu Büyük İskender (MÖ 356-323) birliği, falanksı on altı adam derinliğinde korkunç bir savaş silahı hâline getirdiler.

Geoglif: Doğal manzarada sadece uzaktan ya da yukarıdan tamamen görülebilen ve insanlar tarafından yapılan bir şekil. Örnekler arasında İngiltere'nin Oxfordshire kentindeki tebeşir tozu tepeleriyle çizilmiş Uffington Beyaz At (MÖ 1000 civarı) ve Paracas halkı tarafından Doğu Şili'deki kumlu bir yamaca oyulmuş Paracas Şamdanı sayılabilir. En meşhur geoglifler muhtemelen Güney Peru'daki Pampa Colorada'da kuru yüzeye kazılmış Nazca Çizgileri'dir.

Helenleşme: Yunan yaşam tarzı ve kültürünün yayılması, bazı durumlarda da Yunancanın dil olarak kullanılması. Antik dünyada Yunan kültürü, Büyük İskender döneminden Roma'nın MÖ 30'da Mısır'ı fethine kadar Makedonya, Pers ve Mısır'da ortaya çıkan imparatorluklarda yayıldı.

Hipokrat Yemini: MÖ beşinci ve dördüncü yüzyıllarda etkin olan Yunan hekim Hipokrat ile ilişkilendirilen Hipokrat Koleksiyonu'ndaki metinlerden alınan hekimler ve tıp öğretmenleri için davranış kuralları.

Konsül: Roma Cumhuriyeti'nde baş sulh hâkimi. Her yıl

hem yönetici hem de genellikle aynı zamanda askerî lider olarak hizmet etmek üzere iki konsül seçilirdi. Unvan, MÖ 27'de Roma İmparatorluğu'nun kurulmasından sonra da korundu ancak yetkileri büyük ölçüde azaltıldı.

MezoAmerika: Orta Meksika'dan Guatemala ve Honduras boyunca Nikaragua ve Kosta Rika'ya kadar uzanan bölge. Tarihçiler bu ismi MÖ üçüncü binyılın sonlarıyla 1521'deki İspanyol işgali arasında bu bölgede ortaya çıkan Maya, Olmek, Zapotek ve diğer kültürler için de kullandılar.

Mezopotamya: Şu an Irak'ın bir parçası olan Güneybatı Asya'daki Fırat ve Dicle nehirleri arasında bulunan Sümer, Babil ve Asur medeniyetlerinin doğduğu bölge. Bu isim Yunanca "iki nehir arasında" kelimesinden gelir ancak aynı anlama gelen Aramice ve Akadca kelimelerden de gelmiş olabilir.

Mumyalama: Bazı antik kültürlerde ama özellikle Mısır ve Amerika'da tahnit ve kurutma işlemleri uygulanarak cesedin korunması. Aşırı kurak şartlarda mumyalama doğal olarak da gerçekleşebilir.

Papirüs: Mısır ve Antik Akdeniz'de üzerine yazı yazmak için kullanılan Cyperus papyrus saz bitkisinin özlerinden yapılan esnek bir malzeme. Papirüs parşömene (nemli iklimlerde daha dayanıklı olduğu kanıtlanan işlenmiş hayvan derileri) alternatifti. Kâğıdın, doğduğu yer olan Çin'den dünyaya yayılmasıyla papirüs de parşömen de yerini ona bıraktı.

Peripatetik: Antik Yunan filozofu Aristoteles'in (MÖ 384-322) öğrencilerine ve müritlerine verilen isimdir. Aristoteles Atina'da açtığı okul olan Lyceum'da bir aşağı bir yukarı yürüyerek öğretmesiyle meşhurdur, öğrencileri de o yürüdükçe kendisini takip eder.

Piramit: Yapay bir tepe ya da dağı taklit eden, genellikle kare bir tabandan daha dar bir

tepeye yükselen antik bir anıtsal bina biçimi. Piramit şeklinin doğal güvenilirliği, birkaç antik kültürde birbirinden bağımsız bir şekilde ortaya çıktığı anlamına gelir; bazen yumuşak kenarlarla da olsa genelde basamaklı bir tasarımı vardır. Bazı şekiller (Giza'daki meşhur Mısır piramitlerinde olduğu gibi) bir noktaya kadar daralırken (MezoAmerikan tapınaklar ve Mezopotamya zigguratları gibi) diğerleri ritüel amaçlı kullanılan düz bir platforma yükselir.

Plaza: İspanyolca plazadan ("açık alan") gelen kamusal alan ya da pazar yeri. Antik dünyanın tarihçileri, Güney Amerika ve MezoAmerikan kültürlerdeki kamusal alanları plaza olarak tanımlar.

Pre-seramik: Çanak-çömlek pişirme bilgisini henüz geliştirmemiş kültür ya da insanlar. Arkeologlar bir kültürün kalıntılarında hiçbir seramik (pişmiş çanak-çömlek) kanıtı bulamadıklarında onu "pre-seramik" olarak tanımlar.

Prozodi: Dizelerin bestelenme teorisi, özellikle de telaffuz ve dizenin ölçü (ya da ritminin) nasıl yönetileceğiyle ilgili kurallar.

Satraplık: Pers Ahameniş İmparatorluğu "Büyük" I. Darius tarafından satraplık denilen eyaletlere bölündü. Satrap adı verilen, krala bağlı ve vergi toplamakla yükümlü valiler tarafından yönetildiler. Satrap kelimesi eski Farsçadan gelir ve "bölgenin koruyucusu" anlamına gelir. Büyük İskender imparatorluğu fethettiği zaman sistemi aynen korudu ve aynı zamanda halefleri tarafından da korundu.

Stel: Resimler ve yazıtlar oyulmuş dikili bir taş. Antik dünyada genellikle askerî zaferleri anmak, bölgeyi işaretlemek ve yasaları ya da diğer bilgileri ilan etmek için kullanılırdı. Steller özellikle Mezopotamya, Mısır ve MezoAmerika'da bulunur.

Stupalar: Antik Hindistan'da Budistler tarafından dikilmiş, muhtemelen önceki mezar höyüklerinden gelen höyük benzeri şekli olan hatıra anıtları. Stupala genellikle Buda ya da Budizmdeki diğer kutsal figürlerle ilişkilendirildi. Orta Hindistan'daki Sanchi'de bulunan meşhur Büyük Stupa muhtemelen İmparator Asoka (MÖ 304-232) tarafından yaptırıldı. Buda'nın hayatından ve onunla ilgili efsanelerden sahneleri gösteren oymalarla süslenmiştir. Etrafında daha küçük stupalar ve kutular vardır.

Tepegöz: Antik Yunan mitolojisinde çok güçlü, tek gözlü canavar Kiklopların, aralarında Tirins ve Atina'nın da olduğu Miken dönemi Yunan şehirlerinde "kiklopik" duvarları da inşa ettiği söylenir.

Teokrasi: Bazı kültürlerde -tarihçiler teokrasi olarak adlandırır- bütün otorite Tanrı ya da bir grup tanrı/tanrıça tarafından konulduğu düşünülen yasalardan gelir. Rahipler bu toplumlarda ilahi yasaları yorumlayıp uygulayarak önemli bir rol üstlenirler.

Vezir: Antik Mısır'da firavuna hizmet eden başbakan. Bu konum en azından IV. Hanedanlık'a (MÖ 2575-2465) kadar uzanır.

Ziggurat: Antik Mezopotamya şehirlerinde inşa edilmiş basamaklı piramit tapınak. MÖ üçüncü binyılda inşa edilen meşhur Ur Zigguratı'nın en üst platformunda şehrin hamisi ay tanrısı Nanna için bir türbe yer alır.

İndeks

Adena 102, 104
Adena kültürü 104
Afrikalı Scipio 334, 336
Agrippina 364, 368
Ahameniş 28, 32, 182, 290, 298, 300, 302, 304, 306, 410
Ahameniş İmparatorluğu 28, 32, 290, 298, 300, 302, 304, 410
Aiskhylos 172
Akad 15, 34, 41, 44
Akad İmparatorluğu 34
Akadlı Sargon 34, 40
Akhenaton, Firavun 9, 67, 70, 72
III. Amenemhat, Firavun 62
Amerika 4, 7, 10, 86, 96, 108, 128, 409, 410
Arap krallıkları 282
Aravaklar 108, 109
Aristoteles 154, 156, 176, 409
Aryabhata 222
Ashoka 212, 213, 411
Asur/Asur İmparatorluğu 30, 35, 38, 40, 44, 46, 268, 270, 274, 280, 284, 288, 290, 292, 298, 386, 409
Asurbanipal 30, 32, 33, 288, 289
Atina 134, 140, 144, 146, 148-150, 160, 162, 164, 166, 168, 170, 172, 174, 176, 177, 184, 302, 408, 409
Atina demokrasisi 162
Atinalı Solon 150
Attila 402
Augustus, Caesar (Octavianus) 7, 348, 352, 354, 360, 378, 384, 406, 407
Aurelius, Marcus 184, 194, 384, 388
Aztekler 128

Babil 15, 32, 38, 44, 46, 48, 156, 168, 182, 274, 288, 290, 292, 296, 298, 302, 322, 324, 409
Babil'in Asma Bahçeleri 292
Batı Zhou Hanedanı 232
I. Batlamyus, Firavun 82
V. Batlamyus, Firavun 84
Bhagavad Gita 216, 226
Boudicca 370
Britanya, Roma işgali 16, 346, 364, 366, 370, 372, 378, 380, 386, 392
bronz 16, 17, 20, 24, 188, 228, 230, 236, 237, 332, 377
Budizm 214, 224, 246, 256, 258, 262
Büyük Hammurabi 44
Büyük İskender 82, 138, 176, 180, 182, 214, 306, 316, 336, 384, 408, 410
Büyük Konstantin 318, 354, 396, 406
Büyük Pompey 344
Büyük Yılan Höyüğü 104

Caesar, Julius 338, 342, 344, 346, 348, 354, 360, 362, 368, 394
Caligula, İmparator 360, 362, 364
Chavín 94
I Ching 234, 235
Cicero 168, 342, 378
Claudius, İmparator 364, 366-368

çay 7, 254
Çin 5, 7, 8, 10, 16-18, 20, 24, 136, 218, 224, 228, 230, 232, 234-236, 238, 240, 242-244, 246, 248, 252, 254, 256-258, 260, 262, 264, 286, 322, 409
Çin Seddi 244

I. Darius (Büyük) 28, 32, 160, 164, 294, 410
demir 24, 130, 160, 236, 252
Deniz Kavimleri 24, 46, 80, 272, 273
devlet 14, 58, 68, 150, 162, 166, 228, 232, 242, 250, 256, 260, 262, 358, 404
din 70, 208, 318, 326
Diocletianus, İmparator 318, 394
Doğu Zhou Hanedanı 236
Dorlar 24, 140

Efes 158, 178, 179
Elam 32
Epiküros 184, 185
Erlitou kültürü 228, 229
Eski Krallık 46, 54, 56, 60
Etrüskler 328, 364
Ezop 154, 155

Fenikeliler 20, 266
Filistin 64, 78, 80, 272, 284, 312, 324

Galen 194, 195
Galya Savaşı 346
geometri, Euclidesçi 186
Gilgamış Destanı 30, 288
Gotlar 178, 390, 391
Gupta Hanedanlığı 204, 220, 222

Hadrianus, İmparator 358, 386-388
Halikarnas Mozolesi 304
Han Hanedanlığı 234, 238, 246
Hannibal 334, 336
Harappa 198, 199, 200, 268
Hatşepsut, Kraliçe 66, 68, 80
Herakleitos 158, 159, 294
Herodotos 62, 160, 168, 290
Hıristiyanlık 42, 196, 318, 396
Hiksos 64
Hindistan 4, 7, 10, 12, 18, 24, 156, 182, 198, 200, 202, 204, 206, 208, 209, 212, 218, 220, 224, 226, 227, 246, 248, 256, 286, 298, 306, 384, 411
Hinduizm 226
Hint matematikçiler 222
Hititler 46, 48, 268
hiyeroglif, Mısır 18, 52, 84, 100, 132
Homeros 7, 134, 138, 142, 210
Hunlar 390, 402, 404

İbrahim, Hz. 42
İkinci Triumvirlik 348, 350
İnka İmparatorluğu 126
İskenderiye 82, 84, 152, 182, 186, 190, 192, 194, 196, 326, 350
İskitler 284, 286
İslam, yükselişi 42, 196, 222, 278, 326
İsrael, kavimleri 284
İtalyan Sosyal Savaşı 338

Jainizm 208
Japonya 5, 20, 24, 248, 252, 254, 256, 260-262, 264
Jerome, Aziz 398, 399, 400

kâğıdın icadı 7, 248, 409
Kartaca 266, 334, 336, 364, 404, 405
Kassitler 48
katakomplar 382
kentler 6, 198
Kiklad 20, 130, 132, 136
Kıklad kültürü 130
II. Kiros 28, 290, 294, 296, 298
Kleopatra 7, 82, 350, 351
Knossos 10, 132, 133
Kolezyum 7, 372, 376, 377
Konfüçyüs/Konfüçyüsçülük 234, 236, 240, 242, 246
Kore 20, 24, 248, 250-252, 256, 262
Kral Davud 276, 278
Krallar Vadisi 66, 68, 72
Kral Menander 214, 215
Kral Süleyman 278, 282, 284
Kuşan İmparatorluğu 218
Kyoto 264, 265

La Florida 90
Lagaş 28, 36
Latince İncil 398
Liu Yu Song Hanedanlığı 258

Mahabharata 204, 210, 211, 216

Makedonyalı II. Filip 180-182, 410
Maniheizm 322
Marathon Savaşı 164
Marcus 7, 184, 194, 338, 340, 342, 346, 348, 350, 354, 358, 384, 388
Marcus Antonius 7, 342, 348, 350, 354
Masada 314, 370
matematik 7, 26, 156, 186, 220
Maya 18, 88, 116, 122, 409
medeniyet 8, 86, 198, 356
Medler 280, 290
II. Mentuhotep 60
Mezopotamya 4, 7, 8, 14, 16, 18, 20, 26, 28, 32, 34, 36, 40, 42, 44, 198, 268, 280, 288, 306, 308, 384, 386, 392, 409, 410, 411
Mısır 4, 7-9, 20, 42, 46, 50, 52, 54, 60, 62, 64, 66, 68, 72, 74, 76, 78, 80, 82, 84, 88, 132, 136, 168, 182, 196, 198, 218, 266, 268, 272, 284, 298, 302, 324, 344, 346, 350, 372, 386, 408-411
Mısır'dan Çıkış 78, 136
Mikenler 134
Minos kültürü 132
Mişnah 324
Mitanni 268, 269, 270
Mitraizm 380
Moche kültürü 110
Mogollon kültürü 114
mumyalama 409
Musa 44, 78

Narmer, Firavun 50
Nasıralı İsa 312, 318
Nazca çizgileri 7, 106, 408
Neoplatonizm 196
Nero, İmparator 318, 368, 372, 376, 377
Norte Chico 26, 86, 94

Odoacer 406, 407
Olimpiyat Oyunları 7, 148
Olmekler 92, 112
Orta Krallık 60, 64

Öklid 162, 186
Ölü Deniz Yazmaları 316
Ölüler Kitabı 76

Pantheon 358
Paracas kültürü 98
Parthenon 166, 170
Partlar 308
Pax Romana 348, 384, 388
Peloponez Savaşı 146, 174, 175
Pers İmparatorluğu 5, 32, 82, 146, 160, 168, 182, 266, 286, 298, 306, 320, 326, 408, 410
Phidias 166, 170, 171
piramitler 56, 86, 88, 100
Platon 136, 156, 158, 176, 196
Plotinus 176, 196
Pompeii 374
Pön Savaşları 266, 334
pre-Sokratik 158
pre-Sokratik filozoflar 158
Ptahhotep, Maxims 58
Ptolemaios, Yunan astronom 186, 192, 350

Ramayana 204, 210
II. Ramses, Firavun 46, 50, 66, 74, 78
III. Ramses, Firavun 80, 272, 273
Remus 330
Rig Veda 200, 294
Rodos Heykeli 188
Roma/Roma İmparatorluğu 5, 7, 148, 184, 194, 196, 218, 266, 306, 312, 314, 316, 318, 320-322, 326, 328, 330, 332, 334, 336, 338, 340-342, 344, 346, 348, 350, 352, 354, 356, 358, 360, 362, 364, 366-368, 370, 372, 374, 376, 378, 380, 382, 384, 386-388, 390-392, 394, 396, 398, 400, 402, 404, 406-408
Roma Forumu 354, 392
Roma'nın Çöküşü 390, 406
Roma'nın yağmalanması 302

Roma Ordusu 314, 316, 332, 336, 340, 366, 402, 406
Romulus ve Remus 7, 330, 406, 407
Rosetta Taşı 84

Samoslu Pythagoras 156
Sappho 7, 152, 153
Sasani İmp. 308, 320, 322
Savaşan Devletler 234, 236, 242
Sechin Alto 90, 91
Seleukos İmparatorluğu 306-308, 310
I. Serhas 164, 302, 303
Severus, Septimius 194, 354, 358, 392, 393
Shang Hanedanı 228, 230
Siraküzalı Arşimet 190
Sofokles 172
Sokrates 158, 176, 177
Sparta/Spartalılar 134, 138, 140, 146, 160, 164, 174
Spartaküs 340, 341, 344
Stoacılar 176
Susa 32, 33, 288, 300, 302
Sümer/Sümerliler 14, 18, 28, 29, 34, 36, 38, 409

I. Şalmaneser 268
V. Şalmaneser 284
Şamşi-Adad, Asur Kralı 40
I. Şâpûr 320
şehirler 14, 20
Şinto 260

Tacitus 312, 370, 374, 378, 390
takvim 22, 26, 100, 106, 230
Taoizm 238
Tarım 8, 10
Teotihuacan 100, 112, 113
Themistokles 162
Thera patlaması 136
Thermopylae Savaşı 164
Thule kültürü 124
tıp 194, 408
Tiberius, İmparator 360, 362
Tibet 224, 248
ticaret 8, 14, 16, 20, 24, 34, 36, 62, 68, 80, 96, 100, 102, 116, 134, 138, 144, 218, 274, 278, 286
Tiglath-Pileser 274, 284
Tikal 116, 122
Tiwanaku 118
Toltek halkı 120
Trajan, İmparator 384, 386, 388
Truva 138, 139, 142, 356
Tutankamon, Firavun 66, 72

Ur 32, 36, 38, 39, 42, 411
Urartu 280, 290
Uruk 14, 28, 34, 36

Vandallar 404
Vergilius 356, 357, 386
Vespasianus, İmparator 314, 370, 372
Vezüv'ün patlaması 340, 374

Wu, İmparator 232, 233, 258

Yahudi diasporası 324
Yahudi isyanı 324, 372
Yahudi sürgünü 296
Yahudiye 310, 312-314, 324, 364, 370, 372
Yamato Hanedanı 252-3, 260, 264
Yazı 18
Yehuda 276, 282, 284, 296, 306, 310, 314, 324
Yehuda Makkabi 306, 310
Yeni Krallık 64, 66, 82
Yoksulluk Noktası 96, 97
Yunan heykeli 170
Yunanistan 4, 10, 24, 34, 134, 137, 139, 140, 144, 150, 160, 162, 164, 180-182, 286, 300, 302, 344, 346, 350, 402
Yunan tiyatrosu 140

Zapotek halkı 100
Zen Budizmi 262
Zeno 406
Zerdüşt 294, 300, 322
Zerdüştlük 380
Zhou Hanedanı 228, 232, 233, 236, 262
zigguratlar 7, 28, 32, 38, 48, 292, 410, 411
Zoser, Firavun 54, 56

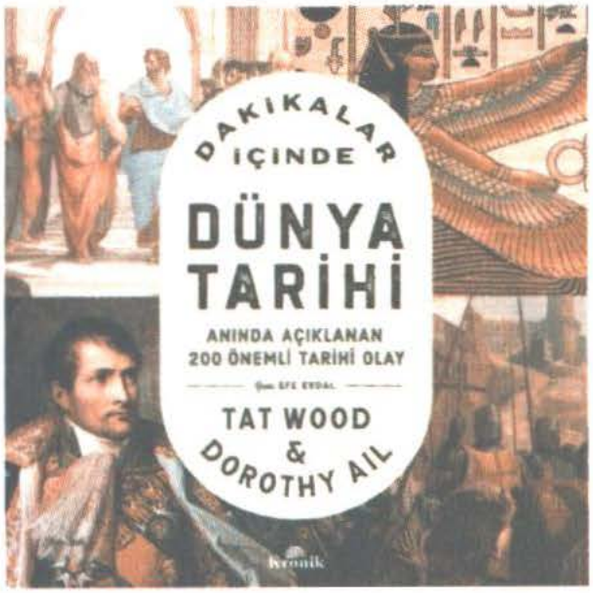
CHARLES PHILIPS

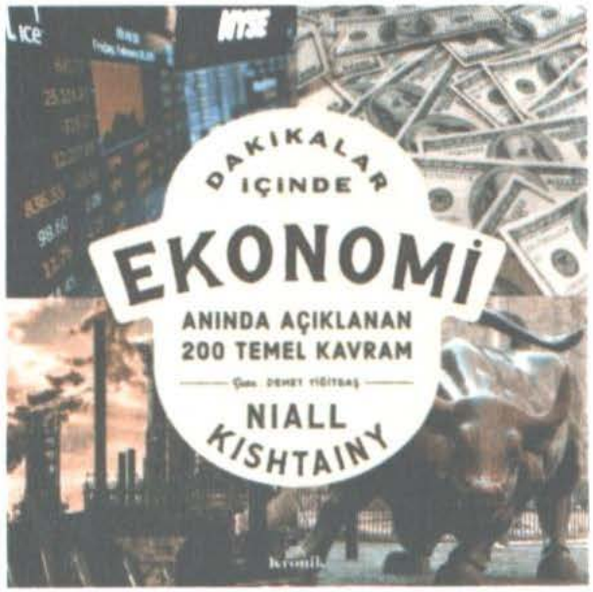
Tanınmış popüler tarih yazarı Charles Phillips, *Cassell's Dictionary of Modern Britain*, *Chronicle of Britain* ve birçok resimli tarih kitabına katkıda bulunmuştur. Özellikle mitoloji, Büyük Maya ve Aztek uygarlıkları alanında çalışmalarını sürdürmektedir. *Time Life*'ın *Myth and Mankind* dizisinin baş yazarıdır. Oxford Üniversitesi'nden mezun olan Phillips, doktorasını Westminster Üniversitesi'nde yapmıştır.

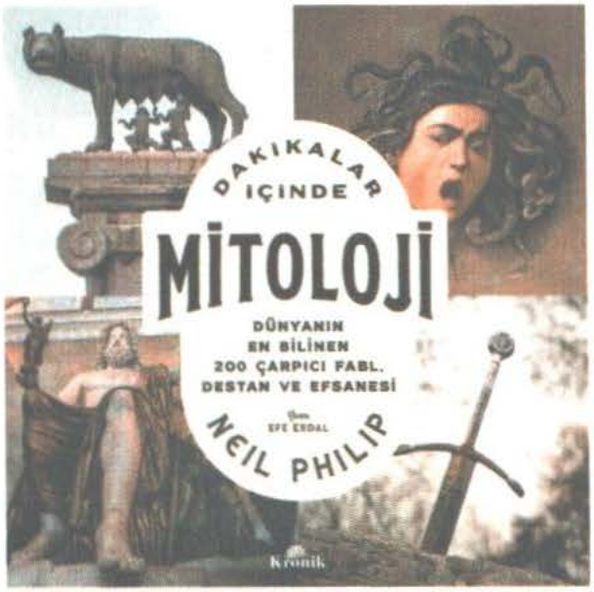
LEYLA ARZU AKGÜN

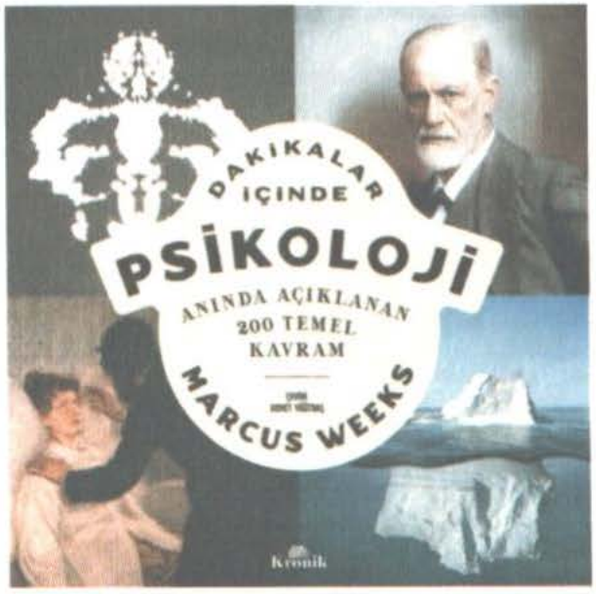
Eskişehir doğumlu. Eskişehir Anadolu Lisesi'nden mezun olduktan sonra eğitimini İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ve Kadir Has Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde tamamladı.

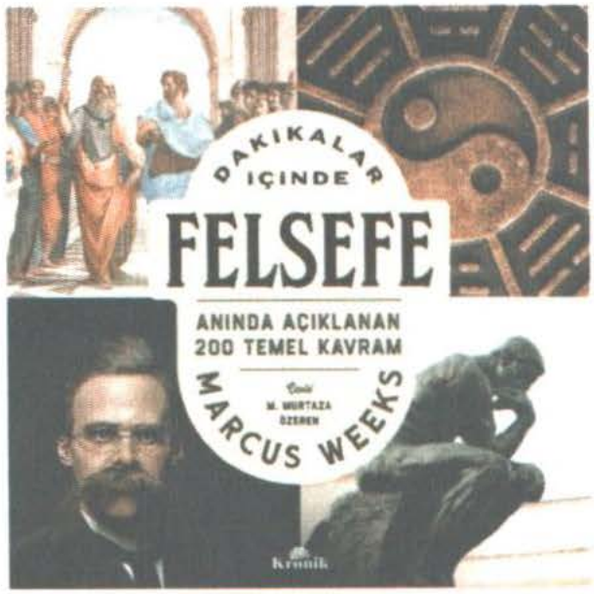
Bizans'ta Rüya Tabirnameleri (Yapı Kredi Yayınları), *Antik Dünya* (Domingo Yayınevi), *Resimli Rüya Yorumları Sözlüğü* (Mona) *Sokrates'in Savunması* (Felix Kitap) ve Herakleitos'un *Fragmanlar*'ını (Felix Kitap) çevirdi. *Doğu-Batı* dergisinin *Rüyalar* sayısını ve Reşad Ekrem Koçu'nun *Kafes Arkası Günahkârları*'nı yayıma hazırladı. Bizans, Antik Roma, Antik Yunan ve Ortaçağ üzerine çeşitli kitapların editörlüğünü yaptı.

DAKIKALAR İÇİNDE
DÜNYA TARİHİ
ANINDA AÇIKLANAN 200 ÖNEMLİ TARİHİ OLAY
Çev. EFE EKDAL
TAT WOOD & DOROTHY AIL
Kronik

DAKIKALAR İÇİNDE
EKONOMİ
ANINDA AÇIKLANAN 200 TEMEL KAVRAM
Çev. DEMET YİĞİTBAŞ
NIALL KISHTAINY
Kronik

DAKIKALAR İÇİNDE
MİTOLOJİ
DÜNYANIN EN BİLİNEN 200 ÇARPICI FABL, DESTAN VE EFSANESİ
Çev. EFE EKDAL
NEIL PHILIP
Kronik

DAKIKALAR İÇİNDE
PSİKOLOJİ
ANINDA AÇIKLANAN 200 TEMEL KAVRAM
MARCUS WEEKS
Kronik

DAKIKALAR İÇİNDE
FELSEFE
ANINDA AÇIKLANAN 200 TEMEL KAVRAM
Çeviri M. MURTAZA ÖZEREN
MARCUS WEEKS
Kronik

TARİHİN KAPILARINI ARALAYAN ZAMAN YOLCULUĞU

Milattan önce ilk Sümer ve Babil şehirlerinden Roma'nın düşüşüne, Azteklerin kanlı tarihinden Pers İmparatorluğu'na kritik liderler ve savaşlar, fikirler ve icatlar, mitler ve dinler, sanat ve mimari ile örülü kayıtlı tarihin ilk beş bin yıllık dökümü... 200 başlık altında dünyanın ilk medeniyetlerine genel bir bakış...

Karmaşık modern dünyamızın kökleri binlerce yıl geriye, antik dönemdeki "tarihin şafağına" kadar uzanır. Niçin geçmiş üzerine yazılar okuma ihtiyacı hissederiz? Çünkü bize dünyanın bugünkü hâline nasıl geldiğini anlatırlar.

Dakikalar İçinde serisinden *Antik Dünya*, okuru sözlü tarihin izinden dünya edebiyatının ilk hiyeroglif yazılarına; Piramitlerden Machu Picchu'ya; Antik Hindistan'daki önemli matematik atılımlarından Çin'de kâğıdın keşfine; Mezopotamya'nın zigguratlarından Peru'nun Nazca çizgilerine; büyük destanlardan demokrasiye uzanan uzak bir geçmişe davet ediyor. Tarihe iz bırakmış her karakter, savaş, dönem ve keşifler haritalar, ikonik sanat eserleri ve antik eserlerin görselleriyle hayat buluyor.

Bugün bizi etkilemeye devam eden eski uygarlıkların manevi, kültürel, teknolojik ve sanatsal yeniliklerini keşfetmeye hazır mısınız?

Kronik

kronikkitap.com kronikkitap

ISBN: 978-625-8431-36-0